

VALODA: NOZĪME UN FORMA
11

Gramatika un valodas
normēšana

LANGUAGE: MEANING AND FORM
11

Grammar and language
standardization

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

VALODA: NOZĪME UN FORMA
11

**Gramatika un valodas
normēšana**

**Andra Kalnača, Ilze Lokmane
(krājuma sastādītājas un redaktors)**

LANGUAGE: MEANING AND FORM
11

**Grammar and language
standardization**

**Andra Kalnača, Ilze Lokmane
(editors)**

Valoda: nozīme un forma 11. Gramatika un valodas normēšana = Language: meaning and form 11. Grammar and language standardization. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Krājuma sastādītājas un redaktore Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 224 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma 11. Gramatika un valodas normēšana* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes domes 2020. gada 2. marta lēmumu, protokola Nr. 26-3/54.

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitāte

Redaktore vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Ilze Auziņa, Latvijas Universitāte

Ina Druviete, Latvijas Universitāte

Daiki Horiguchi, Kyoto University

Magdalene Huelmann, Westfälische Wilhelms-Universität Münster

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitāte

Michal Škrabal, Univerzita Karlova

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti abpusēji anonīmi /

All articles are double-blind peer-reviewed

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *SCOPUS, MLA International Bibliography, EBSCO, ERIH PLUS, CEEOL, Index Copernicus International*

Maketu un vāka noformējumu veidojusi Andra Liepiņa

Korektore Andra Damberga (angļu valoda), Agita Kazakeviča (latviešu valoda)

© Latvijas Universitāte, 2020

© Krājuma rakstu autori, 2020

ISSN 2255-9256

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-18-626-4

<https://doi.org/10.22364/vnf.11>

Saturs

Priekšvārdi	5
<i>Ilze Auziņa, Kristīne Levāne-Petrova, Inga Kaija</i> Mērķhipotēžu izvirzīšana latviešu valodas apguvēju korpusā <i>Creating target hypotheses in a learner corpus of Latvian</i>	7
<i>Daiga Deksnē</i> Verba priedēkļu izvēles problēmas (korpusa piemēru analīze) <i>Choosing the right prefix (analysis of corpus examples)</i>	27
<i>Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Saulė Nikartaitė</i> The concept of Samogitianness in the Northern Samogitian dialect <i>Žemaitiskuma konceptas ziemeļu žemaišu dialektā</i>	39
<i>Andra Kalnača</i> Uzrunas locījumi gramatikā un valodas praksē <i>Forms of address and case in grammar and language use</i>	63
<i>Alla Korolyova, Igor Korolyov</i> Standardization of the formulas of discursive practice <i>farewell</i> in the national cooperative communicative behaviour <i>Atvadišanās diskursa prakses standartformulas nacionālajā</i> <i>kooperatīvās saziņas uzvedībā</i>	77
<i>Regīna Kvašīte</i> Latviešu un lietuviešu gramatikas termini: <i>vārds, vārdšķira un to nosaukumi</i> <i>Latvian and Lithuanian grammatical terms:</i> <i>word, part of speech and their names</i>	93
<i>Ilze Lokmane</i> Citrūnas atspoguļojums valodā: sintaktiskais un pragmatiskais aspekts <i>Syntactic and pragmatic aspects of reported speech</i>	118
<i>Kitija Nagle</i> Vienskaitlinieku lietojums latviešu valodā un angļu valodas ietekme <i>The use of singularia tantum in Latvian and influence of English</i>	129
<i>Marija Nikolajeva</i> What is an image schema? Looking for an answer in Latvian and Mandarin Chinese <i>Kas ir tēlu shēma?</i> <i>Meklējot atbildi latviešu un ķīniešu valodā</i>	142

Solveiga Sušinskienė, Jolanta Vaskelienė

On comparative study of deverbal nominalizations denoting

process and result in Lithuanian and English

Lietuvių un anglų valodas verbalo nominalizaciją

sastatāmā analīze 159

Sanita Škapare

Ēdienkaršu valoda: ko un kā tās mums stāsta

The language of menus: what do they tell us and how do they do it 178

Guna Zvīgule

Semantikas noteikta sakārtotu komponentu secība latviešu valodā

Semantics and the order of coordinated components in Latvian 195

Valoda: nozīme un forma. Izdošanas principi 217

Language: meaning and form. Publishing principles 220

Priekšvārdi

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 11. Gramatika un valodas normēšana” ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkotās Latvijas Universitātes 77. konferences sekcijas „Gramatika un valodas normēšana” materiālu un vairāku atsevišķi tapušu pētījumu apkopojums 12 rakstu veidolā.

LU 77. konferences sekcija „Gramatika un valodas normēšana” tika veidota, sadarbojoties LU pētniecības projekta „Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” Humanitāro zinātņu fakultātes apakšprojektam „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” (projekta vadītāja – Ilze Rūmniece, apakšprojekta vadītāja – Andra Kalnača) un Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda” apakšprojektam „Gramatika un tās saskarjomas: gramatikas enciklopēdiskā vārdnīca” (projekta vadītāja – Ina Druviete, apakšprojekta vadītāja – Andra Kalnača).

LU 77. konferences sekcijā bija pieteikti 20 referāti, krājumā „Valoda: nozīme un forma 11. Gramatika un valodas normēšana” ar rakstiem, kas tapuši uz konferences referāta pamata, piedalās Ilze Auziņa, Kristīne Levāne-Petrova, Inga Znotiņa („Mērķhipotēžu izvirzīšana latviešu valodas apguvēju korpusā”, LU Matemātikas un informātikas institūts), Daiga Deksnē („Verba priedēkļu izvēles problēmas (korpusa piemēru analīze)”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Marija Nikolajeva („What is an image schema? Looking for an answer in Latvian and Mandarin Chinese”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Ilze Lokmane („Citrunas atspoguļojums valodā: sintaktiskais un pragmatiskais aspekts”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte) un Andra Kalnača („Uzrunas locījumi gramatikā un valodas praksē”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte).

Krājumā iekļauta arī virkne īpaši tapušu pētījumu, kas saistīti ar dažādiem gramatikas, tās normēšanas, terminoloģijas un lietošanas aspektiem, kā arī ar kognitīvās valodniecības un pragmatikas metodoloģiju, to autori – Gintare Judžentīte-Šinkūniene (*Gintarė Judžentytė-Šinkūniene*) un Saule Nikartaite (*Saulė Nikartaitė*) (abas – Viļņas Universitāte) ar kopīgu pētījumu „The concept of Samogitianness in the Northern Samogitian dialect”, Solveiga Sušinskiene (*Solveiga Sušinskiene*) un Jolanta Vaskeliene (*Jolanta Vaskelienė*) (abas – Šauļu Universitāte) ar rakstu „On comparative study of deverbals nominalizations denoting process and result in Lithuanian and English”, Alla Koroļova (*Alla Korolyova*, Kijevas Nacionālā valodniecības universitāte) un Igors Koroļovs (*Igor Korolyov*, Tarasa Ševčenko Kijevas Nacionālā universitāte) ar pētījumu „Standardization of the formulas of discursive practice *farewell* in the national cooperative communicative behaviour”, kā arī Regīna Kvašīte (*Regina Kvašytė*, Šauļu Universitāte, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts) ar rakstu „Latviešu un lietuviešu gramatikas termini: vārds, vārdšķira un to nosaukumi”.

Sekojošajā krājuma „Valoda: nozīme un forma” principam piesaistīt ar publikācijām arī topošos valodniekus, ar rakstiem, kuru pamatā ir maģistra darba pētījums gramatikā un valodas normēšanā, pieaicinātas arī trīs LU Humanitāro zinātņu

fakultātes Baltu filoloģijas maģistra programmas 2019. gada absolventes – Guna Zvīgule („Semantikas noteikta sakārtotu komponentu secība latviešu valodā”), Kitija Nagle („Vienskaitlinieku lietojums latviešu valodā un angļu valodas ietekme”) un Sanita Škapare („Ēdienkaršu valoda: ko un kā tās mums stāsta”). Visām autorēm tā ir viņu pirmā zinātniskā publikācija.

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 11. Gramatika un valodas normēšana” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studijuursos.

Krājuma sastādītājas pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, redkolēģijas un pieaicinātiem recenzentiem un konsultantiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Rakstu krājuma izdošana tikusi finansēta par Latvijas Universitātes pētniecības projekta „Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” Humanitāro zinātņu fakultātes apakšprojekta „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” līdzekļiem. Īpaša pateicība pienākas Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātei un Latvistikas un baltistikas nodaļai un tās vadītājai Ievai Kalniņai, kā arī LU Akadēmiskajam apgādam.

Andra Kalnača, Ilze Lokmane,
krājuma „Valoda: nozīme un forma 11.
Gramatika un valodas normēšana”
sastādītājas un redaktors

Mērķhipotēžu izvirzīšana latviešu valodas apguvēju korpusā

Creating target hypotheses in a learner corpus of Latvian

Ilze Auziņa, Kristīne Levāne-Petrova

Mākslīgā intelekta laboratorijā
Matemātikas un informātikas institūts, Latvijas Universitāte
Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1459, Latvija
E-pasts: ilze.auzina@lumii.lv, kristine.levane-petrova@lumii.lv

Inga Kaija

Rīgas Stradiņa universitāte
Dzirnciema iela 16, Rīga, LV-1007

Mākslīgā intelekta laboratorijā
Matemātikas un informātikas institūts, Latvijas Universitāte
Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1459, Latvija
E-pasts: inga.kaija@rsu.lv

Apguvēju korpusi ir sistemātiski datorizētu valodas apguvēju (gan svešvalodas, gan otrās valodas) veidotu tekstu datubāze. Tas ir ārvalstnieku valodas apguvēju īpatnību izpētes un datos balstītu latviešu valodas mācību materiālu un metodisko līdzekļu izstrādes pamats. Apguvēju korpusu, tāpat kā citus valodas korpusus, var marķēt dažādos valodas līmeņos (morfoloģiski, sintaktiski), bet īpaši nozīmīgs apguvēju valodas izpētē ir kļūdu marķējums un tajā balstītā kļūdu analīze. Kļūdu analīzi ietekmē divi faktori: 1) izraudzītie kļūdu tipi jeb kļūdu tipoloģija un 2) izvirzītās mērķhipotēzes, t. i., labotais teksts. Tādēļ pirms kļūdu marķēšanas ir būtiski vienoties, kas tiks marķēts un kā tas tiks darīts.

Raksta ievadā ir īsi raksturots veidojamais „Latviešu valodas apguvēju korpus” (LaVA), aplūkots mērķhipotēzes jēdziens un mērķhipotēzes nozīme valodas apguvēju korpusa izveides procesā. Rakstā ir izklāstīti galvenie mērķhipotēzes izvirzīšanas principi korpusā LaVA, kā arī minēti konkrēti piemēri, kā valodas apguvēju izteikumi tiek laboti atbilstoši latviešu valodas normām un kādas ir būtiskākās atkāpes, kas tiek pieļautas.

Atslēgvārdi: valodas korpusi; valodas apguvēju korpusi; mērķhipotēze; kļūdu marķēšana; valodas apguve; korpuslingvistika.

Ievads

Latviešu valodas kā svešvalodas mācīšana kļūst aizvien populārāka Latvijas un arī ārvalstu augstākajās mācību iestādēs, tāpēc jaunu, korpusā balstītu mācību materiālu izstrāde ir ļoti nozīmīga (Laizāne 2019). Lai pētītu ārvalstnieku latviešu valodas apguves īpatnības un nodrošinātu datos balstītu latviešu valodas mācību un metodisko materiālu izstrādi, ir nepieciešams latviešu valodas apguvēju korpusi.

Šim nolūkam tiek veidots „Latviešu valodas apguvēju korpus” (turpmāk tekstā – LaVA)¹.

Korpuslingvistikā par valodas apguvēju korpusu sauc sistemātiski datorizētu valodas apguvēju (gan svešvalodas, gan otrās valodas) veidotu tekstu datubāzi (Leech 1998, xiv; Nesselhauf 2005, 40). Tie ir specializēti korpusi, kuros apkopoti valodas apguvēju radīti teksti. Pašlaik valodas apguvēju korpusu jomā dominē angļu valodas apguvēju korpusi, piem., „International Corpus of Learner English v2” (ICLE v2) (Granger et al. 2009), „Louvain International Database of Spoken English Interlanguage” (LINDSEI) (Gilquin et al. 2010), „Viena-Oxford International Corpus of English” (VOICE), pieejams: <https://www.univie.ac.at/voice/>, tomēr arvien vairāk tiek veidoti arī citu valodas apguvēju korpusi, piem., vācu valodas apguvēju korpus „Fehlerannotierte Lernerkorpus des Deutschen als Fremdsprache” (FALKO), pieejams: <https://korpling.german.hu-berlin.de/falko-suche/> (Siemen et al. 2006), portugāļu valodas apguvēju korpus „Learner Corpus of Portuguese L2” (COPLE2), pieejams: <http://teitok.clul.ul.pt/cople2/index.php?action=home> (Mendes et al. 2016), krievu valodas apguvēju korpus „Russian Learner Corpus” (RLC), pieejams: <http://web-corpora.net/RLC> (Rakhilina et al. 2016).

LaVA iekļauti tādu Latvijas augstākās izglītības iestādēs studējošo darbi, kas latviešu valodu apgūst kā svešvalodu bez priekšzināšanām pirmo vai otro semestri (atkarībā no kursa satura aptuveni atbilst A1 vai A2 līmenim). Tie ir patstāvīgi rakstīti teksti par docētāja izvēlētu tematu. Apguvējiem rakstīšanas laikā ir atļauts izmantot dažādus palīg līdzekļus, izņemot mašintulkotāju. Tekstu garumam (vārdu skaitam) katrā atsevišķā gadījumā nosacījumus izvirza docētāji, balstoties uz attiecīgā brīža pedagoģiskajām vajadzībām, taču ieteikums ir sasniegt vismaz 100 vārdu apjomu vienā tekstā. Daļa docētāju izvirza augstākas prasības, tāpēc daļa tekstu sasniedz 200 vārdus un pat pārsniedz tos. Kopumā korpusā paredzēts iekļaut vismaz 1000 šādu tekstu, tātad korpusa kopējais apjoms pārsniedz 100 000 vārdlietojumu. Katrs students iesniedz ne vairāk kā vienu tekstu semestrī, ne vairāk kā divus semestrus, tātad autoru skaits ir vairāk par 500 un mazāk par 1000. Līdz šim tajā ir iekļauti teksti, kurus rakstījuši Latvijas Universitātes, Rīgas Stradiņa universitātes, Liepājas Universitātes, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas un Latvijas Kultūras akadēmijas audzēkņi no dažādām valstīm. Tekstu autori pārstāv ļoti dažādas dzimtas valodas (vācu, somu, krievu, arābu u. c.), taču latviešu valodas kursoos kā starpniekvaloda tiek izmantota angļu valoda.

Apguvēju korpus, tāpat kā citi valodas korpusi, tiek marķēts gan morfoloģiski, gan sintaktiski, bet īpaši nozīmīgs apguvēju valodas izpētē ir kļūdu marķējums, kas parāda novirzes no valodas normas. Marķētās kļūdas palīdz apzināt problemātiskās jomas valodas apguves procesā. Kļūdu marķēšana ir sarežģīts uzdevums, īpaši jau tik morfoloģiski bagātai valodai kā latviešu valoda. Lai valodas apguvēju tekstos varētu marķēt kļūdas, teksti vispirms ir jāpārraksta atbilstoši valodas normām, t. i., jāizvirza tā saucamā mērķhipotēze. Lai mērķhipotēzes izvirzītu konsekventi,

¹ Korpus tiek veidots Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas apguvēju korpusa izveide: metodes, rīki un izmantojums” (Izp-2018/1-0527) sadarbībā ar Valsts pētījumu programmas projekta „Latviešu valoda” Nr. VPP-IZM-2018/2-0002 apakšprojektu „Latviešu valodas apguve”.

tādējādi atvieglot tālāko kļūdu marķēšanas procesu, ir jāizstrādā vadlīnijas, kurās noteikts, kā valodas apguvēju teksti tiks laboti dažādos valodas līmeņos. Turpmāk rakstā tiks izklāstīti galvenie mērķhipotēzes izvirzīšanas principi korpusā LaVA, kā arī minēti konkrēti piemēri, kā valodas apguvēju izteikumi tiek laboti atbilstoši latviešu valodas normām un kādas ir būtiskākās atkāpes, kas tiek pieļautas. Rakstā mērķhipotēze un teksta labošana jeb pārrakstīšana atbilstoši normām tiek lietoti kā sinonīmi.

1. Mērķhipotēzes jēdziens

Kļūdu analīzi ietekmē divi faktori (James 1998, 106; Tono 2003, 804–805):

- 1) izraudzītie kļūdu tipi jeb kļūdu tipoloģija;
- 2) izvirzītās mērķhipotēzes, t. i., labotais teksts.

Tādēļ pirms kļūdu marķēšanas ir būtiski vienoties, kas tiks marķēts un kā tas tiks darīts, ņemot vērā vairākus aspektus (James 1998, 106–107; Tono 2003, 804; Znotiņa 2018, 94):

- 1) kļūdas tiek klasificētas atbilstoši valodas līmeņiem un gramatiskajām kategorijām (*linguistics category classification*), piem., gramatika (formveidošana) – darbības vārds – laika kategorija – personas kategorija;
- 2) kļūdas tiek klasificētas pēc izmaiņām attiecībā pret mērķvalodu (*target modification taxonomy*), konkrēti – izvirzīto mērķhipotēzi apgūstamajā valodā.

Atkarībā no tā, kādas izmaiņas valodas apguvēja izteikumā veiktas, tiek noteiktas trīs grupas (James 1998, 106–109; Tono 2003, 804):

- 1) izlaists valodas elements (angļu val. *omission*);
- 2) lieks valodas elements (angļu val. *addition*);
- 3) nepareiza vārdforma vai neatbilstoša leksēma (angļu val. *misformation*).

Karls Džeimss (*Carl James* 1998, 110–112) min vēl vairākas iespējamās grupas – kļūdaina secība (angļu val. *misordering*) un kombinētas kļūdas (angļu val. *blends*).

Kļūdu identificēšana un marķēšana katrā ziņā ir atkarīga no tā, vai valodas apguvēja izteikums ir atzīts par pareizu vai kļūdainu. Labotā forma jau kalpo kā norāde anotēšanas procesā: salīdzinot valodas apguvēja tekstu un laboto tekstu, var automātiski noteikt vismaz daļu kļūdu, piem., ortogrāfijas, interpunkcijas, formveidošanas kļūdas.

Lai valodas apguvēju korpusā marķētu kļūdas un nodrošinātu datorizētu kļūdu analīzi (angļu val. *computer-aided error analysis*, vairāk sk. Dagneaux et al. 1998, 163–174), viens no galvenajiem uzdevumiem ir interpretēt rakstīto, proti, izlemt, ko valodas apguvējs katrā konkrētā gadījumā ir gribējis teikt. Tāpēc korpuslingvistikā, runājot par valodas apguvēju korpusu izveidi, tiek piedāvāts mērķhipotēzes jēdziens (vācu val. *Zielhypothese*, angļu val. *target hypothesis*), kas ir „valodas apguvēju izteikumu rekonstrukciju mērķvalodā” (Ellis 1994, 54; sk. arī Lüdeling et al. 2005; Siemen et al. 2006, 131), ar kuru saprot priekšstatu, kā pareizi būtu veidota attiecīgā valodas struktūra, ņemot vērā ortogrāfijas, interpunkcijas, formveidošanas un vārddarināšanas principus. Mērķhipotēze nav absolūtā patiesība

vai vienīgais pareizais veids, kā kaut ko pateikt, bet tā ir izteikuma interpretācija konkrēta pētniecības mērķa sasniegšanai (Lüdeling et al. 2008, 68).

Par kļūdainām tiek uzskatītas tās teksta vienības, kuras neatbilst mērķhipotēzei, ko izvirza teksta labotājs, piem., teksta fragmenta *Es dzīvoju Rīga* mērķhipotēze ir *Es dzīvoju Rīgā*, kurā ir vērojama neatbilstība starp vārdformu *Rīga* (NOM SG) un *Rīgā* (LOC SG).

Skaidri formulēta mērķhipotēze ir nepieciešama, lai varētu veikt tālāku datu analīzi un marķēšanu. Lai arī vienam izteikumam ir iespējams neierobežots mērķhipotēžu skaits (Reznicek et al. 2013, 104–105) vai arī ir grūti vienoties par vienu variantu un ir korpusi, kuros tiek piedāvātas vairākas mērķhipotēzes, tomēr parasti valodas apguvēju korpusos katrai valodas vienībai tiek izvirzīta tikai viena mērķhipotēze. Arī LaVA korpusa uzbūve nedod iespēju izvirzīt vairākas mērķhipotēzes vienam un tam pašam teksta fragmentam, tāpēc par neviennozīmīgiem gadījumiem korpusa izstrādātāji vienojas, sniedzot iespējami ticamāko mērķhipotēzi.

LaVA korpusā katra teksta mērķhipotēze tiek izvirzīta divpakāpju procesā: vispirms divi korpusa veidotāji neatkarīgi viens no otra izveido katrs savu mērķhipotēzi, t. i., labo tekstu, un pēc tam trešais korpusa veidotājs īpaši izveidotā programmā tās salīdzina un nolemj, kurš ir visatbilstošākais variants. Sākotnēji tas tika darīts, lai, panākot anotētāju vienprātību, vienotos par galvenajiem mērķhipotēzes izvirzīšanas principiem, t. i., izstrādātu vadlīnijas, kā teksti šajā korpusā labojami.

VA	Viņš	ir	vienpadsmit	gadi		vinš	ir	piektais	klasē	.
M1	Viņam	ir	vienpadsmit	gadi	,	viņš	ir	piektais	klasē	.
M2	Viņam	ir	vienpadsmit	gadu	,	viņš	ir	piektais	klasē	.
M3	Viņam	ir	vienpadsmit	gadi	,	viņš	ir	piektajā	klasē	.
M4	Viņam	ir	vienpadsmit	gadu	,	viņš	ir	piektajā	klasē	.
M5	Viņš	ir	vienpadsmit	gadus	vecs	,	viņš	ir	piektajā	klasē
M6	Viņš	ir	vienpadsmit	gadu	vecs	,	viņš	ir	piektajā	klasē

1. tabula. Valodas apguvēja izteikums un iespējamās mērķhipotēzes

1. tabulā redzams, kādas mērķhipotēzes valodas apguvēja rakstītam izteikumam (VA) izvirza trīs tekstu labotāji (anotētāji) (M1–M3), papildus tām tiek piedāvātas vēl dažas iespējamās mērķhipotēzes (M4–M6). Par galīgo mērķhipotēzi izraudzīts M3 variants, jo tādējādi notiek minimāla iekļaušanās (sk. tālāk par mērķhipotēžu izvirzīšanas pamatprincipiem) apguvēja rakstītajā izteikumā: tiek mainīta vietniekvārda *viņš* forma atbilstoši sintaktiskajai struktūrai, lietvārda “gadi” forma netiek mainīta, jo valodas normas pieļauj, ka ar nelokāmu skaitļa vārdu var lietot gan nominatīvu, gan ģenitīvu. Otrreiz lietotajā vietniekvārdā labota pareizrakstības kļūda: *vinš* → *viņš*. Savukārt kārtas skaitļa vārda locījuma forma mainīta, jo no plašāka konteksta var secināt, ka runa ir par piektās klases skolēnu, nevis par piekto skolēnu klasē.

Jau no 1. tabulā aplūkotā piemēra var secināt, ka ir nepieciešami ieteikumi, pēc kuriem valodas apguvēju teksti labojami. Šādi ieteikumi ir vajadzīgi arī tāpēc, lai pētniekiem, kas korpusu pēc tā izveides lietos, būtu saprotams, kā mērķhipotēžu izvirzīšanas principi var ietekmēt iegūtos rezultātus un līdz ar to arī potenciālos secinājumus korpusā veiktajos pētījumos.

2. Pamatprincipi mērķhipotēžu izvirzīšanā

Lai varētu labot korpusa tekstus un vēlāk tos marķēt, ir jānosaka mērķhipotēžu izvirzīšanas pamatprincipi. Veidojot korpusu LaVA, tiek ievēroti četri mērķhipotēžu izvirzīšanas principi, kurus noteikuši korpusa veidotāji.

1. Latviešu literārās valodas normu ievērošana. Lai arī šis princips varētu šķist pašsaprotams, tomēr mācību procesā tas ne vienmēr tiek darīts, piem., ģenitīva lietojums piederības konstrukcijās (1), kas it sevišķi latviešu valodas apguves sākumposmā nereti tiek uzskatīts par mazāk svarīgu.

(1) *man ir draugi* → *man nav draugu*

Tas, vai šo lietojuma niansi studējošajiem mācīt uzreiz vai vēlāk, bieži vien ir attiecīgā docētāja ziņā. Turklāt reizēm tiek izlemts to mācīt tikai daļēji frāzēs (2), (3), bet, neraugoties uz to, korpusā iekļautajos tekstos tādi izteikumi kā *man nav brālis* tiek laboti.

(2) *man nav naudas*

(3) *man nav laika*

Korpusā LaVA iekļauto tekstu autori mācījušies pie daudziem docētājiem, un dažkārt pat vienam un tam pašam studentam dažādos semestros mainījušies arī latviešu valodas docētāji. Atšķiras arī mācību programmas, kursu apjoms un gaidāmie rezultāti. Lai ievērojami nesarežģītu datu ieguvī, korpusam apkopotajos metadatos nav iekļauta informācija par to, cik ilgs ir kurss, kāda ir tā programma, kurš docētājs ir strādājis ar konkrēto studentu un kāda ir bijusi attiecīgā docētāja attieksme pret noteiktiem latviešu valodas normu aspektiem. Turklāt datu ieguves sākumposmā vēl nebija zināms, kādi normu aspekti varētu būt aktuālāki, līdz ar to atšķirības mācīšanas pieejā korpusā pētīt nevarēs. Tāpēc, labojot korpusa LaVA tekstus, konsekvences dēļ nolemts ievērot arī tās latviešu valodas normas, kuras docētāji dažkārt izvēlas ignorēt vai kuru apguve ir iekļauta tikai daļā latviešu valodas kā svešvalodas mācību programmu. Tas attiecas arī uz interpunkciju – lai arī iesācēju līmenī tā vēl nebūtu jāpārzina (Šalme, Auziņa 2016a, 173–174), tās labošana būtiski nemaina citas teksta īpatnības (sk. tālāk minimālās iejaukšanās principu), tāpēc korpusā LaVA nolemts labot pieturzīmju lietojumu, tas arī nākotnē ļautu apguvēju tekstus, piem., automātiski sintaktiski marķēt.

2. Minimāla iejaukšanās. Lai saglabātu apguvēju valodas īpatnības, tiek labots pēc iespējas mazāk. Tāpat jāņem vērā, ka korpusā ir iekļauti teksti tikai no pirmajiem diviem latviešu valodas apguves semestriem. Šajā laikā apguvēju prasmes un zināšanas vēl ir ļoti ierobežotas un nereti neatbilst saturam, ko apguvējs vēlas paust. Bieži vien centienos lietot valodu radoši rodas izteikumi, kas būtu pilnībā jāpārraksta, lai tie atbilstu visām valodas normām (4), (5), tomēr, ja tas tiktu darīts, apguvēju teksti un to labojumi kļūtu tikpat kā nesalīdzināmi, t. sk. arī kļūdu anotējuma aspektā – jo vairāk ir labojumu (kas reizēm pat būtu teksta

pilnīga pārrakstīšana citādi), jo vairāk valodas līmeņos tie tiek veikti, jo sarežģītāka analīze nepieciešama, anotējot kļūdas, un jo grūtāk ir identificēt kļūdas tipu.

- (4) *Viņa ir skolotāja kopš divdesmit gadiem*
 (5) *Es esmu spēlēt zēnu, miljardieris & filantrops.*

Pārlietu augsta standarta piemērošana būtu pretrunā arī ar mācīšanas un mācīšanās teorijām – pedagoģijā tiek norādīts, ka izaugsme notiek ārpus komforta zonas jeb zināmā robežām, taču pārmērīga attālināšanās no tām noved strauja mācību rezultātu un motivācijas krituma zonā (Luckner, Nadler 1997, 29). Tā kā viens no korpusa izveides mērķiem ir pašpārbaudes uzdevumu veidošana, pārlietu dažādu teksta versiju veidošana, izvirzot mērķhipotēzi, var radīt grūtības automātiski ģenerētajos pašpārbaudes uzdevumos. Līdz ar to korpusā LaVA veikti minimāli labojumi, tiecoties pēc iespējas saglabāt starpvalodas īpatnības, kuras arī var būt nozīmīgs pētījumu objekts (vairāk sk., piem., Selinker 2013, 23–24).

3. Valodas stila saglabāšana sasaucas ar iepriekšējo pamatprincipu – stilistikai latviešu valodas kā dzimtās valodas un latviešu valodas kā otrās valodas apgūvē ir ierasts pievērsties pastiprināti, taču pirmajos divos latviešu valodas kā svešvalodas apgūves semestros par to vēl ir ļoti maz zināšanu. Ja tiktu laboti visi izteikumi, kas neatbilst latviešu literārās valodas stilistikas normām, mērķhipotēzes tik lielā mērā atšķirtos no sākotnējā teksta, ka to salīdzinājums kļūtu problemātisks (sk. iepriekš tekstā par minimālu iejaukšanos).

4. Netipisko elementu saglabāšana ir cieši saistīta ar valodas stila nelabošanas un minimālas iejaukšanās mērķhipotēzes izvirzīšanas principu – ja stils labots netiek, tiek saglabāts arī netipisks valodas līdzekļu lietojums, ja vien tas nav pret valodas normu. Īpaši bieži tas tiek novērots kā netipiska vārdu secība, piem., partikulas *arī* pievienošana teikuma beigās (6).

- (6) *Viņai nepatīk Ukraina un man nepatīk Ukraina arī.* → *Viņai nepatīk Ukraina, un man nepatīk Ukraina arī.*

Netipisks lietojums ir starpvalodas īpatnība, kas var būt nozīmīga sintakses apgūves un valodu kontaktu pētniekiem, tāpēc to nolemts saglabāt ne vien sākotnējā tekstā, bet arī mērķhipotēzē.

3. Mērķhipotēzes atbilstes valodas normām

Lai arī četri minētie pamatprincipi LaVA mērķhipotēzēs ir attiecināmi uz visiem valodas līmeņiem, tomēr katrā valodas līmenī ir risināmi problēmgadījumi. Tālāk rakstā mērķhipotēzēs veicamie labojumi raksturoti grupās atbilstoši valodas līmenim, norādot arī biežāk sastopamos kļūdu apakštipus attiecīgajā līmenī.

3.1. Pareizrakstības normas mērķhipotēzēs

Vārdu un vārdformu rakstību, kā arī to, kādi grafiskie simboli izmantojami, atspoguļojot fonēmas, nosaka ortogrāfijas normas. Protams, valodas attīstības gaitā normas mainās, tomēr katrā noteiktā laika posmā pieņemtie ortogrāfijas likumi ir jāievēro. Šie likumi ir jāapgūst ne tikai dzimtās valodas lietotājiem, bet arī tiem, kas mācās valodu kā svešvalodu vai otro valodu.

Latviešu valodā pareizrakstības normas nosaka (Strautiņa, Šulce 2009, 50):

- 1) morfēmu rakstību vārdos un vārdformās;

- 2) vārdu rakstību kopā vai šķirti;
- 3) defisrakstību;
- 4) lielā sākumburta lietojumu nosaukumos;
- 5) vārdu pārnesumpārdali;
- 6) vārdu saīsināšanu;
- 7) personvārdu rakstību un citvalodu īpašvārdu atveidi.

Izvirzot mērķhipotēzi, tiek labots neatbilstoša burta lietojums, diakritiskās zīmes trūkums vai gluži pretēji – pārdaudzums.

Viena no biežāk sastopamajām atkāpēm no pareizrakstības normām ir neatbilstošas diakritiskās zīmes vai burta lietojums, piem., līdzskaņi tiek rakstīti bez diakritiskajām zīmēm (7), (8), lietots patskaņu kvantitātei neatbilstošs burts (9), (10), kļūdaini rakstīti divskaņi (11), (12):

- (7) *vīriesi* → *vīrieši*
- (8) *mēnesa* → *mēneša*
- (9) *atri* → *ātri*
- (10) *velos* → *vēlos*
- (11) *nau* → *nav*
- (12) *laj* → *lai*

Reizēm valodas apgūvēji, rakstot vārdus, nejauši vai nezināšanas dēļ izlaiž burtus (13), (14), ieraksta liekus burtus (15), (16) vai pārstata blakus esošos burtus (17), (18). Protams, tas tiek labots.

- (13) *kau* → *kaut*
- (14) *vis* → *viss*
- (15) *kollekcione*t → *kolekcione*t
- (16) *gruppas* → *grupas*
- (17) *neveina* → *neviens*
- (18) *ārsts* → *ārsti*

Tekstos tiek labota arī valodas normām neatbilstoša vārdu rakstība kopā (19) vai šķirti (20):

- (19) *divdesmitdivi* → *divdesmit divi*
- (20) *pus desmitos* → *pusdesmitos*

Dzimtās valodas vai starpniekvalodas ietekmē valodas apgūvēju tekstos ik pa laikam tiek lietoti latviešu valodas alfabētā neesoši burti (21), arī burti ar diakritisko zīmi, kāda latviešu valodas grafētikā nav sastopama (22), (23) (sk. plašāk Kaija 2020).

- (21) *Alexander* → *Aleksanders*
- (22) *mōls* → *mols*
- (23) *Viņa ir apkopēja un strādā Radisson Blue viesnīcā.* → *Viņa ir apkopēja un strādā Radisson Blue viesnīcā.*

Ārvalstu uzņēmumu un organizāciju nosaukumi, arī Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā reģistrēto uzņēmumu nosaukumi, kas ir svešvalodā vai ir veidoti kā logotipi un kuros bieži vien ir sastopami latviešu alfabētā neesoši burti,

apgvēju tekstos netiek laboti vai pārveidoti, piemēram, *MyFitness*, *Rimi Express*, *Stockpot*, *Maxima*.

Valodas apgvēju tekstos tiek labots arī neatbilstošs lielo un mazo burtu lietojums. Dažkārt valodas apgvēji nelieto lielo sākumburtu teikuma sākumā, reizēm sugasvārdi tiek rakstīti ar lielo burtu citu valodu ietekmē, piem., vācu valodas ietekmē sugasvārdi, savukārt angļu valodas ietekmē valodu, mēnešu nosaukumi u. c. sugasvārdi, kas angļu valodā rakstāmi ar lielo sākumburtu (24).

(24) *Man patīk Eiropieši* → *Man patīk eiropieši*

Lai gan valodas apgvējiem pamatlīmenī vēl netiek mācīts lielo sākumburtu lietojums nosaukumos, izvirzot mērķhipotēzi, nosaukumu rakstība tiek labota atbilstoši latviešu valodas normām (Laugale, Šulce 2012).

Ja vien tas ir iespējams, valodas apgvēju tekstos lietotie citvalodu īpašvārdi tiek rakstīti atbilstoši īpaši noteiktiem atveides principiem (sk., piem., Raģe 1960; Bankava 2004; Placinska 2015; personvarduatveide.lv) un atbilstoši latviešu valodas pareizrakstības noteikumiem (sk. „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju”, pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/85209-noteikumi-par-personvardu-rakstibu-un-lietosanu-latviesu-valoda-ka-arito-identifikaciju>). Plaši pazīstamu un valodā lietotu īpašvārdu (25)–(27), arī mazāk zināmu īpašvārdu (28), (29) atveide grūtības nerada. Gadījumos, kuros sākotnējā tekstā nav saprotams, no kādas valodas īpašvārds būtu atveidojams un kā to izrunā oriģinālvalodā (30), (31), īpašvārds tiek atstāts oriģinālajā veidolā, figūriekavās, lai varētu vēlāk šādus piemērus izgūt un atbilstoši apstrādāt.

(25) *Germany* → Vācija

(26) *New York* → *Ņujorka*

(27) *Elizabeth* → *Elizabete*

(28) *Essen* → *Esene*

(29) *Lüneburg* → Līneburga

(30) {*Talayhar*}

(31) {*Qamiar*}

3.2. Interpunktijas normas mērķhipotēzēs

Pieturzīmju lietošana jeb interpunkcija palīdz lasītājam iespējami pilnīgāk uztvert uzrakstītā teksta saturu, kā arī tā atspoguļo teikuma gramatisko struktūru, parāda teksta un teikuma daļu gramatisko saistījumu un dalījumu (Blinkena 2009, 8–9). Lai arī latviešu valodā ir daudz pieturzīmju, piem., punkts, komats, izsaukuma zīme, jautājuma zīme, defise u. c., tomēr „dažādu konstrukciju atdalīšanai un izdalīšanai teikumā visbiežāk tiek lietots komats un domuzīme, retāk – semikols, kols, daudzpunkte, iekavas un pēdiņas” (Šalme, Auziņa 2016b, 32). Arī apgvēju tekstos visas pieturzīmes nav sastopamas.

Jau pamatlīmenī jeb iesācēja līmenī (A1, A2) valodas apgvējam jāprot pareizi izmantot pieturzīmes apgūtajās sintaktiskajās konstrukcijās (Šalme, Auziņa 2016a, 257) – pieturzīmes (punkts, izsaukuma zīme, jautājuma zīme) teikuma beigās, punkts aiz kārtas skaitļa vārdiem, komats, atdalot uzrunu vai uzrunas grupu un partikulas *jā*, *nē* (Šalme, Auziņa 2016b, 33–34). Tikai vidējā līmenī (B1, B2) un augstākajā līmenī (C1, C2) valodas apgvēji mācās lietot pieturzīmes sarežģītākās

sintaktiskās konstrukcijās, piem., pieturzīmes saliktu teikumu beigās, ar komatu atdala vienlīdzīgus teikuma locekļus, ja starp tiem nav vienojuma saikļa, ar komatu atdala salikta teikuma sastāvdaļas, divdabja teicienus, savrupinājumus (Šalme, Auziņa 2016b, 33–34).

Korpusā LaVA iekļauto tekstu autoriem par latviešu valodas interpunkciju zināšanu vēl nav daudz, arī paši izteikumi studentu tekstos ir diezgan vienkārši, proti, parasti tos veido vienkārši paplašināti vai salikti sakārtoti teikumi, kuros nereti ir daudz vienlīdzīgu teikuma locekļu.

Lai gan zemākajos valodas prasmes līmeņos interpunkcija valodas apguvējam vēl nav jāpārzina pilnībā, izvirzot mērķhipotēzi, tiek labots arī kļūdainais pieturzīmju lietojums visos korpusa tekstos:

- 1) izlaista pieturzīme;
- 2) lieka pieturzīme;
- 3) neatbilstoša pieturzīme.

Izlaista pieturzīme

Nereti valodas apguvēji nelieto pieturzīmes tur, kur tām pēc latviešu valodas pareizrakstības normām būtu jābūt – gan teikuma vidū, gan teikuma beigās. Visbiežāk, izvirzot mērķhipotēzi, tiek ielikts izlaists komats, retāk – punkts vai kāda cita pieturzīme.

Apguvēju tekstos komats netiek lietots gan pirms saikļa *un* (32), (33), gan pirms saikļa *bet* (34), kas atdala salikta sakārtota teikuma daļas. Citi sakārtojuma saikļi salikta sakārtota teikuma daļu saistīšanai valodas apguvēju darbos tiek izmantoti reti.

- (32) *Es uzvilku kurpes un es ņemu mana jaka.* → *Es uzvelku kurpes, un es ņemu manu jaku.*
- (33) *Es studeju medicīna un es dzīvoju Rīgā.* → *Es studēju medicīnu, un es dzīvoju Rīgā.*
- (34) *[..] man patīk latvišu valoda un psiholoģija bet man nepatīk histoloģija [..]* → *[..] man patīk latviešu valoda un psiholoģija, bet man nepatīk histoloģija [..]*

Komati netiek lietoti arī vienlīdzīgu teikumu locekļu atdalīšanai (35), bieži vien vārdrindās (36), kas ir bieži sastopamas studentu darbos, viņiem aprakstot, piem., produktus, kas garšo, nosaucot apgūstamos mācību priekšmetus, raksturojot savu ikdienu u. tml.

- (35) *Brīvdienās lidoju uz Vāciju apmekleju mana gimēne.* → *Brīvdienās lidoju uz Vāciju, apmeklēju manu ģimeni.*
- (36) *Parasti es daru treniņš uz sporta zali „my Fitness” pīrmdienā trešdienā un svētdienā.* → *Parasti es trenējos sporta zālē „My Fitness” pīrmdienā, trešdienā un svētdienā.*

Komats netiek lietots, atdalot palīgteikumu no virsteikuma (37), (38) un (39), kaut jāatzīst, ka šādas teikumu konstrukcijas A līmeņa darbos ir sastopamas salīdzinoši reti.

- (37) *Mans lielākais problems ir ka es nav ēdu pietiekami.* → *Mana lielākā problēma ir, ka es neēdu pietiekami.*

- (38) *Vakarā es iešu uz picēriju tāpēc kā man ir ballīte ar Itālijs asociācija.* → *Vakarā es iešu uz picēriju, tāpēc ka man ir ballīte ar Itālijas asociāciju.*
- (39) *Ja man nav kolokvijs tad es parasti pavadu laiku ar draugiem.* → *Ja man nav kolokvija, tad es parasti pavadu laiku ar draugiem.*

Pieturzīmes netiek lietotas arī iespraudumos (40), savrupinājumos (41). Reizēm iespraudumi tiek atdalīti ar pieturzīmi no vienas puses (40), bet no otras puses ne.

- (40) *[..] un vakarā mes ejam uz krogu vai naksklubuu, piemērām Folk klubs ala pagrabs.* > *[..] un vakarā mēs ejam uz krogu vai naksklubu, piemēram, folkkluba Ala pagrabu.*
- (41) *Dažreiz es gatavoju kopā ar Hannah mana flatmate.* > *Dažreiz es gatavoju kopā ar Hannu, manu dzīvokļa biedreni.*

Izvirzot mērķhipotēzi, tiek novērsts pieturzīmes trūkums teikuma beigās. Valodas apgūvēji, īpaši A prasmes līmeņa darbos, nereti aizmirst ielikt pieturzīmi teikuma beigās (42), (43), (44).

- (42) *Astoņos vakarā es eju uz sporta klubs* → *Astoņos vakarā es eju uz sporta klubu.*
- (43) *Brokastīs man garšo maizi ar nutellu vai marmeladu* > *Brokastīs man garšo maize ar nutellu vai marmelādi.*
- (44) *Mana ģimere spēlē golfu, es speleju ar viņiem* → *Mana ģimene spēlē golfu, es spēlēju ar viņiem.*

Nākas labot arī pēdiņu lietojumu. Latviešu valodā pēdiņās raksta dažādus nosaukumus, piem., mākslas darbu, uzņēmumu, dažādu mašīnu un ierīču, ēdienu, dzērienu nosaukumus, ordeņu u. c. nosaukumus (Blinkena 2009, 398–401), tomēr pēdējā laikā latviešu literārajā valodā pēdiņas vai kāds cits burtveidols (kursīvs), lai atdalītu nosaukumu no pārējiem izteikuma vārdiem, lietots netiek. Tāpēc arī mērķhipotēzēs pēdiņas tiek lietotas tikai tad, ja tās ir lietojis teksta autors (45), ja teksta autors pēdiņas nav lietojis, tas labots netiek (46). Ja autors ir lietojis vienpēdiņas, arī tas tiek uzskatīts par pēdiņu lietojumu, taču tiek labots uz pēdiņām.

- (45) *Es eju uz pieturu „Elizabethes iela”.*
- (46) *Rīgā es sportoju sporta klubā, MyFitness.*

Liekas pieturzīmes (pieturzīmju pārdaudzums)

Lai gan biežāk valodas apgūvēju tekstos vērojamas izlaistas pieturzīmes, tomēr ir gadījumi, kuros pieturzīmes lietotas nevietā. Visbiežāk liekas pieturzīmes valodas apgūvēji lieto, 1) atdalot situantu no pārējā teikuma, 2) aiz virsraksta.

Lai arī latviešu valodā galvenais ir gramatiskais interpunkcijas princips, proti, ar pieturzīmēm rādīts teksta gramatiskais saistījums un dalījums, atklājot teksta gramatisko struktūru, tomēr nozīmīgs ir arī jēdzieniskais interpunkcijas princips (Blinkena 2009, 24). Tomēr ir vairāki gadījumi, kad sintagmatiskais dalījums neatbilst strukturāli gramatiskajam dalījumam, tātad veidojas pauze, kura rakstos nav apzīmējama ar pieturzīmi, proti, pauze bieži veidojas aiz teikuma sākumā nostatītas izvērstas apstākļu grupas (Blinkena 2009, 24–25). Iespējams, pauzes dēļ vai arī pēc citu valodu parauga valodas apgūvēji samērā bieži aiz situanta teikuma sākumā (47), (48) liek komatu.

(47) *Pudienās, es normali eju sviestmaizi.* → *Pusdienās es parasti ēdu sviestmaizi.*

(48) *Nedeļas nogalē, es celos deviņos.* → *Nedēļas nogalē es ceļos deviņos.*

Daļa apguvēju tekstam ir pievienojuši arī virsrakstu. Reizēm aiz tā tiek lietots punkts (49), bet biežāk punkta nav. Tādēļ korpusa veidotāji ir vienojušies, labojot valodas apguvēju tekstus, punktu aiz nosaukuma nelikt. To pieļauj arī latviešu valodas pareizrakstības normas, kas nosaka, ka aiz virsrakstiem īpaša pieturzīme, kas atdalītu virsraksta teikumu no pārējā teksta, nav vajadzīga. Pieturzīme aiz virsraksta ir liekama tikai tad, ja tā bez teikuma pabeigtības rāda arī teikuma modalitāti (Blinkena 2009, 154).

(49) *Mana diena.* → *Mana diena*

Protams, izvirzot mērķhipotēzi, tiek labotas arī pārrakstīšanās kļūdas, piem., teikuma vidū lietotais punkts tiek dzēsts (50).

(50) *Mans patīk slidot. un zīmēt.* → *Mans patīk slidot un zīmēt.*

Izvirzot mērķhipotēzi, tiek labota kļūdaina pieturzīmes atrašanās vieta – reizēm valodas apguvēju darbos komats tiek likts nevis pirms saistītālvārda, bet aiz tā (51).

(51) *Es ēdu brokastis bet, man ir ļoti mazs brokastis.* → *Es ēdu brokastis, bet man ir ļoti mazas brokastis.*

Neatbilstoša pieturzīme

„Teikuma beigu pieturzīmju lietojuma noteikumi latviešu valodā lielākoties ir tādi paši kā citās Eiropas valodās. Punkts, izsaukuma zīme, jautājuma zīme rāda ne tikai teikuma beigas, bet arī pauzē valodas lietotāja attieksmi pret izteikto saturu.” (Šalme, Auziņa 2016b, 32) Reizēm ir lietota neatbilstoša pieturzīme, piem., jautājuma teikuma vai izsaukuma teikuma (52) beigās likts punkts, tāpat arī tiek lietota jautājuma zīme teikuma beigās, kur tā nebūtu lietojama. Lai saprastu, vai tiek lietota neatbilstoša pieturzīme teikuma beigās, nereti ir nepieciešams plašāks konteksts.

(52) *Visu labu.* → *Visu labu!*

3.3. Formveidošanas un vārddarināšanas normas mērķhipotēzēs

Korpusa tekstos ļoti bieži ir sastopams neatbilstošu vārdformu lietojums. Valodas apgūvē prasme izveidot noteiktu vārdformu nenodrošina prasmi to lietot (par to vairāk sk. Laizāne 2012, 2013). Bieži vien, pat ja konkrētā forma (iespējams, ar labojamām pareizrakstības kļūdām) ir vārda paradīgmā, tā nav lietojama attiecīgajā konstrukcijā. Tādas ir, piem., neatbilstošas darbības vārdu personas formas (53), neatgriezeniskā darbības vārda formas lietojums atgriezeniskā darbības vārda vietā (54), nenoteiktās galotnes lietojums noteiktās galotnes vietā (55) u. tml.

(53) *Šobrīd es dzīvo Rīgā.* → *Šobrīd es dzīvoju Rīgā.*

(54) *Es parasti pamodināju septiņos no rīta.* → *Es parasti pamostos septiņos no rīta.*

(55) *Mani vecāks brālis ir Daniel un mani jaunāks brāli ir Leo.* → *Mans vecākais brālis ir Daniels, un mans jaunākais brālis ir Leo.*

Novirzes nereti mēdz būt lietvārdu, vietniekvārdu, skaitļa vārdu, īpašības vārdu locījumu lietojumā, piem., lietojot nominatīvu ģenitīva vietā (56), (57) vai akuzatīva vietā (58), (59).

(56) *Man ir daudz skolotajas* [...] → *Man ir daudz skolotāju* [...]

(57) [...] *piektdienā man nav lekcijas*. → [...] *piektdienā man nav lekciju*.

(58) *Es parasti pārku jogurts* [...] → *Es parasti pārku jogurtu* [...]

(59) *Vīna sauc Lēna* [...] → *Vīnu sauc Lēna* [...]

Iespējams, daļa no novirzēm, kas tiek labotas, izvirzot mērķhipotēzes, valodas apguves procesā (vismaz A līmenī) par tādām netiek uzskatītas – piem., (57) piemērā ģenitīva lietojumu nosaka darbības vārds *nav*, un „valodas praksē šajās konstrukcijās nereti lieto arī nominatīvu” (Smiltnece 2013, 349; sk. arī Kalnača 2014, 54; Kalnača, Lokmane, Metslang 2019, 60–62). Piem., latviešu valodas mācību grāmatā zobārstniecības studentiem šādā konstrukcijā ģenitīva lietojums tiek aplūkots tikai vienā no pēdējām nodaļām (Laizāne, Kaija 2020). Tomēr korpusā LaVA šāds lietojums tiek labots.

Vietām var rasties domstarpības par to, vai noteikta kļūda ir drīzāk pareizrakstības vai morfoloģijas kļūda, ja atšķirība starp sākotnējo tekstu un mērķhipotēzi ir, piem., vienas diakritiskās zīmes vai viena burtu lietojumā (60). Tomēr mērķhipotēzes izvirzīšanā tam nav lielas lomas – šis jautājums ir apspriežams kļūdu klasifikācijas, nevis labošanas stadijā, un labojuma forma nav atkarīga no kļūdas iespējamās klasifikācijas.

(60) *Es ari reti studēju darba dienā un studeju daudz nedēļas nogale*. → *Es ari reti studēju darba dienā un studēju daudz nedēļas nogalē*.

Dažkārt lietots neatbilstošas dzimtes lietvārds (61), (62), īpašības vārds (63), skaitļa vārds (64), vietniekvārds (65). Ja izteikumā ir informācija, kas ļauj saprast, kura dzimte būtu lietojama, visi vārdi, kas tai neatbilst, mērķhipotēzē tiek attiecīgi laboti.

(61) [...] *mas tevs ir architecte* [...] → [...] *mans tēvs ir arhitekts* [...]

(62) *Mans tēvs ir pediatrs un mana māte ir terapeits*. → *Mans tēvs ir pediatrs, un mana māte ir terapeite*.

(63) *Es dzīvoju centra, mans dzīvokli ir liela*. → *Es dzīvoju centrā, mans dzīvoklis ir liels*.

(64) *Mana māte ir četrdesmit astonas gads* [...] → *Manai mātei ir četrdesmit astoņi gadi* [...]

(65) *Man ir trīs māsas*. [...] *Vīniēm garšo kafija*. → *Man ir trīs māsas*. [...] *Vīnām garšo kafija*.

Ja dzimte ir atkarīga no saskaņojuma ar tā apkaimē esošo pareizi lietotu vārdu, tad tā attiecīgi tiek labota. Tomēr ne vienmēr pietiek ar vārda tiešo apkaimi, lai konstatētu šādas neatbilstības, it sevišķi, ja runa ir par cilvēkiem, dažkārt – arī mājdzīvniekiem. Korpusā iekļautos tekstus reizēm nākas skatīt kopumā, lai saprastu, vai tajā par vienu un to pašu personu runāts konsekventā dzimtē (65).

Gadījumos, kuros leksēmas, piemēram, *tēvs*, *māte*, *māsa*, izvēle norāda arī uz personas dzimumu (61), (62), (65), labojumi tiek veikti atbilstoši tam. Dzimumu dažkārt var noteikt arī pēc personvārda (66). Citkārt vienīgā informācija par aprakstāmās personas dzimumu var būt gramatiskās dzimtes lietojums, un,

ja dzimte tekstā ir lietota nekonsekventi, ne vienmēr ir skaidrs, kurā dzimtē to vienādot (67), (68). Šādos gadījumos mēģināts noteikt, kura dzimte tekstā dominē, un pieskaņot pārējās teksta daļas tai, taču, protams, šādos gadījumos ir iespējams, ka labotāja interpretācija nav pilnīgi pareiza.

- (66) *Mani sauc Jānis, un es esmu skolotāja.* → *Mani sauc Jānis, un es esmu skolotājs.*
- (67) *Es esmo Waface. [...] Es esmo medicinas stodonte. [...] Rīga esmo uztorejies jau 4 menesus.* → *Es esmu Vafase. [...] Es esmu medicīnas studente. [...] Rīgā esmu uzturējusies jau 4 mēnešus.*
- (68) *Man ir angļu valoda ari, un angļu valoda ir arī interesanta, jo mums ir professors no Amerikas. Vīna ir ļoti laba profesors.* → *Man ir angļu valoda arī, un angļu valoda ir arī interesanta, jo mums ir profesore no Amerikas. Viņa ir ļoti laba profesore.*

Vērojamas arī grūtības lietvārdu skaitļa lietojumā (69), (70), (71). Ļoti bieži lietotas formas, kas latviešu valodas gramatikai neatbilst neatkarīgi no konteksta, tomēr ir gadījumi, kuros papildus jāņem vērā arī semantika. Piem., konstrukcijās ar *garšo* kā teikuma priekšmets var tikt lietots lietvārds gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī, taču atbilstoši latviešu valodas gramatikai daudzskaitlim piemīt vairāku priekšmetu vai vielu kopuma, kategorijas nozīme (Smiltnece 2013, 337) (70), (71), bet vienskaitlis tiek lietots tad, ja runa ir par konkrētu vienu priekšmetu vai par vielu (Smiltnece 2013, 339) (72).

- (69) *Man ir divdesmit viens gadi.* → *Man ir divdesmit viens gads.*
- (70) *Man garšo auglis.* → *Man garšo augļi.*
- (71) *Pusdienas es ēdu kartupelus man ļoti gāršo kartupelis.* → *Pusdienās es ēdu kartupeļus, man ļoti garšo kartupeļi.*
- (72) *Vins garšo piens un baltmaize.* → *Viņam garšo piens un baltmaize.*

Tāpat ir arī gadījumi, kuros veidotas latviešu valodā neesošas formas. Šādi piemēri konstatēti dažādu lokāmu vārdšķiru vārdiem: lietvārdiem (73), darbības vārdiem (74), skaitļa vārdiem (75), kā arī īpašības vārdiem (76).

- (73) *Es esmu otrajā semestrā [...]* → *Es esmu otrajā semestrī [...]*
- (74) *Es pusdienu universitātē ar maniem draugiem un mēs runājam un mēs smietiem daudz.* → *Es pusdienoju universitātē ar maniem draugiem, un mēs runājam, un mēs smejamies daudz.*
- (75) *Divi tūkstoši četrā gādā [...]* → *Divi tūkstoši ceturtajā gādā [...]*
- (76) *[...] man nepatīk aukst laiks!* → *[...] man nepatīk auksts laiks.*

Sākot apgūt gramatikas likumus, izņēmumi vai nesistēmiskums var radīt grūtības, un nereti tiek veidotas gramatizētas nelokāmo vārdu formas (77), it īpaši uzņēmumu nosaukumos (78). Lai arī šādu formu lietojums liecina par zināmu gramatikas (piem., lokatīva) nozīmes izpratni, turklāt ir izplatīts sarunvalodā, tās tomēr tiek labotas atbilstoši latviešu literārās valodas normām, proti – pārveidotas nelokāmā formā.

- (77) *Jums ir daudziem ļotiem labiem produktiem.* → *Jums ir daudz ļoti labu produktu.*
- (78) *Biezi es ēdu pusdienu universitātē vai stockpodū.* → *Bieži es ēdu pusdienas universitātē vai Stockpot.*

Tiek aizstāti arī tie vārdi (91–93) vai vārdu savienojumi (94), kuriem citu valodu (visbiežāk angļu vai krievu valodas) ietekmē klāt nākušas papildu nozīmes, vai tie tiek lietoti ar kādu nozīmes papildkomponentu. Piemēram, ļoti bieži valodas apguvēju tekstos, runājot par ēdieniem vai dzērieniem, tiek lietots darbības vārds *mīlēt* ar nozīmi ‘būt patikai (pret ko); garšot’. Izvirzot mērķhipotēzi, šādos izteikumos vārds *mīlēt* tiek aizstāts ar vārdu *garšot* vai *patīkt* (93).

(90) *sērija* → *seriāls*

(91) *Bet es ienīstu klasi pēcpusdienā.* → *Bet es ienīstu nodarbību pēcpusdienā.*

(92) *[..] es mīlu Ziemassvētku brīvdienas.* → *[..] man patīk Ziemassvētku brīvdienas.*

(93) *Es milu dzert kafija bez cukura.* → *Man patīk dzert kafiju bez cukura.*

(94) *[..] un es kļūšu par labu biznesa cilvēku.* → *[..] un es kļūšu par labu uzņēmēju.*

Konstatēts arī neatbilstošu priedēkļverbu lietojums (95), (96).

(95) *aizbraukt* → *nobraukt*

(96) *Uzgaidiešu atbilde!* → *Gaidīšu atbildi!*

Valodas apguvēju darbos vērojamas nepilnības prievārdu lietojumā: 1) tiek izvēlēts neprecīzs prievārds, 2) reizēm prievārds tiek lietots latviešu valodai netipiskā nozīmē. Prepozicionālos vārdu savienojumus, kur, mainot lietojamo prievārdu, var mainīties arī locījums, kādā būtu lietojami ar to saistītie vārdi, rodas sekundārās kļūdas (par sekundārajām kļūdām vairāk sk. Kaija 2019).

Sākot mācīties valodu, tekstos „iesprūk” kāds valodas apguvēja dzimtās valodas vai starpniekvalodas vārds. Ik pa laikam lieto vārdus svešvalodās, piem., *und* ‘un’, *but* ‘bet’ (97), *is* ‘ir’, *et* ‘un’.

(97) *Man ļoti patīk cilvēki but nepatīk pilsētas.* → *Man ļoti patīk cilvēki, bet nepatīk pilsētas.*

3.5. Sintakses normas mērķhipotēzēs

Par mērķhipotēzi sintaksē var runāt ļoti nosacīti. Faktiski, izvirzot mērķhipotēzi, valodas apguvēja teksts tiek sagatavots tālākai analīzei, t. i., kļūdu marķēšanai. Galvenie labojumi, kas tiek veikti valodas apguvēju izteikumos, ir šādi:

1) tiek dzēsts lieks vārds;

2) sintaktiskā konstrukcija tiek papildināta, ierakstot tajā izlaistu vārdu.

Latviešu valodai netipiska vārdu secība, labojot tekstus, netiek mainīta.

Nereti valodas apguvēji lieto prievārda konstrukcijas locījuma formas vietā. Labojot tekstus, prievārda konstrukcija, ko veido lietvārds vai vietniekvārds kopā ar prievārdu, tiek aizstāta ar atbilstošu locījuma formu (98–101).

(98) *bieži man nav gana laika par brokastis* [..] → *bieži man nav gana laika brokastīm* [..]

(99) *Kad es esmu māja, es gatavoju vakariņas par mani un mans vīrs.* → *Kad es esmu mājās, es gatavoju vakariņas man un manam vīram.*

(100) *Dažreiz es deju uz deju studijā.* → *Dažreiz es deju deju studijā.*

(101) *No vakar mes lasiem bērnu grāmatas.* → *Vakarā mēs lasām bērnu grāmatas.*

Reizēm valodas apguvēji rīkojas pretēji, proti, tiek lietota locījuma forma prievārda konstrukcijas vietā (102), (103).

(102) *Desmitos es eju pieturā ar draugiem.* → *Desmitos es eju uz pieturu ar draugiem.*

(103) *Es braucu universitātē.* → *Es braucu uz universitāti.*

Tāpat nereti tiek lietots darbības vārds kopā ar lietvārdu akuzatīvā, kur latviešu valodā ir attiecīgas nozīmes darbības vārds. Domājams, tas notiek valodas apguvēju dzimtās valodas vai starpniekvalodas (parasti angļu valodas) ietekmē (104), (105).

(104) *[..] izbraucu kopā ar draugiem vai spēlēšu sportu.* → *[..] izbraucu kopā ar draugiem vai sportoju.*

(105) *Man patīk darīt sportu un dejoj.* → *Man patīk sportot un dejoj.*

Latviešu valodā, tāpat kā citās valodās, adverbiālā vai nominālā izteicējā saitiņas funkcijā lietotais verbs *būt* var būt izlaists (Kalnača 2013, 467), tomēr ir konstrukcijas, kur tas ir nepieciešams. Tādos gadījumos izteikums tiek papildināts ar saitiņu (106), (107).

(106) *Es nevāru, jo vārīt sarežģīti [..]* → *Es nevāru, jo vārīt **ir** sarežģīti [..]*

(107) *Vīņš divi gadi.* → *Vīņam **ir** divi gadi.*

Reizēm valodas apguvēji izlaiž finīto darbības vārdu saliktā verbālā izteicējā (108).

(108) *Inese * gulēt divpadsmitos.* → *Inese **iet gulēt** divpadsmitos.*

Secinājumi

Kļūdu marķējums ir valodas apguvēju korpusa galvenā iezīme. Savukārt kļūdu identifikācija vienmēr balstās uz noteiktā veidā rekonstruētu valodas apguvēja izteikumu (mērķhipotēzi). Lai korpusā LaVA mērķhipotēzes tiktu izvirzītas konsekventi, ir izveidotas vadlīnijas, kā labot un rekonstruēt valodas apguvēja tekstus. Rakstā ir izklāstīti galvenie mērķhipotēžu izvirzīšanas principi. Pamatā labojumi tiek veikti, ievērojot latviešu valodas normas. Tomēr ir gadījumi, kad, izvirzot mērķhipotēzi, atkāpes no normas ir pieļaujamas. Darba gaitā vadlīnijas var tikt atjauninātas un pilnveidotas, ietverot līdz tam neaplūkotos gadījumus.

Izvirzot mērķhipotēzi, ir skaidrs, ka tā var aptvert tikai noteiktu lingvistiskās informācijas daudzumu. Ne vienmēr ir viegli nosakāms, vai labojums saistīts ar formveidošanu un vārddarināšanu vai tomēr sintaksi, jo vārdformu lietojums bieži vien izriet no sintaktiskās konstrukcijas. It sevišķi pamanāms tas ir, piem., vārdu savienojumos ar prievārdu, kur, mainot lietojamo prievārdu, var mainīties arī locījums, kādā būtu lietojami ar to saistītie vārdi, šādi radot sekundāro kļūdu.

Kļūdu tipi ir atkarīgi arī no mērķhipotēzes pamatā esošās koncepcijas, un pašlaik LaVA korpusā ir noteikti šādi kļūdu tipi:

- 1) pareizrakstības kļūdas;
- 2) interpunkcijas kļūdas;
- 3) formveidošanas un vārddarināšanas kļūdas;
- 4) sintakses kļūdas;

- 5) leksikas kļūdas;
- 6) sekundārās kļūdas.

Izvirzītās mērķhipotēzes daļēji atviegļina kļūdu marķēšanu. Tā kā valodas apguvēju teksti tiek laboti, ir iespējams sastatīt oriģinālo un laboto tekstu, kā arī veikt automātisku tekstu morfoloģisko analīzi. Tas ļauj daļu kļūdu, konkrēti – pareizrakstības, interpunkcijas, formveidošanas un vārddarināšanas, kā arī leksikas kļūdas – noteikt automātiski un pēc tam manuāli pārlicināties par kļūdas atbilstību konkrētam tipam.

Saīsinājumi un apzīmējumi

A1	valodas prasmes pamatlīmeņa apakšlīmenis, <i>Breakthrough</i>
A2	valodas prasmes pamatlīmeņa apakšlīmenis, <i>Waystage</i>
LaVA	<i>Latviešu valodas apguvēju korpus</i>
LOC	lokatīvs
M	mērķhipotēze
NOM	nominatīvs
SG	vienskaitlis
VA	valodas apguvēja izteikums

Avots

Latviešu valodas apguvēju korpus. Pieejams: <http://lava.korpuss.lv>

Literatūra

1. Auziņa, Ilze. 2013. Latviešu valodas fonētiski fonoloģiskie procesi un likumi. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 80–95.
2. Auziņa, Ilze, Berķe, Maija, Lazareva, Anta, Šalme, Arvils. 2016. *A2 LAIPA. Latviešu valoda. Mācību grāmata*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
3. Bankava, Baiba (sast.). 2004. *Franču īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Bankavs, Andrejs (red.). Rīga: Zinātne.
4. Blinkena, Aina. 2009. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
5. Citvalodu personvārdu atveide latviešu valodā. Pieejams: personvarduatveide.lv
6. Dagneaux, Estelle, Denness, Sharon, Granger, Sylviane. 1998. Computer-aided error analysis. *System*. 26 (2), 163–174.
7. Ellis, Rod. 1994. *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
8. Gilquin, Gaëtanelle, De Cock, Sylvie, Granger, Sylviane. 2010. *Louvain international database of spoken English interlanguage (CD-ROM + handbook)*. Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain.
9. Granger, Sylviane, Dagneaux, Estelle, Meunier, Fanny, Paquot, Magali. 2009. *International corpus of learner English v2 (Handbook + CD-Rom)*. Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain.
10. James, Carl. 1998. *Errors in language learning and use*. London: Addison Wesley Longman.

11. Kaija, Inga. 2019. Sekundārās kļūdas valodas apguvēju korpusos. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. XV, 30–38.
12. Kaija, Inga. 2020. Jaunu burtu veidošana ar diakritiskajām zīmēm latviešu valodas kā svešvalodas apguvēju tekstos. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. XVI (iespiešanā).
13. Kaija, Inga, Laizāne, Inga. 2020. *Latviešu valoda zobārstniecībā*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
14. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
15. Kalnača, Andra. 2013. Morfonoloģija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 154–189.
16. Kalnača, Andra. 2014. *A typological perspective on Latvian grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter.
17. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Metslang, Helena. 2019. Subject case alternation in Latvian and Estonian existential clauses. *Eesti rakenduslingvistika ühingu aastaraamat / Estonian papers in applied linguistics*. 15, 53–82.
18. Klēvere-Velhli, Inga, Naua, Nikole. 2012. *Latviešu valoda studentiem. Mācību līdzeklis latviešu valodas kā svešvalodas apguvei*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
19. Laizāne, Inga. 2012. Akuzatīvs latviešu valodas kā svešvalodas apguvē. *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXII, 194–203.
20. Laizāne, Inga. 2019. *Latviešu valoda kā svešvaloda: lingvodidaktikas virziena attīstība Latvijā un ārpus tās*. Promocijas darbs filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozarē. Liepāja: Liepājas Universitāte.
21. Laizāne, Inga. 2013. Ģenitīva locījums un tā nozīmju lietojums latviešu valodas kā svešvalodas apguvē. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. IX, 82–93.
22. Laizāne, Inga, Kaija, Inga. 2020. „Latviešu valoda zobārstniecības studentiem” – pirmā latviešu valodas kā svešvalodas mācību grāmatā zobārstniecības studentiem. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. XVI (iespiešanā).
23. Laugale, Velga, Šulce, Dzintra. 2012. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
24. Leech, Geoffrey. 1998. Preface. *Learner English on computer*. Granger, Sylviane (ed.). London: Addison Wesley Longman, xiv–xx.
25. Luckner, John L., Nadler, Reldan S. 1997. *Processing the experience: strategies to enhance and generalize learning*. Dubuque: Kendall / Hunt Publishing Company.
26. Lüdeling, Anke, Doolittle, Seanna, Hirschmann, Hagen, Schmidt, Karin, Walter, Maik. 2008. Das Lernerkorpus Falko. *Deutsch als Fremdsprache*. 2, 67–73.
27. Lüdeling, Anke, Walter, Maik, Kroymann, Emil, Adolphs, Peter. 2005. Multi-level error annotation in learner corpora. *Proceedings of corpus linguistics 2005*, 15–17.
28. Mendes, Amália, Antunes, Sandra, Janssen, Maarten, Gonçalves, Anabela. 2016. The COPLE2 corpus: a learner corpus for Portuguese. *Proceedings of the 10th edition of the language resources and evaluation conference (LREC)*. Calzolari, Nicoletta et al. (eds.). Portorož: European Language Resources Association (ELRA), 3207–3214.
29. Nesselhauf, Nadja. 2005. *Collocations in a learner corpus*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

30. Raģe, Silvija. 1960. *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. I. Igaunņu valodas īpašvārdi*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
31. Rakhilina, Ekaterina, Vyrenkova, Anastasia, Mustakimova, Elmira, Ladygina, Alina, Smirnov, Ivan. 2016. Building a learner corpus for Russian. *Proceedings of the joint workshop on NLP for computer assisted language learning and NLP for language acquisition at SLTC*. Volodina, Elena, Grigonytė, Gintarė, Pilán, Ildikó, Nilsson Björkenstam, Kristina, Borin, Lars (eds.). Linköping: LiU Electronic Press, 66–75.
32. Reznicek, Marc, Lüdeling, Anke, Hirschmann, Hagen. 2013. Competing target hypotheses in the Falko corpus. *Automatic treatment and analysis of learner corpus data*. Diaz-Negrillo, Ana, Ballier, Nicolas, Thompson, Paul (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 101–124.
33. Placinska, Alla. 2015. *Portugāļu īpašvārdu atveide latviešu valodā: ieteikumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
34. Selinker, Larry. 2013. *Rediscovering interlanguage*. London: Routledge.
35. Siemen, Peter, Lüdeling, Anke, Müller, Frank Henrik. 2006. FALCO-ein fehlerannotiertes Lernerkorpus des Deutschen. *Proceedings of KONVENS 2006*. Butt, Miriam (ed.). Konstanz: Universität Konstanz, 130–136.
36. Smiltņiece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–369.
37. Strautiņa, Vaira, Šulce, Dzintra. 2009. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga: RaKa.
38. Šalme, Arvils, Auziņa, Ilze. 2016a. *Latviešu valodas prasmes līmeņi: pamatlīmenis A1, A2, vidējais līmenis B1, B2*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
39. Šalme, Arvils, Auziņa, Ilze. 2016b. *Latviešu valodas prasmes līmeņi: augstākais līmenis C1, C2. Vadlīnijas*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
40. Tono, Yukio. 2003. Learner corpora: design, development and application. *Proceedings of the corpus linguistics 2003 conference*. Archer, Dawn, Rayson, Paul, Wilson, Andrew, McEnery, Tony (eds.). Lancaster: Lancaster University, 800–809.
41. Znotiņa, Inga. 2018. *Otrās baltu valodas apguvēju korpusi: izveides metodoloģija un lietojuma iespējas*. Promocijas darbs filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozarē. Liepāja: Liepājas Universitāte.

Summary

A learner corpus is a computerized textual database of the language produced by foreign language learners. Such corpus enables researchers to create more efficient learning materials and teaching methodology for language learners by using the corpus-driven error analysis. The learner's corpus, like other language corpora, can be annotated at different language levels (morphologically, syntactically); however, corpus-based error annotation and the corpus-based error analysis are especially important in the learner's language research. Error analysis is influenced by certain factors: 1) the error types setup or error typology; and 2) target hypothesis setup, e. g., corrected text. Therefore, it is crucial to have special guidelines indicating the subject of annotation and the methods how the annotation is performed.

The article begins with description of “The Latvian Learner corpus” (LaVA) and its initial development strategies, the term of target hypothesis and its role in the creation of the learner corpus. The main target hypothesis setup criteria in the LaVa corpus is also provided with the examples showing how the language learners’ utterances are being corrected according to the language norms, and the main deviations from the rules allowed.

This work has received financial support from the Latvian Council of Science under the grant agreement No. lzp-2018/1-0527 (“Development of Learner Corpus of Latvian: methods, tools and applications”) in synergy with the Latvian State Research Programme “Latvian Language”, agreement No. VPP-IZM-2018/2-0002 (subproject “Acquisition of Latvian Language”).

Keywords: corpus; learner corpus; target hypothesis; language acquisition; error annotation; corpus linguistics.

Verba priedēkļu izvēles problēmas (korpusa piemēru analīze) *Choosing the right prefix (analysis of corpus examples)*

Daiga Deksne

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: *daigade@inbox.lv*

Prefiksācija ir produktīvs verbu atvasināšanas veids latviešu valodā. No viena motivētājverba atvasināti priedēkļverbi dažkārt tiek lietoti sinonīmiski, taču ne vienmēr pareizā nozīmē. Visi darbības vārda priedēkļi ir polisēmiski, taču to nozīmju robežas bieži vien ir neskaidras. Pat dzimtās valodas runātājiem dažkārt rodas grūtības saskaņāt nozīmju nianses, ar ko atšķiras vairāki priedēkļverbi. Priedēkļverba nozīme var atklāties tikai kontekstā.

Korpusa piemēros labi redzams priedēkļverba lietojuma konteksts. Pētījuma mērķis ir apzināt, kā korpusa piemēri palīdz atšķirt no viena pamatverba atvasinātu priedēkļverbu nozīmju nianses. Pētījumā tiek analizēti korpusa piemēri un salīdzināti vārdi, kas atrodas pirms un pēc priedēkļverbiem. Ir divu veidu kļūdas – kontekstam nepiemērota priedēkļa lietošana un priedēkļa pievienošana nevietā. Padziļināti aplūkoti no verba *zvanīt* atvasināti priedēkļverbi *pazvanīt*, *piezvanīt*, *sazvanīt* un *uzzvanīt*, no verba *gulties* atvasināti priedēkļverbi *apgulties*, *atgulties* un *nogulties* un verbi *definēt* un *nodefinēt*. Izpētei izmantota korpusu analīzes platforma „Sketch Engine”. Priedēkļverbu lietojuma konteksta salīdzināšanai izmantots lvTenTen14 korpuss, kā arī aplūkoti piemēri no korpusem LVK2018, LarKo un Saeima. Priedēkļverbu lietojums valodas apguvēju veidotā tekstā analizēts, izmantojot latviešu valodas rakstītprasmes testa rezultātus C līmenim.

Atslēgvārdi: verbs; vārdadarināšana; priedēklis; prefiksācija; priedēkļu polisēmija.

1evads

Dažkārt valodas praksē lietotie priedēkļverbi neatbilst valodas kultūras normām. Uz to jau norāda Jānis Endzelīns „Dažādu valodas kļūdu” aprakstā, kas ar papildinājumiem tiek izdots vairākkārt – 1928., 1930. un 1932. gadā. Šis J. Endzelīna apraksts iekļauts arī „Darbu izlases” III sējuma 2. daļā (Endzelīns 1980, 19–45). J. Endzelīns (op. cit.) saskata gan vācu valodas, gan krievu valodas ietekmi priedēkļverbu izvēlē. Priedēkļverbs mēdz būt pareizs, taču netiek lietots pareizā nozīmē. Tam tiek piešķirta nozīme, kas ir vācu valodas verbam. Piem., (1) ir nozīme *slavēt*, taču tas tiek lietots, burtiski tulkojot vācu verbu *aufsagen* – ‘uzteikt (vietu, līgumu)’. Vēl citi nepareizā nozīmē lietoti priedēkļverbi, kuru izvēli ir ietekmējusi vācu valoda, ir (2), (3) un (4).

- (1) *uzteikt* (pareizi ir *atteikt*)
- (2) *uzdot cīņu* (pareizi ir *atteikties no cīņas*)

- (3) *uzkrist* (pareizi ir *krist acīs*)
 (4) *uzskaitīt* (pareizi ir *minēt*)

Vairāku ar priedēkli *sa-* atvasinātu verbu lietojumu ir ietekmējis krievu valodas paraugs, piem., verba *būt* vietā tiek lietoti (5) un (6).

- (5) *sastāvēt*
 (6) *saturēt*

Kopumā J. Endzelīns (1980, 15–36) min 30 priedēkļverbus, kuri tiek lietoti kļūdaini. Daļa no minētajām kļūdām sastopamas arī mūsdienu valodā (piemēri (7), (8) un (9)).

- (7) *Vēl man **uzkrita**, ka dāmas pamatā bija tādas zolīdas, kostīmiņos, nebija foršu kleitu.* (lvTenTen14)
 (8) *Rakstā **uzskaitīti** daži tādi latviešu valodas vārdi, kuri satur vienus un tos pašus burtus un tādējādi veido savstarpējas anagrammas.* (lvTenTen14)
 (9) *Eksāmens **sastāv** no 3 daļām.* (lvTenTen14)

Jautājumam par priedēkļu lietošanu nevietā pievērsušies vairāki autori (Kalna 1988; Freimane 1993; Kušķis 2006; Šmidebergs 2008; Ozola 2008; Horiguči 2011, 2013, 2014; Kalnača 2015; Laiveniece 2005, 2009). Valodas kļūdu analīze regulāri aplūkota rakstu krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi”, kas izdots no 1965. gada līdz 1993. gadam, un populārzinātnisku rakstu krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi”, kas iznāk kopš 2005. gada. Sistemātiski atkāpes no literārās valodas normas vārddarināšanā ar morfoloģisko paņēmieni analīzē Inta Freimane (1993, 154–159). Priedēkļverbu sakarā I. Freimane min divu veidu situācijas. Vienā gadījumā tiek lietots kalkēts darbības vārds ar neatbilstošu priedēkli (10), bet otrā gadījumā – darbības vārdam pievienots lieks priedēklis (11).

- (10) ***atregulēt** mehānismu, motoru* (pareizi ir *noregulēt*)
 (11) ***padalīties** pārdomās par savu skolotāju* (pareizi ir *dalīties*)

Priedēkļu un priedēkļverbu polisēmijas dēļ valodas lietotājam nākas saskarties ar diviem problēmjautājumiem – kuru priedēkli izvēlēties un vai priedēklis vispār nepieciešams. Uz šiem jautājumiem atbildes var sniegt korpusa analīze. Lai gan korpusa datus ir sastopami piemēri ar kontekstam neatbilstošu priedēkli, pārsvarā priedēkļu lietojums atbilst latviešu valodas normām.

Līdz ar straujo informācijas tehnoloģiju attīstību arvien palielinās latviešu valodā pieejamo digitālo tekstu kopums. Priedēkļverbu apkaimes salīdzināšana, izmantojot korpusa analīzes rīkus, ir šī pētījuma novitāte. Pētījuma mērķis nav aplūkot visas ar priedēkļverbu lietojumu saistītās kļūdas. Galvenā uzmanība tiek pievērsta jautājumam par kontekstam atbilstoša priedēkļa izvēli no viena pamatverba atvasinātiem vārdiem un par nevajadzīgu priedēkļa pievienošanu.

Šajā rakstā analizēti piemēri no „lvTenTen: Corpus of the Latvian Web 2014” (lvTenTen14), kura apjoms ir vairāk nekā 530 miljoni vārdlietojumu. Vārdu konteksta analīzei izmantotas iespējas, ko sniedz korpusa analīzes platforma „Sketch Engine” (pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>). Verbu apkaimes noteikšanai izmantota šīs platformas funkcionalitāte „Word Sketch Difference”. Aplūkoti arī piemēri no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa 2018” (LVK2018), „Latviešu valodas runas korpusa” (LarKo) un „LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpusa” (Saeima), taču šajos korpusos

atrodamo priedēkļverbu piemēru ir krietni mazāk, tādēļ tie nesniedz vispusīgu priekšstatu par padziļināti analizēto priedēkļverbu nozīmju atšķirībām.

Latviešu valodas apguvēju veidotā tekstā konstatējama dzimtās valodas ietekme priedēkļa izvēlē. Pētījumā izmantoti 120 latviešu valodas rakstītprasmes testa rezultāti C līmenim (vairāk sk. Deksnē 2019). Testa materiāli nesniedz ziņas par testējamo personu dzimumu, vecumu un dzimto valodu, taču tekstā pieļautās kļūdas vedina domāt, ka daudziem testa veicējiem dzimtā valoda ir kāda no slāvu valodām. Testēšanu veicis Valsts izglītības satura centrs 2017. gada pirmajā pusē. No testa rezultātu oriģināliem ekscerpēti 2413 teksta fragmenti, kas atrodas raksta autores personīgajā arhīvā. Tiek analizētas divas testa daļas, kurās pārbaudes darba veicējam pašam jāveido teksts. Kopumā šajās testa daļās izmantotas aptuveni 1370 priedēkļverbu formas (372 priedēkļverbi).

1. Priedēkļu īpašības

Nepabeigtas/pabeigtas darbības veidu jeb aspektu latviešu valodā var izteikt, pretstatot priedēkļverbu ar tā motivētājverbu. Verbs bez priedēkļa parasti izsaka nepabeigtas darbības veidu, savukārt verbs ar priedekli – pabeigtas darbības veidu (Ahero et al. 1959, 565; Paegle 2003, 131; Kalnača 2015, 534). Tā ir gramatiskā veida izpausme (vairāk par to sk. Kalnača 1998; 2014).

Leksiskais veids saistīts ar verba leksiskās nozīmes modificēšanu. Parasti priedēklis verbam piešķir telpisku, temporālu vai kvantitatīvu nozīmes niansi (Soida 2009, 228).

Ir verbi, kuriem priedēklis piešķir pabeigtas darbības nozīmi, nemainot motivētājverba leksisko nozīmi – piemēri (12) un (13), ir arī tādi verbi, kuriem priedēklis piešķir kādu papildu semantisko niansi, saglabājot asociatīvo saikni ar motivētājverbu (Paegle 2003, 131). Piemērā (14) priedēklis verbam piešķir kvantitatīvu nozīmes niansi – priedēkļverbs iedarbojas uz daudziem objektiem, darbība tiek veikta maksimālā daudzumā. Ir priedēkļverbi, kas saistīti ar motivētājverbu tikai formāli – piemērā (15) motivētājverbs norāda uz priekšmeta novietojumu, bet piemērā (16) priedēkļverbs norāda uz priekšmeta piemērotību kaut kam (vairāk par asocioatīvo un formālo motivāciju sk. Soida 2009, 231).

(12) *Ja Zaļajā ceturtdienā cērt kokus – mājā visi koki sāk kalst.* (lvTenTen14)

(13) *Nocērtu koku, tas, dabīgi, izrādās par īsu.* (lvTenTen14)

(14) *Un zēni turpat gravas malā sacirta meijas, meitenes pļavā salasīja puķes un novija krāšņas vītnes.* (LVK2018)

(15) *Mana saņņu kleita stāv skapī jau kopš novembra, kārtīgi sapakota.* (lvTenTen14)

(16) *Šāda stila kleita piestāv jebkurai auguma formai, īpaši, ja ir neliels augums.* (lvTenTen14)

Atbilsme starp bezpriedēkļa verbu, kas izsaka nepabeigtu veidu, un priedēkļverbu, kas izsaka pabeigtu veidu, nepiemīt visiem verbiem. Ir arī divveidu verbi, kas spēj izteikt gan pabeigtu, gan nepabeigtu darbību neatkarīgi no priedēkļa esamības (Paegle 2003, 134; Kalnača 2015, 537). Piem., verbs *publicēt* var izteikt gan pabeigtu (17), gan nepabeigtu darbību (18).

- (17) *Apsekojuma par vardarbību pret sievietēm rezultātus ES Pamattiesību aģentūra publicēja 2014. gada 5. martā.* (lvTenTen14)
- (18) *Pirms gadiem tāds tvnet publicēja visu, ko tik neteica lebergs un šlesers.* (lvTenTen14)

Priedēkļverba nozīme var mainīties arī atkarībā no konteksta (Soida 2009, 240). Verbs *pārmukt* var izteikt vienkāršu atrašanās vietas maiņu, ja tiek norādīts pārvaramais ceļa posms (19). Tas var izteikt arī atgriešanos atpakaļ vietā, kurā objekts vai subjekts bijis iepriekš, ja šo verbu lieto ar apstākli lokatīvā (20).

- (19) *[..] paldies nē, es teicu un pārmuku pāri ielai* (lvTenTen14)
- (20) *Daži pārmuka mājās. Man neizdevās.* (lvTenTen14)

Jebkurš no 11 priedēkļverbu darināšanā lietotajiem priedēkļiem (*aiz-, ap-, at-, ie-, iz-, no-, pa-, pār-, pie-, sa-, uz-*) var izteikt pabeigtu darbību (Soida 2009, 236). Katram priedēklim latviešu valodā atbilst adverbs, kas apzīmē virzienu telpā, kādā vērsta pamatverba nosauktā darbība (Soida 2009, 234–240). Dažādiem vārdiem lieto atšķirīgus priedēkļus, lai izteiktu pabeigtību, nemainot verba primāro nozīmi. Verba sakne piesaista priedēkli ar līdzīgu semantisko niansi (sk. piemērus (21), (22) un (23)).

- (21) *rakstīt uz tāfeles → uzrakstīt uz tāfeles* (rakstīšanas process notiek uz kāda objekta virsmas)
- (22) *rakt no zemes akmeni → izrakt no zemes akmeni* (rakšanas process notiek, ņemot laukā)
- (23) *zāģēt zaru → nozāģēt zaru* (darbības rezultātā kaut kas tiek atņemts nost no kāda objekta)

Autori, kuri apraksta priedēkļu nozīmju sistēmu, min arī dažādu priedēkļu nozīmju sakritību (Endzelīns, Mühlenbachs 1934, 57; Staltmane 1958, 33; Ahero et al. 1959, 369–370; Endzelīns 1971, 618; Zuicena 2005, 85–96; Soida 2009, 232).

Ruta Veidemane (1968, 92) norāda, ka sinonīmiem ir kāds kopīgs nozīmes elements, kas ļauj tos lietot vienu otra vietā. Priedēkli ir sinonīmiski kādas nozīmes robežās. Nozīmju sakritības pakāpe ir dažāda. Ne vienmēr tā ir pilnīga nozīmju sakritība. Piem., priedēklim *pār-* Ieva Zuicena (2005, 85–96) konstatējusi sešas sinonīmiskas nozīmes. Piemērā (24a) *pār-* ir sinonīmisks ar *at-*nozīmē ‘virzība atpakaļ’. Piemēros (24b–f) *pār-* sinonīmija ar kādu no priedēkļiem izpaužas citās nozīmēs. Parasti tomēr viens no priedēkļverbiem tiek lietots biežāk.

- (24) a. virzība atpakaļ: *pārnākt – atnākt* (mājās)
 b. pārklāšana: *pārbērt – apbērt* (ogas ar cukuru)
 c. sadalīšana: *pārcirst – sacirst*
 d. rodas bojājums: *pārdurt* (tulznu) – *izdurt* (caurumus ausīs)
 e. rodas ievainojums: *pārgriezt – sagriezt* (pirkstu, kāju, roku)
 f. attiecas uz visu objektu: *pārbraukāt – izbraukāt* (visu Latviju)

2. Verbi ar dažādiem priedēkļiem korpusa piemēros

Analizējot atkāpes no literārās valodas normas, I. Freimane (1993, 154) min verbu pāri *apskaitļot* un *izskaitļot*. Piemērā (25) verbs *apskaitļot* ir neliterārs

kalks, kurš būtu aizstājams ar verbu *izskaitļot*. Šim gadījumam atbilst arī verbu pāris *pazvanīt* un *piezvanīt*. Verbs *pazvanīt* nav lietojams attiecībā uz zvanīšanu pa telefonu, tam latviešu valodā ir nozīme ‘nedaudz, īsu laiku zvanīt’. Taču šis kalks ir ļoti dziļi iesakņojies valodā.

(25) *apskaitļot barības vielu daudzumu*

Aplūkojot verbu *pazvanīt* un *piezvanīt* lietojumu lvTenTen14 korpusa piemēros, redzams, ka ir vairāki vārdi, kuri tiek lietoti kontekstā gan ar vienu, gan ar otru verbu. Populārākie no tiem ir lietvārdi *mamma*, *draudzene* un *policija*, kuri apzīmē zvanīšanas procesa adresātu (26)–(27) vai zvanīšanas procesa veicēju (28)–(29).

(26) *Ātri pazvanīju mammai, kura mani nogādāja slimnīcā.* (lvTenTen14)

(27) *Māsa piezvanīja mammai, kas teica, ka jāsauc ātrā palīdzība.* (lvTenTen14)

(28) *Šodien pazvana mamma jautā vai man viss labi [..]* (lvTenTen14)

(29) *Tikmēr mājupceļā piezvana mamma – lai iebraucot pakaļ svaigi izlīdušajiem salātiem un redīsiem.* (lvTenTen14)

Gan ar *pazvanīt*, gan *piezvanīt* tiek lietoti prievārdi *uz* un *pa*. Vārdu savienojums ar prievārdu *uz* apzīmē zvanīšanas mērķi. Vārdu savienojums ar prievārdu *pa* apzīmē zvanīšanas ierīci. Aiz šī prievārda parasti seko kāds no vārdiem *telefonu*, *tālruni*, *mobilo* (sk. (30) un (31) piemēru). Verbs *piezvanīt* tiek lietots aptuveni septiņas reizes biežāk, taču nozīmju ziņā šie verbi tiek uzskatīti par līdzīgiem. lvTenTen14 korpusā ir 1789 piemēri ar verbu *pazvanīt* un 13 313 piemēri ar verbu *piezvanīt*. 16,27% no *pazvanīt* piemēriem ir *pazvanīt uz*. 12,42% no *piezvanīt* piemēriem ir *piezvanīt uz* – šie piemēri saistīti ar zvanīšanu pa telefonu. Piemēriem, kuros lietots viens vai otrs verbs, nav stilistiskas atšķirības. „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (tālāk LLVV) verba *pazvanīt* otrā nozīme, ko lieto sarunvalodā, ir ‘piezvanīt (kādam)’. Šī vārda primārā nozīme ir ‘neilgu laiku, mazliet zvanīt (parasti signalizējot)’. lvTenTen14 korpusā ir tikai septiņi piemēri ar lietvārdu *zvaniņš*, kuros parādās šī verba primārā nozīme (sk. (32) piemēru). Ar citiem objektiem *pazvanīt* lietots vēl retāk.

(30) *Un pazvanīja pa telefonu, kas bija norādīts kartiņā pie ziediem.* (lvTenTen14)

(31) *Piezvanot pa telefonu, noskaidrojās, ka lieta ir saistīta ar īpašumu, ko mana dzīvesbiedre pārdeva jau 2002. gadā.* (lvTenTen14)

(32) *Gribētu pazvanīt zvaniņu, lai kalpone atnes kafiju.* (lvTenTen14)

No verba *zvanīt* tiek atvasināti arī citi priedēkļverbi, piem., *uzzvanīt* un *sazvanīt*. Korpusā ir 996 piemēri ar verbu *uzzvanīt*. Ir tikai trīs specifiski vārdi, kuri korpusa piemēros parādās kopā ar *uzzvanīt*, bet ne ar *piezvanīt*. Tie ir *noskaidrot*, *apjautāties* un *1188* (sk. (33), (34) un (35) piemēru).

(33) *[..] uzzvanīju noskaidrot pasūtīšanas dienu* (lvTenTen14)

(34) *Vakar pa dienu steidzīga kliente uzzvanīja apjautāties, vai ir iespējams vēl uzzīmēt ..* (lvTenTen14)

(35) *Lai eksperiments būtu pilns, arī N. R. uzzvanīja 1188 ar šo pašu jautājumu, bet jau latviešu valodā [..]* (lvTenTen14)

No šiem piemēriem var secināt, ka verbs *uzzvanīt* tiek lietots, ja darbības veicējam ir vēlme gūt kādu informāciju zvanīšanas procesa rezultātā. Priedēklis *uz-* verbam piešķir nozīmi ‘virziens uz mērķi’. LLVV verbs *uzzvanīt* nav iekļauts.

Korpusā ir 4044 piemēri ar verbu *sazvanīt*. Vārdi, kas piemēros lietoti gan ar *piezvanīt*, gan ar *sazvanīt*, ir *draugs, paziņa, vecāki, dakteris, patversme, glābšana, saimnieks, 112, tētis*. Vārdi, kas tiek lietoti tikai kopā ar *sazvanīt*, ir verbs *neizdoties* (36) un lietvārdi *pārdevējs, mēdžeris, saimniece, mājinieki, poliklīnika, reģistratūra, inspektors, taksometrs* (37). Verbi *piezvanīt* un *sazvanīt* piesaista argumentus atšķirīgos locījumos. Verbu *piezvanīt* lieto ar adresātu datīvā (27), bet *sazvanīt* – ar objektu akuzatīvā (37). No piemēriem var secināt, ka verba *sazvanīt* semantika ir saistīta ar pūlēm veiksmīgi veikt zvanīšanas darbību, tomēr ne vienmēr tas izdodas. Šāda *sazvanīt* nozīme iekļauta arī LLVV. Priedēklis *sa-* verbam *sazvanīt* piešķir virziena ‘kopā’ nozīmi, t. i., verbam piemīt nozīme ‘savienot zvanītāju ar adresātu’. Priedēkļverbam *piezvanīt* piemīt neitrāla nozīme.

(36) *Jo šefu sazvanīt neizdevās un pie ārsta netiku.* (lvTenTen14)

(37) *Jau 8 no rīta mēģinājām sazvanīt mēdžeri, kura protams ka necēla klausuli.* (lvTenTen14)

Ne vien konkrētas fiziskas darbības verbu, bet arī stāvokļa maiņas verbu nozīmes var būt tuvas un grūti nošķiramas. Verbi *apgulties, atgulties* un *nogulties* izsaka guļus stāvokļa ieņemšanu, taču katrs lietojams atšķirīgā situācijā. Gan ar *apgulties* (38), gan *atgulties* (39) sastopams vārds *gulta*. Tikai kopā ar *atgulties* mēdz būt vārdi *šūpuļtīkls, zālīte, dīvāns* (40). LLVV verbam *atgulties* ir neitrāla nozīme ‘novietoties guļus stāvoklī (parasti uz muguras)’. Savukārt verbam *apgulties* LLVV ir nozīme ‘nolikties gulēt, ieņemt guļus stāvokli, arī aizmigt’. Korpusa piemēros šo verbu nozīme tomēr atšķiras. Verbs *atgulties* apzīmē guļus stāvokļa ieņemšanu, lai laiski pavadītu laiku vai īslaicīgi atpūstos. Verba *apgulties* nozīme ir neitrāla.

(38) *Viņa iegāja guļamistabā, apgulās gultā un pie sejas piespieda spilvenu.* (lvTenTen14)

(39) *Beidzot varēju mierīgi atgulties gultā un atskatīties uz pēdējo dažu stundu vētrainajiem notikumiem.* (lvTenTen14)

(40) *Atslābums, kas mudināja atgulties dīvānā, noskatīties kārtējo seriāla sēriju* (lvTenTen14)

Kontekstā ar verbiem *apgulties* un *nogulties* lieto vārdus *blakus* (41)–(42) un *zem* (43)–(44). Pa kreisi no *nogulties* četros piemēros minēts vārds *piespiests* (45). Korpusā nesniedz pārliecinošu atbildi par verba *nogulties* nozīmi. Verbs var apzīmēt virzību no vertikāli augstāka stāvokļa uz zemāku (to akcentē priedēklis *no-*), patvēruma meklēšanu (44), vardarbīga guļus stāvokļa ieņemšanu (45) vai padošanās aktu (42). Verbam *nogulties* LLVV minēta neitrāla novietošanās guļus, kā arī virzība lejup, bet citas nozīmes nav minētas.

(41) *aizej apgulies blakus kakštim un paguļat abi divi.* (lvTenTen14)

(42) *Es gribu redzēt savām acīm, kā briežu māte nogulsies blakus lauvam un kā nokautais piecelsies un apkampsies ar savu slepkavu.* (lvTenTen14)

(43) *Sagribas visu sākt no gala un piecelties, bet izdodas tikai apgulties zem galda.* (lvTenTen14), vēl citos piemēros – *zem koka, vilcienu, segas.*

(44) *[..] viņš tepat Latvijā nogultos zem tuvākās egles glābjošajiem zariem [..]* (lvTenTen14), vēl citos piemēros – *zem laivas, krūma, Vienotības.*

(45) *Piespiežot nogulties uz grīdas 73-gadīgo sargu Celtniecības ministrijā, viņi no turienes atklāja uguni.* (lvTenTen14)

Stāvokļa ieņemšanas verbu *gulties* un *sēsties* atvasinājumu nozīmes lvTenTen14 korpusa piemēros ir līdzīgas. Verbam *apsēsties* ir neitrāla nozīme – tas izsaka sēdus stāvokļa ieņemšanu. Verbs *atsēsties* saistīts ar sēdus stāvokļa ieņemšanu, lai īslaicīgi atpūstos. Šāda nozīme LLVV nav iekļauta. Verbs *nosēsties* akcentē vertikālu stāvokļa maiņu no augstākas pozīcijas uz zemāku. Līdzīga nozīme verbam *nosēsties* atrodama arī LLVV. Šai vārdnīcā pirmā nozīme visiem trim vārdiem ir ‘novietoties sēdus’.

3. Verbi ar lieku priedēkli korpusa piemēros

I. Freimane norāda, ka „pēdējā laikā latviešu valodā vērojama tendence īpaši uzsvērt darbības pabeigtību vai īslaicīgumu” (Freimane 1993, 157). Lieka priedēkļa piemēri ir atrodami gan rakstītā tekstā korpusā (46), gan runā plašsaziņas līdzekļos (47) – teikumu nozīme nemainītos, ja tiktu lietots verbs bez priedēkļa *informēt*.

(46) *Vīsi uzvarētāji jau ir **noinformēti** par balvu saņemšanu!* (lvTenTen14)

(47) *Un, protams, **noinformēju** par to, kas izdarīts.* (LTV1 raidījums „Rīta Panorāma”)

Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi* 2011, 100–108; 2013, 45–56; 2014, 112) mēģina rast skaidrojumu priedēkļa šķietami nevajadzīgam lietojumam. Pētot aizgūtus verbus laikrakstu arhīvā *www.news.lv*, D. Horiguči (2013, 49) konstatējis, ka 40% šādu verbu tiek lietoti arī ar priedēkli *no-*. Dažkārt priedēklis *no-* tiek lietots vārdiem, kuri jau paši par sevi izsaka perfektivitāti, t. i., pēc analogijas ar citiem vārdiem. Lietotāju apziņā šis priedēklis saistās ar pabeigtu darbību, tādēļ tas tiek lietots neatkarīgi no verba semantikas. Imants Šmidebergs (2008, 104–112) min vairākus cēloņus nevajadzīgai priedēkļa pievienošanai – krievu valodas ietekmi, tieksmi pēc sistēmiskuma. Priedēkljverbu, kurus autori (Ozola 1984; Kalna 1988; Freimane 1993; Šmidebergs 2008; Horiguči 2011) uzskatījuši par lietojamiem bez priedēkļa, un atbilstošu bezpriedēkļa verbu saraksts apkopots raksta 1. tabulā.

Piemēri ar nevajadzīgu priedēkļa *no-* lietojumu atrodami arī Saeimas sēžu stenogrammu korpusā, kurā ietvertas gan iepriekš gatavotas publiskas runas, gan spontānu emocionāli piesātinātu diskusiju paraugi. Lielākoties *no-* tiek pievienots internacionālas cilmes vārdiem (48), taču ir arī piemēri ar pašcilmes vārdiem (49). Saeimas korpusā ir 48 piemēri ar *nodefīnēt*, 23 piemēri ar *noraksturot*, 21 piemērs ar *nolikvidēt*, *noreāģēt*, *noprecizēt* un *nofīnansēt*, 18 piemēri ar *nopamatot*, 14 piemēri ar *nobankrotēt*, 10 piemēri ar *nokļūdīties*, trīs piemēri ar *novienkāršot*, divi piemēri ar *nokonstatēt* un viens piemērs ar *noviltot*.

(48) *Mēs šajā sasaukumā esam **nolikvidējuši** Saimniecisko komisiju, tās funkcijas uzticot vienam no vicespikeriem.* (Saeima)

(49) *Jo **noviltot** var gan dārgu, gan lētu pavadzīmi.* (Saeima)

Latviešu valodas runas korpusa LarKo apjoms ir par mazu, lai ļautu saskatīt priedēkļa *no-* lietojuma atšķirības runātā un rakstītā tekstā. LarKo korpusā konstatēti tikai trīs no 1. tabulā minētajiem priedēkljvārdiem: vārdiem *nodefīnēt* (50) un *novienkāršot* (51) ir pa vienam piemēram, verbam *nofīnansēt* (52) ir trīs piemēri.

(50) *nu es ja: pašā sākumā **nodefīnēju** ka mums jābūt ir labākiem par vāciešiem* (LarKo)

- (51) *noteikumi mikro kredīta saņemšanai ir novienkāršoti līdz minimumam* (LarKo)
- (52) *jāsaka paldies tiešām Eiropas Zivsaimniecības fondam kas (ē) nofinansēja mums to taras (ē) apmaiņas servisa vietu Ventspilī* (LarKo)

Salīdzinot bezpriedēkļa verbu un priedēkļverbu piemēru skaitu lvTenTen14 korpusā (sk. 1. tabulu), var secināt, ka lieka priedēkļa lietošana nav ļoti izplatīta. Attiecība starp bezpriedēkļa verba un priedēkļverba lietojumu ir ļoti zema verbiem *nofinansēt*, *noinformēt*, *nokonstatēt*, *nopamatot*. Proporcioniāli biežāk tiek lietoti verbi *nobankrotēt*, *nodefīnēt* un *noreāģēt*. Pat korpusā visbiežāk sastopamā priedēkļverba *nodefīnēt* piemēru skaits ir tikai 7% no verba *definēt* piemēru skaita. LVK2018 korpusā priedēkļverba *nodefīnēt* piemēru skaits ir vēl mazāks – 2,6% no verba *definēt* piemēru skaita (14 piemēri ar *nodefīnēt* un 545 piemēri ar *definēt*).

Bepriedēkļa verbs un tā piemēru skaits		Priedēkļverbs un tā piemēru skaits		Attiecība starp bepriedēkļa un priedēkļverba piemēru skaitu
<i>bankrotēt</i>	6722	<i>nobankrotēt</i>	380	18 : 1
<i>definēt</i>	25 769	<i>nodefīnēt</i>	1914	13 : 1
<i>finansēt</i>	34 322	<i>nofinansēt</i>	231	149 : 1
<i>informēt</i>	169 070	<i>noinformēt</i>	66	2562 : 1
<i>kļūdities</i>	16 544	<i>nokļūdities</i>	372	44 : 1
<i>konstatēt</i>	80 540	<i>nokonstatēt</i>	143	563 : 1
<i>likvidēt</i>	30 266	<i>nolikvidēt</i>	597	51 : 1
<i>pamatot</i>	55 610	<i>nopamatot</i>	142	392 : 1
<i>precizēt</i>	24 673	<i>noprecizēt</i>	270	91 : 1
<i>raksturot</i>	46 511	<i>noraksturot</i>	691	67 : 1
<i>reaģēt</i>	25 767	<i>noreāģēt</i>	1042	25 : 1
<i>vienkāršot</i>	10 969	<i>novienkāršot</i>	200	55 : 1
<i>viltot</i>	7187	<i>noviltot</i>	105	68 : 1
<i>vinnēt</i>	6283	<i>novinnēt</i>	151	42 : 1

1. tabula. Bepriedēkļa un lieka priedēkļa verbu skaits lvTenTen14 korpusā

D. Horigučī (2019) norāda uz pretēju tendenci. Ir priedēkļverbi, kuri tiek lietoti daudz biežāk nekā pamatverbi, jo tiem ir sava īpaša nozīme, piem., *kristalizēties* (apzīmē procesu dabā, retāk lieto pārnestā nozīmē) un *izkristalizēties* (tiek lietots galvenokārt pārnestā nozīmē). Priedēkļu izraisītu semantisku pārmaiņu dēļ šie verbi attālinājušies no pamatverbiem, pamatverbs var būt stilistiski marķēts vai pat neeksistēt. 1. tabulā apkopotie priedēkļverbi ir atšķirīgi. Šiem verbiem priedēklis *no-* tikai pastiprina perfektivitāti, nemainot pamatverba nozīmi.

Pa kreisi no verbiem *definēt* un *nodefīnēt* lvTenTen14 korpusa piemēros ir apstākļa vārdi (53) un verbi (54). Piemēros nav tādu vārdu, kas būtu tikai pa kreisi no verba *nodefīnēt* un nebūtu pirms *definēt*.

- (53) *skaidri, stingri, precīzi, konkrēti, grūti, vispirms, pareizi, īsti, svarīgi, nepārprotami, strikti definēt vai nodefīnēt*
- (54) *mēģināt, vajadzēt, nevarēt, spēt, izdoties, nemācēt definēt vai nodefīnēt*

Ir daudz kopīgu vārdu arī pa labi no minētajiem verbiem (55) un citi. Visbiežāk lietotais vārds pa labi no *definēt* ir *vairākas* (146 piemēri). Tikai ar *nodefīnēt* trīs piemēros tiek lietots *lūdzu* (sk. (56) piemēru). No piemēru analīzes izriet, ka priedēklis verbam *nodefīnēt* nav nepieciešams. Aplūkotajos piemēros *nodefīnēt* var aizstāt ar *definēt*.

- (55) *definēt* vai *nodefīnēt* kā, uzdevumu, mērķi, jēdzienu, problēmu, prasības, savu
- (56) Nu, *nodefīnējiet lūdzu* man skaidri un gaiši, KURŠ sevi var dēvēt par rakstnieku. (lvTenTen14)

Taču ne vienmēr priedēklis ir lieks verbam *nofīksēt* (Šmidebergs 2008) (sk. (57) piemēru). lvTenTen14 korpusa piemēros tikai pirms *nofīksēt* ir apstākļa vārdi *stipri*, *neiespējami*, *kārtīgi* un lietvārdi *vērtne*, *metiens* (sk. (58) un (59) piemēru). Var secināt, ka verbam *nofīksēt* priedēklis ir nepieciešams, ja to lieto nozīmē 'nostiprināt fizisku objektu', bet nav nepieciešams, ja verbu lieto tikai pabeigtas darbības apzīmēšanai.

- (57) *nevar īsti kardānu nofīksēt nekustīgi* (Šmidebergs 2008)
- (58) *Vēl svarīgi, lai bremze tiek kārtīgi nofīksēta.* (lvTenTen14)
- (59) *Kad cilvēks izgājis, mehānisms vērtnes nofīksē noteiktā stāvoklī.* (lvTenTen14)

4. Priedēkļa izvēles kļūdas valodas apguvēju veidotā tekstā

Dzimtās valodas ietekme priedēkļa izvēlē konstatējama arī latviešu valodas apguvēju veidotā tekstā, aplūkojot 120 latviešu valodas rakstītprasmes testa rezultātus C līmenim (vairāk sk. Deksnē 2019). Tiek analizētas divas testa daļas, kurās pārbaudes darba veicējam pašam jāveido teksts.

No latviešu valodas apguvēju rakstītprasmes testa rezultātiem ekscerpētajos piemēros dominē kļūdas, kas saistītas ar garo patskaņu rakstību (49,39%), un verba formas izvēles kļūdas (19,56%). Ar priedēkļa izvēli saistīto kļūdu nav tik daudz – 18,83% piemēru lietots verbs ar kontekstam nepiemērotu priedēkli, un 1,96% piemēru priedēklis ir lieks.

Vairākos piemēros priedēklis tiek lietots nevietā, izsakot vispārīgu apgalvojumu, kurā verbam nav jāizsaka pabeigta darbība – piemēri (60), (61) un (62). Krievu valodā šādos izteikumos priedēklis tiek lietots. Tās ietekmē priedēkļverbs tiek lietots arī latviešu valodā.

- (60) *no pieredzes varu pateikt*
- (61) *atdod priekšroku*
- (62) *lai pēc tam nevajadzētu izlabot*

Piemēri neliecina, ka ar kādu noteiktu priedēkļu pāri latviešu valodas apguvējiem būtu bijušas īpašas grūtības. Tikai priedēkļverbi ar *at-* un *sa-* ekscerpētajos piemēros netiek lietoti citu tā paša pamatverba priedēkļverbu vietā. Priedēkļu *at-*, *no-*, *pa-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* vietā lietots kāds cits priedēkļverbs (sk. piemērus (63)–(70)).

- (63) *at-* vietā *ap-*: *labs vārds apmaksājas dubulta* (krievu val. – *oplachivat*')
- (64) *no-* vietā *pa-*: *pasūtīt vēstule* (krievu val. – *poslat*')
- (65) *sa-* vietā *uz-*: *vajag uzņemt visus spēkus savas rokas* (krievu val. – *vzjat*')

- (66) *uz-* vietā *no-*: *ko viņš gribēja norakstīt* (krievu val. – *napisat'*)
 (67) *pie-* vietā *uz-*: *lietas kurās ir un būs uzprasītas* (krievu val. – *vostrebovat'*)
 (68) *uz-* vietā *iz-*: *pats var izklausīt* (krievu val. – *vyslushat'*)
 (69) *pa-* vietā *pār-*: *pāries tikai 1 minute* (krievu val. – *projti*)
 (70) *pa-* vietā *pie-*: *varu uz viņu pieļauties* (krievu val. – *polazhit šja*)

Analizējot, kādi priedēkļverbi piemēros tiktu lietoti krievu valodā, var saskatīt dažas sakarības. Dažu priedēkļu izvēli, iespējams, ir veicinājusi šo priedēkļu skaniskā līdzība ar krievu valodas priedēkļiem *na-* (līdzīgs latviešu priedēklim *no-* (66) piemērā), *po-* (līdzīgs latviešu priedēklim *pa-* (64) piemērā) un *pra-* (līdzīgs latviešu priedēklim *pār-* (69) piemērā). Latviešu valodā tiek izraudzīts tas priedēklis, kurš šim pašam verbam tiek lietots dzimtajā valodā.

Secinājumi

Salīdzinot no viena pamatverba atvasinātu priedēkļverbu lietojumu lvTenTen14 korpusa piemēros, ir izdevies saskatīt nozīmju nianse, kas piemīt katram no aplūkotajiem priedēkļverbiem. Viens no priedēkļverbiem parasti tiek lietots neitrālā nozīmē – verbi *piezvanīt*, *apgulties*, *apsēsties*. Citiem atvasinājumiem piemīt kāda nozīmes nianse – verbi *uzzvanīt*, *sazvanīt*, *atgulties*, *nogulties*. Ne visas priedēkļverbu nozīmes ir atzīmētas „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (LLVV), piem., verba *atgulties* nozīme ‘ieņemt guļus stāvokli uz īsu laika sprīdi’. Verbam *nogulties* ir pat vairākas nozīmes, kas nav iekļautas LLVV. Ir priedēkļverbi, kas LLVV nav atrodamī, piem., verbs *uzzvanīt*. Šim verbam ir no citiem *zvanīt* atvasinājumiem atšķirīga nozīme, tādēļ būtu vēlams to iekļaut arī vārdnīcā.

Verbs *pazvanīt* visbiežāk tiek lietots *zvanīšanas* pa telefonu nozīmē, lai gan tā nav šī verba primārā nozīme. Šāda lietojuma popularitāti varētu skaidrot ne vien ar krievu valodas ietekmi, bet arī ar priedēkļa *pa-* īpašībām. Šim priedēklim raksturīga zemas intensitātes nozīme. Ar verbu *pazvanīt* izteiktas darbības nolūks var būt parunāt ar kādu bez stingri nosprausta mērķa.

Nevajadzīgs priedēkļa lietojums rakstītā teksta korpusā nav bieži sastopams. Korpusa piemēri iezīmē gadījumus, kuros priedēklis tomēr ir nepieciešams. Piem., verbam *nofiksēt* nozīmē ‘nostiprināt fizisku objektu’ priedēklis ir nepieciešams, bet citā kontekstā tas ir lieks.

Valodas apguvēju veidotu tekstu analīze atspoguļo divu veidu kļūdas, kas saistītas ar priedēkļverba izvēli – tiek lietots kalks vai tiek lietots priedēklis, kas skaniski līdzīgs dzimtās valodas priedēklim.

Saīsinājumi un apzīmējumi

LarKo	<i>Latviešu valodas runas korpus</i>
LLVV	<i>Latviešu literārās valodas vārdnīca</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus</i>
lvTenTen14	<i>lvTenTen: Corpus of the Latvian Web</i>
Saeima	<i>Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus</i>

Avoti

1. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv
2. *Latviešu valodas runas korpuss*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LaRKO>
3. *Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss* (apm. 20 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>
4. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss 2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
5. *lvTenTen: Corpus of the Latvian Web*. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>
6. *Rīta Panorāma* (Latvijas Televīzijas 1. kanāla raidījums).
7. *No latviešu valodas prasmes pārbaudes testa C līmenim ekscerpētu piemēru korpuss*. Daigas Deksnas privātais arhīvs.

Literatūra

1. Ahero, Antonija. et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Deksnē, Daiga. 2019. Priedēkļverbu apguve un lietošana (latviešu valodas apgūvēju pārbaudes darbu analīze). *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. XV, 20–29.
3. Endzelīns, Jānis, Mühlenbachs, Kārlis. 1934. *Latviešu gramatika*. 5. iesp. Rīga: Valters un Rapa.
4. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655.
5. Endzelīns, Jānis. 1980. Dažādas valodas kļūdas. *Darbu izlase*. III. Rīga: Zinātne, 19–45.
6. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
7. Horigučī, Daiki. 2011. Perfektīvie citvalodu izcelsmes *no-* verbi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (I), 100–108.
8. Horigučī, Daiki. 2013. Priedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. 3. *Teorija un metodoloģija latviešu valodā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–56.
9. Horigučī, Daiki. 2014. „Vārda darināšanas brīvība” un internacionālo verbu prefiksācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9, 110–122.
10. Horigučī, Daiki. 2019. Aizgūto pamatverbu un prefiksverbu lietojuma skaitliskās attiecības. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 23 (1/2), Liepāja: LiePA, 35–44.
11. Kalna, Baiba. 1988. Kļūdas priedēkļverbu lietošanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 24, 124–128.
12. Kalnača, Andra. 1998. Darbības vārda veida opozīcijas kontekstuālā izpausme latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 2, 247–255.
13. Kalnača, Andra. 2004. Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 13, 5–34.
14. Kalnača, Andra. 2015. Darbības vārds. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.
15. Kušķis, Jānis. 2006. *Mūsu valoda. Padomi valodas spodrināšanai*. Rīga: Antava.

16. Laiveniece, Diāna. 2005. Par kādu modes lietu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 1, 65–70.
17. Laiveniece, Diāna. 2009. Reportāža no notikuma vietas: priedēkļa *ie*-aktualizēšanās 21. gadsimta sākuma latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 4, 53–61.
18. Ozola, Ārija. 1984. Par priedēkļa *no*- lietošanu pabeigtības nozīmē vietā un nevietā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 20, 123–127.
19. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. Rīga: Zinātne.
20. Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
21. Staltmane, Velta. 1958. Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. VII, 5–47.
22. Šmidebergs, Imants. 2008. Par verbiem ar lieku priedēkli. *Linguistica Lettica*. 17, 104–112.
23. Veidemane, Ruta. 1968. Leksiskie sinonīmi un to stilistikās funkcijas. *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija. P. Stučkas LVU zinātniskie raksti*. 86, 87–117.
24. Zuicena, Ieva. 2005. Leksiskā sinonīmija ar priedēkļiem atvasinātos darbības vārdos. *Linguistica Lettica*. 14, 85–96.

Summary

Prefixation is a productive technique of verb derivation in Latvian. Prefixal verbs derived from the same basic verb are sometimes used as synonyms, but not always in the right sense. Prefixes are polysemous. The boundaries of their meanings are often unclear. Even native speakers frequently find it difficult to discern the nuances that distinguish several prefixal verbs. Sometimes a meaning of the verb is revealed only in a context.

Context of prefixal verb is well visible in corpus data. The aim of the study is to identify how corpus examples help to distinguish between the nuances of the meanings of prefixal verbs derived from the same basic verb. The study analyses the corpus examples and compares the words before and after the prefixal verbs. There are two types of errors: use of a prefix inappropriate for a context and unnecessary use of a prefix. An in-depth look at the derivatives *piezvanīt* ‘to call by phone’, *uzzvanīt* ‘to ring up’, *sazvanīt* ‘to reach by phone’, *pazvanīt* ‘to ring a bell’ from the verb *zvanīt* ‘to call’; the derivatives *apgulties* ‘to lie down’, *atgulties* ‘to lie down’, *nogulties* ‘to lie down’ from the verb *gulties* ‘to lie down’; and the derivative *nodefinēt* ‘to define’ from the verb *definēt* ‘to define’ are presented. Corpus analysis platform “Sketch Engine” is employed to compare contextual use of prefixal verbs in corpus “IvTenTen: Corpus of the Latvian Web”. Examples are excerpted from corpora “The Balanced Corpus of Modern Latvian (LVK2018)”, “The Latvian Speech Corpus (LarKo)” and “Saeima” as well. The use of prefixal verbs by Latvian learners is analysed using texts from the Latvian language proficiency test for level C.

Keywords: verb; word-formation; prefix; prefixation; polysemy of prefixes.

The concept of Samogitianness in the Northern Samogitian dialect

Žemaitiskuma koncepts žiemėlu žemaišu dialektā

Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Saulė Nikartaitė

Institute of Applied Linguistics

Faculty of Philology, Vilnius University

Universiteto St. 5, LT-01513, Vilnius, Lithuania

E-mail: gintare.judzentyte@ff.vu.lt, saule.nikartaite@ff.stud.vu.lt

This paper explores semantics and cognitive meaning of concept of Samogitianness in Northern Samogitian dialect. The analysis verifies whether the meaning depends on the distribution within the territory (Samogitia and Aukštaitija), as well. The data for the research was collected by filling in the questionnaires and by recording audio material: Northern Samogitians were surveyed verbally and in written form (the ones who were surveyed verbally were speaking Samogitian, some questionnaires were also filled in Samogitian). The people representing other dialects were surveyed online on www.manoapklausita.lt. The interviewees were asked to answer the given questions without additional thinking. Three separate tables (key signs of Samogitianness for Samogitians; key signs of Samogitianness for non-Samogitians and common one (i. e., cognitive meaning of Samogitian in Lithuanian)) were completed to represent researched data. Cognitive meanings were compared, and actual differences were explained. The main aim of the paper is to reveal the cognitive meanings assigned to the concept of Samogitianness of Northern Samogitians, and representatives of other dialects, and to determine the prototype features of the concept of Samogitian.

Keywords: cognitive semantics; cognitive meaning; attribute; prototype; concept of Samogitianness.

1. Introduction

Although issues of the history and present of Samogitian self-consciousness and identity have lately received increasing attention (cf. Bliumas 1997; Pakalniškis 2001; Kalnius 2007a, 2007b; Nakienė 2007; Papaurėlytė, Župerka 2010; Kulevičius 2012; Petreikis 2012; Rutkovska, Bogdzevič, 2016; Pabrėža 2017, 31–36; Pajėdienė 2019), the notion of Samogitianness itself and the perception of Samogitianness, or, more precisely, the concept of Samogitianness, have not been fully studied in Lithuanian linguistics. Only a few of the studies focus on the concept of Samogitianness in terms of cognitive semantics.

The article of Rutkovska and Bogdzevič (2016) “Kognitywny obraz Żmudzina w języku polskim i litewskim” (“The Cognitive Picture of a Samogitian in Lithuanian and Polish”) compare attitudes of two culturally and linguistically different nations (Lithuanian and Polish) to Samogitia and Samogitians. The concept of Samogitians is analysed not only from contemporary, but also from historical perspective. The article aims to reveal the Lithuanian and Polish attitudes towards Samogitians, to compare them and to establish the perception of

Samogitians in the studied languages, i. e., whether it is rather similar or different. The authors base the analysis on the methodology of Jerzy Bartmiński, the initiator of Polish cognitive ethnolinguistics, lexicographic and textual data, as well as a survey. The survey revealed that the attitude of the Polish and Lithuanians towards Samogitians is quite similar: both the Polish and Lithuanian sources depict Samogitia as noble, patriotic, and faithful to traditions. At the end of the article, the authors provide a cognitive picture of Samogitians whose main features are national traits and character (Rutkowska, Bogdzevič 2016, 130).

Pajėdienė's (2019) article "Žemaitiškios tapatybės raiška: dėlionė iš *Kretingos tarmės žodyno* (2011) pavyzdžių" ("The expression of Samogitian identity: a puzzle from the examples of the Kretinga dialect dictionary (2011)") explores the ways how Samogitians express their attitudes towards themselves and others in their speech. Based on examples from the Kretinga dialect dictionary, the author discusses the most prominent speech models by which people who speak in the Northern Samogitian Kretinga dialect reveal their attitude towards themselves and their environment (Pajėdienė 2019, 73). The article assumes that the classification of all models of utterances provoked by certain everyday situations found in the Kretinga dialect dictionary can provide a certain picture of the speaker.

The small number of the presented cognitive studies substantiates the view that Samogitianness and its perception remain a very scarcely researched and still relevant topic.

This article, based on the prototype theory, aims to analyse and discuss Samogitianness with the focus on defining the boundaries of the concept of Samogitianness, i. e., to identify the prototypical attributes of Samogitianness and describe the so-called prototypical Samogitian; and to find out which attributes characterizing the concept of Samogitianness are peripheral and can belong to other concepts. As the perception of a concept may differ within one areal (Maumevičienė 2010, 17), the analysis attempts to determine how Samogitians themselves perceive Samogitianness, and what it means to Aukštaitians. Consequently, the object of this study is the concept of Samogitianness as existing in the consciousness of Samogitians (specifically Northern Samogitians) and Aukštaitians as a result of human experience.

The following objectives were set for implementation of the research: 1) to analyse the collected material which represents the Northern Samogitian sub-dialect and the Aukštaitian dialect; 2) to select empirical data which reflects the concept of Samogitianness and to discuss the respondents' substantiated and unsubstantiated attributes; 3) to identify prototypical and peripheral meanings; 4) to compare expression of the concept of Samogitianness in the Samogitian sub-dialect of Skuodas and in the Aukštaitian dialect.

The article consists of a theoretical part, which introduces the prototype theory used in the research, and a description of the data and research methods. The research is divided into two parts. The first part presents the perception of Samogitianness in the Samogitian sub-dialect of Skuodas, whereas the second part focuses on the expression of Samogitianness and its perception in the Aukštaitian dialect. Next, differences and similarities are established. Finally, the article provides conclusions and a list of references.

2. Theoretical background

Cognitive linguistics originated in the 1970s in response to structural semantics that was dominant at the time. The latter, which largely viewed language as a closed system of signs, was replaced by another – the view of language as a kind of mental structure or percept (Allan 2009, 73). The main assumption of cognitive linguistics is that the content of language cannot be separated from the content of thinking because meaning is related to various forms of cognition, especially thinking (Harris 2006, 1). Prototype theory originated from Gestalt psychology, which is based on a holistic understanding of the world, in other words, that human beings unconsciously link perceived objects to certain groups and fill them in with the missing objects. Linking can be done by adding missing parts, grouping similar items, assigning certain items to others and the like (Maumevičienė 2010, 13). Representatives of cognitive linguistics adopted this view and applied it in prototype theory. The beginning of this theory is 1970 and the pioneer of prototype theory is Eleanor Rosch. Rosch (1975) analysed how one perceives focal colours. At the time, categorization in psychology received much attention. Rosch raised a hypothesis that some colours are more salient than others and that focal colours are codified in a simpler way and are easier to remember than less salient colours. Her study confirmed the hypothesis that focal colours are easier to recognize than less salient colours (Rosch 1975, 196). It was established that perception of focal colours does not depend on the language but depends on human thinking, whereas perception of focal colours is almost the same for all people. Identification of focal colours is dependent on colour salience, which affects human vision more intensely. The results of the study led to broadening of the concept of focal colours and introduction of the term ‘prototype’ instead. The essence of prototype theory is division of the world into certain groups called categories that are best represented by prototypes (Maumevičienė 2010, 13). Each category is perceived as a single structure of knowledge, whereas a prototype is viewed as a mental reflection of the essential features of a category or as the most characteristic (the best and most typical) member of the category. Perception of a prototype depends on the situation (interaction between the object and the world), context (interaction between categories), cognitive models (the totality of experiences stored in human memory, including all knowledge in a particular field), and cultural models (specific to a particular nation or culture and demonstrating the ethnic nature of prototypes). Often one concept overlaps with another concept, i. e. the periphery of the concept goes beyond the boundaries of other concepts to form common, overlapping zones; thus, it can be argued that peripheral attributes in particular (and sometimes even central ones) can be easily assigned to another concept, they can fall within the boundaries of another concept or even category. Peripheral members of the concept belong to a category only as far as they resemble the prototype itself, i. e. they are like a prototype in at least one aspect and share at least one of the required features. Prototype theory was applied to analyse concepts of ‘fruit’, ‘vehicle’, ‘furniture’ (Rosch 1975); ‘aggression’ (Lysak et al. 1989); ‘lie’ (Coleman & Kay 1981); ‘love’, ‘emotions’ (Fehr, Russell, 1984; 1991), etc.

To analyse concepts Rosch performed a variety of experiments. The subjects in the first experiment were students and only native English speakers.

209 respondents were interviewed. Respondents were given sheets of paper with the category name at the top of the sheet. Seven members of the category were listed below the category name and students had to group them from the best representing the category (No. 1) to the least (No. 7). For example, one member of the category ‘fruit’ is an apple; if you think it best represents the category, write 1, if least – write 7, if partially – write 4. Half of the respondents received the same randomized categories and their members, and the other half received different ones. The results showed that the respondents named the best member (prototype) very similarly. The respondents had the same opinion on the best member in 9 out of 10 categories and 95% of the respondent listed it as No. 1. The research revealed that prototypicality is gradual, in other words, category boundaries are uncertain (Rosch 1975, 197–199).

Some concepts are more specific than others, such as ‘birds’ – a crow, a stork, a sparrow, and so on. From the attributes listed, one can easily guess the concept as in the study conducted by Rosch on the concept of fruit. However, sometimes it is impossible to recognize the category because the meanings are very broad and belong to several concepts. For instance, the most prototypical member of the concept of Samogitianness such as ‘stubbornness’ can be applied not only to Samogitians, but also to the majority of Lithuanians or people of other nationalities, as it depends on the character of a particular human being. However, when respondents are asked to name the difference between Samogitians and Aukštaitians, the answer almost invariably is that Samogitians are stubborn.

3. Material and methods

The data for this research was collected by applying a cognitive survey approach (Uffelen et al. 2011, 2–3; Forcino et. al. 2016, 5–6). As our memory relies more on associations than on unrelated events, there are many ways to pull these associations out and see the whole picture. This method is used to obtain qualitative data and is also called a spontaneous language method, which allows to extract more information/details from the respondent and reveal secret thinking processes that are usually hidden. The focus is on the design of the questionnaire itself as it should target the aim of the study. Most often, cognitive interviews are conducted by using verbal techniques, such as think-aloud, to allow the researcher to understand the respondent’s entire course of thinking and to see a broader picture of the responses. The interview is conducted face-to-face, enabling the researcher to answer the respondent’s questions. If necessary, the researcher can clarify, supplement the questions, and explain the terminology, etc. Proponents of the method also analyse information obtained in the written form (Willis, Artino 2013, 335).

The focus in this research is on the concept of Samogitianness as existing in the consciousness of Northern Samogitians. Skuodas was purposefully selected for the study. The main reason – it is one of the most prototypical cities not just of Northern Samogitia, but also of the whole Samogitia (Merkytė-Švarcienė 2016, 139).

The discussed method was applied in the following way:

1. Two groups – Northern Samogitians/non-Samogitians – were selected and interviewed: representatives of Northern Samogitians were interviewed orally and in writing; non-Samogitians were interviewed solely in writing.

2. The most important factor that determined the selection of Northern Samogitians was their origin and permanent living place. Residents of Skuodas filled in the questionnaire (see Appendix 1), some of them agreed to audio recording.
3. Audio recordings were made to collect more linguistic samples and supplement the number of attributes selected from questionnaires. Audio recording was chosen because human thinking is best reflected through conversation, because people speak spontaneously, without any preparation, and thus reveal their true thinking. The recordings are full of additional information, as people speak ‘the real language’, give examples, explain, deviate from the subject, and return to it. Recording was based on the unstructured interview method: the form of questioning is free, the situation is open and can change, and the most important task is to obtain as much information about the topic as possible (in this case, to get as many attributes of Samogitianness as possible) (Richards 2009, 185). The free association approach was also used when the interviewee spoke about Samogitianness and mentioned one or another word that helped to contextually hear another word related to the topic (Ingwersen, Nielsen 1999, 18).
4. The online survey form on *www.manoapklausu.lt* was adapted to non-Samogitians. Random Aukštaitians completed it (see Appendix 2). The non-Samogitians were added to the research to check the most prototypical attributes within the major Lithuanian dialects, as well as a material that helped to understand the way of Samogitian thinking.

151 respondents were interviewed in writing and 40 Northern Samogitian respondents completed oral interviews. 151 questionnaires and 2 hours 45 min. of recordings were collected. Out of all collected questionnaires, 100 were filled in by Northern Samogitians and 51 were filled in by Aukštaitians.

All recorded and interviewed Samogitian respondents (aged from 16 to 78) were from Skuodas or Skuodas district. This district was chosen because of its geographical location – it is the furthest from the central part of Lithuania (Kaunas, Vilnius). Once again, people from Skuodas district are attributed to the North Samogitian Kretinga sub-dialect that is believed to best represent Samogitians (Kalnius 2012, 332). Respondents were interviewed both orally and in writing to perform both quantitative and qualitative analysis of the concept of Samogitianness. Besides, this allowed verifying the answers to the same questions both in the questionnaire and in the face-to-face interview, because the answers can be distorted due to lack of motivation or other reasons. The data obtained from the questionnaires and the interviews were well balanced and complemented each other. The information obtained from the questionnaires did not contradict the information obtained through interviews. Some proponents of the cognitive survey method say that additional interviews help to notice new issues or aspects, even though the frequency of new information decreases (Blair, Conrad 2011, 654).

Aukštaitian respondents (aged from 17 to 64) who completed online survey mostly represented Eastern and Western Aukštaitians: approximately equal number

of respondents identified their place of residence in Marijampolė (11), Utena (14), and Kaunas district (17). 9 respondents indicated Vilnius as their place of residence.

The collected material was analysed based on the prototype theory mentioned above: first, the respondents had to consider and answer the questions using their intuition. The Samogitians' questionnaires and voice recordings and the Aukštaitians' questionnaires were used to extract all the attributes of the concept Samogitianness (i. e., features that help to distinguish between the main and the secondary members of one category), which were counted and ranked by the frequency used (Fehr, Rusell 1991, 427; see Appendix 3, 4).

The attributes were collected, as follows: all the words that described Samogitianness or Samogitians were selected while reading or listening to the responses. For example, all answers to the questions mentioned more than one attribute; attributes were repeated and new ones added – *Samogitians are strong not only physically but also mentally* – in this type of answers, two attributes were distinguished ('strength' and 'common sense'). The attributes, which were repeated, were not counted as new ones. The most frequently repeated synonymous attribute was used to name the group, e. g., 'distinction': *uniqueness, authenticity, individuality, peculiarity, originality, singularity, being different*. This means that the word 'distinction' was mentioned most frequently, whereas other attributes – more seldom.

A prototype in this paper is understood as the most frequently mentioned attribute, thus, it is the central member, whereas the least frequently mentioned attribute is a peripheral member (Fehr, Russel 1991, 428). All other members are distributed between them. There is no clear boundary where the central members end and where the peripheral ones begin. Setting such a boundary is not at all possible. Attention was paid to the perception of Samogitianness as viewed by Samogitians and Aukštaitians respectively. In this way, the attributes of Samogitianness that prevail in these groups were established. The attributes identified by the different groups were compared. Thus, the attributes that dominate all over Lithuania were identified.

4. The concept of Samogitianness in selected Lithuanian dialects

The 10 most common attributes from each group (Northern Samogitian/Aukštaitian) were selected for this study. As it was mentioned in section 3, the research focuses on the concept of Samogitianness as existing in the consciousness of Northern Samogitians. The Aukštaitian data was chosen to check the universality of attributes, to better understand Samogitian perception. In addition, when talking about Samogitianness, Samogitians often compare themselves with the Aukštaitians.

4.1. The concept of Samogitianness as viewed by Northern Samogitians

The most prototypical attribute of Samogitianness as viewed by Samogitians is stubbornness. It was named 81 times (more than a half of the respondents, Figure 1).

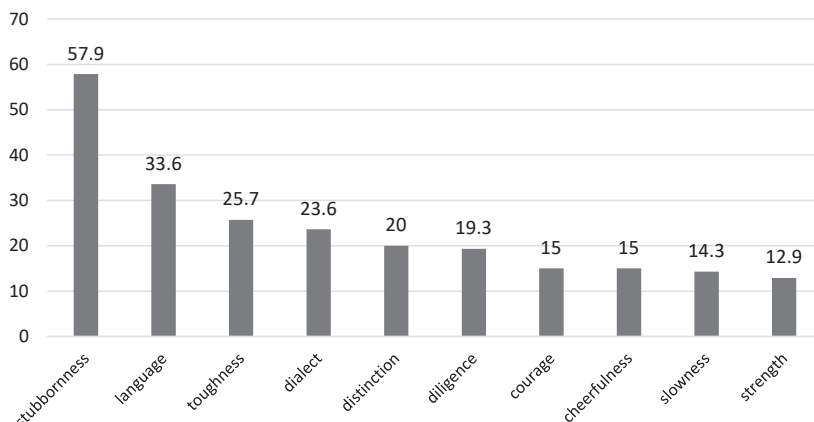

Figure 1. Ten attributes to describe Samogitianness as viewed by Samogitians (%)

Some respondents who indicated this attribute also added that Samogitian stubbornness is an advantage, because Samogitians never give up when in trouble, and stated that Samogitians stubbornly pursue a goal, and specify that this type of stubbornness does not mean defending one's opinion blindly or standing firm against the principles. Samogitians are said to feel responsibility for their words. To support this statement the majority of the respondents provided a number of sayings, phraseologisms (1) and anecdotes (2):

- (1) *A stubborn Samogitian can push the clouds; as stubborn as a Samogitian.*
- (2) *The devil put representatives of all dialects into separate bags. Suddenly a rooster crowed. The devil was frightened, threw his bags and fled. The Aukštaitian does not wait long to get out of the bag and runs away. Meanwhile, the Suduvite awaits next to the bag. The Samogitian says to him "What are you waiting for?" The Suduvite responds, "I am waiting for the Samogitian to get out of the bag to take the bag"; to which the Samogitian says, "The one who put me in will take me out".*

Some respondents also mention historical facts, such as baptism of Samogitians, which happened much later than in other parts of Lithuania. Thus, from the point of view of Samogitians, Samogitianness is most associated with stubbornness. In some cases, the respondents did not name the exact attribute as 'stubbornness', but provided such statements as:

- (3) *I am like a goat; Samogitians pursue their goal to the end; It is difficult to change a Samogitian's mind; If a Samogitian comes up with something, he will do it.*

It should be mentioned that stubbornness is not necessarily viewed as a character trait; some respondents indicated stubbornness simply because Samogitians always speak Samogitian everywhere.

The second and fourth most frequently repeated attributes were 'language' and 'dialect' respectively. 'Language' was used 47 times and 'dialect' was mentioned 33 times. Often Samogitians subconsciously use the word 'language' instead of 'dialect', but sometimes they consciously emphasize that it is a language and not

a dialect. This is because the Samogitian dialect is most distinct from the standard Lithuanian language and is incomprehensible to most speakers of other dialects. Some respondents named such attributes as ‘respect for your language’, ‘native language’. They belong to the attribute ‘language’. Respondents said that the aim of Samogitians is to cherish and preserve their language and claim that representatives of other dialects are not that interested in preserving their own dialect, unlike Samogitians. Interestingly, one respondent (though there was no such question in the questionnaire, so we do not know how many people like this there are) first learned to speak Samogitian and only then learned to speak the standard language at school. Samogitians say that it is easier for them to express their ideas in Samogitian than in the standard language. Perhaps therefore some respondents refer to the Samogitian dialect as their mother tongue:

(4) *I feel responsibility to cherish, speak, and respect my mother tongue.*

Several respondents named some Samogitian words that do not exist in the standard Lithuanian language, thus further highlighting the difference between Aukštaitians and Samogitians. One of the respondents from Skuodas says:

(5) *What makes us different from representatives of other dialects, what makes us special is that nowhere else can you find such words as in the Samogitian language: ‘be proto protingas’ (mindlessly clever), ‘didėliai mažas’ (largely small), ‘baisiai/žiauriai gražus’ (terribly beautiful).*

Some respondents claimed that Samogitians could easier communicate with people from foreign countries:

(6) *Even when I was abroad, I spoke Samogitian, in Belgium, and I could communicate and was understood, and those who spoke the standard language were not understood.*

A few respondents stated that when they strolled along Vilnius streets and spoke Samogitian, people looked at them as if they were foreigners:

(7) *They did not understand our language.*

One respondent told a joke that further emphasizes linguistic differences:

(8) *An Aukštaitian and a Samogitian worked in the fields. The Aukštaitian saw the Samogitian carrying something heavy and asked, “How are you doing?”, and the Samogitian replied, “Smagiai, smagiai” (literally: cheerfully, pleasantly). The Aukštaitian said, “Well, if that’s pleasant, carry on.” The respondent explained: ‘Because in Samogitian ‘smagiai’ means ‘hard’.*

In addition, the respondents believe that the Samogitian dialect appeals to most Aukštaitians and that Samogitians are asked to speak as much as possible in Samogitian; they say that this evokes cheerful emotions. Some mention that Samogitians have the largest variety of sub-dialects.

The third most frequent attribute is ‘toughness’. It was used 36 times. Most Samogitians used the word ‘tough’ to describe the character of Samogitians. Some used it to refer to appearance or built. This attribute also encompasses words that were used in the survey: *strength, strong, hard character; firm in one’s beliefs; determined* (DLKŽ° a firm determination). The respondents provided examples to substantiate this attribute:

- (9) *As strong as a Samogitian', Samogitians with strong character, as strong as a Samogitian horse, Samogitians are strong not only physically, but also mentally, Samogitians are firmly built, Samogitians are strong, they do not change their word, in other words they have determination.*

Toughness and determination are revealed in the saying:

- (10) *Maurai ne maurai, mausim kiaurai* (literally: *Moors or not, we will spear them through*).

Some claimed that Samogitian men are strong and women are gentle. Some respondents described toughness as a feature of appearance, e. g.:

- (11) *Samogitian men had to be well built because they fought a lot and celebrated many victories.*

Simonas Daukantas' citation from his work "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" ("The Ways of the Ancient Lithuanian Highlanders and Samogitians") reveals the following perception: "All were of a medium built, not small, but rather serious, and men with strong shoulders" (Daukantas 1845, cit. in Vanagienė 1993, 21). Firmness also belongs to this attribute as a synonym of toughness. Most respondents refer to firmness when talking about character, but there are also ambiguous cases, such as:

- (12) *Samogitians are tough men.*

It is important to mention the attribute of 'distinction' and its synonyms – *uniqueness, authenticity, individuality, peculiarity, originality, singularity, being different*. This attribute was mentioned 28 times. Firstly, Samogitians believe that uniqueness lies in their language, which representatives of other dialects often do not understand:

- (13) *For me being Samogitian is being distinct, because I speak the beautiful Samogitian language; To have something distinct, e. g. when talking to others about dialects we can show that we even text in Samogitian; We have a different alphabet.*

Secondly, Samogitians believe that they are unique because they cherish their dialect, customs, traditions, they create, sing, and even have events in the Samogitian dialect and uphold it more stalwartly than the representatives of other dialects. Respondents emphasize that the municipal council of Skuodas district holds meetings in Samogitian. Interestingly, Samogitians often raise the Samogitian flag next to their houses, thus showing a close connection with the region and encouraging their neighbours and others not to be afraid to say that they are Samogitians. Samogitians claim that they are unique because of the history – they were baptized later than all the other parts of Lithuania and if not for the fighting efficiency and 'courage' of Samogitians (attribute was mentioned 21 times), Lithuania would probably not exist today. Edmundas Untulis, a resident of Skuodas, a director, playwright, prose writer and journalist says:

- (14) *Samogitians, as always, are the pathfinders of the whole Lithuania. When in the Battle of Grunwald it was necessary to fight, they came and won, when Latvians needed help in the Battle of Durbe to fight Germans dressed in the armour, they went and dealt with them. They lead everywhere, like a shining beacon.*

Some not only highlighted distinction but also encouraged it:

- (15) *This is why we are attractive and peculiar, which makes us distinct. If we all are the same, one mass, there will not be any distinction.*

Respondents state that not only the Samogitian dialect (peculiar words), the character of Samogitians, but also their gait and posture are unique. It is said that you can recognize Samogitians even from their gait:

- (16) *Samogitians waddle when walking.*

They are unique and distinct because:

- (17) *They are rigid, less flexible physically, as if stiff.*

Interestingly, one respondent who used the word ‘originality’ had in mind the appearance of a Samogitian:

- (18) *Strictly beautiful, original Samogitian girls.*

The sixth most frequent attribute is diligence, which was used 27 times. This attribute is somewhat related to the first one (stubbornness), because Samogitians claim that if Samogitians set their mind to do something, they always do it, if they start work, they always finish it. One respondent stated that Samogitians are very hard working:

- (19) *It is enough to have a look. When we were in Aukštaitia – oh, boy, how high their grass is, however, in Samogitia, just look at this.*

This attribute also encompasses such word combinations as *not afraid of physical work, ready to work*. Besides, the respondents provided examples to visualize this attribute – *as hard working as a Samogitian horse*.

The eight most frequent attribute is ‘cheerfulness’, which was mentioned 21 times. This attribute also embraces such words and word combinations as *funny, humorous, able to joke, merry fellows, with a good sense of humour, ones who know lots of jokes*, e. g.:

- (20) *A Samogitian without jokes is like a pie without yeast.*

Some say Samogitians are cheerful because there are many jokes and funny sayings in the Samogitian dialect.

Slowness was mentioned 20 times. Interestingly, some respondents used a borrowing from the Polish language *spakainus* (‘calm’), which was used in the Samogitian dialect, but clarified the meaning of the word used in brackets. This attribute also includes such words as *slow-footed, slow thinking, taking time, slow speed, thinking long before taking decision*. There were two variants – slow and calm, some were not explained, did not have any context. They were attributed to slowness because in the online *Dictionary of the Lithuanian Language* (DLKŽ^e) its second meaning is ‘of a slow nature’, and the third is ‘calm, without trouble’ (the first meaning is ‘immovable’ thus unsuitable in this context). Respondents claim that Samogitians are slow and give the following examples:

- (21) *First Samogitians think and consider and only then say something; we look, measure, go round hundred times and only then cut. If Samogitians cut something – that’s it, it’s cut, they won’t try to mend it back (here we can also see the attribute of stubbornness – they won’t mend it, since they are stubborn); they think and think, but when they say something, it is ultimate;*

ī rēst neīgīnsi – you can't make them faster (here we have a kind of language barrier as it is impossible to translate this saying into Lithuanian, thus its meaning was interpreted by the author of the article).

Others state that:

(22) *He is not slow, he is in deep thoughts.*

One respondent said that she heard such a saying:

(23) *You behave like a Samogitian living close to Latvia* (i. e. you are slow).

Samogitians say they never talk without a purpose, and if they talk, they do it in a clear, accurate manner. Interestingly, slowness is a prototypical feature of Estonians, there is a saying: *slow as an Estonian*. However, as the survey shows, it is also attributed to Samogitians, or only a part of the nation. There were respondents who denied that Samogitians are slow:

(24) *Samogitians are not slow, they are more relaxed, less stressed; we are fast – we keep up with modern technology – we are modern; Samogitians speak fast.*

The attribute 'strength' was named 18 times. Samogitians used the word 'strength' not as a character trait, but as a physical feature, thus it is to some extent synonymous with 'toughness'. Samogitians provide examples to explain this attribute:

(25) *Samogitians are strong men – when they see something needs to be done, they just do it, they do not beat about the bush; they are strong and well built.*

One respondent states that the real Samogitian looks like Vingiai Jonas from the Samogitian short story "Marti" by Žemaitė (1896). The respondent did not comment further on what she believed Vingiai Jonas is like, so the quote was taken from the short story: "Full-figured, tall, with broadest shoulders, a protruding belly, slightly crooked, arms tarred like logs, legs crooked like bows, the mouth like a sower, the nose like a cucumber..." (Žemaitė 1896, 2). Although attributes 'highness' and 'thinness' are not synonyms of strength, it is important to note that different Samogitians have a different image of a typical Samogitian. Even though the above-mentioned respondent stated that Samogitians are large and tall (there were more respondents who think so), another respondent stated that Samogitians are thin and tall, and added that Samogitians have a narrow chin. These examples show that when referring to words such as firmness, toughness, and strength, respondents might refer not only to character traits but also to physical features. Therefore, there is a certain degree of ambiguity. Firmness and toughness were attributed to character traits, whereas strength – to physical (though there are some word combinations as *strong character* (mentioned two times). Such a compound was included in the attribute 'toughness'. Most often, the following explanation was used to imply what feature (character or physical) the respondent had in mind when speaking, e. g. *strong as an oak – uncompromising, has a strong opinion* – attributed to character traits, hence 'toughness'; *why do I think that all Samogitians are dark-haired and strong?* – attributed to physical features, hence 'strength'.

The attribute 'traditions' was mentioned 15 times, whereas 'customs' – 14. These two are not represented in Figure 1 as the focus is on the top ten attributes

in the study. Yet in terms of dialects, the subject of traditions and customs is inseparable. Therefore, it was decided to make an exception in this case. Although the two attributes are quite synonymous, it was decided to distinguish between them, as respondents usually refer to traditions as the tradition of cherishing the Samogitian language, folklore, national costume, and in terms of customs they specify that those are dishes, thus, more abstractly, festive customs. This suggests that respondents perceive these two words differently. The attribute ‘tradition’ included the words *tradition of language / dialect, observance of traditions, folklore, traditional clothes / clothing / costumes*, while *dishes, meals, exclusive customs, custom observance* were attributed to ‘custom’. Samogitian national clothes are distinguished by their colourfulness. Traditional Samogitian songs, music, dances, and dishes are also different from other regions of Lithuania. Most respondents say that it is very important to uphold traditions and customs. They not only speak about this, but also do it, as quite many provided such examples as:

- (26) *I am writing a paper on regional studies; I am writing about my family tree, my roots; I am the director of the Samogitian Theatre; We organize a Samogitian reading competition; I am a member of the Samogitian society; I have a Samogitian passport; I have put a Samogitian flag next to my house; I have a sticker with the coat of arms of Samogitia on my car.*

Moreover, they like to preserve Samogitian traditions, way of life, and history based on true facts. Some claimed that Samogitian customs are very different from the Aukštaitian ones:

- (27) *I remember that when I was a kid, together with the family, we went to relatives in Suvalkija and they had a lot of food on the table, but we couldn't eat anything because the food looked unpalatable and I wondered how they could eat this.*

Respondents also emphasized preservation and continuity of traditions and the need for Samogitians to teach their children to speak Samogitian:

- (28) *It is like a gift from parents to me and I hope to pass it on to my children.*

Thus, the Samogitian respondents mentioned 109 attributes that describe Samogitianness. There are some attributes that contradict each other, e.g. *slowness / velocity; calmness / cheerfulness; antiquity / modernity*, and there are some synonyms, e.g. *traditions* and *customs* are commonly used as synonyms, other synonyms were included into an appropriate attribute. The cognitive meaning of Samogitianness to Samogitians is wide; however, the analysis of prototypical members would provide the following meaning: Samogitian is a language, but also a dialect that is most distinct from other dialects of Lithuania. Samogitians are characterized by stubbornness, diligence, and toughness.

4.2. The concept of Samogitianness as viewed by Aukštaitians

The most prototypical attribute of Samogitianness as viewed by non-Samogitians is stubbornness. It was mentioned 39 times (Figure 2):

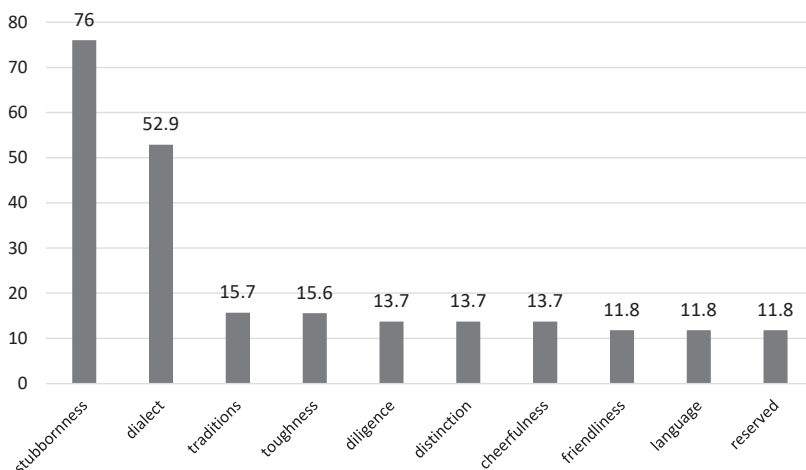

Figure 2. Ten attributes to describe Samogitianness as viewed by Aukštaitians (%)

To substantiate this attribute, respondents provided some sayings:

(29) *As stubborn as a Samogitian; A stubborn Samogitian can push the clouds.*

Stubbornness is often related with the Samogitians' character as well as with the use of the Samogitian language at all times in all situations. Only one respondent claimed that Samogitians are as stubborn as Aukštaitians. Others refer to the Samogitian stubbornness as a synonym to adherence to beliefs:

(30) *It is a person who never gives in, tries to prove his truth at all cost and does not recognize opinions of others.*

Some respondents claimed that Samogitians are stubborn because they want everything to be done their own way:

(31) *I find it very difficult to find a compromise with them because they extremely adhere to their beliefs; they are very stubborn, in the good sense of the word; endlessly stubborn and won't back down on an issue even if they are wrong.*

These examples show that some respondents view stubbornness as a negative trait and others consider it to be a positive trait. Some say that Samogitians are reasonably stubborn, while others claim that they defend their views, even though they know they are wrong. Such differences in opinions occur because all Samogitians, like other people, are different and attributes can be only partially attributed, like beliefs or stereotypes. The attributes of Samogitianness are as if encoded in our minds and appear involuntarily. It does not take long to think of the typical features of Samogitians, and both Samogitians and Aukštaitians answer this question in a very similar way, though we clearly understand that Samogitians do not differ from Aukštaitians (at least in character). Features attributed to a concept are highly subjective and depend on each person's individual life experience.

The second most frequent prototypical attribute is 'dialect', which was mentioned by representatives of other dialects 27 times. Some of the respondents think that Samogitians are most proud of and cherish their dialect. Most representatives of other dialects say that they do not understand the Samogitian dialect:

- (32) *It is always very interesting to listen to Samogitians speak in their dialect and you think to yourself that it is kind of Lithuanian, but you cannot understand anything.*

Others argue that Samogitians are very adaptable to the linguistic environment; they can speak both Samogitian and the standard language and can switch from the standard language to Samogitian and vice versa (without any hassle). They also claim that Samogitians do not have a strong accent when speaking the standard language and many people do not even understand that they talk to a Samogitian. As an example, they claim that it is easier to recognize representatives of Dzūkian and Suvalkian dialects by their pronunciation. Aukštaitians note that Samogitians are more dedicated to safeguarding their dialect than representatives of other dialects. Some respondents stated that Samogitians persistently speak in their dialect (even in the public discourse). Interestingly, some people think that in the public discourse one can only speak the standard language and they do not understand why Samogitians usually speak in their dialect. The response of many Samogitians to this would probably be that every resident of Lithuania should understand it, because Samogitians speak Lithuanian. Moreover, it is easier for Samogitians to express their thoughts in their dialect because they are so used to it. As mentioned earlier, Samogitians speak in their dialect not only at home, but also during events, shopping, even at school during the breaks, and pupils often speak Samogitian during classes. Interestingly, some respondents claimed that Samogitians are people who speak with a Samogitian accent. Such description seems to point to a distinct linguistic group, especially when most say they do not understand the Samogitian dialect. One respondent stated that the Samogitian dialect is interesting to him because it is the strangest of all dialects in Lithuania. Some respondents claimed that Samogitians feel superior over the representatives of other dialects:

- (33) *I have even met Samogitians who claim that their dialect is superior / more beautiful / more special than other dialects; Samogitians usually say 'tu' (pronoun 'you' used when talking familiarly) to strangers, pretend that they are better than other Lithuanians, they don't like other Samogitians who speak the standard language.*

Interestingly, Samogitian respondents also mentioned a similar distinction, but Samogitians referred to it as being different rather than superior. Thus, it is possible to say that most Aukštaitians find it interesting to listen to people speaking Samogitian and they regard this attribute as very positive and inseparable from the whole Lithuania.

The third most frequent attribute is 'traditions'. It was mentioned 8 times. Respondents claim that Samogitians have different traditions but often do not name them:

- (34) *It is a part of Lithuania with slightly different, specific traditions.*

Only the traditional Samogitian cuisine was mentioned, e.g. 'kastinys' (sour cream butter), 'kanapinė' (toasted hemp seed spice), 'cibulynė' (herring and onion soup), as well as the oral tradition of the dialect. The majority of respondents say that Samogitians in comparison with all other dialects in Lithuania care about preserving and promoting their traditions. They argue that the Samogitian

Lithuanianness is more traditional and that Samogitians cherish their traditions most compared to representatives of all other dialects. None of the respondents mentioned Samogitian traditional costumes, folk songs, Samogitian dances, or games.

‘Toughness’ is an attribute that was mentioned 8 times. Representatives of other dialects as well as Samogitian respondents used two combinations – hard character and tough character, which posed a problem. The analysis of such combinations was based on establishing whether the respondent referred to character (‘toughness’) or physical force (‘strength’). Respondents claim that:

(35) *A typical Samogitian is distinguished by a strong determined character; they are considered to be difficult to find compromise with because they extremely adhere to their beliefs’* (thus ‘toughness’).

They also claim that:

(36) *A Samogitian is a person of strong character who never backs down on an issue and tries to prove his truth and does not accept a different opinion; Samogitian is associated with a strong expressive character.*

As can be seen from the examples, some view the strong Samogitianness as more negative than positive, while others view it vice versa.

The attribute ‘distinction’ was mentioned 7 times. This attribute embraces such words as uniqueness, individuality, distinction. These words are used in different contexts, e. g. referring to the language, character, or traditions:

(37) *They speak incomprehensibly but are unique in that; Highlighting the peculiarity of the Lithuanian language; Distinct pronunciation.*

Some respondents mentioned ‘simplicity’ (3 times), which can be considered as an opposite to distinction:

(38) *Ordinary people, better than it seems at first; Maybe they are simpler; they know how to deal with troubles, do not lie, communicate more sincerely.*

Analysis of the data shows that simplicity in this case is synonymous with distinction, because Samogitians stand out from the rest in their simplicity.

Other top ten attributes were not commented extensively: ‘diligence’ was mentioned 7 times, as well as the attribute ‘cheerfulness’ (with a sense of humour); ‘friendliness’, ‘language’ and ‘reticence’ were mentioned 6 times each.

An analysis of the attitudes of representatives of other dialects shows that their opinions quite often vary. For some, Samogitian is just one of the dialects that exist in Lithuania, with no striking differences, though most admit that they do not understand what Samogitians say, while for others it is a unique region with different customs, traditions, history and people of different character. Respondents who mentioned that they have relatives or acquaintances living in Samogitia answered in a more detailed and positive way. There were no negative answers, though there are some attributes that are not very positive: *ferocity, roughness, mockery.*

As it has already been mentioned, the cognitive meaning is formed when human experience is merged with knowledge, beliefs, faith and many other areas, thus the meaning of Samogitianness differs not only among separate groups (Samogitians and Aukštaitians), but also within the groups. The cognitive

meaning of Samogitianness for Aukštaitians could be formulated as follows: Samogitianness is one of the dialects that exist in Lithuania, which most notably differs from the standard language. Representatives of this dialect are characterised by stubbornness, diligence, and economy of words.

4.3. Comparison of the perception of Samogitianness

The most frequently mentioned attribute by both groups is ‘stubbornness’ – all in all, it was mentioned 120 times. It is the most prototypical attribute of Samogitianness (Figure 3).

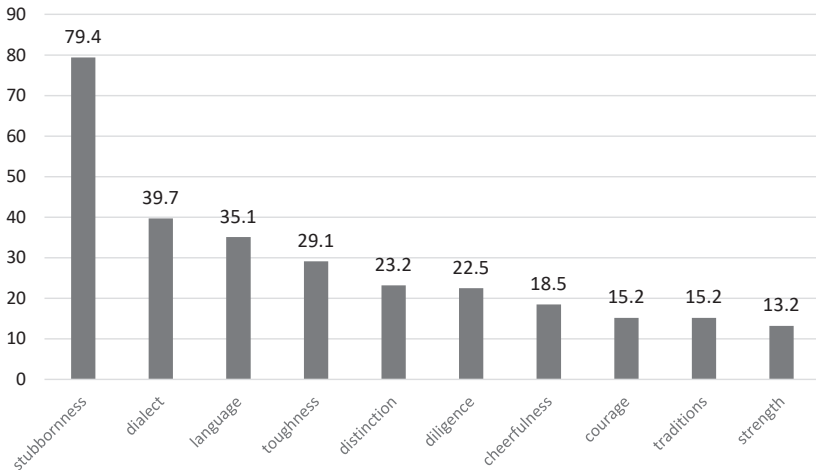

Figure 3. Attributes to describe Samogitianness as viewed by both Northern Samogitians and Aukštaitians (%)

Both Samogitians and Aukštaitians exemplified this attribute with a saying *as stubborn as a Samogitian*. Samogitians refer to their stubbornness a little differently and view it as a more positive trait, but some of them claim that Samogitians maintain their position even though they know they are wrong. Respondents substantiate the attribute by claiming that Samogitians are stubborn in pursuing their goals. Representatives of other dialects who mention the attribute ‘stubborn’ are more likely to regard it as stubbornness that is a matter of principle and often unjustifiable. Samogitians may seem stubborn to the representatives of other dialects also because they always speak Samogitian in all situations:

(39) *We do not break the jaw if someone from Aukštaitia comes.*

However, there are those who think that stubbornness of Samogitians is a positive feature.

The second most frequent attribute is ‘dialect’, which was mentioned 60 times. Both groups claim that Samogitians are those who cherish their dialect most. Often Samogitians do not use the word ‘dialect’ (mentioned 33 times), but use the word ‘language’ (mentioned 47 times) thus emphasising that Samogitians have their own distinct language. Meanwhile, Aukštaitians used the word ‘dialect’ 27 times, whereas the word ‘language’ was used only 6 times. Samogitians are proud to speak Samogitian not only in their personal environment but also in the public domain.

Samogitians frequently feel comfortable using Samogitian in the public domain. They think that Aukštaitians like to hear them speak in the Samogitian dialect. Most of the representatives of other dialects said that they liked the Samogitian dialect and that it was interesting to listen to it, but some members of this survey group were annoyed by the fact and found it unacceptable. Samogitians feel a kind of superiority in respect to their dialect:

(40) *Nobody understands our dialect, while we, Samogitians, can understand other dialects.*

Thus, the results make it clear that nationwide there is a difference in the attitudes, as Samogitians believe that they have a distinct language, whereas Aukštaitians think that it is simply one of the dialects used in Lithuania that is most distinct from the standard Lithuanian language. In total, the attribute 'dialect' was used 60 times by both groups, whereas the attribute 'language' was used 53 times.

The third most frequent attribute is 'toughness', which was mentioned 44 times. Samogitians claim that they have a strong character, stick to their opinion till the end. They emphasise that not only their character is strong, but also their men are. Aukštaitians think that the character of Samogitians is tough and expressive:

(41) *A person of strong character who never gives in, but tries to prove his truth at any cost and does not accept the opinion of another person* (as it was mentioned, toughness is attributed to character traits, while strength is used to describe physical force).

There is a difference in the attitude to toughness, as Samogitians understand toughness of their character as pursuit of goals, whereas Aukštaitians believe that Samogitians have a strong character because they defend their opinion even if they are wrong:

(42) *They are stubborn and will not back down on an issue even if they are wrong.*

The analysis of the data reveals that Samogitian is important for both groups and the cognitive meaning of this concept is similar. It differs in that Samogitians tend to call their dialect a language, while Aukštaitians consider it a dialect (though many say they do not understand the Samogitian dialect). Another difference is that Samogitians express more warm emotions when talking about Samogitianness, which is obviously natural. They are often at a loss for words to describe this concept, as if it were something indescribable (e. g., some claimed that Samogitian meant their whole life). It was noticed that Aukštaitians enjoy listening to people speaking in the Samogitian dialect, while Samogitians like to be listened to. The common cognitive meaning of Samogitianness for these two groups could be as follows: Samogitianness is a dialect most distant from the standard Lithuanian language, whose representatives have their own traditions and cherish them, are stubborn, hardworking, and not talkative.

5. Conclusions

The research revealed that the most prototypical attribute of Samogitianness is 'stubbornness', which was mentioned by Samogitians 81 times and by representatives of other dialects – 39 times, which makes it 120 times in total. More than a half of the respondents mentioned this attribute. Both groups agree on

the most prototypical attribute. For Samogitians the attributes of Samogitianness are ‘stubbornness’, ‘language’, ‘dialect’, and ‘diligence’, meanwhile for representatives of other dialects they are ‘stubbornness’, ‘dialect’, ‘traditions’, and ‘diligence’. It can be argued that the prototypical meanings overlap. The attitude of Samogitians and representatives of other dialects is different towards the so-called Samogitian language, as Aukštaitians view it as a dialect and perceive Samogitia as a distinct social group. Samogitians tend to view themselves as a distinct social group with lots of distinctive features (Samogitians believe that they are Lithuanians, but feel that they are distinct from other Lithuanians), whereas representatives of other dialects see them as one of the regions of Lithuania without major differences (apart from linguistic). The attitude towards Samogitian history is also different, as Samogitians focus on their great history, while representatives of other dialects do not pay much attention to it. No major difference in the attributes provided by Samogitians and Aukštaitians was noticed, except for a more vivid emotional tone in the responses of Samogitians (e. g., *my beloved land*).

The cognitive survey method allowed to discover attributes, many of which would not even be thought of as belonging to the concept of Samogitian. However, if respondents were asked whether an attribute described Samogitian, many would answer positively, e. g., ‘the sea’ (this attribute is logically explained because Samogitians live closest to the sea). Although the purpose of this work is not to find out if Samogitian is important to Samogitians, whether they are proud of it or if they seek to promote it, the conclusion is that most Samogitians are proud of being Samogitian and strive to preserve the Samogitian dialect.

It is important to mention that the survey was filled in by a relatively small group of people, so the results of this study are not exhaustive. It cannot be said that such a small proportion of people who express their opinion reflect the attitude of the whole Lithuania towards Samogitian. For a more complete and accurate study, further analysis of lexicographic and corpora data is required.

Abbreviation

DLKŽ^o *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*

References

1. Allan, Keith. 2009. *Concise encyclopedia of semantics*. Boston: Elsevier Science.
2. Armstrong, Elizabeth, Ferguson, Alison. 2010. Language, meaning, context, and functional Communication. *Aphasiology*. 24 (4), 480–496.
3. Blair, Johnny, Conrad, Frederic, G. 2011. Sample size for cognitive interview pretesting. *Public Opinion Quarterly*. 75 (4), 636–658.
4. Bliumas, Remigijus. 1997. Aukštaičių ir žemaičių etninė priklausomybė determinuotų psichinių reiškinių savitumai. *Psichologija*. 17, 25–57.
5. Coleman, Linda, Kay, Paul. 1981. Prototype semantics: The English word lie. *Language*. 57, 26–44.
6. Daukantas, Simonas. 1845. *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*. Vanagienė, Birutė (ed.). 1993. Vilnius: Ethnos’91.
7. Fehr, Beverley, Russell, James, A. 1984. Concept of emotion viewed from a prototype perspective. *Journal of Experimental Psychology: General*. 113, 464–486.

8. Fehr, Beverley, Russell, James, A. 1991. The concept of love viewed from a prototype perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*. 60 (3), 425–438.
9. Forcino, Rachel C., Bustamante, Nitzy, Thompson, Rachel, Percac-Lima, Sanja, Elwyn, Glyn, Pérez-Arechaederra, Diana, Barr, Paul J. 2016. Developing and pilot testing a Spanish translation of collaborate for use in the United States. *PLoS ONE*. 11 (12), 1–12.
10. Harris, Catherine, L. 2003. Language and cognition. *Encyclopedia of cognitive science*. London: MacMillan, 1–7.
11. Ingwersen, Peter, Nielsen, Lykke, M. 1999. The word association methodology: A gateway to work-task based retrieval. *Mira '99: Final Mira Conference on Information Retrieval Evaluation*, 14–16 April 1999. Glasgow: Electronic workshops in computing, 17–27.
12. Kalnius, Petras. 2007a. Žemaičių etniškumas: esamas ar konstruojamas? *Tautosakos darbai*. 34, 15–31.
13. Kalnius, Petras. 2007b. Regioninių tapatumų judėjimo prieštaros dabartinėje Lietuvoje. *Lituanistica*. 3 (71), 92–112.
14. Kalnius, Petras. 2012. Žemaičiai XX a.–XXI a. pradžia. Vilnius: Mintis.
15. Keinys, Stasys (ed.). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Electronic version. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006. Available at: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>
16. Kulevičius, Salvijus. 2012. Žemaičių tapatumo vingiai XXI a.: savos praeities ir paveldo paieškos. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. 14, 224–245.
17. Lysak, Hanna, Rule, Brendan, G., Dobbs, Allen, R. 1989. Conceptions of aggression: prototype or defining features? *Personality and Social Psychology Bulletin*. 15 (2), 233–243.
18. Manerco, Larissa et al. 2013. Concept understanding in cognitive linguistics and cognitive terminology science. Languages for Special Purposes. *Multilingual, Transcultural World, Proceedings of the 19th European Symposium on Languages for Special Purposes*, 8–10 July 2013, Vienna, Austria. Vienna: University of Vienna, 471–483.
19. Maumevičienė, Dainora. 2010. Prototipų teorija ir semantika. *Kalbų studijos*. 17, 11–18.
20. Merkytė-Švarcienė, Erika. 2016. Tarmių mentalinio žemėlapių (ne)tikslumo veiksniai: tarmės vartojimas vs. nevartojimas. *Respectus Philologicus*. 29 (34), 139–154.
21. Nakienė, Austė. 2007. Žemaičių savimonės paieškos internete. *Tautosakos darbai*. 34, 214–220.
22. Pabrėža, Juozas. 2017. *Žemaičių kalba ir rašyba*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
23. Pajėdienė, Jūratė. 2019. Kretingos tarmės žodyne (2011) atsiskleidžiantys žemaitiško emocinio lauko kontūrai. *Acta Linguistica Lithuanica*. 80, 64–104.
24. Pakalniškis, Vaidotas. 2001. Žemaitiškumas globaliame pasaulyje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 1 (10), 199–216.
25. Papaurėlytė, Silvija, Župerka, Kazimieras. 2010. Lietuvos etninių sričių gyventojų charakterio bruožai kalbos pasaulėvaizdyje. *Kalbos kultūra*. 83, 185–201.
26. Petreikis, Tomas. 2012. Žemaitijos regioninė knyga ir žemaičių tapatybė XX a. I pusėje. *Tautosakos darbai*. 43, 85–108.

27. Richards, Keith. 2009. Interviews. *Qualitative research in applied linguistics: a practical introduction*. Heigham, Juanita, Crocker, Robert A. (eds.). Hampshire: Palgrave, 182–200.
28. Rosch, Eleanor. 1975. Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*. 104(3), 192–233.
29. Rosch, Eleanor, Mervis Carolyn B., Gray, Wayne D., Johnson, David M., Boyes-Braem, Penny. 1976. Basic objects in natural categories. *Cognitive Psychology*. 8, 382–439.
30. Rutkovska, Kristina, Bogdzevič, Monika. 2016. Kognitywny obraz Źmudzina w języku polskim i litewskim. *Slavistica Vilnensis*. 61, 107–130.
31. Smetonienė, Irena. 2015. Lietuviška garbės samprata. *Parlamento studijos*. 18, 63–83.
32. Uffelen, Jannique van, Heesch, Kristiann, Hill, Robert, Brown, Wendy. 2011. A qualitative study of older adults' responses to sitting-time questions: do we get the information we want? *BMC Public Health*. 11, 1–11.
33. Willis, Gordon, Artino, Anthony. 2013. What do our respondents think we're asking? Using cognitive interviewing to improve medical education surveys. *Journal of Graduate Medical Education*. 5 (3), 353–356.
34. Žemaitė. 1896. Rytų giedra. Autobiografija, apsakymai. *Lietuvių literatūros lobynas XX amžius*. Girdzijauskas, Vytautas (ed.). Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2005.

Kopsavilkums

Rakstā apskatīta žemaišu jēdziena semantika un kognitīvā nozīme lietuviešu valodā. Analīzē tiek pārbaudīts, vai žemaišu jēdziena nozīme ir atkarīga no teritoriālās izplatības Žemaitijā un Aukštaitijā. Pētījuma dati apkopoti, aizpildot anketas un ierakstot audio materiālus; ziemeļžemaiši tika aptaujāti mutiski un rakstiski. Tie, kas tika aptaujāti mutiski, runāja žemaitiski, arī dažas anketas bija aizpildītas žemaitiski. Cilvēki, kas pārstāv citus dialektus, tika aptaujāti tiešsaistes vietnē www.manoapklausita.lt. Intervējamiem tika lūgts atbildēt uz jautājumiem bez papildu domāšanas. Pētījuma datu attēlošanai izveidotas trīs atsevišķas diagrammas, kas ietver galvenos žemaišu un aukštaišu dialekta pārstāvju atribūtus. Pētījumā salīdzinātas kognitīvās nozīmes un izskaidrotas faktiskās atšķirības. Raksta galvenais mērķis ir atklāt kognitīvās nozīmes, kas piešķirtas ziemeļžemaišu un citu dialektu pārstāvju jēdzienam ‘žemaitis’, un noteikt jēdziena ‘žemaitis’ prototipa iezīmes. Kā liecina pētījuma rezultāti, žemaišiem žemaitiskuma atribūti ir ietiepība, valoda, dialekts un uzcītība, kamēr citu dialektu pārstāvjiem tie ir spītība, dialekts, tradīcijas un uzcītība.

Atslēgvārdi: kognitīvā semantika; kognitīvā nozīme; atribūts; prototips; žemaišu jēdziens.

Appendix 1: Samogitian questionnaire

1. Respondent's place of residence.
2. Age of the respondent.
3. Do you speak Samogitian?
4. When and where do you speak Samogitian?
5. What does the word *Samogitia* mean to you?
6. What is typical Samogitian in your opinion?
7. What Samogitian features would you apply to yourself?
8. What does it mean to you to be a Samogitian?

9. How do Samogitians stand out from other dialects?
10. Do you know any sayings about Samogitians/Samogitians?
11. Is the appearance of the Samogitian different from the appearance of the representatives of other dialects?
12. What is the typical older Samogitian living in the village? (In cases when the respondent states that the Samogitian is not different from the Aukštaitian).

Appendix 2: Non-Samogitian questionnaire

1. Age of the respondent.
2. Respondent's place of residence.
3. What does the word *Samogitia* mean to you?
4. What is a typical Samogitian?
5. Are you interested in the Samogitian dialect?
6. How do Samogitians stand out from other dialects (in what way)?
7. Do you know any sayings about Samogitians/Samogitians?

Appendix 3: Northern Samogitian data

No.	Attributes	Frequency
1	stubbornness	81
2	language	47
3	toughness	36
4	dialect	33
5	distinction (uniqueness, authenticity, individuality, peculiarity, originality, singularity, being different)	28
6	diligence	27
7	courage	21
8	cheerfulness	21
9	slowness	20
10	strength	18
11	straightforwardness	16
12	traditions (dishes, national clothes)	15
13	customs	14
14	rudeness	12
15	kindness	10
16	seriousness	10
17	simplicity	9
18	quietness	9
19	own region	9
20	motherland	8
21	origin	8
22	blood	8
23	little talk (non-speaking)	8
24	respectable	8
25	identity	8
26	perseverance	7
27	friendliness	7
28	roots	7
29	fast language	6

30	honourable	6
31	reticence	6
32	value	6
33	generosity	5
34	pride	5
35	reason to brag	5
36	life in Samogitia (Samogitia)	5
37	lifestyle	5
38	beauty	5
39	patience	5
40	nature	5
41	belonging to the community	5
42	ancestors	5
43	honesty	5
44	responsibility	4
45	personality traits	4
46	commitment	4
47	culture	4
48	home	4
49	sincerity	4
50	integrity	4
51	determination	4
52	parents	4
53	economy	4
54	hospitality	4
55	folklore	3
56	life	3
57	strictness (appearance)	3
58	history	3
59	endurance	3
60	fighting efficiency	3
61	modesty	3
62	help	3
63	reliability	3
64	patriotism	3
65	anger	3
66	thinness (body composition, thin chin)	3
67	flamboyancy	3
68	warmth	3
69	modernity	3
70	nationality	3
71	fairness	3
72	veracity	3
73	solidarity	3
74	height	2
75	rural life (rurality)	2
76	eloquence	2
77	neighbourhood	2
78	specificity	2

79	thinking	2
80	legacy	2
81	advantage	2
82	intelligence	2
83	old fashioned character	2
84	boor	2
85	thrift	2
86	native land	2
87	silence	2
88	reticence	2
89	gift	1
90	energy	1
91	relative	1
92	appearance	1
93	sea	1
94	hardness	1
95	silent privilege	1
96	passivity	1
97	citizenship	1
98	dark hair	1
99	past	1
100	strictness	1
101	relic	1
102	independence	1
103	rudeness	1
104	understanding	1
105	concentration	1
106	family	1
107	familiarity	1
108	speech	1
109	peace	1

Appendix 4: non-Samogitian data

No.	Attributes	Frequency
1	stubbornness	39
2	dialect	27
3	traditions	8
4	toughness	8
5	diligence	7
6	distinction	7
7	cheerfulness	7
8	friendliness	6
9	language	6
10	reserved	6
11	perseverance	5
12	lots and loud speaking	5
13	kindness	5
14	Samogitia	5

15	rudeness	4
16	origin	4
17	speechlessness	4
18	customs	4
19	calmness	4
20	history	3
21	sincerity	3
22	simplicity	3
23	fairness	3
24	activity	2
25	openness	2
26	generosity	2
27	courage	2
28	emotionality	2
29	vitality	2
30	culture	2
31	restrained	2
32	boor	2
33	strength	2
34	intelligence	2
35	economy	2
36	straightforwardness	2
37	hospitality	2
38	fierceness	1
39	distinctiveness	1
40	ethno cultural feature	1
41	goodwill	1
42	reason to brag	1
43	lifestyle	1
44	liveliness	1
45	fast talking	1
46	expressiveness	1
47	sarcasm	1
48	patience	1
49	fighting efficiency	1
50	thinking	1
51	selflessness	1
52	complaisance	1
53	citizenship	1
54	practicality	1
55	seriousness	1
56	honesty	1
57	warmth	1
58	temperamental	1
59	enterprising	1
60	unity	1
61	curiosity	1

Uzrunas locījumi gramatikā un valodas praksē

Forms of address and case in grammar and language use

Andra Kalnača

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: *andra.kalnaca@lu.lv*

Latviešu valodā vērojama liela uzrunas formu dažādība – gan vīriešu un sieviešu personvārdiem, gan dažādiem uz cilvēku attiecināmiem vārdiem (piem., *tēvs, brālis, māte, māsa*), kā arī to deminutīviem šai funkcijā tiek lietots vokatīvs, nominatīvs un pat akuzatīvs. Lai gan latviešu gramatikās šī daudzveidība vismaz daļēji tiek atspoguļota, tomēr līdz šim pietrūcis plašāka uzrunas formu lietojuma izvērtējuma normatīvā aspektā. Valodas lietotājiem tas ir ļoti svarīgi, jo ikdienā ikviens sastopas ar sava vārda, uzvārda, radniecības apzīmējuma, profesijas vai amata, kā arī sociālā statusa nosaukuma uzrunu ne tikai runātos, bet arī rakstītos tekstos. Nereti vīriešu personvārdiem vokatīva vietā tiek lietots nominatīvs, savukārt sieviešu personvārdiem vokatīvs iederīgāka nominatīva vietā. Raksts veltīts šo jautājumu analīzei, pārskatot uzrunas formu aprakstu latviešu gramatikās, kā arī esošo un vēlamo lietojumu valodas praksē. Uzrunas formu apskats balstīts uz personvārdu un cilvēku nosaukumu analīzi, jo tieši šie lietvārdi ir galvenie saziņas procesā, ar tiem cilvēki uzrunā viens otru.

Atslēgvārdi: uzruna; vokatīvs; nominatīvs; akuzatīvs, dzīvums; deminutīvs; valodas normēšana.

Raksta iecere saistīta ar latviešu valodas uzrunas formu lietojuma izpēti. Raksta autore šo formu aprakstam pievērsusies jau iepriekš pētījumā „Uzruna, vokatīvs, nominatīvs un akuzatīvs” (Kalnača 2017), kur plašāk tika aplūkota vokatīva un citu uzrunas funkcijā lietotu formu distribūcija, nepieskaroties normatīvajam aspektam. Pētījums „Uzrunas locījumi gramatikā un valodas praksē” veidots kā turpinājums, akcentējot tieši personvārdu lietojumu uzrunā.

Uzrunas galvenais gramatiskais izteicējs ir lietvārda vokatīva locījums (Skujīņa 2007, 457). Vokatīva funkcija valodā ir vienkārša un skaidra – nosaukt uzrunāto personu, t. i., konkrētu cilvēku un pievērst viņa uzmanību (Daniel, Spencer 2009, 626):

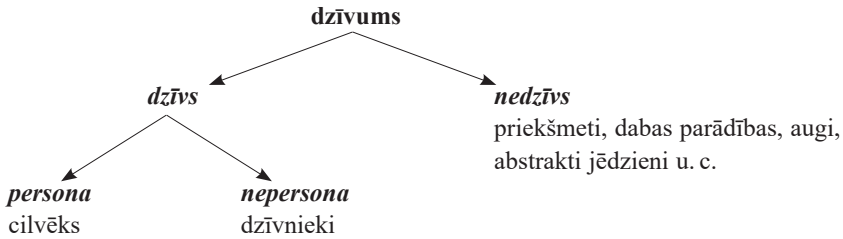
- (1) a. *Augsti godātais prezident!*¹ (LVK2018)
- b. *Jāni, kurš tavu runu rakstīja?* (LVK2018)
- c. *Lauriņ, mēs tūlīt būsīm mājās!* (www.satori.lv)

¹ Visos piemēros saglabāts teksta autoru oriģinālrakstījums.

Vokatīvs tiek lietots, arī uzrunājot dzīvniekus (parasti mājdzīvniekus), kā arī priekšmetus, abstraktus jēdzienus, kādu iztēlotu parādību u. tml. (Smiltnece 2013, 356):

- (2) a. *Nāc, **mincīt**, azotē! Kāpēc kaķim tā patīk gulēt pie saimnieka?*
(Latvijas Avīze)
- b. *Mīļo **dienasgrāmat!** Šorīt viss iznāca pavisam citādi.*
(www.twitter.com)
- c. *Dārgais **skeleton**, es jūtu, ka šis ir īstais brīdis [beigt sporta karjeru]!*
(www.tvnet.lv)
- d. *Sit, **enģel**, kokles, lai iet svētā sieva dancot.* (LVK2018)

Tomēr valodā vokatīvs primāri ir locījums, kas tiek izmantots cilvēka uzrunāšanai un uzmanības pievēršanai – gan saucot viņu vārdā, gan uzrunu izvēloties pēc radniecības, sociālā statusa u. c. pazīmēm, tāpēc vokatīvs iespējams tikai vienskaitlī (daudzskaitlī uzrunai tiek izmantots nominatīvs). Turklāt cilvēki saziņas procesā dialogā uzrunā viens otru, tāpēc te darbojas opozīcija *persona / nepersona* – cilvēka uzrunāšana pretstatā citu dzīvu būtņu uzrunai. Tā kā vokatīvā tiek uzrunāti arī daļa mājdzīvnieku un mājputnu, kam parasti ir savi vārdi (govis, zirgi, suņi, kaķi, arī vistas, gaiļi, zosis), retāk kādi savvaļas dzīvnieki, tad var uzskatīt, ka minētā opozīcija iekļaujas plašākā opozīcijā *dzīvs / nedzīvs* (sk. vokatīva definējumu Prauliņš 2012, 27; par personas opozīcijām plašāk sk. Freimane 2008, 115–121):

1. shēma. Dzīvums un personas opozīcijas

Nedzīvu objektu uzrunas gadījumi vienmēr uzskatāmi par personifikāciju, savukārt cilvēku uzruna iespējama tikai personas laukā (cilvēks var uzrunāt dzīvnieku, taču dzīvnieks cilvēku ne); dzīvnieku uzruna attiecināma uz nepersonas lauku. Vai par personifikāciju būtu atzīstama arī dzīvnieku uzrunāšana, ir diskutējams jautājums, kas daļēji ir ārpus valodniecības kompetences un ir citu pētījumu objekts, tāpēc rakstā netiek aplūkots.

Uzrunas lietojumu un aprakstu sarežģī tas, ka šai funkcijā valodā var tikt lietots arī nominatīvs vai kāds cits locījums (sk., piem., Blake 1997, 41–44; Daniel, Spenser 2009, 631–632; Baerman 2009, 219; Parrot 2010). Latviešu valodā blakus vokatīva formām uzrunā sastopams nominatīvs (3) vai, retāk, akuzatīvs (4), turklāt 2. deklinācijas lietvārdu vokatīva formām var būt arī morfoloģiski varianti (5) (piem., Paegle 2003, 39; Smiltnece 2013, 356; Kalnača 2014, 25–34):

- (3) a. ***Inga**, lūdzu, atraksti mums vēstuli!* (www.draugiem.lv)
- b. *Priecājies, **dvēsele!*** (LVK2018)

- (4) a. **Mammu! Mammu! Paskaties! Kas tas ir?** (H. Gulbis)
 b. Liene. *Sveikas, jautājums tām māmiņām, kurām meitiņas jau lielākas. Aptuveni kāds [kombinezona] izmērs ir uz 1 gadiņu? 80 izmērs būtu ok?* Agnese. **Lieņu**, nē, pērc lielāku ...(www.facebook.com)
- (5) a. **Čau, Kārlīt!** *Gribi, es pie tevis šovakar atbraukšu?* (LVK2018)
 b. Tu, **Kārlīt**, esi diezgan izklaidīgs. (LVK2018)

Sk. arī 1. tabulu, kur apkopotas visu sešu latviešu valodas deklināciju uzrunas formu galotnes vienskaitlī un daudzskaitlī:

SG	1.	2.	3.	4.	5.	6.
VOC	-∅	-ī, -∅	-u	-∅	-∅	-
+NOM,	-s, -š			-a	-e	-s
ACC	-u			-u	-u	
PL	1., 2., 3.			4.	5.	6.
NOM	-i			-as	-es	-is

1. tabula. Uzrunas morfoloģiskās formas latviešu valodā (Kalnača 2017, 83)

Vienīgā deklinācija, kam nav savas vokatīva formas, latviešu valodā ir 6., kurā ietilpst galvenokārt sieviešu dzimtes lietvārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni -s (piem., *zivs, pils, nakts*) (Smiltnece 2013, 366). Šai deklinācijā parasti ir sugas vārdi, no personvārdiem sastopami tikai daži uzvārdi, piem., *Klints, Dzelzs*. Ja nepieciešams 6. deklinācijas lietvārdus un arī personvārdus lietot uzrunā, tad tiek izmantota nominatīva forma:

- (6) a. *Ļoti cienījamā Ilze* **Klints!**
 b. *Augsti godātais Jāni* **Klints!**

Visām pārējām deklinācijām vienskaitlī ir īpašas vokatīva formas (sk. 1. tabulu), kam paralēli var tikt lietots arī nominatīvs un akuzatīvs. Savukārt daudzskaitlī vienīgā uzrunas forma visās deklinācijās ir nominatīvs.

Šie jautājumi latviešu gramatikās un gramatikas pētījumos tradicionāli nav bijis plašāk iztirzāts temats. Lietvārda deklināciju aprakstā parasti nav nošķirts arī vokatīvs kā galvenais uzrunas locījums un citi locījumi, kas noteiktā kontekstā var tikt lietoti uzrunas funkcijā, tāpat netiek norobežots personvārdu un citu lietvārdu uzrunas formu lietojums un tā saikne ar opozīciju *persona / nepersona* un *dzīvs / nedzīvs* (sk., piem., Ahero et al. 1959, 411, 414, 416–418, 421; Ceplīte, Ceplītis 1991, 23; Kalme, Smiltnece 2001, 102, 105, 106, 108, 110, 111; Nītiņa 2001, 15–19; Paegle 2003, 47–48; Smiltnece 2013, 358, 360, 362–366). Katras deklinācijas lietvārdu locījuma paradīgmas aprakstā visvairāk vietas velts vokatīvam, taču faktiski tas ir dažādu latviešu valodā iespējamu uzrunas formu, t. sk. vokatīva, uzskaitījums.

Tas radījis interesantu situāciju – latviešu valodas gramatikās vokatīvam atkarībā no deklinācijas uzrādītas dažādas formālas variācijas un paralēlisms ar nominatīvu vai akuzatīvu, gandrīz neko neminot par kādiem lietojuma

ierobežojumiem atkarībā no valodas paveida un saziņas situācijas, kā arī paša lietvārda semantikas. Tā, piem., jaunākajā latviešu valodas zinātniskajā aprakstā „Latviešu valodas gramatikā” 2. deklinācijas lietvārdu vokatīva formas un to lietojums sniegts šādi (Smiltnece 2013, 360):

„Vienskaitļa vokatīva formas otrās deklinācijas lietvārdiem ir dažādas. Lietvārdiem ar galotni *-is* vokatīvā ir galotne *-i*, resp., vokatīvs ir vienāds ar akuzatīvu: *lāci! gulbi! Valdi!* [...] Sastopamas arī bezgalotnes vokatīva formas, parasti deminutīviem ar izskaņu *-ītis*: *brālīt! puisīt! zaķīt!* [...] Dažiem lietvārdiem vokatīvā iespējamas paralēlformas: *brāli! – brāl! tēti! – tēt! Pēter! – Pēteri!* [...]”

Līdzīgi skaidrotas 4. deklinācijas lietvārdu vokatīva formas:

„Vienskaitļa vokatīva formas ceturtās deklinācijas lietvārdiem ir dažādas. Vokatīvs sakrīt ar nominatīvu: *liepa! Anna! puika! Janka!* [...] Deminutīviem ar izskaņu *-iņa* un dažiem citiem vārdiem vokatīvā ir bezgalotnes forma: *meitiņ! māsiņ! Anniņ! Silvij!* [...] Dažiem lietvārdiem vokatīvā iespējamas paralēlformas – vokatīvs var sakrist ar nominatīvu vai arī var būt bezgalotnes forma: *sieva! // siev! māsa! // mās! meita! // meit!*”

Zīmīgi, ka gan citētajā 2. deklinācijas, gan 4. deklinācijas lietvārdu vokatīva formu aprakstā piemēri sākas nevis, kā varētu gaidīt, ar cilvēka vai kāda personvārda uzrunu, bet gan ar dzīvnieku un putnu (*lāci!, gulbi!*) vai koku (*liepa!*), tikai pēc tam seko personvārdu un citu ar cilvēku saistītu vārdu piemēri. Tomēr reālajā valodas lietojumā vissvarīgākā ir cilvēka, it īpaši viņa vārda vai uzvārda, nevis dzīvnieka vai kāda priekšmeta uzruna.

Tāpat gramatikā iespējamās vokatīva un vokatīva funkcijā lietojamās formas ir fiksētas, taču trūkst norāžu normatīvā aspektā, kā arī personvārdu un uz cilvēku attiecināmu vārdu uzrunas formu izcēluma. Ja valodas lietotājs vēlas noskaidrot, kam dodama priekšroka konkrētā valodas paveidā vai kurš variants ir vispārlietojams un neitrāls, tad šādu atbildi parasti latviešu gramatikas nesniedz.

Gramatikas pētījumos dažkārt apšaubīts ir arī vokatīva kā locījumu paradigmas elementa statuss (tipoloģiskā aspektā diskusijas sk. Moro 2003; Daniel, Spencer 2009), jo vokatīvs atšķiras no citiem locījumiem – tam nav teikuma locekļa funkcijas, un tas ir norobežots no pārējiem teikuma vārdiem runas plūsmā ar pauzi, rakstītā tekstā ar pieturzīmēm. Tādējādi vokatīvs netiek uzskatīts par īstu locījumu (piem., Ahero et al. 1959, 388; Paegle 2003, 39; Smiltnece 2013, 355–356) – to paradigmā var arī neminēt, pietiek ar norādi, ka uzrunā lieto lietvārda bezgalotnes, nominatīva vai akuzatīva formu (piem., Nītiņa 1997, 203 un 2001, 14; sk. arī lietvārda deklināciju paradigmas Prauliņš 2012, 27–34). Šī vokatīva interpretācijas problēma rakstā netiks aplūkota (par to sk. plašāk Kalnača 1999; 2001; 2014, 25–34; 2017).

Valodas praksē nereti tiek diskutēts par to, kādas personvārdu u. c. vārdu gramatiskās formas īsti lietojamas uzrunas funkcijā, kuras no tām atzīstamas par pareizām, t. i., literārām, un kādā apkaimē. Šajās diskusijās iesaistās ne tikai valodnieki, bet ļoti bieži arī dažādu citu profesiju un interešu cilvēki, jo ikdienā daudziem nākas saskarties ar faktu, ka, autorizējoties vai sazinoties bankās, sociālo tīklu kontos, iepirkšanās portālos, lielveikalu karšu vietnēs u. tml., cilvēki tiek uzrunāti nominatīvā, pat ja vārdam iespējama vokatīva forma. Tas gan vairāk attiecināms uz 1., 2. un 3. deklinācijas vīriešu personvārdiem, kam visos gadījumos

iespējama vokatīva forma, ja vien vārds nav nelokāms (Skujiņa 1999, 52; Paegle, Kušķis 2002, 138–139), piem.:

- (7) a. 1. deklinācijā
*Aivars – Aivar!, Alberts – Albert!, Imant – Imant!, Ojārs – Ojār!,
 Kaspars – Kaspār!, Kristaps – Kristap!*
- b. 2. deklinācijā
*Jānis – Jāni!, Uldis – Uldi!, Juris – Juri!, Kārlis – Kārli!, Guntis –
 Gunti!, Visvaldis – Visvaldi!*
- c. 3. deklinācijā
Ingus – Ingu!, Zemgus – Zemgu!, Mikus – Miku!, Krišus – Krišu!

Raksturīgs vokatīva problēmas akcentējuma piemērs ir arī intervija ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas profesoru Latvijas Radio 1. programmā 2017. gada 17. maijā. Intervijai Latvijas Radio un Latvijas Televīzijas portāla „LSM.lv” publikācijā likts zīmīgs nosaukums (8a), savukārt rakstā citēts profesora kritizēts piemērs (8b) (sk. <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/latviesu-valodas-profesors-nelietot-vokativu-ir-tizli.a236308/>):

- (8) a. *Latviešu valodas profesors: Nelietot vokatīvu ir tizli.*
 b. *Paklau, Aivars!*

Gan virsraksts, gan uzruna *Aivars!* norāda uz pēdējo gadu tendencēm latviešu valodā – vairīšanās no vokatīva tiem vīriešu personvārdiem, kam šī forma iespējama.

Līdzīga problēma risināta interneta domubiedru kopas sarakstē, kur tiek apspriests vīriešu personvārdu lietojums uzrunā (sk. <http://klab.lv/community/pajautaa/5213340.html>):

- (9) a. Jautā Maruta:
Kāpēc uzrunājot kādu personu, bieži tiek teikts nominatīvā, piemēram, „Jānis, es nepiekrītu tavam viedoklim”, „Normunds, manuprāt tu kļūdies” un tamlīdzīgi. T. i., uzrunājot nominatīvā, kas, cik man zināms, no latviešu valodas gramatikas likumiem nav īsti pareizi? Būtu jābūt vokatīvā. Man agrāk šķita, ka tā uzrunā cittautieši, jo viņiem ir grūtāk latviski pielietot locījumas, bet, tā ir šad tad ikdienā dzirdēts ka tepat cilvēki uzrunā viens otru, tā bieži raksta daudzi latviešu t. s. blogeri, sarunvalodā.
- b. Atbild Reptilja:
Vai tad uzrunā netiek izmantots vokatīvs nevis nominatīvs? Nominatīva lietošana ir nekorekta un nevietā, ja iet runa par uzrunu.
- c. Pievienojas Liene:
Cik man zināms, uzrunai lieto lietvārdu vokatīva formā.

Diskusija liecina, ka tās dalībnieku uztraukums ir pamatots – vīriešu personvārdu vokatīva formu uzrunā valodas lietotāji mēdz aizstāt ar nominatīvu, kas no latviešu valodas sistēmas un arī normēšanas viedokļa, protams, nav pareizi. Turklāt šāds uzrunas lietojums vērojams tieši latviešu kā dzimtās valodas runātāju tekstos, nevis, kā varētu gaidīt, cittautiešu runā. Vienlaikus diskusijas dalībnieki

apliecina labu latviešu valodas izjūtu un cieņu pret tās lietojumu, kā arī pienācīgas gramatikas zināšanas.

Savukārt par sieviešu personvārdu vokatīvu latviešu valodas lietošanas padomu emuāra „Vārdotājas piezīmes” autore Vārdotāja raksta *šādi* (sk. <http://vardotaja.blogspot.com/2011/01/valodas-kopsana.html>):

- (10) [..] *diži neciešu, ja mani kāds uzrunā nominatīvā. Mans vārds tomēr pieļauj vokatīva lietojumu – „Sveika, **Kristīn!**”, nevis „Sveika, **Kristīne!**”*

Tomēr par teikto emuāra lasītājas komentārā paustas šaubas:

- (11) Guna:

Vokatīvs man ir diezgan neskaidrs, jāatzīst. Vīriešu dzimtē – ok, protams, viss šķiet jēdzīgi. Bet sieviešu dzimtē – man nūdien šķiet, ka „Sveika, Kristīne” izklausās simt reižu labāk par „Sveika, Kristīn” (un kā vispār zināt, kuri vārdi pieļauj vokatīva lietojumu? noteikti esmu to mācījies, bet nespēju vairs atcerēties). Es, šķiet, lietoju nominatīvu, jo man acīmredzot visu laiku likās, ka šeit nominatīvs sakrīt ar vokatīvu.

Vārdotāja atbild Gunai:

- (12) [..] *nepatika pret nominatīvu vokatīva vietā vairāk ir mana subjektīvā nepatika (neciešu, neciešu, neciešu, ja mani mēģina sasaukt nominatīvā!), jo ir jau taisnība, ka latviešu valodā vokatīvs daudzos gadījumos ir sakritis ar nominatīvu, līdz ar to lietotāji to pat vairs neizjūt kā nozīmīgu locījumu, jo visur var izlīdzēties ar N. Ja tā turpināsies, vispār paliksim bez vokatīva!*

Šī diskusija sieviešu personvārdu uzrunas formu sakarā izgaismo jau iepriekš rakstā minēto problēmu – valodas lietotāji apzinās, ka uzrunas formu, resp., vokatīva un nominatīva, lietojumā vērojamas neskaidrības un ka nominatīvs tiecas konkurēt ar vokatīvu, tomēr īstas atbildes, kurš locījums atkarībā no situācijas ir iederīgāks, nav, turklāt iespējama arī subjektīva formu izvēles interpretācija. Problēmu saasina tas, ka latviešu valodā sieviešu un vīriešu personvārdu uzrunas formu lietojums atšķiras. Dzintra Paegle un Jānis Kušķis (2002, 139) sieviešu personvārdu sakarā norāda: „Ja uzrunājam meiteni vai sievieti vārdā, tad parasti lieto vokatīvu, kas vienāds ar nominatīvu, – **Baiba, lasi teikumu! Ilze, turpini!** Ja sakām mīļāk – **Baibiņa, Ilzīte**, tad uzrunā šiem vārdiem nav galotnes – **Ilzī! Baibiņa!**” Tātad, uzrunājot sievietes, personvārdiem parastākas ir nominatīva, ne vokatīva formas (13), ja vien personvārdam nav deminutīva piedēkļu *-iņ-* vai *-īt-* (14). Nominatīva forma uzrunā tiek lietota arī 4. un 5. deklinācijas vīriešu personvārdiem:

- (13) a. 4. deklinācija

*Ieva – **Ieva!**, Aija – **Aija!**, Laima – **Laima!**, Iveta – **Iveta!**, Madara – **Madara!**, Sanita – **Sanita!***

*Uga – **Uga!**, Sturla – **Sturla!***

- b. 5. deklinācija

*Ilze – **Ilze!**, Liene – **Liene!**, Kate – **Kate!**, Luīze – **Luīze!**,*

*Agnese – **Agnese!**, Renāte – **Renāte!***

*Snorre – **Snorre!**, Ārne – **Ārne!***

- (14) a. 4. deklinācija

*Ieva – **Ieviņa!**, Laima – **Laimiņa!** – **Laimiņ!**,*

*Iveta – **Ivetiņa!** – **Ivetiņ!***

b. 5. deklinācija

*Ilze – Ilzīte – **Ilzīt!**, Liene – Lienīte – **Lienūt!**,
Agnese – Agnesīte – **Agnēsīt!***

Tomēr daļai sieviešu personvārdu iespējamās arī vokatīva formas, kas sastopamas neformālā saziņā, t. sk. sarunvalodā (15), un atrodamas dažādu posmu latviešu daiļliteratūrā (16)–(17):

- (15) a. *Pirms pirmā uznāciena [koncertā] es sev jautāju: “**Kristīn**, ko tu šeit dari?”* (Latvijas Avīze)
 b. ***Sintij**, izlasi vēlreiz to īso rakstu [...]* (www.nra.lv)
 c. *Paldies, **Egij**, nomierināji.* (www.precos.lv)
 d. ***Karlīn**, kas notiek!* (www.tvnet.lv)
- (16) a. *Vai dzirdi, **Ilz**?* (R., M. Kaudzītes)
 b. *Es tev, **Mad**, esmu vairāk reižu sacījis, ka lutinādama tu vārguli izaudzēsi!* (R., M. Kaudzītes)
 c. ***Lien**, kas tev ir? **Lien, Lien!*** (R. Blaumanis)
 d. *Ak **Iev, Iev**, kad tu zinātu, cik daudz tu zaudē!* (R. Blaumanis)
- (17) a. *„Viss iesākas prātā, **Iev**,” – Pāvils teica.* (I. Ābele, LVK2018)
 b. *Tas tev jāsaprot, **Ilz**. Un nepārmet man.* (I. Ābele, LVK2018)
 c. *[...] kālab tu, **Ann**, visu uztver tik traģiski?* (G. Repše, LVK2018)
 d. *Viss ir labi, **Elīn**, tev arī jāizguļas. Viss ir labi.* (L. Stumbre, LVK2018)

Tātad uzrunas formu jautājums nav tik vienkāršs, kā varbūt sākotnēji šķiet, jo latviešu valodā nebūt nav tā, ka visu deklināciju lietvārdiem, t. sk. personvārdiem, ir savas īpašas vokatīva formas. Uzrunājot cilvēku, mantotās, resp., t. s. īstās vokatīva formas nav vienādi pārstāvētas visās deklinācijās, turklāt variācijas iespējamās pat vienā deklinācijā – blakus īstajām vokatīva formām, dažkārt pat vienam un tam pašam vārdam vai tā atvasinājumam, iespējams arī nominatīvs vokatīva funkcijā, daļā deklināciju arī t. s. akuzatīva formas, sk. piemērus 2. un 3. tabulā.

Citiem vārdiem, latviešu valodas īpatnība ir tāda, ka tajā vienlaikus funkcionē gan morfoloģiskais (resp. mantotās vokatīva formas), gan sintaktiskais vokatīvs (resp. nominatīva un akuzatīva formas vokatīva funkcijā) (plašāk sk. Holvoet 2012; Kalnača 2017).

Tas, ka uzrunas formas un to lietojums latviešu valodā daļēji palicis ārpus normatīva apraksta, varētu būt skaidrojams ar vokatīva uzskatīšanu par neīstu un tātad mazsvarīgu locījumu. Tas gan nav tikai latviešu valodniecībā vien sastopams fakts. Vokatīvs, tā semantika un attieksmes ar citiem locījumiem (parasti nominatīvu vai akuzatīvu) pētnieku nopietnāku ievērību sācis iegūt tikai pēdējā laikā (piem., Parrot 2010; Daniel, Spencer 2009; Hill 2013, 2014).

Daļā latviešu gramatiku neatradīsim, piem., pat pieminētas 1., 4., 5. deklinācijas lietvārdu uzrunas formas ar *-u*, kas izplatītas runātā valodā. Izņēmums te ir Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas gramatika” (1951, 399–400), kā arī Alfrēda Gātera „Lettische Syntax. Die Dainas” (1993, 157–158), kur šāda tipa formas aplūkotas tuvāk, minot arī to iespējamo cilmi (sk. arī Kalnača 2014, 26; 2017). Mūsdienu latviešu valodā tās uzskatāmas par sarunvalodas formām, kas tiek lietotas, uzrunājot labi pazīstamus cilvēkus – tuviniekus, tuvus draugus u. tml.,

taču tās nav stilistiski pazeminātas. Līdzīgi latviešu valodā vērtējami arī daļa citu uzrunas variāciju lietojumi.

Viens no retajiem avotiem, kur runāts par uzrunas resp. vokatīva formu normatīvu lietošanu, ir Valentīnas Skujiņas (1999, 52) grāmata „Latviešu valoda lietišķajos rakstos”:

„Par rakstītāja kultūras līmeni liecina [...] arī pareizi lietota uzrunas locījuma, t. i., vokatīva, gramatiskā forma. Daudzās valodās īpaša uzrunas locījuma nemaz nav, tāpēc vokatīva formas izvēlē neskaidrības rodas arī latviešu valodā [...] Latviešu valodā vīriešu dzimtes vārdiem un uzvārdiem vokatīvā ir īpaša forma, kas atšķiras no jebkura cita locījuma. Sieviešu dzimtes vārdiem un uzvārdiem vokatīva forma oficiālajā lietojumā ir tāda pati kā nominatīvā.”

Turpat tālāk V. Skujiņa raksta (1999, 53): „Nepareizi ir uzrunā 1., 2. un 3. deklinācijas vārdu un uzvārdu lietot nominatīvā: „Kārlis Auškāps!”, „Ingus Innus!””

Līdzīgu viedokli pauž arī Dz. Paegle un J. Kušķis (2002, 138), akcentējot, ka šāds nominatīva lietojums vokatīva vietā ir nevēlama krievu valodas ietekme.

Tā kā lietišķie raksti pārstāv oficiālu un tātad neitrālu valodas paveidu, resp., stilu, tad jāatzīst, ka V. Skujiņas grāmatā skaidri fiksēts uzrunā lietojamo formu normatīvums. Proti, neitrālā jeb oficiālā saziņā uzrunā vīriešu dzimtē lietojamas personvārdu vokatīva formas, sieviešu dzimtē – nominatīva formas. Uzrunā nav pareizi lietot vīriešu dzimtes personvārdus nominatīvā. Citas personvārdu uzrunas formu variācijas netiek pieminētas, taču netieši var secināt, ka tās būtu attiecināmas uz sarunvalodu un nav uzskatāmas par nepareizām.

Apkopojot 1.–5. deklinācijas personvārdu lietojumu uzrunā normatīvā aspektā, izveidojas šāda sistēma (sk. 2. tabulu):

Deklinācija	Locījums	Galotne	Piemērs	Neitrāls / oficiāls lietojums	Sarunvalodas / neoficiāls lietojums
1.	VOC	-ø	<i>Ivar!, Tom!, Klāv!, Ojār!</i>	+	+
	ACC	-u	<i>Klāvu!, Ojāru!, Ainaru!</i>		+
2.	VOC	-i	<i>Jāni!, Kārlī!, Pēteri!, Visvaldi!</i>	+	+
		-ø	Personvārdiem, kam NOM ir vismaz 3 zilbes: <i>Pēter!, Visvald!, Laimon!</i>		+
3.	VOC	-u	<i>Zemgu!, Ingu!, Miku!</i>	+	+
4.	VOC	-ø	<i>Iev!, Ann!, Jolant!, Katrīn!</i>		+
	NOM	-a	<i>Ieva!, Anna!, Jolanta!, Katrīna! Uga! (M), Sturla! (M)</i>	+	+
	ACC	-u	<i>Ievu!, Annu!</i>		+
5.	VOC	-ø	<i>Ilz!, Lien!, Kristīn!, Renāt!</i>		+
	NOM	-e	<i>Ilze!, Liene!, Kristīne!, Renāte! Snorre! (M), Ārne! (M)</i>	+	+
	ACC	-u	<i>Ilžu!, Lieņu!</i>		+

2. tabula. Personvārdu uzrunas formu normatīvs pārskats

Savukārt 1., 2., 4. un 5. deklinācijas sugas vārdiem, kuri tiek izmantoti cilvēka uzrunāšanā, vokatīva vai nominatīva formas lietojums nav tik sistēmisks, tas var atšķirties pat vienas deklinācijas vārdu starpā (sk. 3. tabulu):

Deklinācija	Locījums	Galotne	Piemērs	Neitrāls / oficiāls lietojums	Sarunvalodas / neoficiāls lietojums
1.	VOC	-ø	<i>zēn!, brālēn!, mazdēl!, krustdēl!, vectēv!, krustiēv!, ceļavīr!, tēv!, vīr!, jaunskung!</i>	+	+
	NOM	-s	<i>dēls!, draugs!, kungs!, tēvs!, vīrs!, jaunskung!</i>	+	+
2.	VOC	-i	<i>brālī!, tēti!, tēvoci!</i>	+	+
		-ø	<i>brāl!, tēt!, tēvoc!</i>		+
4.	VOC	-ø	<i>mās!, meit!, māsīc!, mazmeit!, krustmeit!, mamm!</i>	+	+
	NOM	-a	<i>māsa!, meita!, māsīca!, mazmeita!, krustmeita!, mamma! puika! (M)</i>	+	+
	ACC	-u	<i>mammu!</i>		+
5.	VOC	-ø	<i>māt!, vecomāt!, krustmāt!, jaunkundz!</i>	+	+
	NOM	-e	<i>kundze!, māte!, jaunkundze!</i>	+	+

3. tabula. Uz cilvēku attiecināmu sugas vārdu uzrunas formu normatīvs pārskats

Lietvārdiem, kas atvasināti ar deminutīva piedēkļiem *-iņ-*, *-īt-*, arī *-ēn-*, *-ul-*, *-uk-*, uzrunā parasti lieto vokatīva formu – gan personvārdiem (18), gan jebkuram citam vārdam, kas nosauc cilvēku (19):

- (18) a. *Aivariņš – Aivariņ!, Ieviņa – Ieviņ!*
 b. *Jānītis – Jānīti! (arī Jānīt!), Ilzīte – Ilzīt!*
 c. *Kārlēns – Kārlēn!, Ausma – Ausmēns – Ausmēn!*
 d. *Krišs – Krišulis – Krišuli!, Aija – Aijulis – Aijuli!*
 e. *Pičuks – Pičuk!, Ilžuks – Ilžuk!*
- (19) a. *vīriņš – vīriņ!, māsiņa – māsiņ!*
 b. *brālītis – brālīti! (arī brālīt!), draudzenīte – draudzenīt!*
 c. *puisēns – puisēn!, meitēns – meitēn!*
 d. *māsa – māšulis – māšuli!*
 e. *brāļuks – brāļuk!, māšuks – māšuk!*

Lietvārdiem, kas, piem., atvasināti ar piedēkļiem *-ēj-*, *-āj-*, *-tāj-*, *-niek-*, *-iet-*, *-ul-*, *-iķ-*, *-l-* un nosauc cilvēku (*nomina agentis*, bet var būt arī citi cilvēku raksturojoši lietvārdi), uzrunā vīriešu dzimtē lieto vokatīva formu, savukārt sieviešu dzimtē iespējams gan vokatīvs, gan nominatīvs:

- (20) a. *pārdevējs – pārdevēj!, pārdevēja – pārdevēj!*
 b. *ēdājs – ēdāj!, ēdāja – ēdāj!*

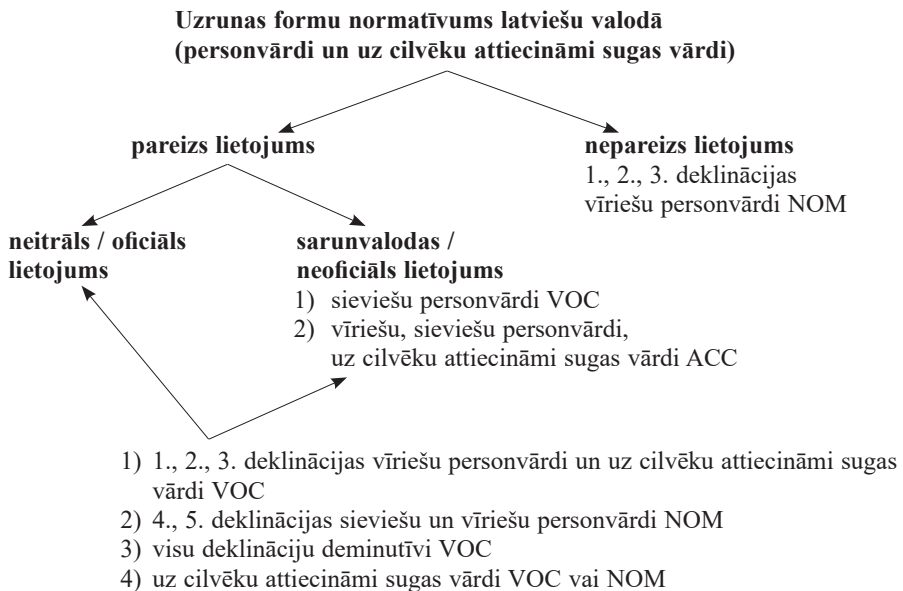
- c. *skolotājs – skolotāj!, skolotāja – skolotāj!*
- d. *saimnieks – saimniek!, saimniece – saimniece!*
- e. *tautietis – tautietī!, tautiete – tautiete!*
- f. *mīlulis – mīluli!, mīlule – mīlule!*
- g. *gudriķis – gudriķī!, gudriķe – gudriķe!*
- h. *zaglis – zagli!, zagle – zagle!*

Uzrunas locījumu normēšanas sakarā vērtējumu *pareizs / nepareizs* var attiecināt tikai uz 1., 2. un 3. deklinācijas vīriešu personvārdiem, kam uzrunā vienīgais pareizais locījums ir vokatīvs. Visos pārējos gadījumos izmantojams kritērijs *iederīgs / neiederīgs*. Proti, sieviešu personvārdiem oficiālā lietojumā iederīgāks ir nominatīvs, sarunvalodā u. c. neoficiālos gadījumos sastopams arī vokatīvs. Neviens no locījumiem nav „pareizāks” par otru, jo pareizi ir abi, taču viena vai otra locījuma lietojums saistīts ar saziņas situāciju un valodas paveidu.

Uz cilvēku attiecināmu abu dzimšu lietvārdu uzrunā svārstās vokatīvs un nominatīvs, dažkārt pat vienam un tam pašam vārdam – te sistēmiska normēšana nav iespējama, taču svarīgs ir konteksts, kādā uzruna tiek lietota. Izņēmums ir lietvārda deminutīvi, kam uzrunā abās dzimtēs parasti tiek lietots vokatīvs. Citiem atvasinātiem lietvārdiem, kas nosauc cilvēku, uzrunā neatkarīgi no deklinācijas vīriešu dzimtē ir vokatīvs, kamēr sieviešu dzimtē – var būt gan nominatīvs, gan vokatīvs.

Vokatīva un akuzatīva formu paralēlisms iespējams tikai cilvēka nosaukumos un personvārdos galvenokārt 1. un 4. deklinācijas lietvārdiem, atsevišķos gadījumos arī 2. vai 5. deklinācijā neformālā saziņā – parasti ģimenē, tuvu radnieku vai draugu starpā.

Visu iepriekš minēto var apkopot šādā shēmā:

2. shēma. Uzrunas formu normatīvs lietojums latviešu valodā

Raksta noslēgumā par studentu pētījumiem latviešu valodas uzrunas formu funkcionēšanā. Ļoti interesantus atzinumus uzrunas formu lietojuma analīzē sniegusi Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu filoloģijas bakalaura programmas absolvente Lāsma Tumova 2016. gadā izstrādātajā un aizstāvētajā bakalaura darbā „Vokatīva lietojums mūsdienu latviešu valodā”. Pētījuma gaitā tika izveidota tīmekļa aptauja, kurā respondentiem tika piedāvāts vērtēt dažādas personvārdu un radniecības nosaukumu uzrunas formas, t.sk. deminutīvus, 4 vecuma grupās: 15–25 gadi, 26–35 gadi, 36–55 gadi, 56 un vairāk gadu. Tika saņemta 141 anketa galvenokārt no respondentiem Rīgas un Ludzas reģionā. Rezultāti bija pārsteidzoši tai ziņā, ka iezīmējās formu izvēles saikne ar vecuma grupu un dzimumu, kā arī dzimto novadu un izloksni. Ilustrācijai minēsim divus bakalaura darba secinājumus (Tumova 2016, 43–44).

Pirmkārt, vīrieši, neatkarīgi no piederības kādai noteiktai vecuma grupai, ikdienas saziņā, uzrunājot jebkuru personu vārdā, biežāk lieto lietvārdu nominatīvā. Vecuma grupā no 15 līdz 25 gadiem vīrieši nominatīvā biežāk lieto vārdus *Mamma!*, *Lāsma!*. Vecuma grupā no 26 līdz 35 gadiem vīrieši nominatīvā biežāk lieto *Vectēvs!*, *Māsa!*, *Vecmamma!*. Vecuma grupā no 36 līdz 55 gadiem vīrieši nominatīvā biežāk lieto *Tēvs!*, *Uldis!*, *Brālis!*, *Lāsma!*. Vecuma grupā no 56 gadiem vīrieši nominatīvā biežāk lieto *Uldis!*, *Māsa!*, *Tēvs!*.

Otrkārt, Ludzas reģionā, t. i., Latgalē, ja personvārds ir 1. vai 4. deklinācijas lietvārds, tad paralēli literārās valodas vokatīva formai tiek izmantots uzrunas variants ar *-u* (21a). Šāds vokatīva formas paralēlisms vērojams arī tad, ja lietvārds nav personvārds, bet nosauc radniecību (22b):

- (21) a. *Lāsmu!*
b. *mammu!*

Lāsmas Tumovas bakalaura darba dati liek domāt, ka par galvenajiem „vaininiekiem” nepareizo uzrunas formu lietošanā būtu uzskatāmi vīrieši. Vai tas tā tiešām ir, būtu nepieciešami plašāki pētījumi, turklāt nevar izslēgt arī citu valodu ietekmi. Taču par galotni *-u* kā Latgales īpatnību piekrist īsti negribētos, jo tā ir izplatīta latviešu sarunvalodā kopumā.

Secinājumi

Latviešu valodas uzrunas formu daudzveidība rada problēmas gan valodas lietotājiem, gan gramatiku rakstītājiem. Lai gan gramatiskās sistēmas aprakstos dažādas uzrunas formu variācijas tiek fiksētas (galvenokārt vokatīva un nominatīva paralēlisma sakarā), līdz šim trūcis izvērstā vērtējuma, vai visi šie gadījumi uzlūkojami par stilistiski un normatīvi līdzvērtīgiem.

Rakstā aplūkotas personvārdu un uz cilvēku attiecināmu sugas vārdu uzrunas formu variācijas apliecina faktu, ka šo gadījumu normēšanā nevar kā vienīgo kritēriju izmantot vērtējumu *pareizs / nepareizs*, liela loma ir arī kritērijam *iederīgs / neiederīgs*. Latviešu valodā par nepareizu uzskatāms nominatīvs 1., 2., 3. deklinācijas vīriešu personvārdu uzrunā, kur jābūt vokatīvam. Visi pārējie uzrunas formu variāciju gadījumi uzskatāmi par pareiziem, taču ne visi ir iederīgi neitrālā vai oficiālā saziņā. Piemēram, sieviešu personvārdu vokatīva formas iederīgākas ir sarunvalodā, kamēr lietīškos u. c. oficiālos tekstos uzrunā piemērotāks būs nominatīvs.

Tā kā uzrunas formu daudzveidība valodas lietotājos rada apjukumu un raisa diskusijas, latviešu valodas gramatikās būtu ļoti svarīgi akcentēt personvārdu, to deminutīvu un uz cilvēku attiecināmu sugas vārdu uzrunas lietojumu normatīvā aspektā – kuros gadījumos pareizs un iederīgs ir vokatīvs, kuros – nominatīvs vai, retāk, arī akuzatīvs. Lietvārda vokatīva formu apraksts noteikti būtu sākams ar personvārdiem un lietvārdiem, kas nosauc cilvēku, ne dzīvnieku, augu vai dažādu priekšmetu vokatīva formām. Saziņas procesā vissvarīgākā ir cilvēka uzruna, lai pievērstu viņa uzmanību, tāpēc šo vārdu vokatīva u. c. uzrunas formām gramatikā būtu pievērstama galvenā uzmanība.

Latviešu valodā arī vērojams, ka vokatīva formu lietojums ir stabils 1., 2., 3. deklinācijas vīriešu personvārdiem, kā arī dažādiem uz cilvēku attiecināmiem vārdiem, t. sk. deminutīviem vīriešu dzimtē, kaut arī ir virkne izņēmumu un svārstīgu gadījumu. Savukārt sieviešu personvārdiem un uz sievietēm attiecināmiem sugas vārdiem uzrunā dominē nominatīvs, lai gan iespējams arī vokatīvs. Taču vokatīva / nominatīva svārstību ir daudz vairāk nekā vīriešu dzimtes lietvārdiem. Tas liecina, ka vokatīva formu lietojums un paralēlisms ar nominatīvu latviešu valodā ir turpmāk pētāms jautājumu loks, turklāt ne tikai izolētiem vārdiem, bet arī uzrunas vārdkopās dažādos valodas paveidos.

Saīsinājumi

ACC	akuzatīvs
M	vīriešu dzimte
NOM	nominatīvs
PL	daudzskaitlis
SG	vienskaitlis
VOC	vokatīvs

Avoti

1. Blaumanis, Rūdolfis. 1958. *Kopotī raksti*. 4. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
2. Gulbis, Harijs. 1983. *Doņuleja*. Rīga: Liesma.
3. Kaudzīte, Reinis, Kaudzīte, Matīss. 1964. *Mērnīeku laiki*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
4. *Latvijas Avīze* (laikraksts)
5. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss LVK2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
6. www.draugiem.lv (tīmekļa sociālās saziņas vietne)
7. www.facebook.com (tīmekļa sociālās saziņas vietne)
8. www.klab.lv (tīmekļa dienasgrāmatu vietne)
9. www.lsm.lv (Latvijas sabiedrisko mediju portāls)
10. www.nra.lv (tīmekļa laikraksts)
11. www.precos.lv (tīmekļa žurnāls)
12. www.satori.lv (tīmekļa žurnāls)
13. www.tvnet.lv (ziņu portāls)
14. www.twitter.com (tīmekļa mikroblogošanas vietne)
15. www.vardotaja.blogspot.com (emuārs)

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Baerman, Matthew. 2009. Case syncretism. *The Oxford handbook of case*. Malchukov, Andrej, Spencer, Andrew (eds.). Oxford: Oxford University Press, 219–230.
3. Blake, Barry. J. 1997. *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. 1991. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne.
5. Daniel, Michael, Spencer, Andrew. 2011. The vocative – an outlier case. *The Oxford handbook of case*. Malchukov, Andrej, Spencer, Andrew (eds.). Oxford: Oxford University Press, 626–634.
6. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
7. Freimane, Inta. 2008. *Trešā persona latviešu verbu sistēmā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
8. Gāters, Alfrēds. 1993. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
9. Hill, Virginia. 2013. Features and strategies: the internal syntax of vocative phrases. *Vocatives! Addressing between system and performance*. Noel, Patrizia, Sonnenhauser, Barbara, Aziz, Hanna (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 79–102.
10. Hill, Virginia. 2014. *Vocatives: how syntax meets with pragmatics*. Leiden: Brill.
11. Holvoet, Axel. 2012. Vocative agreement in Latvian and the principle of morphology-free syntax. *Baltic Linguistics*. 3, 43–64.
12. Kalme, Vilma, Smiltnece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas morfoloģija un vārdarināšana*, Liepāja: LiePA.
13. Kalnača, Andra. 1999. Lietvārda locījuma formu paradigmātika latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 3, 81–97.
14. Kalnača, Andra. 2000. Opozīcija *dzīvs / nedzīvs* mūsdienu latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 6, 178–187.
15. Kalnača, Andra. 2001. Vokatīvs un lietvārda locījuma formu konkurence latviešu valodā. *Acta Baltica 2001*. Kaunas: Aesti, 41–47.
16. Kalnača, Andra. 2014. *A typological perspective on Latvian grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter Open.
17. Kalnača, Andra. 2017. Uzruna, vokatīvs, nominatīvs un akuzatīvs. *Valoda: nozīme un forma*. 8. *Gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 79–90.
18. Moro, Andrea. 2003. Notes on vocative case. A case study in clause structure. *Romance languages and linguistic theory 2001*. Quer, Joseph, Scoretti, Mauro, Sleeman, Petra, Verheugd, Els (eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 247–261.
19. Nītiņa, Daina. 1997. Dažas piezīmes par morfoloģijas jautājumiem. *Savai valodai*. Blinkena, Aina (red.). Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 201–217.
20. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apraksts)*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
21. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.

22. Paegle, Dzintra, Kušķis, Jānis. 2002. *Kā latvietis runā...* Rīga: Zvaigzne ABC.
23. Parrot, Lilian A. 2010. Vocatives and other direct address forms: a contrastive study. *Russian in Contrast. Oslo Studies in Language*. Grønn, Atle, Marijanovic, Irena (eds.). 2(1), 211–229.
24. Prauliņš, Dace. 2012. *Latvian. An essential grammar*. London and New York: Routledge.
25. Skujiņa, Valentīna. 1999. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga: Zvaigzne ABC.
26. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
27. Smiltnece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris, Nītiņa, Daina (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–379.
28. Tumova, Lāsma. 2016. *Vokatīva lietojums mūsdienu latviešu valodā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Summary

There is a great variety of forms of address in Latvian. Vocative, nominative, and even accusative is used both for female and male personal names, and generic nouns naming a person (e. g., *tēvs* ‘father’, *brālis* ‘brother’, *māte* ‘mother’, *māsa* ‘sister’), as well as diminutives. Although this diversity is at least partially reflected in Latvian grammar, so far there has been a lack of analysis of the standardization of this variety of forms of address. However, this is very important for language users, because in everyday life we address each other by our names, surnames, kinship, profession or position, as well as by the name of social status, not only in spoken but also in written texts. Sometimes a nominative is used instead of vocative for male personal names while a vocative is used instead of more suitable nominative for female personal names in the official communication.

The article considers the issues mentioned above, reviewing the description of the forms of address in Latvian grammar, and the standardization of these forms. The review is based on the analysis of male and female personal names, and generic nouns naming a person.

Keywords: address; vocative; nominative; accusative; animateness; diminutive; language standardization.

Standardization of the formulas of discursive practice *farewell* in the national cooperative communicative behaviour¹

Atvadīšanās *diskursa prakses standartformulas nacionālajā kooperatīvās saziņas uzvedībā*

Alla Korolyova

Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska St. 73, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: allakor2008@gmail.com

Igor Korolyov

Research Department, Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Shevchenko Blvd. 14, 01601, Kyiv, Ukraine
E-mail: korolyovigor@gmail.com

This article offers characterisation of the standardization process of the discursive practice (DP) formulas denoting *farewell* in the national cooperative communicative behaviour (NCCB) of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans (USA), grammaticalization of which has occurred depending on the dominant modes of this practice in each linguaculture. Here, we refine the definition of DP *farewell* as a standardised etiquette and ritual seminal construct (grammatical form / formula) of the NCCB of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans, whereby the phatic closing phase of discursive situations is completed (the contact between the interlocutors is concluded, the interaction is finalized), in the process of which the interrelationships between the addresser and the addressee in a discursive space of cooperative or other interaction are predicated upon.

A new experimental procedure is proposed for identifying the standardized formulas of the dominants, characteristic of DP *farewell* in the four linguacultures. The linguistic experiment has enabled the authors to derive the productivity indices (PI) of modes of politeness / tolerance (MP / MT), neutrality (MN) and familiarity (MF) as means for each type of DP both in a particular linguaculture and for a particular DP *farewell*, regulating the NCCB of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans.

On the basis of the derived PI of the modes of politeness / tolerance, neutrality and familiarity, we managed to capture that for DP *farewell* in NCCB of the representatives of the linguacultures under consideration, the circumnuclear zone of communicative consciousness of Ukrainians (MP / MT 0.36; MN 0.32), Russians (MP / MT 0.38; MN 0.41), Lithuanians (MP / MT 0.39; MN 0.35), and Americans (MP / MT 0.39; MN 0.3), formed on the basis of modes of politeness / tolerance, and neutrality, is universal. More

¹ The article has been prepared within the scope of the scientific project «Ecolinguistic Modes of Discursive Space of Ukraine in the European Multicultural Continuum» (registration number 2020.02/0241) with the support of the National Research Foundation of Ukraine.

considerable differences are expressed with the productivity indices of the mode of familiarity of DP *farewell* in NCCB of Americans (MF 0.31) and Lithuanians (MF 0.34), which belongs to the circumnuclear zone of their communicative consciousness, whereas in Ukrainians (MF 0.21) and Russians (MF 0.21) it takes the zone of near periphery.

Keywords: discursive practice *farewell*; standardized formula; national cooperative communicative behaviour; mode of politeness; mode of tolerance; mode of neutrality; mode of familiarity.

1. Introduction

Modern Linguistics and Communication Studies investigate the aspects of communicative activity of people, who represent different nations. Those investigations are connected primarily with the search for new instruments, mechanisms, ways and means of achieving harmonious and successful communication, as well as cooperation. Though this tradition used to be verified by many generations of scholars, nowadays it requires further development of a new research methodology (Sheygal 2000; Papaurėlytė-Klovienė 2007; Sternin 2015; Likhacheva 2017; Kalnača, Lokmane 2018; Korolyov 2018; Lauze 2018; Darginavičienė 2019). That is why, within the context of globalization, intensification of various forms of communicative activity and interaction, active development of international contacts, diplomatic relations, etc. urgently require a deeper scientific understanding of cognitive, semiotic and discursive phenomena, which represent the national cooperative communicative behaviour (NCCB) of representatives of linguacultures like Ukrainian, Russian, Lithuanian and American (the USA).

The choice of ethnic cultures for the analysis of the organization of modes of DP *farewell* is principally conditioned by the strategic trajectories of global geopolitics, the primary focus of which is currently on the representatives of the Ukrainian, Russian, Lithuanian and American societies. In connection with this, the main task of the humanitarian science is the need to identify and research those signs and models of communication, the modes of which will help to lower the degree of tension in the intercultural communicative behaviour of both politicians and ordinary nationals of these countries.

Describing the cultural specificity of the Baltic peoples, the American researcher Foster (2004, 208–209) stressed such traits of Lithuanians, in comparison with Latvians and Estonians, as openheartedness, frankness, and loquacity, manifesting themselves as a desire to express both positive and negative opinion, thus, we can state that the level of their straightforwardness and the emotionality of their speech behaviour is higher. The similar stereotyped characteristics of speech behaviour of Ukrainians are presented in the works of many other researchers (Shutova 2016).

Comparing the communicative behaviour of Ukrainians and Russians as the representatives of the Slavic peoples with the communicative behaviour of Lithuanians as those of the Baltic ethnic groups, in particular, in the discursive situations of *farewell*, it is necessary to take into account the long-term connection of Lithuania with Poland (156 years of a united Polish-Lithuanian state, the Polish-Lithuanian Commonwealth), as well as the fact that in some regions of the contemporary Republic of Lithuania, in particular, in the Vilnius region and the so-called Small Lithuania, Russians, Poles, Belarusians and Ukrainians

live in different ratios (Mikhailchenko 1984, 51). Besides, all the Baltic countries (Lithuania, Latvia, and Estonia), especially their border territories, are inhabited by considerable numbers of Balts of the neighbouring nationalities (Latvians live in the north of Lithuania, and Lithuanians live in the south of Latvia, etc.) (Foster 2004, 206). The corresponding ethnic composition of the population is the macrostructure that defines the empirical material for a certain analysis, in particular, in the proposed article.

The linguistic foreshortening of the topicality of the object of scientific reflection deals with the necessity for a comprehensive study of the speech activity of a person as a whole and its communicative dimensions in particular, i. e. the need to answer those challenges that have not yet covered the whole problem: 1) how they are constructed and stored within the models / stereotypes of cooperative communicative behaviour within language / communicative consciousness of the linguistic personality; 2) how forecasting, planning and regulation of cooperative communicative behaviour is represented through cognitive-semiotic and discursive-pragmatic factors; 3) how universal constants and nationally valuable dominants are reflected in cooperative communicative behaviour of people who represent different linguacultures.

The target of the research is the discursive practice (DP) *farewell*, and the research subject is the standardization of the formulas in the modes of its configuration in NCCB of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans.

The purpose of the present article is to compare the standardized formulas in the modes of DP *farewell* in NCCB of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans and to identify it's dominant in each linguaculture.

2. Research methods and materials

In the current article, a complex of methods and procedures of analysis of the language material was used for the purpose of achieving the aim of the research. First and foremost, an anthropometric method (proposed as a tool for experimental study of communicative behaviour by Sternin (Sternin 2008, 24–25) using the tools of psycho- and sociolinguistic experiments in the form of linguistic interviewing), with the help of which 16203 responses (4356 – from Ukrainians, 4158 – from Russians; 3894 – from Lithuanians, 3795 – from Americans) to stimulus questions concerning typical speech forms (their sign-configurations), which are stereotyped and standardized for the communicative behaviour of informants in discursive situations of *greeting, acquaintance, invitation, request, consent, praise / compliment, gratitude / appreciation, apology, sympathy / compassion / empathy / consolation, wish / desire*, and *farewell* were obtained. This procedure, including the answers of respondents in the form of linguistic interviewing², allowed deriving sign and verbal representatives, the standardized formulas of DP *farewell* (29 – in the Ukrainian NCCB; 31 – in the Russian one; 32 – in the Lithuanian one; and

² The question “*What speech forms of farewell / good-bye are typical for you in communication: polite / tolerant, neutral and familiar?*” was offered to informants of each of the four studied linguacultures in Ukrainian, Russian, Lithuanian and English (for Americans).

27 – in the American one) from the situations in question. Thus, respondents in the form of a pilot survey before a direct linguistic interview could anonymously answer questions related to sociolinguistic parameters, including gender, age, place of birth, nationality, mother tongue and language they mostly use in communication, their level of education, profession (specialty, position). It should be noted that the research results are relevant for the representatives of the Ukrainian, Russian, Lithuanian, and American linguacultures having medium and high social status, who identify themselves as Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans, and correspondingly have an average and high level of language and communicative competence.

The responses obtained from more than 100 informants aged 17–75 years from each of the studied linguacultures, mostly students, PhD students (Post-Doctoral researchers), employees of teaching facilities, representatives of the intellectual class and young professionals: scholars of language, legal practitioners, historians, sociologists, economists, computational professionals, mathematicians, medical workers, psychologists, were processed using the formula $N = S_s * n$, where (N) sample size was calculated by the number of subjects and by the number of stimuli, S_s is the number of respondents, who participated in the research, and n is the number of stimuli, offered for response (Yagunova 2005, 28). Thus, the sample size for observation for the Ukrainian communicative culture is $132 * 4 = 528$, for the Russian one it is $126 * 4 = 504$, for the Lithuanian one – $118 * 4 = 472$, and for the American one – $115 * 4 = 460$.

The dominant modes of politeness / tolerance (MP / MT), neutrality (MN), and familiarity (MF) in NCCB of the representatives of the linguacultures under consideration are implied by the productivity indices (PI) of a particular mode of communication of each DP under study, in particular, that of *farewell*. The correlation between the modes (politeness and neutrality, neutrality and familiarity, politeness and tolerance, etc.), specifically, the dominant character of one of them in a particular discursive situation depends on the slot of frame scenario model of NCCB (Korolyov 2018b), which is linked with nonverbal elements of the process of communication, phonatory means – the elements of prosody (voice level, pitch, tempo, pronunciation features, and timbre), as well as on the specificity of (non-)institutional discursive space. Since the procedures of psycho- and sociolinguistic experiments did not presuppose including special separate questions to the respondents concerning the non-verbal semiotic matrix of NCCB, we set out the results of sign representation of verbal structures only, reflecting the communicative consciousness of the informants.

For each standardized formula DP *farewell*, singled out experimentally, as well as for each component of the word meaning / notion, the performance index may be derived (PI, by analogy to the derivation of the index of some intensity (Sternin 2015, 109) as the relation of the number of those, who insulated or suggested this index to the number of the participants of the experiment). Thus, for the linguistic interviewing, the following principle of calculating PI for each model will be characteristic: if out of 100 responses a certain standardized formula of DP is given in 50 responses, then its PI is 0,5, if in 5 responses, then its PI is 0,05 etc. Consequently, the corresponding criterion (semantic component, the DP

itself, etc.) becomes a very important index not only for describing the structure of word meaning / notion, but also for the cognitive and discursive realization of a particular DP. By the PI principle, it is possible to range both semantic components and standardized formula cooperative DPs, defining their nuclear and peripheral taxonomy in the structure of the communicative consciousness of the representatives of different linguacultures.

3. Discursive practice: *farewell* as a component of national cooperative communicative behaviour

Interdisciplinary paradigm in the study of communication facilitated handling of numerous problems pertaining to communication process, relying not only on the forms and structure of languages, but orienting towards the content and the mechanism of ideation and creative (sensor and intuitive as well as intellectual and speech) activity of a personality as a special “state of consciousness”, which is actualized and recreated in the sociocultural environment with the help of (and thanks to) communication (Dridze 1996, 149). From the linguistic perspective, as Nikolayeva (2000) notes, it is important to identify “unknown” and “latent” intentions in communication, caused by social, pragmatic, role-related, and individual psychological factors. That is why, we consider that the interest of researchers to cognitive and semiotic factors in interpersonal communication in different types of discourse is not accidental (Alefirenko 2007; Vasko 2019a, 2019b), and as important as elucidating an issue of the sign status of the national communicative behaviour of the interactants – representatives of a particular linguaculture – in a discursive space.

Interest in researches in the field of national communicative / discursive space activates processes related to the scientific systematization of the provisions and explanations in the field of ethnic specifics of communication (Hymes 1972; Krasnykh 2004). Analysing the *national cooperative communicative behaviour* of representatives of the Ukrainian, Russian, Lithuanian and American linguacultures (Korolyov 2018a, 2019), it is necessary to clarify such a significant phenomenon as a *discursive space*, within which a mono- and intercultural interaction is carried out: “The task of building a discursive / communicative dimension becomes the formation of a single picture of the world, which contributes to the unity of the nation” (Pocheptsov 2001, 299).

The focus of cognitive semiotics is on the notion of *discursive thinking*, which Luriya (1998, 323) proposed a while ago, using the term *discursive* as a synonym for *speech / language*. By the term *discursive consciousness*, a scientist understands a mechanism that “allows one to delve into the ontology of things, go beyond the direct impression, organize their purposeful behaviour, uncover complex connections and relationships, unavailable for direct observation, and to pass information to another person”.

From the perspective of cognitive discursive semiotics (Alefirenko 2007; Vasko 2019a; Korolyov 2018a; Sheygal 2000) we propose to consider national communicative behaviour, which is based on the concept of “national language personality” (Sedov 2004), which is its “semiotic centre” and the subject of

discursive practices, representative of a particular ethnic community: a bearer of mentality, national character, language, national value dominants, etiquette and ritual norms and stereotypes (Korolyov, Domylivska 2020). It is possible to establish universal and specific features of the latter, in particular, by applying a formalized complex methodology for the comparative study of stereotyped national DP from the standpoint of cognitive semiotics, psycholinguistics and linguistic discourse study, which determine the methodological basis of this study, the basic concepts of which are understanding a language as a semiotic system and a means of reflection of the surrounding reality, the interaction of language and thinking, correlation of language and culture, etc.

The NCCB, being of cognitive semiotic nature and realized in the discursive space, plays a leading role in the process of socialization of the language personality and foresees the assimilation and representation of etiquette and ritual norms, national values, fixed as stereotypes and being dominant during a particular period of the development of societies. Thus, the language personality can be correlated with a certain socio-psychological phenomenon, represented by a bearer of consciousness and language with a stable system of socially significant traits, a complex inner (mental) world with a specific attitude to oneself and one's surroundings, which is realized in the relation with reality, other persons and themselves (Karaulov 1987, 2002).

The multidisciplinary nature of the cognitive semiotic phenomenon of cooperative communicative behaviour is linked with the category of cooperativeness, ontological and gnoseological status of which is based on the principles of establishing and maintaining equilibrium in interpersonal, social and group, social and economic inter- and transcultural relationships, which promotes constructivism in dealing with a diverse range of conflicts (domestic, family, partner, collective, professional, interethnic, ethnic, political, even religious, military, etc.) (Korolyov 2018a). Cooperativeness implicates and demonstrates the lack of egocentrism, prevents the emergence and spread of ethnocentrism, motivating a willingness to conduct a dialogue, facilitating the exchange of experience. The aftereffects and benefits of a successful NCCB in the process of mono- and intercultural communication lie in the fact that interactants are able to maintain a more stable position in relation to the interlocutors (partners, competitors, etc.), channelling pragmatically oriented efforts into cooperation, stimulating a further cooperation (Korolyov 2019).

National communicative behaviour is the formation of language / communicative consciousness and cognitive semiotic and discursive space within certain speech genres that are formed by a complex of discursive situations. At the same time, DP as semiotic (sign) constructs of communicative consciousness and components of discursive situations are representative of the discursive space, within which national communicative behaviour takes place (Korolyov 2020). Standardized formulas DP *farewell* refers to the most commonly used etiquette and ritual signs of the NCCB of the representatives of different ethnic cultures, through which the phatic closing phase of discursive situations is realized (the contact between the interlocutors is being ended; interaction is finalized) leading to defining the relationship of the addresser and the addressee in everyday life which is reflected in the discursive space of cooperative interaction.

4. Standardized formulas in the mode-organization of the discursive practice: *farewell* as an indication of communicative consciousness of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans

Relevant to the determination of the pragmatic specificity of the symbolic representation of the studied DP *farewell* in the NCCB of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans is its differentiation on the basis of experimentally established PIs for nuclear, circumnuclear and peripheral (near and far) zones of modes of politeness / tolerance, neutrality and familiarity, reflected in the communicative consciousness. During further examination, it is necessary to establish the correlation of the PI of a certain DP and the level of possibility of its application in (non-)institutional discursive situations: the modes of politeness and tolerance, as a rule, correlate with official forms of interaction, while those of familiarity – with informal ones. The mode of neutrality in this sense is characterized by its universality, since it involves the use of the standardized formula of DP that remains relevant to it in all types of discourse.

As a result of linguistic interviewing, the PI (scale) of the modes of politeness / tolerance, neutrality and familiarity as regulators of the NCCB of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans was determined – as an average index for each type of DP in a specific linguaculture, as well as for DP *farewell* (diagram).

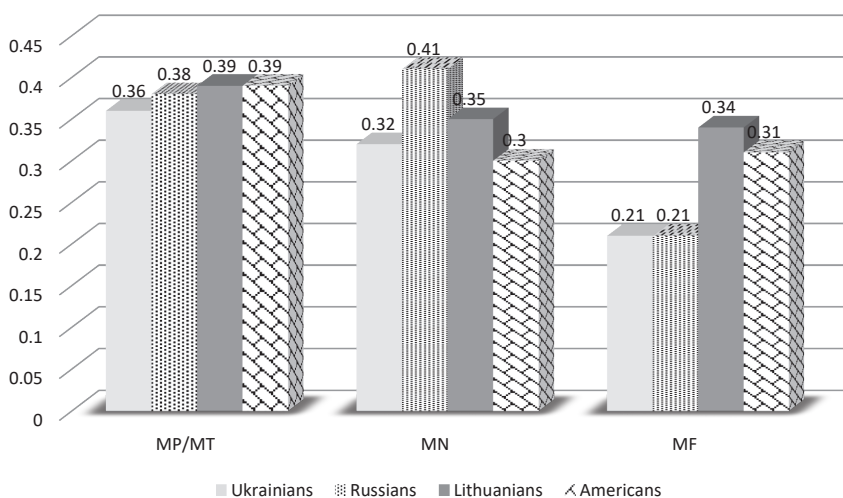

Diagram. Productivity indices of NCCB modes of Ukrainians, Russians, Lithuanians, and Americans in DP прощання / прощание / atsisveikinimas / *farewell*

The responses, obtained experimentally, form a certain kind of associative field with a nucleus, a circumnuclear zone and a periphery, which is differentiated into near and far ones. We relegate high-frequency reactions to the nuclear and circumnuclear zones, whereas to the zones of near and far periphery – low-frequency ones. We consider responses to be high-frequency, if they rank from

second to third. On average, such reactions account for 30% of the total number of responses to each stimulus notion. According to Yu. Karaulov, the rank index of the frequency of responses has a statistic pattern (Karaulov 1994, 24). The number of ranks is directly linked to the number of responses: the greater this number, the greater the number of ranks in the field. With a field of 100 reactions, the number of ranks ranges from 5 to 8. This pattern is confirmed by the results of our study. The nuclear zone of communicative consciousness of subjects includes standardized formulas of cooperative DPs, which in each particular linguaculture are observed in the answers of more than 50% of respondents, the circumnuclear zone – from 30% to 50%, the near periphery – from 10% to 30%, and the far one – up to 10% respectively.

Let us present empirical findings of the research in the form of psycho- and sociolinguistic experiments concerning the mode-organization of standardized formulas of DP *farewell* in the NCCB of Ukrainians, Russians, Lithuanians and Americans. It should be immediately noted that in all analysed linguacultures, the DP *farewell* occasionally overlaps with the DPs of *wishes*, *apologies*, *gratitude / appreciation* (see more in Korolyov 2018a).

Special attention will be paid to those standardized formulas of DP *farewell*, which in the analysed linguacultural contribute to the expression of the specificity of the mode-organization and the effectiveness of NCCB. For this purpose, we can show the overall average PI of each of the modes by specific communicative cultures, which primarily show specificity within the mode of familiarity: the MF circumnuclear zone in the communicative consciousness of respondents is pinpointed in Lithuanians – PI 0.34 and Americans – PI 0.31; the near periphery zone – in Ukrainians – PI 0.21, and in Russians – PI 0.21.

According to numerous researchers, including Sternin (2011), Larina (2009), whose study object has been the features of verbalization of *farewell* in English-speaking linguacultures, particularly in the American communicative behaviour, the variety of etiquette and ritual speech signs of *farewell* are much larger and more varied than in DP *greetings* (Sternin, Sternina 2001, 98). This concept is fully exemplified, since the highest PI of the mode of familiarity of DP *farewell* has been found in the American communicative culture due to the multifunctionality of these sign constructs in the communicative consciousness of Americans. One standardized formula of DP *farewell* in the American NCCB can be used with the identical PI within the range of all specified modes.

Thus, we must first refer to the invariant sign standardized formula of DP *Bye (bye)*, (*it's been a lot of fun / see you back!*) – MP / MT 0.88; MN 0.99; MF 0.99, the modes of which form the nuclear zone in the communicative consciousness of subjects. Its variants *Bye!* and *Bye-bye!* are also cited as possible forms of contact termination in the three modes of NCCB of Americans, although more often they are supplemented by other utterances that play down their familiarity. However, we can explain the shift in the organization of modes of this DP standardized formula towards the communication modes of neutrality and politeness / tolerance through the processes of democratization of communicative interaction in the American society, which were already mentioned by researchers of discursive spaces of English-speaking linguacultures (Stupin, Ignatyev 1980, 126; Larina 2009, 189).

Standardized formula of DP *Bye!* and *Bye-bye!* are contracts of a more formal *farewell* DP *Goodbye!* – MP / MT 0.85; MN 0.25, which, in turn, was formed from the *God be with you* form (Ferguson 1981, 33).

Notably, the standardized formulas of DP *farewell*, which have a religious semantics are found in the responses of subjects aged mostly over 40 of the four linguacultures analysed: *God bless / save (you)!* – MF 0.03; *Su Dievu! / Tesaugo tave / Jus Dievas!* – MP / MT 0.1; MF 0.08; *С Богом! / Храни вас / Вас / тебя Господь / Боже!* – MP / MT 0.14; MF 0.15; *З Богом! / Бережи (тебе / Вас) Боже / Господь!* – MP / MT 0.11; MF 0.12. The general tendency is that these standardized formulas of DP are relevant to the modes of politeness / tolerance and of familiarity, forming in the American and Lithuanian communicative cultures the zones of far periphery of the communicative consciousness of individuals, and in the Russian and Ukrainian ones forming the near one.

The similar tendency is demonstrated by the corresponding standardized formulas of DP *farewell* in the Lithuanian communicative culture, in particular, by the contracts of more formal utterances: 1) *Iki!* – MP / MT 0.18; MN 0.55; MF 0.99 from *Iki pasimatymo!* – MP / MT 0.95; MN 0.92; MF 0.17; 2) *Viso!* – MP / MT 0.15; MN 0.33; MF 0.96; from *Viso gero!* – MP / MT 0.92; MN 0.89; MF 0.64. PI of MP / MT allow stating that in the communicative consciousness of Lithuanians, representing medium and high status of the contemporary society, certain shifts in the organization of NCCB modes are occurring, which affect the functioning of etiquette and ritualized standardized formulas of DP. Instead, the variation of DP's *farewell* standardized formulas with formants *iki* and *viso* remains broad and branched: *Iki (nauju) susitikimū!* – MP / MT 0.68; MN 0.54; MF 0.24; *Iki rytojaus / kitų metų / kitos vasaros / žiemos / savaitės / kito pirmadienio [...]!* – MP / MT 0.68; MN 0.64; MF 0.43; *Iki / ligi greito / malonaus / laukiama / sutarto pasimatymo / susitikimo!* – MP / MT 0.49; MN 0.46; MF 0.38; *Iki susitikimo namie / Klaipėdoje / sekmadienį / [...]!* – MP / MT 0.48; MN 0.52; MF 0.22; *Viso geriausio!* – MP / MT 0.55; MN 0.38; MF 0.21; *Viso labo!* – MP / MT 0.54; MN 0.42; MF 0.22 etc.

In the Russian linguaculture, the standardized formula of DP *Пока(нока)!* – MN 0.87; MF 0.99 is the equivalent of the American formula *Bye (bye)!*, and the Lithuanian one *Iki!* (although in the Lithuanian language it is a pronoun to which, of course, in the role of DP *Farewell* formula, has lost its grammatical form and part-of-speech appurtenance, while performing the function of exclamation), but according to the PI of modes, it is not characteristic of institutional discursive space, because it forms the nuclear zone of the communicative consciousness of individuals only within the modes of neutrality and familiarity. Let us note that such a colloquial variant as the standardized formula of DP *Покеда / покедова!* – MF 0.12 already constitutes the zone of the near periphery of the mode of familiarity in the communicative consciousness of Russian informants, and the DP formula *Пана!* – MF 0.06 constitutes the zone of far periphery.

The Ukrainian communication culture is characterized by the active use of the standardized formula of DP *Пока (нока)!* – (MN 0.39); MF 0.99, which forms the circumnuclear and nuclear zones within the modes of neutrality and familiarity, respectively. However, no response was recorded within the MP / MT, indicating

low performance of its use within these modes of the Ukrainian discursive space. However, following the current trends in the American and Lithuanian linguacultures, in which the development of democratic values related to the equality of rights of all the members of the society and freedom of expression has commenced and continues to evolve, we can expect the corresponding shifts in the communicative consciousness of Ukrainians in the near future.

For example, such specific for the Ukrainian NCCB standardized formulas of DP *farewell*, as: *Будьмо!* – MP / MT 0.26; MN 0.16; MF 0.18; *Бувай-те / будьте (здоровий(а,і) / щасливий(а,і)!* – MP / MT 0.22; MN 0.33; MF 0.48 are already fixed in the mode of politeness / tolerance, forming a zone of near periphery in the communicative consciousness of Ukrainians; the DP formula *Па-на!* – MN 0.07; MF 0.24 constitutes zone of far periphery for the mode of neutrality, and of near periphery – for the mode of familiarity, which already testifies to a certain shift in the organization of modes of NCCB of Ukrainians in the discursive situation *farewell*.

The studied linguacultures show a common and universal tendency for ending contact when the function of standardized formulas of DP *farewell* is fulfilled by the formulas of DP *wishes*:

Ukr.: *Удачі (тобі / Вам)!* – MN 0.15; MF 0.17; *Щасливо / щастя (тобі / Вам) / (не)хай щастить!* – MP / MT 0.31; MN 0.24; MF 0.36; *На все добре!* – MP / MT 0.75; MN 0.77; MF 0.11; *Усього (тобі / Вам) найкращого / доброго, найліпшого!* – MP / MT 0.53; MN 0.42; *Гарного / приємного дня / вечора!* – MP / MT 0.4; MN 0.17; *Гарного(ої,их) / приємного(ої,их) / щасливого(ої,их) / веселого(ої,их) вихідних / свят / вікенду / відпустки / подорожі / дороги!* – MP / MT 0.26; MN 0.18; *(На) добраніч / доброї / спокійної ночі!* – MP / MT 0.14; MN 0.1; MF 0.06; *Бувай-те / будьте (здоровий(а,і) / щасливий(а,і)!* – MP / MT 0.22; MN 0.33; MF 0.48;

Rus.: *Удачи (тебе / Вам)!* – MP / MT 0.21; MN 0.43; MF 0.32; *Счастливо (тебе / Вам)!* – MP / MT 0.38; MN 0.29; MF 0.24; *Всего (Вам / тебе) (самого) доброго / хорошего / лучшего!* – MP / MT 0.75; MN 0.71; MF 0.15; *Хорошего / удачного / приятного дня / вечера!* – MP / MT 0.46; MN 0.49; MF 0.13; *Хорошего(ей,их) / приятного(ой,ых) / счастливого(ой,ых) / весёлого(ой,ых) / удачного(ой,ых) отпуска / поездки / дороги / выходных / праздников / уикенда [...]!* – MP / MT 0.34; MN 0.36; MF 0.15; *Спокойной / доброй ночи!* – MP / MT 0.19; MN 0.16; MF 0.15; *Сладких / приятных / добрых сновидений!* – MN 0.08; MF 0.03; *Споки!* – MF 0.02; *Будь-те здоров(а,ы) / счастлив(-а,-ы)!* – MP / MT 0.18; MN 0.19; MF 0.08;

Lith.: *Viso gero!* – MP / MT 0.92; MN 0.89; MF 0.64; *Viso!* – MP / MT 0.15; MN 0.33; MF 0.96; *Viso geriausio!* – MP / MT 0.55; MN 0.38; MF 0.21; *Viso labo!* – MP / MT 0.54; MN 0.42; MF 0.22; *Sėkmės (tau / Jums)!* – MP / MT 0.86; MN 0.74; MF 0.77; *Laimingai!* – MP / MT 0.92; MN 0.85; MF 0.86; *Gerų / gražių / laimingų / smagių švenčių / atostogų! Gero / gražaus / smagaus savaitgalio / poilsio!* – MP / MT 0.16; MN 0.19; MF 0.18; *Laimingo kelio!* – MP / MT 0.2; MN 0.17; MF 0.15; *Geros / gražios dienos [...]!* – MP / MT 0.19; MN 0.16; MF 0.2; *Geros kelionės ir laimingai*

sugrįžti! – MP / MT 0.15; MN 0.04; *Labanaktis! / Labos naktelės!* – MP / MT 0.21; MN 0.16; MF 0.18; *Saldžių sapnų! / Gero miego!* – MP / MT 0.16; MN 0.19; MF 0.2; *Tegu lydi visur sėkmė!* – MP / MT 0.12; MN 0.08; MF 0.03; *Būkite / lik-ite sveikas(a,i,os)!* – MP / MT 0.14; MN 0.1; MF 0.18; *Gyvenkim / darbuokimės sveiki!* – MN 0.02; MF 0.03;

Amer.: *(Good) night!* – MP / MT 0.16; MN 0.15; MF 0.01; *(Have nice) / sweet dreams!* – MN 0.06; MF 0.11; *Good luck!* – MP / MT 0.32; MN 0.35; MF 0.47; *Be happy!* – MN 0.38; MF 0.44; *Take care (of yourself / yourselves)!* – MN 0.11; MF 0.18; *(Have a) nice / good day / evening / stay [..]!* – MP / MT 0.15; MN 0.3; MF 0.25; *Have a happy / good / nice / pleasant / merry holidays / weekend / safe journey [..]!* – MP / MT 0.53; MN 0.48; MF 0.44.

The communicative cultures under consideration are also characterized by standardized formulas of DP *farewell* that simultaneously fulfil the pragmatic function of DP *gratitude / appreciation*, which are usually added to the proper etiquette units with the semantics of 'farewell' and express gratitude for the invitation or visit, for their time, for treating or other tokens of appreciation:

Ukr.: *(Я / ми) щиро / охоче / дуже / сердечно / красно дякую(ємо) / вдячний(а,і) (тобі / Вам / вам) за увагу / зустріч [..]!* – MP / MT 0.16; MN 0.12;

Rus.: *(Большое / огромное) спасибо / (сердечно / искренне) благодарю(им) за внимание / встречу / [..]!* – MP / MT 0.4; MN 0.36;

Lith.: *(Labai / nuoširdžiai / nepaprastai) dėkingas(a,i) (Jums / tau / jums) / ačiū / dėkui / dėkoju(ame) už susitikimą / dėmesį / [..]!* – MP / MT 0.18; MN 0.15;

Amer.: *Thank you / thanks (for having us / for a lovely / wonderful evening / meal / time / [..])!* – MP / MT 0.38; MN 0.35; MF 0.35.

A special universal phenomenon for the studied communicative cultures group of the standardized formulas of DP *farewell* are signs-constructs of intentional nature, which semanticise the intention of communicators to continue contact in the future:

Ukr.: *До (скорого / швидкого / наступного) побачення!* – MP / MT 0.98; MN 0.99; MF 0.17; *До завтра / наступного(ї) тижня / понеділка / року / літа / зими [..]!* – MP / MT 0.76; MN 0.87; MF 0.18; *До (наступної / скорої) зустрічі (вранці / вдень / увечері / вдома / в Києві / в неділю [..])!* – MP / MT 0.78; MN 0.77; MF 0.35; *Я / ми ненадовго / не прощаюсь(ємось)!* – MN 0.13; MF 0.05; *(Ще) побачимось / зустрінемось(чаємось) о шостій годині / на роботі / в кафе [..]!* – MP / MT 0.25; MN 0.23; MF 0.21; *(Я) зателефоную / подзвоню / наберу / напишу! / (Ти / Ви) телефонуйте / дзвоні(ть) / пиши(ть)! / На зв'язку! / Тримаймо зв'язок!* – MN 0.3; MF 0.27;

Rus.: *До (скорого / следующего) свидания!* – MP / MT 0.98; MN 0.99; *До завтра / следующего(й) года / недели / зимы / лета / [..]!* – MP / MT 0.73; MN 0.89; MF 0.18; *До (скорой / следующей) встречи (дома / в СанктПетербурге / в воскресенье / утром / днём / вечером / [..])!* – MP / MT 0.77; MN 0.67; MF 0.21; *Я / мы ненадолго / не прощаюсь(емся)!* – MP / MT 0.11; MN 0.17; MF 0.19; *(Ещё) увидимся / встретимся(чаемя) / пересечёмся (в три часа / на работе / в*

- (торговом) центре [...]! – MP / MT 0.42; MN 0.67; MF 0.37; (Я) позволю / напишу! (Ты / Вы) звоните / пишите! / На связи! – MN 0.23; MF 0.25;
- Lith.: *Iki pasimatymo!* – MP / MT 0.95; MN 0.92; MF 0.17; *Iki (nauju) susitikimų!* – MP / MT 0.68; MN 0.54; MF 0.24; *Iki susitikimo namie / Klaipėdoje / sekmadienį / [...]!* – MP / MT 0.48; MN 0.52; MF 0.22; *Iki / ligi greito / malonaus / laukiama / sutarto pasimatymo / susitikimo!* – MP / MT 0.49; MN 0.46; MF 0.38; *Iki rytojaus / kitų metų / kitos vasaros / žiemos / savaitės / kito pirmadienio [...]!* – MP / MT 0.68; MN 0.64; MF 0.53; *Susitiksime trečią / darbe / (prekybos) centre / [...]!* – MP / MT 0.41; MN 0.38; MF 0.25; *Iki!* – MP / MT 0.18; MN 0.55; MF 0.99; *(Aš) paskambinsiu / parašysiu!* / *(Tu / Jus) skambinkite / parašykite!* / *Susirašysim(e)!* – MN 0.18; MF 0.2;
- Amer.: *(I'll / we'll) see you soon / be seeing you / tomorrow / later / then / again / around / in a bit / in week / in the morning / in weekend / on Sunday / at home / in New York / at the office / at 6 / on work / in café [...]!* – MP / MT 0.85; MN 0.87; MF 0.95; *Text / call me! Keep in touch!* – MN 0.36; MF 0.4; *Bye (bye). (it's been a lot of fun / see you back)!* – MP / MT 0.88; MN 0.99; MF 0.99; *See ya!* – MF 0.34; *Bye for now!* – MN 0.12; MF 0.25; *See you one more time!* – MN 0.07; MF 0.14; *Catch you later!* / *I'll ring you later!* / *I'll give a ring one of these days!* – MN 0.12; MF 0.15; *Don't hesitate to call / write / message!* – MP / MT 0.26; MN 0.03; MF 0.17;

In the cooperative communicative behaviour of Ukrainians, Russians, Lithuanians, and Americans within of the standardized formulas of DP *farewell* there are those that duplicate DP *invitation* but which usually refer to the addresser's proposal to return a visit:

- Ukr.: *(Наступного разу / пізніше / тепер) (я / ми) чекаю(ємо) (тебе / вас / Вас) / (ти / ви / Ви) приходь(те) до мене / нас / (ти / ви / Ви) маєш(те) (обов'язково) до мене / нас прийти / завітати!* – MP / MT 0.34; MN 0.32;
- Rus.: *(Теперь / в следующий раз / позже) (я / мы) жду(ём) (тебя / Вас) / (ты / вы / Вы) приходи(те) к(о) мне / нам / (ты / вы / Вы) должен(ны) (обязательно) к(о) мне / нам прийти!* – MP / MT 0.28; MN 0.27;
- Lith.: *(Vėliau / kitą kartą / kitu laiku) lauk(s)iu((s)im(e) / ateikite pas mane / mus [...]!* – MP / MT 0.15; MN 0.17; MF 0.07;
- Amer.: *(Next time / later / one day) come to me / us / you should come to lunch / you must come around to my house!* – MP / MT 0.23; MN 0.2.

Common for the analysed communicative cultures are the standardized formulas of DP *farewell*, which duplicate DP *request* and semanticise the tokens of appreciation for third parties, who are not directly involved in communication:

- Ukr.: *(Переда(ва)йте) привіт / вітання батькам / родичам / чоловікові / [...]! / (Усім) привіт / вітання!* – MP / MT 0.15; MN 0.18; MF 0.2;
- Rus.: *(Переда(ва)йте) привет / поздравления родителям / жене / детям / [...]! / (Всем) привет!* – MP / MT 0.21; MN 0.32; MF 0.3;
- Lith.: *(Perduokite) (mano / mūsų) linkėjimus draugams / vyrui / vaikams [...]! / Linkėjimai visiems!* – MP / MT 0.16; MN 0.24; MF 0.14;

Amer.: *Say hi / hello to John / your wife / [..]! / (Give my) regards to your parents! / (Convey my) congratulations to Jack! / Best wishes to Melany!* – MP / MT 0.18; MN 0.21; MF 0.2.

Thus, the various sign configurations of the standardized formulas of DP *farewell* in the studied communicative cultures perform a phatic function and are primarily of etiquette nature, preconditioning a favourable atmosphere of communication, as communicants express respect for each other through ritualistic good wishes, which etymologically contain the wishes of health, good day, good luck, etc. The dominant standardized formulas of DP *farewell* in configuration with other DPs as the sign constructs of the communicative consciousness of Ukrainians, Russians, Lithuanians, and Americans are predetermined by their use in (non-) institutional discursive situations, as well as socio-anthropometric, psychological, gender, and other characteristics of interactants, etc.

5. Conclusions

Summarizing the comparative analysis of the standardized formulas of DP *farewell*, let us note that they are universal signs of the studied linguacultures, but with different variations of modes in NCCB. Let us try to explain the higher degree of productivity and, consequently, the efficiency of the mode of familiarity in the NCCP of Americans and Lithuanians, compared to that of Ukrainians and Russians that are conditioned by such factors.

1. First of all, we focus on the anthropometric, sociocultural characteristics of informants, their educational grounding, etc., since psycho- and sociolinguistic experiments in the form of linguistic interviewing were conducted mainly among the respondents having medium and high social status.
2. The advantage of the standardized formulas of DP *farewell* of the mode of familiarity in NCCB of Americans and Lithuanians, compared with Ukrainians and Russians, can be explained by the greater extent of manifestation of democratic values, which at some stage of their formation influenced the specificity of speech interaction in institutional discursive space bringing it closer to the character and semiotics of a noninstitutional one. If we rely on the value dominants found in the communicative consciousness of the representatives of the linguacultures under study, which are common to Americans and Lithuanians, we should first of all emphasize equality and, above all, freedom of expression as necessary components of their cooperative speech behaviour and the factors pertaining to realization of their macrostrategy.
3. Another extralinguistic factor that, in one way or another, influences the dominant modes of cooperative communication in different communicative cultures may be the globalization processes and the development of information technologies. In this context, we should not ignore active migration processes, which are still active in the Republic of Lithuania, especially after the accession of this country to the European Union in 2004. The development of democratic institutions with the corresponding criteria and values of the “Western” type, the need for harmonious integration with the pan-European political, financial and economical, educational and cultural

continuum, etc., urged the representatives of Lithuanian linguaculture to find effective ways and methods, in particular, of successful implementation of cooperativeness in the communicative interaction, which surely also affected their monocultural communication.

In the Ukrainian and Russian linguacultures, the mode of familiarity (which is distinguished from the familiar style of communication) is also present in the standardized formulas DP *farewell*, but it has a much lower PI than in the American and Lithuanian forms, and therefore a lower performance, which can be explained by the greater etiquette ritualization, adherence to the established norms and strict rules, as well as the existence of the rudiments of a former purely totalitarian (and not democratic) ideology. However, it should be noted, that due to modern information technologies that allow the communication process to become not only mono- and intercultural but also transcultural, there is a mutual influence of communicative consciousnesses when one and the same linguaculture can be both a recipient and a source.

4. An important factor, which also affects the higher PI of the mode of familiarity of the standardized formulas of DP *farewell* in NCCB of Americans and Lithuanians, is the principle of economy of speech / expressive efforts, which allows saving time in the process of communication in order to achieve the desired perlocutionary effect and the implementation of cooperative macrostrategy. This factor confirms the presence of national value dominants of agentness and vigour in the communicative consciousness of Americans and Lithuanians with an emphasis on their economic component (*veiklos principas, orientacija į verslą, ekonominę veiklą; activity*) та прагматизмі (*pragmatizmas; pragmatism*).

Abbreviations

Amer.	Americans
DP	discursive practice
Lith.	Lithuanians
MF	mode of familiarity
MN	mode of neutrality
MP	mode of politeness
MT	mode of tolerance
NCCB	national cooperative communicative behaviour
PI	productivity indices
Rus.	Russians
Ukr.	Ukrainians

References

1. Alefirenko, Nikolay. 2007. Kognitivnaya semiologiya: istoki, stanovleniye i perspektivy razvitiya. *Izvestiya Yuzhnogo federalnogo universiteta. Filologicheskoye nauki*. 1–2, 143–152.
2. Darginavičienė, Irena. 2019. Multimodality in communication. *Logos*. 98, 146–153.

3. Dridze, Tamara. 1996. Sotsialnaya kommunikatsiya kak tekstovaya deyatelnost v semiosotsiopsikologii. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost.* 3, 145–152.
4. Ferguson, Charles A. 1981. The structure and use of politeness formulas. *Conversational routine: explorations in standardized communication situations and prepatterned speech.* Coulmas, Florian (ed.). The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers, 21–35.
5. Foster, Dean. 2004. *Europos šalių etiketas.* Vilnius: Algarvė.
6. Hymes, Dell. 1972. On communicative competence. *Sociolinguistics. Selected readings.* Pride, John Bernard, Holmes, Janet (eds.). Harmondsworth: Penguin, 269–293.
7. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018. Syntactic and pragmatic functions of the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)*. *Valoda: nozīme un forma.* 9. *Gramatika un pragmatika.* Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (eds.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 96–111. <https://doi.org/10.22364/vnf.9.8>
8. Karaulov, Yuriy. 1987. *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost.* Moskva: Nauka.
9. Karaulov, Yuriy. 1994. Ot struktury assotsiativnogo slovarya k strukture yazykovoy sposobnosti. *Vestnik Rossiyskogo universiteta družby narodov.* 1, 15–26.
10. Karaulov, Yuriy. 2002. Russkiy assotsiativnyy slovar kak novyy lingvisticheskiy istochnik i instrument analiza yazykovoy sposobnosti. *Russkiy assotsiativnyy slovar.* 1. Moskva: AST, 750–782.
11. Korolyov, Igor. 2018a. *Nacionaljna kooperatyvna komunikatyvna povedinka: vid koghniciji do dyskursu.* Kyiv: Kyjivsjkyj universytet.
12. Korolyov, Igor. 2018b. Freymovo-stsenarnaya semioticheskaya model natsionalnogo kooperativnogo komunikativnogo povedeniya ukrainsev, russkikh, litovsev i amerikantsev. *Res Humanitariae.* 23, 218–234.
13. Korolyov, Igor. 2019. Cognitive and communicative category of cooperativity: ontological and gnoseological status. *Logos.* 98, 83–93. <https://doi.org/10.24101/logos.2019.09>
14. Korolyov, Igor. 2020. Discursive practices as sign constructs of communicative consciousness. *Logos.* 102, 61–69. <https://doi.org/10.24101/logos.2020.07>
15. Korolyov, Igor, Domylivska, Liudmyla. 2020. Mentality and national character as semiotic regulators of communicative behavior. *Journal of History Culture and Art Research.* 9(1), 354–364. <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i1.2355>
16. Krasnykh, Viktoriya. 2004. Analiz diskursa v svete kontseptsii freym-struktur soznaniya. *Kulturnyye sloi vo frazeologizmakh i v diskursivnykh praktikakh.* Teliya, Veronika (ed.). Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury, 243–245.
17. Larina, Tatjana. 2009. *Kategoriya vezhlivosti i stil komunikatsii. Sopostavleniye angliyskikh i russkikh lingvokulturnykh traditsiy.* Moskva: Rukopisnyye pamyatniki Drevney Rusi.
18. Lauze, Linda. 2018. Atbildes uz jautājumiem mutvārdu tekstā: pragmatiskais aspekts. *Valoda: nozīme un forma.* 9. *Gramatika un pragmatika.* Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (eds.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 168–177. <https://doi.org/10.22364/vnf.9.12>
19. Likhacheva, Alla. 2017. *Russkaya komunikativnaya kultura i eye verbalnyye proyavleniya: v sopostavlenii s litovskoy i drugimi komunikativnymi kulturami.* Vilnius: Vilniaus Universiteto Leidykla.

20. Luriya, Aleksandr. 1998. *Yazyk i soznaniye. Seriya: Psikhologicheskiye etyudy.* Khomsckaya, Evgeniya (ed.). Rostov-na-Donu: Feniks.
21. Mikhhalchenko, Vida. 1984. *Problemy funkcionirovaniya i vzaimodeystviya litovskogo i russkogo yazykov.* Vilnius: Mokslas.
22. Nikolayeva, Tatiana. 2000. *Ot zvuka k tekstu.* Moskva: Yazyki russkoy kultury.
23. Papaurėlytė-Klovienė, Silvija. 2007. *Lingvistinės kultūrologijos bruožai.* Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
24. Pocheptsov, Georgiy. 2001. *Teoriya komunikatsii.* Moskva: Refl-buk; Kiev: Vakler.
25. Sedov, Konstantin. 2004. *Diskurs i lichnost: evolyutsiya komunikativnoy kompetentsii.* Moskva: Labirint.
26. Sheygal, Elena. 2000. *Semiotika politicheskogo diskursa.* Moskva; Volgograd: Peremena.
27. Shutova, Mariia. 2016. *Etnokulturni stereotipni portreti angliytziv i ukraintziv (kognitivno-onomasiologichna rekonstruktsiya frazeofornul).* Kyiv: Vidavnichiy tsestr KNLU.
28. Sternin, Iosif. 2008. O ponyatiyakh metod, metodika, priyem. *Voprosy psikholingvistiki.* 7, 24–25.
29. Sternin, Iosif. 2015. *Leksicheskoye znachenije slova v rechi.* Moskva, Berlin: Direkt-Media.
30. Sternin, Iosif, Sternina, Marina (eds.). 2001. *Amerikanskoye komunikativnoye povedenije.* Voronezh: Izdatelstvo Voronezhshkogo gosudarstvennogo universiteta.
31. Stupin, Leonid, Ignatyev, Konstantin. 1980. *Sovremennyy angliyskiy rechevoy etiket.* Leningrad: Leningradskiy gosudarstvennyy universitet.
32. Vasko, Roman. 2019a. Semiotic and culturological passportization of numeric phraseosymbols. *Logos.* 98, 94–103.
33. Vasko, Roman. 2019b. Reflection of the ancient rituals semiotics in cultural etiquette forms of politeness. *Logos.* 100, 85–94.
34. Yagunova, Elena. 2005. *Ekspieriment v psikholingvistike: Konspekty lektsiy i metodicheskije rekomendatsii.* Sankt-Peterburg: Ostrov.

Kopsavilkums

Rakstā aplūkotas *atvadišanās* diskursa prakses standartformulas ukraiņu, krievu, lietuviešu un amerikāņu nacionālajā kooperatīvās saziņas uzvedībā. Šo formulu gramatizēšanās ir atkarīga no konkrētas lingvokultūras un diskursa prakses. Diskursa prakses formula *atvadišanās* pētījumā tiek uzskatīta par standartveida etiketi un radošu rituāla konstrukciju, ko lieto ukraiņi, krievi, lietuvieši un amerikāņi, lai noteiktā situācijā īsi noslēgtu diskursu. Rakstā piedāvāta jauna eksperimentāla pieeja *atvadišanās* diskursa prakses standartformulu identificēšanā četru lingvokultūru materiālā. Lingvistiskajā eksperimentā atklāti pieklājības / tolerances, neitralitātes un familiaritātes veidi katrā minētajā lingvokultūrā saistībā ar atvadišanās frāzēm. Tāpat aplūkotas kopīgas un atšķirīgas atvadišanās frāžu lietojuma iezīmes četrās lingvokultūrās.

Atslēgvārdi: *atvadišanās* diskursa prakse; standartformula; nacionālā kooperatīvās saziņas uzvedība; pieklājības veidi; tolerances veidi; neitralitātes veidi; familiaritātes veidi.

Latviešu un lietuviešu gramatikas termini: *vārds, vārdšķira un to nosaukumi*¹

Latvian and Lithuanian grammatical terms: word, part of speech and their names

Regīna Kvašīte

Šauļu Universitāte

P. Višinskio g. 38, Šiauliai LT-76352, Lietuva

Latviešu valodas institūts, Latvijas Universitāte

Akadēmijas laukums 1, Rīga LV-1050, Latvija

E-pasts: *regina.kvasyte@su.lt*

Latviešu un lietuviešu valodā ir izveidojušās atšķirīgas terminu sistēmas vienam no valodniecības pamatjēdzieniem – *vārds*. Gramatikas kā vienas no valodniecības apakšnozarēm terminoloģijā šis jēdziens atspoguļojas vārdšķiru nosaukumos. Pētījuma mērķis – noskaidrot gramatikas terminu specifiku latviešu un lietuviešu valodā, kā arī terminrades tendences abās baltu valodās. Pievērsta uzmanība virsjēdzienam *vārdšķira* un to klasifikācijas sistēmai. Par pētījuma objektu izvēlēti vārdšķiru nosaukumi, kuru pamatā latviešu valodā ir sakne *vārd-*, bet lietuviešu valodā – gan *vard-*, gan *žod-*.

Vārdšķiru nosaukumu sistēmu mūsdienu latviešu valodā veido gan pašcilmes, gan citcilmes termini, turklāt latviskajos terminos pārsvarā ir atspoguļots jēdziens *vārds* (atšķirības ir pēc struktūras – vārdkoptermins vai saliktenis), savukārt lietuviešu valodā vārdšķiru nosaukumi ir galvenokārt pašcilmes termini un tikai daļa no tiem darināta, ņemot par pamatu minēto jēdzienu – izmanto gan sakni *vard-* (*daiktavardis, būdvardis, īvardis*), gan sakni *žod-* (*veiksmāžodis*). Ar vārdšķiru nosaukumiem saistīts ir jautājums par terminiem, kurus latviešu un lietuviešu valodā lieto, lai nosauktu konversijas procesus un to rezultātus. Sastatījums parādīja, ka latviešu terminoloģijā dominē citcilmes termini ar divējādām – pašcilmes un svešcilmes – izskaņām (*-iz)ācija* un *-ēšana*), bet lietuviešu valodā priekšroka tiek dota pašcilmes atvasinājumiem.

Lai nosauktu jēdzienu *vārds*, latviešu valodā lieto arī latīņu cilmes terminu *nomens*, kura atbilsme lietuviešu valodā ir pašcilmes atvasinājums – abu analizējamo sakņu saliktenis *vardažodis*.

Ieskats terminu vēsturē liecina, ka latviešu un lietuviešu vārdšķiru nosaukumi radīti laikā, kad nacionālo valodu terminoloģija bija nepieciešama mācību vajadzībām, un to darīja abu valodu valodnieki, mācību līdzekļu un gramatiku autori.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; lietuviešu valoda; termini; gramatika; vārds; vārdšķiras.

Levads

Sakārtotas terminu sistēmas izveide nodrošina korektu nozares un starppnozaru speciālistu saziņu jebkurā nozarē, arī valodniecībā. Par valodniecības un

¹ Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

tās apakšnozaru terminoloģijas terminradi un lietošanu vispirms ir atbildīgi nozāres speciālisti, šajā gadījumā valodnieki, kuri vienlaikus veic savas tiešās – valodnieku – un terminologu funkcijas.

Gramatikas kā vienas no valodniecības apakšnozarēm terminu sistēmas Latvijā un Lietuvā mūsdienās ir samērā labi sakārtotas – daļa terminu iekļauta vispārīgajās valodniecības terminu vārdnīcās (Gaivenis, Keinys 1990; Skujiņa 2007), citi termini definēti mācību literatūrā (Vulāne 1994; Keinys 1999). Gan vēsturiski, gan mūsdienās latviešu un lietuviešu valodas gramatikas terminu normēšana ir saistīta pirmām kārtām ar mācību grāmatu, arī gramatiku un vārdnīcu izdošanu un atspoguļota pētījumos (Latvijā – Blese 1936, 1942; Peile 1967; Strautiņa 1967; Bankavs 1997; Paegle 2000; Grabis 2006; Baldunčiks 2008; Mīlenbahs 2011; Blinkena 2014 u. c.; Lietuvā – Balashajtis 1961; Keinys 2005, 2012a, 2012b; Katelytė 2008; Balašaitis 2010 u. c.). Latviešu un lietuviešu valodas gramatikas termini ir aplūkoti arī sastatāmajā aspektā (Balode 1985; Kvašīte 2017, 2018, 2019).

Pētījumā analizēti gramatikās, dažādos leksikogrāfijas, terminogrāfijas un enciklopēdiskajos izdevumos, zinātniskajā un mācību literatūrā lietotie gramatikas termini, kas nosauc jēdzienu *vārds*, bet tā mērķis – noskaidrot terminu specifiku latviešu un lietuviešu valodā, kā arī terminrades tendences abās baltu valodās. Par pētījuma objektu izvēlēti vārdšķiru nosaukumi, kuru pamatā latviešu valodā ir sakne *vārd-*, bet lietuviešu valodā – gan *vard-*, gan *žod-*. Pētījums veikts, izmantojot aprakstošo un sastatāmo metodi.

Pētījumā uzmanība tiek pievērsta terminiem, kas nosauc vārdšķiras, tāpēc visur, izņemot tiešos citātus, lietoti nosaukumi vienskaitlī, neatkarīgi no tā, kādas formas sastopamas oriģināltekstos. Visus citātus no lietuviešu valodas tulkojusi raksta autore. Netiek tulkoti ilustratīvie piemēri. Citējot saglabāts teksta autentiskums, izņemot lietuviešu valodas avotos (galvenokārt vārdnīcās) lietotās uzsvāru zīmes, kas tajās ir obligātas, taču pētījuma kontekstā nav svarīgas. Retinājumi reizēm ir citētajos tekstos, taču tie izmantoti arī raksta vajadzībām (dažos gadījumos tie sakrīt). Tā kā visi piemēri rakstā ir kursīvā, elementi, kuri citējamā tekstā rakstīti kursīvā, netiek kursivēti.

1. Jēdziens *vārds* latviešu un lietuviešu valodā

Latviešu un lietuviešu valodā ir izveidojušās atšķirīgas terminu sistēmas vienam no valodniecības pamatjēdzieniem – *vārds*. „Valodas pamatvienība. Mazākā patstāvīgā nozīmīgā valodas leksiskās sistēmas vienība – skaņu (resp. burtu) kombinācija (retāk arī atsevišķa skaņa resp. burts) –, ar kuru apzīmē (nosauc) kādu priekšmetu, parādību, norisi, pazīmi vai citu nojēgumu vai attieksmi starp tiem. Vārdā apvienojas fonētiskā (skaņu resp. burtu kompleksa), gramatiskā (morfoloģiskās struktūras) un semantiskā (nozīmes) pazīme. Vārdu kā teikuma sastāvdaļu rakstos no citiem vārdiem atdala ar atstarpēm [...]” (Skujiņa 2007, 436). Vēsturiski „ide. pirmvalodā šķirti apzīmējumi ‘vārds’ (kr. *слово*) un ‘personas vārds, nosaukums’ (kr. *имя*)” (Karulis 1992, 487), bet atšķirībā no citām valodām latviešu valodā „[...] vārds apzīmē gan *der Name*, gan arī *das Wort*, t. i. krieviski gan *имя*, gan *слово* [...] *vārda* jēdzienam savienojumos *īpašības vārds*, *darbības vārds* u. t. t. ir jau tīri speciāla gramatiska nozīme [...]” (Blese 1942, 476). Mūsdienās,

lai atšķirtu homonīmus, personas vārdu kā īpašvārda paveidu nosauc ar terminu *priekšvārds*: „Cilvēka vārds, ko jaundzimušajam dod pēc dzimšanas un ko ieraksta dzimšanas pamatdokumentā [...]” (Skujiņa 2007, 311)

Savukārt lietuviešu valodā, līdzīgi kā citās svešvalodās, atbilstošo jēdzienu nosaukšanai ir divi atšķirīgu sakņu termini: *žodis* „išraiškos ir turinio vienybę sudarantis pastovus kalbos vienetas, sakinyje visada turintis tam tikrą funkciją ir laisvai atkuriamas šnekoje [...]” [pastāvīga valodas vienība, kas veido izteiksmes un satura vienotību, kura veic noteiktu funkciju teikumā un ir brīvi atdarināma runā] (Gaivenis, Keinys 1990, 241) (atbilst latviešu terminam *vārds*) un *vardas* „asmenvardžių rūšis, tikrinis daiktavardis, kurį šalia pavardės turi kiekvienas žmogus [...]” [personvārdu paveids, īpašvārds, kurš līdzās uzvārdam ir katram cilvēkam] (Gaivenis, Keinys 1990, 224) (atbilst latviešu terminam *priekšvārds*).

„Vārda kā galvenās nominatīvās jeb nosaucošās vienības tiešais uzdevums, kas veido tā leksisko nozīmi, ir nosaukt dzīvas būtnes, lietas, darbības un to pazīmes. Vienlaikus, nostājoties noteiktā formā, vārds rāda gan sakarības starp reālās īstenības lietām, darbībām un pazīmēm, gan arī attieksmes starp vārdiem teikumā. Tādējādi vārdam piemīt ne vien leksiskā nozīme, bet tas satur arī gramatisku informāciju, un tam ir noteikta gramatiska nozīme.” (Nītiņa 2013, 301–302) Ņemot par pamatu šo raksturojumu un iepriekš aplūkoto terminu nozīmju šķirumu latviešu un lietuviešu valodā, gramatikas terminoloģijā aktuāla kategorija ir vārdsķiras, kuru izdalīšanai un paveidu nosaukšanai lietojamie latviešu un lietuviešu valodas termini analizēti pētījumā.

2. Gramatikas termini

Vispirms salīdzinājumam jāpalūkojas, kā latviešu un lietuviešu valodniecībā izprot terminu *gramatika* (par tā vēsturi latviešu valodā plašāk sk. Baldunčiks 2008, 31–32): „Valodniecības nozare, kurā pēta valodas gramatisko sistēmu – vārdu un teikumu uzbūvi, vārdu formas, to funkcijas un sastāvu, gramatiskās kategorijas, vārddarināšanas tipus un paņēmienus, vārdu savienojumu, teikumu un tekstu struktūru un tipus. Gramatikā šķir divas apakšnozares – morfoloģiju un sintaksi. Tradicionāli gramatikā ietilpina arī vārddarināšanu [...]” (Skujiņa 2007, 131–132) (sal. liet. „Kalbotyros šaka, tyrinėjanti žodžių, jų junginių ir sakinių sandarą. Apima m o r f o l o g i j ą (žr.) ir s i n t a k s ę (žr.). Prie morfoloģijos dažnai priskiriama ir žodžių daryba [...]” [Valodniecības nozare, kas pēta vārdu, to savienojumu un teikumu uzbūvi. Aptver morfoloģiju (sk.) un sintaksi (sk.). Pie morfoloģijas bieži vien pieskaita arī vārddarināšanu] (Gaivenis, Keinys 1990, 74–75). Definīcijas liecina, ka struktūrdaļas abās valodās tradicionāli sakrīt, resp., izdala trīs patstāvīgas daļas: morfoloģija (liet. *morfoloģija*), sintakse (liet. *sintaksė*) un vārddarināšana (liet. *žodžių daryba*). Sastatāmajā aspektā svarīgi ir pievērst uzmanību, ka terminu *vārddarināšana* un *žodžių daryba* pamatā ir dažādas saknes, kā arī tie atšķiras strukturāli – latviešu valodas vienvārda terminam (saliktenim) atbilst vārdkoptermins lietuviešu valodā.

Gramatikas terminoloģijas sakarā gan vēsturiski, gan mūsdienās aktuāls ir jautājums par pašcilmes un citcilmes terminiem un to īpatsvaru terminu kopumā. Rakstūdam par 1936. gadā iznākušo Jāņa Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas mācības” izdevumu, gramatikas terminus arī no šī viedokļa ir

vērtējis Ernests Blese: „Nav noliedzams, ka gramatikas terminoloģija tām tautām, kas to vispāri vēlāk veidojušas, ne gluži atbilst savam uzdevumam. Atsevišķi nosaukumi ir nereti pārmērīgi burtiski pārtulkoti no latīņu valodas [...] vai arī no kādas citas paraugvalodas [...] gramatiskie termini savā ārējā darinājumā nav pilnīgi vienveidīgi, bet ar zināmām variācijām, un šo nosaukumu lietošanā dažādu autoru darbos atkal novērojamas dažas īpatnības un svārstības. Tādēļ principā jau gluži labi saprotams, kāpēc autors šai jaunajā gramatikas izdevumā izpauž lielas simpātijas pret veco, atsevišķos apzīmējumos un lietošanas veidā stingri stabilo starptautiski latīnisko terminoloģiju. Bet šis latīniskās terminoloģijas latviskojumi nu jau arī mums pastāv labu laiku, daži ir tīri labi izdevušies, un beidzamos gadu desmitos ir pat radīti zīmīgi latviski termini no jauna klāt [...] Tai pašā laikā arī visā mūsu dzīvē tomēr konstatējamas nenoliedzamas, kaut arī ne tik spilgtas un ne tik pārmērīgas simpātijas pret jaunu latvisku nosaukumu ieviešanu agrāko cittautisko (arī latīnisko) vietā, un, piem., mūsu dienās valodas ziņā par vērtīgāku uzskata priekšlasījumu, kurā svešvārdu ļoti maz vai pat nav nemaz, nekā to, kurā svešvārdu ļoti daudz. Tādēļ tāds zināmā mērā regresīvs latīnisks virziens mūsu gramatikas terminoloģijā ne gluži saskan ar mūsu laiku vispārīgo valodas garu, un tādēļ arī pret mūsu līdzšinējo, visumā jau dziļi ieviesušos latvisko gramatisko terminoloģiju būtu jāizturas ar zināmu saudzību. It īpaši skolas praksē nebūtu sevišķas nozīmes pārmērīgi izcelt latīnisko terminoloģiju uz mūsu latviskās konta [...] Tādu rīcību varētu atzīt tikai tur, kur mūsu terminoloģija pēc būtības ir nepareiza un nepiemērota [...] Tomēr principā būtu joprojām jācenšas arvienu pirmajā vietā likt latviešu nosaukumus un mēģināt gadījumos, kur tie līdz šim būtu bijuši neveikli, likt jaunus labākus. Bet ar šādu jaunu latvisku nosaukumu ieviešanu līdzšinējo vietā arī jārikojas uzmanīgi [...]” (Blese 1936, 442–443) Par dažādas cilmes terminu konkurenci, īpaši mācību grāmatās, viedokli ir izteikuši gan to autori, gan vērtētāji un pētnieki.

Lietuviešu valodas terminoloģijas kārtošanā liela loma ir bijusi Jonam Jablonskim (*Jonas Jablonskis*), kurš pārsvarā lieto pašcilmes terminus. „Terminoloģijos lietuviškumas yra esminis J. Jablonskio ir jo mokyklos bruožas, ir labai aiškus jis jau pirmojoje gramatikoje” [Terminoloģijas lietuviskums ir būtiskākā J. Jablonska un viņa skolas iezīme, un ļoti spilgts tas ir jau pirmajā gramatikā] (Keinys 2012a, 136). To uzsver Stasis Keinys (*Stasys Keinys*), analizēdams Tilzītē (liet. *Tilžė*; tagad Sovetska) vēl drukas aizlieguma laikā 1901. gadā izdoto gramatiku „Lietuviškos kalbos gramatika” (kā tās autors minēts Petrs Krjaušaitis (*Petras Kriaušaitis*) – tas ir viens no J. Jablonska pseidonīmiem). Savukārt citcilmes terminu vietā šajā gramatikā parasti izmantoti blakus lietuviešu terminiem iekavās ierakstītie nosaukumi latīņu valodā, piemēram, tā ir fiksēti gandrīz visi gramatikas (sauktas par morfoloģiju) termini, kas nosauc vārdšķiras. Tālaika gramatiku autori lietoja pašdarinātus atšķirīgus terminus, tāpēc latīņu termini zināmā mērā veica paskaidrojuma funkciju, lai palīdzētu labāk saprast lietuviešu terminus, jo latīņu valoda tolaik daudz kur tika mācīta (Keinys 2012a, 138–139).

Nelielais ieskats latviešu un lietuviešu gramatikas terminoloģijas vēsturē liecina, ka samērā daudz uzmanības abās valodās ir ticis pievērsts vārdu kategoriju, resp., vārdšķiru, nosaukumiem.

3. Termins *vārdšķira* un vārdšķiru sistēma

Viens no pamatterminiem, kam jāpievērš uzmanība gramatikas terminu sistēmā, ir *vārdšķira*. Dažādu pētījuma avotu – vārdnīcu un tekstu – analīze liecina, ka sākotnēji lietotai vārdkopai ir stabilas tradīcijas latviešu gramatikas terminoloģijā (sal. „[Zinības komisija] Atzina par pareiziem bez minētajiem vēl sekošos, Abula [skolotāja Pētera Abula apkopotajā apmēram 30 gadu laikposmā mācību grāmatās lietoto gramatikas terminu] sarakstā nesastopamos nosaukumus: [...] *vārdu šķira* (часть речи) [...]” (Mīlenbahs 2011a, 71)) (sk. arī Projekti 1956, 31; Grabis et al. 1963, 129). Mūsdienās, kā redzams definīcijā, kur vairākas reizes atkārtots definējama termins, to jau lieto kā salikteni: „Valodas vārdu krājuma leksiski gramatiskais kopums, ko vieno trīs pazīmes: semantiskā, kas ietver vispārinātu vārdšķiras vārdu leksisko nozīmi; morfoloģiskā, kas ietver vārdšķiras vārdu gramatiskās kategorijas; sintaktiskā, kas ietver vārdšķiras vārdu sintaktiskās funkcijas teikumā [...]” (Skujņa 2007, 437). Šādai formālai atšķirībai netiks pievērsta uzmanība, analizējot konkrētos piemērus, jo variēšana joprojām vērojama daudzos avotos, pat viena autora tekstos vai pat vienā teikumā (reizēm, iespējams, šķirot terminoloģisku un neterminoloģisku lietojumu):

- (1) *Morfoloģija grupē vārdus v ā r d u š ķ i r ā s.* (MLLVG 13)
- (2) *Morfoloģijas uzdevums – visus valodā esošos vārdus pēc noteiktiem principiem sagrupēt v ā r d u š ķ i r ā s. V ā r d š ķ i r a s ir leksiski gramatiskas vārdu grupas.* (LLVVM 9)
- (3) *Vārdi, kurus saista nozīmes, resp., semantikas, morfoloģisko kategoriju un sintagmatisko attieksmju kopība, tiek apvienoti leksiski gramatiskās klasēs, kuras latviešu valodniecībā sauc par v ā r d u š ķ i r ā m j e b parasti v ā r d š ķ i r ā m.* (LVG₂ 317)
- (4) *V ā r d š ķ i r a s ir valodas vārdu krājuma leksiski gramatiskas grupas, ko vieno kopīgas pazīmes [...]* (LV 52)
- (5) *V ā r d š ķ i r u teorijā pastāv tātad liels daudzums dažādu uzskatu, taču šī viedokļu dažādība un diskusijas nav kļuvušas par pamatu jaunās v ā r d š ķ i r u klasifikācijas izveidei.* (LVG₂ 323)
- (6) *Pagal vārdzīmju leksinējo īpašības, gramatiskās kategorijas, formu sistēmu, vārdzīmju darybos būdņu bei priemoniņu sistēmu ir sintaksines funkcijas sakinyje dabartinēs latviņu kalbos vārdzīmi skirstomi į dešimt vārdzīmju klasiņu, arba kategoriju, kurios vadinamos k a l b o s d a l i m i s (v ā r d u š ķ i r a s).* (LK 83)

Lietuviski par latviešu valodu uzrakstītajā mācību grāmatā „Latviņu kalba” [Latviešu valoda] (Kabelka 1987) vārdšķiru aprakstā lietots vispārinātais kategorijas nosaukums lietuviešu valodā – divkomponentu vārdkoptermins *kalbos dalis* ‘*valodas daļa’ (sal. „Gramatinė vārdzīmju klasė [...]” [Gramatiskā vārdu klase] (Gaivenis, Keinys 1990, 96)). Tāda termina latviešu valodā nav, tāpēc izmantots burtiskais tulkojums, apzīmējot to ar zvaigznīti (līdzīgi arī turpmāk). Šādu iedalījuma un ar to saistīto terminoloģisko atšķirību plašāk raksturojis Jons Paļonis (*Jonas Palionis*): „Kai kuriuose iš klasifikacijos variantų atsisakoma ir „kalbos dalių” termino (atėjusio iš lotynų kalbos gramatikų – *partes orationis*); jis keičiamas „vārdzīmju klasių”, „vārdzīmju rūšių” (vok. *Wortarten*) ir kt. terminais.” [Dažos klasifikācijas variantos atsakās arī no „*valodas daļu” termina (kurš ienācis

no latīņu valodas gramatikām – *partes orationis*); to aizstāj ar terminiem „*vārdu klases”, „vārdu šķiras” (vāc. *Wortarten*) u. c.] (Palionis 1999, 119)

Vārdšķiru skaits un iedalījums, kā arī to nosaukšanai lietotie termini gan gramatikās, gan dažādos citos tekstos atšķiras atkarībā no laikposma un autora skatījuma uz terminoloģiju. Visas latviešu valodas vārdšķiras ir nosauktas attiecīgajā valodniecības terminu vārdnīcas šķirkļi: „[...] Latviešu valodā vārdus iedala desmit vārdšķirās: lietvārdi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi, vietniekvārdi, darbības vārdi, apstākļa vārdi, saikļi, prievārdi, partikulas, izsauksmes vārdi. Pēc leksiskās nozīmes un sintaktiskajām funkcijām vārdšķiras iedala patstāvīgos vārdos (lietvārdi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi, vietniekvārdi, darbības vārdi, apstākļa vārdi), palīgvārdos (saikļi, prievārdi, partikulas) un izsauksmes vārdos jeb interjekcijās [...]” (Skujņa 2007, 437) Nosaucot konkrētas latviešu valodas vārdšķiras, šī terminogrāfijas avota definīcijā parasti lietots pašcilmes terminu daudzskaitlis, tikai pie pēdējā termina pieminēts citcilmes sinonīms, lai gan kā šķirkļavārdi vārdnīcā visur ir abi termini.

Gramatikas kontekstā izteiktais viedoklis par terminu cilmi tiek attīstīts arī vēlāk, 20. gs. gaitā. Par piemēriem izmantodams valodniecības terminus, tostarp arī vārdšķiru nosaukumus, Jānis Loja (1968, 152) norāda, ka „[L]ielu daļu terminu mēs veidojam no savas valodas saknēm, atvasinot tos ar piedēkļiem un priedēkļiem (piemēram, *izteiksme*, *nenoteiksme* u. c.), savienojot divus vai vairākus vārdus saliktenī (piemēram, *līdzskanis*, *patskanis*, *lietvārds* u. c.), veidojot vārdkopas (piemēram, *īpašības vārds*, *darbības vārds*, *izsauksmes vārds* u. c.) vai piešķirot vārdiem jaunu nozīmi [...] Protams, tādos gadījumos, kad mums trūkst savu vārdu, mēs lietojam svešvārdus, piemēram, *fonētika*, *morfoloģija*, *ortogrāfija*, *partikula*, *puntuācija*, *sintakse*, *stīlistika* u. c.” Tomēr latviešu valodā visiem pašcilmes vārdšķiru nosaukumiem ir citcilmes, resp., latīņu valodas cilmes sinonīmi, un tie konkurē. Vienīgais izņēmums šajā kopumā ir termins *partikula*, kuram nav pašcilmes ekvivalenta (šīs vārdšķiras nosaukums nav pētījuma objekts, jo nevienā no sastatāmajām valodām terminam nav analizējamo sakņu, tāpēc netiks plašāk aplūkots).

Pētījuma avotos konstatēts daudzveidīgs latviešu valodas terminu lietojums:

- (7) *Latviešu valodā vārdus [...] grupē šādās vārdu šķirās: lietvārdi, adjektīvi, skaitļa vārdi, vietniekvārdi, verbi, apstākļa vārdi, prievārdi, saikļi, partikulas, izsauksmes vārdi.* (MLLVG 14)
- (8) *Pēc nozīmju rakstura izšķirami patstāvīgie vārdi, palīgvārdi un izsauksmes vārdi [...] Pie patstāvīgajiem vārdiem pieder lietvārds, īpašības vārds, apstākļvārds, darbības vārds (izņemot palīga darbības vārdu), kā arī vietniekvārds un skaitļvārds.* (VP 220)
- (9) *Patstāvīgo vārdu vārdšķiras Lietvārds jeb substantīvs. Īpašības vārds jeb adjektīvs. Skaitļa vārds jeb numerālis. Vietniekvārds jeb pronomens. Darbības vārds jeb verbs. Apstākļa vārds jeb adverbs.* (LLVVM 11)

- (10) *Latviešu valodniecībā parasti vārdus grupē desmit vārdšķirās – substantīvi (lietvārdi), adjektīvi (īpašības vārdi), numerāļi (skaitļa vārdi), pronomeni (vietniekvārdi), verbi (darbības vārdi), adverbji (apstākļa vārdi), prepozīcijas (prievārdi), konjunkcijas (saikļi), partikulas un interjekcijas (izsauksmes vārdi).* (LLVM 25) (Sal. sadaļu nosaukumos konsekventi vispirms minēts citcilmes termins, bet līdzās tam ar saikli *jeb* pievienots pašcilmes ekvivalents.)
- (11) *[..] latviešu valodā tradicionāli tiek noteiktas desmit vārdšķiras: lietvārdi jeb substantīvi (no latīņu substantivum), īpašības vārdi jeb adjektīvi (no latīņu adiectivum), skaitļa vārdi jeb numerāļi (no latīņu numeralis ‘ar skaitli saistīts’), vietniekvārdi jeb pronomeni (no latīņu pro + nomen), darbības vārdi jeb verbi (no latīņu verbum), apstākļa vārdi jeb adverbji (no latīņu adverbium), saikļi jeb konjunkcijas (no latīņu conjunctio ‘savienojums, saiklis’), prievārdi jeb prepozīcijas (no latīņu praepositio < praepone ‘nolikt priekšā’), partikulas (no latīņu particula), izsauksmes vārdi jeb interjekcijas (no latīņu interjectio < intericere ‘iemest starpā’).* (LVG₂ 320)
- (12) *Numerāļiem un pronomeniem vārddarināšana ir individualizēta. Plašāku sinhroniskās vārddarināšanas sistēmas raksturojumu sniedz substantīvu, adjektīvu, verbu un adverbju materiāls.* (V 39)
- (13) *[Latvių kalboje] Yra šios kalbos dalys: 1. Daiktavardis – lietvārds (substantīvs). 2. Būdvardis – adjektīvs (īpašības vārds). 3. Skaitvardis – skaitļa vārds (numerālis). 4. Īvardis – vietniekvārds (pronomens). 5. Veiksmāzodis – verbs (darbības vārds). 6. Prieveiksmis – apstākļa vārds (adverbs). 7. Prielinksnis – prievārds (prepozīcija). 8. Jungtukas – saiklis (konjunkcija). 9. Dalelytė – partikula. 10. Jaustukas ir išiktukas – izsauksmes vārds (interjekcija).* (LK 83)

Rakstīdams par latviešu valodas vārdšķirām, Jons Kabelka (*Jonas Kabelka*) nav ievērojis atbilstmju konsekveni, resp., vienu vārdšķiru nosaukšanai kā pirmais (ieteicamākais) termins dots pašcilmes, citu – citcilmes termins. Salīdzinājumam jāsaaka, ka lietuviešu-latviešu valodas ceļvedī, kur lietuviski aprakstīta latviešu valodas gramatika, minēti vārdšķiru pašcilmes nosaukumi (Butkus 2013, 206–223), bet, rakstot latviski par lietuviešu valodas gramatiku, – pie visiem nosaukumiem sinonīmiski abas formas (Butkus 2013, 224–251) (par lietuviešu valodas terminiem sk. turpmāk). Interesanti, ka, skaidrodams vārdšķiru iedalījumu, J. Kabelka burtiski tulko latviešu terminu: „Pagal žodžių semantiką ir jų gramatinę struktūrą visi žodžiai gali būti suskirstyti į tris grupes: 1. Savarankiški žodžiai (*patstāvīgie vārdi*). 2. Pagalbiniai žodžiai (*palīgvārdi*). 3. Sušukimo žodžiai (*izsauksmes vārdi*).” [Pēc vārdu semantikas un to gramatiskās struktūras visi vārdi var tikt iedalīti trīs grupās: 1. Patstāvīgie vārdi. 2. Palīgvārdi. 3. Izsauksmes vārdi.] (Kabelka 1987, 83)

Lai gan autoriem ir iespēja izvēlēties, kādas cilmes terminus un kādā secībā lietot, pētījuma avotu materiāls liecina, ka nekonsekvence reizēm vērojama pat vienā avotā. Piemēram, Andra Kalnača „Morfēmika un morfonoloģija”, runādama

par vārdšķirām vai to grupām, lieto citcilmes terminus. Tā kā kopumā visā pētījumā dominē internacionāli termini, tiek ievērota izteiksmes vienveidība, tomēr reizēm tekstā parādās arī attiecīgu jēdzienu pašcilmes nosaukumi:

- (14) [...] *verbus latviešu valodā var darināt no visu patstāvīgo vārdšķiru vārdiem – substantīviem* (gan-s : gan-ī-t), *adjektīviem* (ciet-s : ciet-ē-t), *numerāļiem* (vien-s : vien-o-t), *verbiem* (nes-t : nēs-ā-t), *interjekcijām* (ņau : ņau(d)-ē-t). (MM 18)
- (15) *Tātad tie [frāzes supramorfī] ir vārdi, kurus iespējams vienlaikus ietilpināt vairākās vārdšķirās – apstākļa vārdos, partikulās, saikļos, izsauksmes vārdos.* (MM 106)
- (16) *Dažādu vārdšķiru vārdi konversijas ceļā var kļūt par izsauksmes vārdiem, jo tieši uzsvars un īpaša runas intonācija piešķir interjekcijas semantiku un funkcijas [...]* (MM 107)

Vārdšķiru nosaukumi apliecina, ka „terminoloģijas sistēmiskuma labad ir vēlams, lai vienas jēdzienu šķiras apzīmēšanai domātiem terminiem – atvasinātiem vārdiem būtu vienāds veidojums (vienādi piedēkļi), bet terminiem-vārdkopām [mūsdienu terminoloģijā *vārdkoptermini* – R. K.] viena tipa konstrukcija [...] Viena tipa konstrukcijas ir termini-vārdkopas vārdšķiru apzīmēšanai: *īpašības vārds, darbības vārds, izsauksmes vārds*. Šīm konstrukcijām tuvi arī termini *lietvārds, vietniekvārds, skaitļvārds, apstākļvārds* un *prievārds*.” (Loja 1968, 151) Acīmredzot tāpēc, ka „[T]erminoloģijā salikts vārds ir labāks nekā vārdkopa” (Loja 1968, 151), J. Loja lieto vairāk salikteņu, nekā pieņemts mūsdienās, piemēram, *skaitļvārds* un *apstākļvārds*, lai gan arī ap 20. gs. vidū izdotajos terminogrāfijas avotos iekļautas vārdkopas, kas nosauc attiecīgos jēdzienus (plašāk par to sk. turpmāk).

Mūsdienu lietuviešu valodas gramatikas sistēmā tradicionāli izšķir vienpadsmit vārdšķiras, bet tikai pieci termini ir veidoti ar analizējamām saknēm. Sastatījumā ar latviešu valodu būtu pamats skatīt desmit vārdšķiras, jo pēdējās divas – *jaustukas* un *ištiktukas* – nosauc latviešu termins *izsauksmes vārds*. Precīzāk, *ištiktukas* ir ‘skaņu atdarinājuma interjekcija’ (Balkevičs et al. 1995, 196), resp., viens no izsauksmes vārdu (interjekciju) paveidiem. Par pētījuma objektiem uzskatāmi astoņi:

- (17) *Lietuvių kalboje [tokiu būdu] skiriama 11 kalbos dalių: daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis,rieveiksmis, prielinksnis, jungtukas, dalelytė, jaustukas ir ištiktukas [...]* (DLKG 56; LKM 57) [Originālā ir retināti visi vārdšķiru nosaukumi, šeit – tikai tie, kuri paši vai to ekvivalenti latviešu valodā ir pētījuma objekts – R. K.]

Taču vēsturiski, piemēram, J. Jablonskis savā 1922. gada gramatikā (parakstītā ar pseidonīmu Rīgišķu Jons (*Rygiškių Jonas*)) ir izdalījis deviņas (klasifikācijā trūkst palīgvārdu *dalelytė* ‘partikula’ un *ištiktukas* ‘izsauksmes vārds’) (Jablonskis 1957, 193). Citcilmes sinonīmu mūsdienu lietuviešu valodas vārdšķiru nosaukumu sistēmā parasti nav, lai gan enciklopēdijā (Ambrazas 1999) norādīta daudz (taču ne visu) analizējamo terminu cilme: *daiktavardis* (lot. *substantivum*) (129), *skaitvardis* (lot. *numerales*) (582–583), *veiksmažodis* (lot. *verbum*) (695–696), *prieveiksmis* (lot. *adverbium*) (504–505), *prielinksnis* ((lot. *praepositio*) 502–503), *jungtukas* ((lot. *conjunctio*) 284–285), divi bez cilmes valodas formas (*būdvardis*

(110–111) un *īvardis* (264–266)), kā arī viens – ar citcilmes sinonīmu (*jaustukas*, *interjekcija* (279)). Svešvārdu vārdnīcā kā šķirkļavārds ir iekļauts vienīgi *substantivas*, turklāt definīcijas vietā tas ir skaidrots ar lietuviešu sinonīmu: „[lot. *substantivus* – savarankiskas, esminis; *nomen substantivum* – daiktavardis] **daiktavardis**” [[lat. *substantivus* – patstāvīgs, būtisks; *nomen substantivum* – lietvārds] valodn. *lietvārds*] (Kaulakienē et al. 2013, 782). Taču vēsturiski vārdšķiru nosaukumu sinonīmi, tiesa gan, pašcilmes, ir tikuši lietoti: J. Jablonskis 1901. gada gramatikā pie visām patstāvīgo vārdu vārdšķirām iekavās dod vismaz vienu, parasti tās pašas saknes, tikai citādi darinātu, sinonīmu, piemēram, *daiktavardis* (*daiktininkas*), *būdvardis* (*būdininkas*), *skaitvardis* (*skaitininkas*, *skaitlininkas*), *veiksmāzodis* (*veiksmīninkas*) (Keinys 2012a, 139), bet 1922. gada gramatikā jau lieto tikai pirmos no minētajiem terminiem (Jablonskis 1957, 193).

Vārdšķiru nosaukumu analīzes sakarā ir jāpievērš uzmanība, ka jēdzienu *vārds* latviešu valodā nosauc arī latīņu cilmes termins *nomens*, kas ir „kopīgs apzīmējums lietvārdam, īpašības vārdam un skaitļa vārdam, kam ir vienas un tās pašas gramatiskās kategorijas – dzimte, skaitlis, locījums. Nomeni pēc to semantiskajām un gramatiskajām pazīmēm veido pretstatu darbības vārdiem” (Skujiņa 2007, 257) (sal. arī *pronomens*):

- (18) *Pretstatā darbības vārdiem jeb verbiem lietvārdi, īpašības vārdi un skaitļa vārdi valodniecībā tiek apvienoti vienā grupā ar nosaukumu „n o m e n i” (no latīņu nomen ‘vārds’). N o m e n i atrodas noteiktās sakarībās ar p r o n o m e n i e m jeb vietniekvārdiem. (LVG₂ 318)*
- (19) *Deklinējamie vārdi ir n o m e n i: substantīvi (piem., vējš, sniegs, svētki), adjektīvi (piem., viegls, mazs, pūkains, balts) un numerāļi (piem., viens, divi, pirmais, otrais) [...] Pie lokāmo vārdu grupām pieder arī p r o n o m e n i (piem., es, kas, šis, dažs, viss) [...] (LLVM 26)*
- (20) *Darbības vārdi veido semantisku un gramatisku pretstatu n o m e n i e m – lietvārdiem, īpašības vārdiem, skaitļa vārdiem (LVG₁ 456)*
- (21) *[Latvių kalboje] Daiktavardžiai, būdvardžiai ir skaitvardžiai dažnai yra jungiami į vieną grupę ir vadinami v a r d a ž o d ž i a i s (n o m e n i). (LK 84)*

Latviešu un lietuviešu valodas terminu lietošanas tradīcijas atšķirība redzama lietuviskajā piemērā. Termina *nomens* vietā lietuviešu valodā lieto pašcilmes ekvivalentu – no abām analizējamām saknēm, resp., *vard-* un *žod-* darināto salikteni *vardažodis*. Turklāt reizēm to izprot plašāk: „[...] pažymėtina, kad visos linksniuojamosios kalbos dalys (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, īvardis, dalyvis) neretai iš senos tradicijos lingvistinėje literatūroje vadinamos v a r d a ž o d ž i u, arba v a r d u (lot. *nomen* „vardas”). Jo priešprieša yra v e i k s m a ž o d i s, kuriam būdinga kitokia kaitymo forma – asmenavimas” [jāuzsver, ka visas deklinējamās vārdšķiras (lietvārds, īpašības vārds, skaitļa vārds, vietniekvārds, divdabis) nereti pēc senas tradīcijas lingvistiskajā literatūrā tiek sauktas par *nomenu* jeb *vārdu* (lot. *nomen* „vardas”). Tā pretstats ir *verbs*, kuram raksturīga cita locīšanas forma – konjugēšana] (Palionis 1999, 131).

- (22) *[...] visi darybos pamatu einantys žodžiai pagal leksinį gramatinį pobūdį yra skirstomi į v a r d a ž o d ž i u s ir veiksmāžodžius. (BLKŽD 24)*

- (23) *Daiktavardis, būvdardis ir skaitvardis sudaro v a r d a ž o d ž i ū grupē: jie reiškia daiktų, ypatybių bei skaičių vardus ir pagal morfologinių kategorijų pobūdį priešinami veiksmažodžiams.* (DLKG 57)
- (24) *v a r d a ž o d i s* (lot. nomen) – bendras tradicinis daiktavardžių, būvdardžių ir skaitvardžių pavadinimas. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų Δ [vardažodžiai] senovėje savo linksniavimu ryškiai skyrėsi nuo įvardžių. Dabar įvardžiai dažnai priskiriami prie Δ [vardažodžių] kaip linksniuojamų žodžių. (LKE 688)

Valodniecības terminu vārdnīcā *vardažodis* skaidrots kā „tradicinēs gramatikos terminas (lotyniskai *nomen*), kuriuo vadinami linksniais kaitomi žodžiai, atskiriant juos nuo kitų savarankiškujų žodžių (veiksmažodžio ir prieviesmio). Šiai žodžių kategorijai skiriamos šios kalbos dalys: daiktavardis (nomen substantivum), būvdardis (nomen adiectivum) ir skaitvardis (nomen numerale)” [Tradicionalās gramatikas termins (latīniski *nomen*), ar kuru nosauc vārdus, kas tiek locīti, atšķirot tos no citiem patstāvīgajiem vārdiem (darbības vārda un apstākļa vārda). Šai vārdu kategorijai pieder šīs vārdšķiras: lietvārds (nomen substantivum), īpašības vārds (nomen adiectivum) un skaitļa vārds (nomen numerale)] (Gaivenis, Keinys 1990, 224). Kā liecina šī definīcija, termini *nomens* latviešu valodā un *vardažodis* lietuviešu valodā nosauc pēc būtības līdzīgus jēdzienus.

4. Vārdšķiru nosaukumi

Latviešu un lietuviešu valodas gramatikas terminoloģijā konstatēti gan pašcilmes, gan citcilmes vārdšķiru nosaukumi, kurus autori, kā liecina iepriekš izanalizētā vārdšķiru sistēma, lieto dažādi. Arī terminu attīstības gaita abās valodās ir bijusi daudzveidīga.

Lietvārds (substantīvs) / daiktavardis. Šis termins ir viens no latviešu gramatikas terminiem, kuru laika gaitā maz skārušas pārmaiņas. „Lietvārds ir darināts gan pēc *lietderīgs* parauga, bet pēdējais jau pats par sevi ir jaunāks darinājums (no *lieti derēt*, Stendera vārdnīcā I, 138 vēl *lieti derīgs*), un savā tagadējā vienvārda veidā tas gan iesakņojies galīgi tikai XIX gs. beigās (Ulmaņa vārdnīcā 1572. g. vēl šā vārda nav), galvenā kārtā vācu *sachgemäß* un *zweckmäßig* ietekmē. Vēl jaunāki darinājumi ir mūsu *lietpratējs* un *lietpratīgs*. Vecs dzimti latvisks savienojums turpretī ir *lietas koks*, ne *lietkoks*, un tādēļ *lietas vārds* ir, bez šaubām, latviskāks par *lietvārdu*. Vēl jaunā vārda radīšanu var būt ietekmējuši vācu *Hauptwort* un retumis arī sastopamais *Sachwort*, bet tās ir atkal svešas, vāciskas ietekmes, kas šē nedrīkstētu būt izšķirējas. Iemesls, kāpēc *lietas vārda* vietā likts *lietvārds*, būs gan bijis tas, ka līdzšinējā lietošanas praksē ir zināmas svārstības pirmā elementa skaitļa ziņā, sevišķi par daudziem priekšmetiem runājot: citi tad saka *lietas vārdi* (kā *lietas koki*), citi *lietu vārdi*. Jaunākā laikā bija izveidojies paņēmiens runāt par *lietas vārdu*, bet *lietu vārdiem*, un pie tā varētu arī palikt. Ja nu to tomēr uzskatītu par nevēlamu inkonkvenci, tad vislabāk tā būtu novēršama, ieteicot uzskatīt savienojumu *lietas vārds* par īstu salikteni un rakstīt to kopā [...] tad arī daudzsk. forma būtu *lietasvārdi*. Tas būtu vairāk pieņemams nekā jaunproponētais *lietvārds*, kas visumā tomēr atstāj mākslotu iespaidu. Tas

diezin vai varēs izspiest skolas praksē jau sen ieviesušos *lietas vārdu*, un nezinu, vai mums arī būtu par viņa uzvaru jāpriecājas [...]” (Blese 1936, 443–444) Risinot jautājumu par konkurenci starp salikteni un vārdkopterminu, E. Blese dod priekšroku vārdkopterminam, bet mūsdienu terminoloģijā to pilnībā ir izkonkurējis latviskais saliktenis. Taču pirmajā valodniecības terminu vārdnīcā līdzās pašcilmes saliktenim sinonīmiski fiksēts citcilmes termins *substantīvs* (Grabis et al. 1963, 68) (sal. arī iepriekš, tikai atbilstoši tālaika svešvārdu pareizrakstības normām izskaņā ir īsais patskanis). Jāatzīst, ka šajos 20. gs. vidus izdevumos atšķirības ir arī citu svešvārdu, resp., citcilmes terminu rakstībā (tam netiks pievērsta uzmanība) (Projekti 1956, 16). Abi šie termini kā sinonīmi iekļauti mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā: „Vārdšķira, kas izsaka priekšmetiskumu un kam ir dzimtes, skaitļa un locījuma gramatiskā kategorija [...]” (Skujiņa 2007, 217).

Lietuviešu valodā sākotnēji šīs vārdšķiras nosaukšanai lietots latīņu termina *nomen* tulkojums *vardas* ‘vārds’ un poļu *rzeczownik* tulkojums *daiktininkas* (burtiski ‘priekšmetnieks’). Simons Daukants (*Simonas Daukantas*) no tiem izveidoja terminu *daiktavardis*, ko lieto arī mūsdienās, lai gan laika gaitā dažādu autoru darbos konstatēti vairāki šī saliktna varianti (*daiktovardis*, *daiktvardis*). S. Daukanta darinātais termins nostiprinājās pēc tam, kad 1901. gadā iznāca J. Jablonska gramatika (Balašaitis 2010, 4). Mūsdienu termins definēts valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 42). Jāpievērš uzmanība, ka lietuviešu valodniecības terminu vārdnīcā visu vārdšķiru šķirkļos terminiem norādītas divas nozīmes – pirmā definē vārdšķiru, otrā tiek attiecināta uz pašu vārdu, tikai formulējumos vērojama nekonsekvence (sal., piemēram, „Tos kalbos dalīai priekšmetiskums” [Tai vārdšķirai piederīgs vārds] vai „Veiksmāzodžiui, kaip kalbos dalīai, priekšmetiskums” [Darbības vārdam kā vārdšķirai piederīgs vārds]). Enciklopēdijā *daiktavardis* (lot. *substantivum*) (Ambrasas 1999, 129). Taču šīs vārdšķiras nosaukšanai arī lietuviešu valodā var tikt lietots citcilmes termins *substantīvas* (sk. 3. sadaļā; plašāk par latīņu cilmes ekvivalentu lietošanas tendencēm sk. 5. sadaļā).

Īpašības vārds (adjektīvs) / būdvārdis. Šo vārdšķiru, tāpat kā visas citas, latviešu valodā nosauc divējādi – pašcilmes un svešcilmes – termini: *īpašības vārds*, *adjektīvs*: „Vārdšķira, kas izsaka priekšmeta pazīmi un kam ir dzimtes, skaitļa, locījuma, salīdzināmo pakāpju un noteiktības/nenoteiktības gramatiskā kategorija [...]” (Skujiņa 2007, 165). Tie fiksēti pirmajā valodniecības terminu vārdnīcā un pirms tam izdotajā terminu apkopojumā (Projekti 1956, 12; Grabis et al. 1963, 56), turklāt pašcilmes termins *īpašības vārds* ir viens no aplūkojamo mūsdienu gramatikas terminu sistēmā lietotajiem vārdkopterminiem. „Kad latviešu valodas gramatikas sāk veidot latviešu tautības autori, viņi meklē ne vien patstāvīgu pieeju valodas materiāla aplūkojumam, bet arī piemērotu vārdu – **t e r m i n u** – šīs valodas parādības nosaukšanai, ko ar svešvārdu līdzšinējās gramatikās dēvējušas par adjektīviem. F. Mēkons (1874, 18–21) šiem vārdiem dod terminu **savādības vārdi**, šai vārdu šķirā ietverot arī adjektīvīskos divdabjus, kā *mīlējams*, *nozēlojams*, Ģ. Tauriņš (1877, 27) atbilstoši to funkcijai (varbūt kalkējot?) dod nosaukumu **piešķiramais**, arī pieskaitot pie tiem atributīvos divdabjus (*teicams*). A. Stērste (1879, 23), kurš devis daudzus vēl tagad lietojamus terminus, savā gramatikā pirmais dod terminu **īpašības vārds** jeb **a d j e k t ī v s**. Šo terminu lieto H. Spalviņš (1879, 19), J. Spīss (1881, 12–13) un arī gandrīz visi

citi vēlāko gramatiku autori un latviešu valodas aprakstītāji līdz pat mūsu dienām. Retumis lietots arī termins **kādenis** (Bērziņa 1943, 73). Termins „īpašības vārds” visai būtiski izsaka atbilstošo jēdzienu morfoloģiski semantiskajā aspektā, raksturo šo vārdšķiru kā kvalitātes, pazīmes izteicēju (sal. *Eigenschaftswort, būdvardis*), turpretim dažu citu valodu gramatikas termini (*adjectivum, имя прилагательное*) šo vārdšķiru vairāk raksturo no sintaktiskā viedokļa” (Blinkena 2002, 142). Par tā autoru uzskatāms Juris Neikens (Balode 1985, 11).

Lietuviešu valodas termina *būdvardis*, kā konstatējis valodniecības terminu vēstures pētnieks Antans Balašaitis (*Antanas Balašaitis* 2010, 5), autors ir S. Daukants, kurš to darinājis salīdzinoši sen, taču līdz laikam, kamēr šis saliktenis pilnībā nostiprinājās J. Jablonska 1901. gada gramatikā, ir bijis ne viens vien mēģinājums radīt citus terminus šīs vārdšķiras nosaukšanai. Šis termins definēts gan mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 40), gan lietuviešu valodas enciklopēdijā, kur tas ir viens no trim vārdšķiru nosaukumiem, kuriem nav norādīta cilme vai dots sinonīms (Ambrazas 1999, 110–111) (par to sk. 3. sadaļā).

Skaitļa vārds (numerālis) / skaitvardis. Šo vārdšķiru, „kas izsaka priekšmetu skaitu vai secību [...]” (Skujiņa 2007, 363), tāpat kā visas citas, mūsdienu latviešu valodā nosauc divējādas cilmes termini: pašcilmes vārdkopa *skaitļa vārds* un vienvārda latīņu cilmes termins *numerālis*. Tāpat sinonīmiski tie fiksēti pirmajos valodniecības terminu kopojumos (Projekti 1956, 25; Grabis et al. 1963, 111), taču, piemēram, J. Loja (1968, 233), aprakstīdams vārdu klasificēšanu vārdšķirās, lieto salikteni *skaitļvārds*.

Vēsturiski šī termina nostiprināšanās gramatikas terminoloģijā nebija vienkārša. Šo procesu atspoguļo E. Blese (1936, 444–445), aprakstīdams J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu valodas mācību” (1936): „[...] Vēl vairāk iebildumu modina otrs jaundarinājums – *s k a i t l e n i s*. Te par paraugu bijuši darinājumi *s a l i k t e n i s, t r o k s n e n i s* u.t.t., lai gan stāvoklis te mazliet citāds, un vārdā *s k a i t l e n i s*, kad to dzirdam pirmo reizi, mēs instinktīvi meklējam kādu konkrētāku nozīmi: skaitlenis varētu būt vieta, kur sakopoti skaitļi (kā *s m i l t e n i s, z ā l e n i s*), vai kāda plāksne ar uzrakstītiem skaitļiem (piem., kādā fabrikā pie kādas mašīnas), vai arī (pēc *r i t e n i s, p l ū d e n i s* parauga) kāda skaitīšanas ierīce, vai kāda saskaitāmā mašīna (apm. tas, ko tagad pazīstam ar vārdu skaitītāji). Varbūt pat tagadējos vienskaitļniekus un daudzskaitļniekus varētu saukt par vienskaitļņiem un daudzskaitļņiem. Tāpēc pats darinājums nav diezgan labs. Bet ja mēs arī samierinātos ar šā vārda formu, tad tomēr ceļami vēl citi iebildumi. Līdz šim mūsu gramatikas sistēmā visiem nōmeniem bija nosaukumi ar elementu *v ā r d s* otrā daļā: klāt nāca vēl vietnieka vārds, darbības vārds un satiksmes vārds, tā ka nosaukumu ziņā gandrīz visām vārdu šķirām bija vienāds raksturs, kas skolas praksē, bez šaubām, bija apsveicama parādība. Tādēļ, piem., arī ērti bija uzrakstīt skolas praksē bieži sastopamo izteicienu: lietu, īpašības un skaitļu vārdi. Pieņemot vārdu skaitlenis, tā rakstīt vairs nevarēsim. Rodas jautājums, vai tad labāk neizjaukt līdzšinējo sistēmu pavisam un nelietot, piem., vārdus: lietenis, īpatenis, darbenis (= verbs), jo, kā redzējām, arī te ar līdzšinējiem nosaukumiem ir taču savas grūtības. Tā kā to laikam nedarīsim, tad diezgan vai lietderīgāki nebūtu palikt pie vecā termina *s k a i t ļ a v ā r d s*, jo arī pats autors

grāmatas pirmajā daļā šur tur (piem., 23. un 28. lpp.) pa vecam lieto s k a i t | u v ā r d u s.”

Lietuviešu valodā atbilstošais gramatikas termins ir pašcilmes saliktenis *skaitvardis*. Šo jaunvārdu radīja Jons Juška (*Jonas Juška*), kurš savu krievu valodā uzrakstīto lietuviešu valodas gramatiku 1863. gadā iesniedza Pēterburgas Zinātņu akadēmijai, taču tā netika nodrukāta (Ambrasas 1999, 288), tāpēc termins izplatījās daudz vēlāk. Rakstos šo vārdšķiras nosaukumu pirmais lietoja un 1896. gada gramatikā „Kalbamokslis lietuviškos kalbos” [Lietuviešu valodas mācība] fiksēja Antans Baranauskis (*Antanas Baranauskas*), tādējādi nostiprinot termina lietošanas tradīciju (Balašaitis 2010, 6–7) (sal. mūsdienu valodniecības terminu avotos *skaitvardis* (Gaivenis, Keinys 1990, 185), *skaitvardis* (lot. *numerales*) (Ambrasas 1999, 582–583)).

Vietniekvārds (pronomens) / ģvardis. Šo vārdšķiru, „[...] kas norāda uz dzīvām būtnēm, priekšmetiem un to pazīmēm, tieši tos nenosaucot, un ko teikumā parasti lieto lietvārda vai īpašības vārda funkcijā [...]” (Skujiņa 2007, 451), tāpat kā visas citas, latviešu valodā nosauc divējādas cilmes termini. Pašcilmes un citcilmes sinonīmi fiksēti pirmajos valodniecības terminu krājumos (Projekti 1956, 32; Grabis et al. 1963, 134). Taču vēsturiski pašcilmes termina *vietniekvārds* nostiprināšanās bija saistīta ar konkurenci starp citcilmes un pašcilmes terminiem, kā arī vārdkopas pārveidošanos par salikteni (sal. „[...] varētu arī attaisnot *pronomenu* nosaukuma lietošanu tag. *vietnieka jeb vietnieku vārdu* vietā, jo arī šis nosaukums mums nav diezin cik labs savas pirmās – nozīmes un lietošanas ziņā ne visai izdevīgās sastāvdaļas ziņā” (Blese 1936, 442–443)).

Lietuviešu valodas termins *ģvardis*, kas nosauc šīs vārdšķiras vārdus, būtībā ir kalks no latīņu *pronomem* („Reikšmēs vertinius dabar vartoja rusai, vokiečiai, lenkai, latviai” [Nozīmes kalkus tagad lieto krievi, vācieši, poļi, latvieši]). Tas parādījās iepriekš minētajā J. Juškas rokraksta gramatikā, taču nostiprinājās daudz vēlāk – tikai 1911. gadā J. Jablonskis grāmatā „Lietuvių kalbos sintaksė” [Lietuviešu valodas sintakse] izmantoja šo terminu (līdz tam arī viņš lietoja dažādus atvasinājumus un saliktnus ar sakni *vard-*: *vardvietė, vardavietė, išvardis*) (Balašaitis 2010, 5–6). Šis termins ir mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 90), gan enciklopēdijā (Ambrasas 1999, 264–266).

Salīdzinājumam var pieminēt, ka lietuviešu valodā ir ticis lietots līdzīgas struktūras, tikai ar galotni *-as* darināts termins *ģvardas*, ko savulaik ieteica kā aizguvuma *terminas* ‘termins’ pašvalodas sinonīmu. Tas minēts pēc pirmās lietuviešu Terminoloģijas komisijas (par to sk. Kvašīte 2020, 88) sekretāra Antana Vireļūna (*Antanas Vireliūnas* 1924) iniciatīvas izdotās terminu vārdnīciņas „Ģvardai, arba terminai, priimti Terminoloģijos komisijos” [Termini, kurus pieņēmusi Terminoloģijas komisija] nosaukumā. Mūsdienās šo vārdu nelieto, izņemot ārzemju lietuviešu darbos, piemēram, Kanādā izdota angļu-lietuviešu jūrlietu terminu vārdnīca *Jūriniai ģvardai: trumpas angliškai-lietuviškas žodynas* (Parengė Bronys Stundžia. Torontas: Jūrinės knygos fondo leidinys, 1996) (atkārtots izdevums 2000. gadā) (Gaivenytė-Butler et al. 2008, 135; 172). Taču jāsaprot, ka šo 1924. gada izdevumu daudzi, tostarp arī J. Jablonskis, vērtē kā nevērīgi sagatavotu. Viņš uzsver, ka tas dos maz labuma lietotājiem, turklāt kritizē arī no vārddarināšanas viedokļa neizdevušos terminu *ģvardis* (Keinys 2012c,

39). Pavisam citādi nekā J. Jablonskis uz pašu terminu *īvardis* skatās mūsdienu leksikogrāfs un terminologs Jons Klimavičs (*Jonas Klimavičius*). Pēc J. Klimaviča (2005, 261) domām, šāda laikabiedru kritiska skatījuma dēļ „[...] beveik prapuolē ir geras A. Vireliūno(?) terminas *īvardas* (: *īvardyti*) (vis dėlto vartotas užsienio terminografų B. Stundžios, P. Mažeikos, V. Vintarto – net *īvardotyra*) [...]” [gandrīz gājis zudumā arī labs A. Vireļūna(?) termins *īvardas* (: *īvardyti*) (tomēr to lieto ārzemju lietuviešu terminogrāfi B. Stundža, P. Mažeika, V. Vintarts – pat *īvardotyra* ‘*terminpētniecība’)].

Darbības vārds (verbs) / veiksmāzodis. „Viena no būtiskākajām darbības vārdu kategorijām, kam ir nozīmīga loma ne tikai darbības vārdu, bet arī divdabju raksturošanā un klasificēšanā, ir laika kategorija. Vairākās valodās šī pazīme ietverta arī vārdšķiras nosaukumā, piemēram, vācu *Zeitwort*. Acīmredzot vācu valodas ietekmē arī vairāku latviešu gramatiku autori, veidojot latvisku valodniecības terminoloģiju, deva verbam nosaukumu *laika vārds*: Spalviņš – *darīšanas* jeb *laika vārds*, Mēkons – *laikavārds*, Neikens – *laiku-vārds*, Mīlenbahs (1895): *laika vārds*” (Veidemane 2002, 409). Taču, kā, spriežot par terminiem mācību grāmatu vajadzībām, rakstījis K. Mīlenbahs (2011a, 72), „[D]iezgan parastais *laika vārds* atradis jau kuratora padomē pretestību; kuratora padome aizrādījuse, ka šis no vācu valodas (*das Zeitwort*) tulkotais vārds var skolēnus apmulsināt, jo par *laika vārdu* skolēni gan uzlūkos laika apstākļa vārdus, kā *šodien, rītu, tagad, nupat* u. c. Skolotāju kungi atzina *laika vārdu* par neieteicamu, tāpēc, ka šī vārda šķiras dabu izskaidrojot, tūliņ jāķeras pie laika nojēguma, kas atstatāku nekā darbības jēgums. Par ieteicamu atzītais *d a r b ī b a s v ā r d s* nemaz nav jauns vārds, bet vecum vecs, tikai jaunā uzvalkā, jo *darīšanas vārdu* (= *дѣло*) jau sastopam Spalviņa, Skujas, Laimiņa gramatikās”. Termini *darbības vārds* un *verbs* „apliecina 19. gadsimta valodu mācībgrāmatās iedibināto tradīciju paralēli lietot gan latviskas cilmes, gan aizgūto terminu (aizgūtajam terminam *verbs* konstatēta senāka lietojuma vēsture latviešu valodniecībā nekā latviskajam vārdkopterminam *darbības vārds*).” (Butāne 2016, 11)

Mūsdienu terminogrāfijas avotā iekļauti abi vārdšķiras nosaukumi – gan pašcilmes vārdkoptermins *darbības vārds*, gan kā sinonīms citcilmes vienvārda termins *verbs* (Skujiņa 2007, 76). Tāpat sinonīmiski pašcilmes un svešcilmes termini fiksēti pirmajā valodniecības terminu vārdnīcā (Grabis et al. 1963, 37), kuras ievadā uzsvērts, ka „internacionāli nosaukumi parasti ir doti blakus latviešu valodas pamatterminiem, turpretim pakārtotajiem jēdzieniem īsuma labad lietoti vairāk izplatītie, galvenokārt latviskie nosaukumi, piem., blakus ir **darbības vārds** un **verbs**, bet tikai **darbības vārda laiki**. Ar šādu izkārtojumu tiek norādīts, ka, ja kāds vēlas, var lietot, piem., arī **verba laiki** utt.” (Grabis et al. 1963, 9) Savukārt agrāk izdotajā terminu kopā, uz kuras pamata veidota vārdnīca, priekšroka bijusi citcilmes terminam: *verbs, darbības vārds* (Projekti 1956, 31).

Analoģisku vārdšķiru lietuviešu valodā nosauc pašcilmes saliktenis *veiksmāzodis*. Lai gan no latīņu *verbum* (no tā cēlies latviešu termins *verbs*) atvasinātais īpašības vārds *verbalinis* ‘verbāls’ atkarīgā komponenta funkcijā arī lietuviešu valodā ir izplatīts, tam mūsdienās ir saikne nevis ar analizējamo vārdšķiru, kā parasti latviešu valodā, bet ar jēdzienu *vārds* (sk. 2. sadaļā). Sākotnēji viens otrs lietuviešu valodas gramatiku autori arī darbības vārdu sauca šajā no latīņu valodas

tulkotajā vārdā *žodis* ‘vārds’, uz ko rosināja poļu gramatikās lietotais termins *slowo* (par jēdziena *vārds* sistēmu, ko lietuviešu valodā veido termins *vardas* ‘priekšvārds’ un *žodis* ‘vārds’, sastatījumā ar latviešu valodas terminiem plašāk sk. Kvašīte 2017). Par mūsdienu lietuviešu valodas termina *veiksmāžodis* ‘darbības vārds’ autoru tiek uzskatīts Kazimiers Jauņus (*Kazimieras Jaunius*). Pirms tam viņš lietoja S. Daukanta jaundarinājumu *veikrodīs* (burtiski ‘darbībrādīs’). J. Jablonskis pirmajā, 1901. gada, gramatikā vēl lietoja terminu *veiksmīninkas* (burtiski tuvu nozīmei ‘darbinieks’, resp. ‘tas, kas darbojas’), taču vēlāk pieņēma K. Jauņus terminu (Balašaitis 2010, 7–8, sk. arī Ambrasas 1999, 278). Šis pašcilmes termins iekļauts mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 226–227), bet enciklopēdijā ar cilmes norādi *veiksmāžodis* (lot. *verbum*) (Ambrasas 1999, 695–696).

Apstākļa vārds (*adverbs*) / *prieveiksmis*. Šo vārdšķiru, tāpat kā visas citas, latviešu valodā nosauc divējādas cilmes termini. Sinonīmiski pašcilmes un svešcilmes termini fiksēti senākos valodniecības terminu kopojumos (Projekti 1956, 3; Grabis et al. 1963, 27) un mūsdienu terminogrāfijas avotā (sal. *apstākļa vārds, adverbs* „Nelokāma vārdšķira, kas izsaka darbības, īpašības, apstākļa, vai, retāk, priekšmeta pazīmi un ko teikumā lieto apstākļa funkcijā [...]” (Skujiņa 2007, 40)). Taču J. Loja (1968, 226) vārdšķiru klasifikācijā lieto salikteni *apstākļvārds*.

Lietuviešu valodā atbilstošo jēdzienu nosauc pašcilmes termins *prieveiksmis*. Vēsture liecina, ka šī termina autors ir K. Jauņus, kurš to ieviesa lietuviešu valodas gramatikas kursā, ko pasniedza Kauņas garīgajā seminārā (grāmata izdota 1911. gadā). To 1901. un 1919. gada gramatikā lietoja arī J. Jablonskis (Balašaitis 2010, 8). Mūsdienās tas definēts terminoloģijas vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 160), savukārt enciklopēdijā iekļauts ar cilmes norādi *prieveiksmis* (lot. *adverbium*) (Ambrasas 1999, 504–505).

Prievārds (*prepozīcija*) / *prielinksnis*. Latviešu valodas termins starp visiem vārdšķiru nosaukumiem ir vienīgais atvasinājums ar piedēkli – pašvalodas termins *prievārds*. Visos analizējamajos terminogrāfijas avotos iekļauti sinonīmi *prievārds, prepozīcija* (Projekti 1956, 22; Grabis et al. 1963, 98; Skujiņa 2007, 311).

Gramatikas terminu vēstures pētījumi liecina, ka apmēram līdz 20. gadsimta vidum lietots termins *satiksmes vārds*. To lietojuši gan K. Mīlenbahs (2011b; par K. Mīlenbaha gramatikas terminoloģiju plašāk sk. Druvieta 1990), gan J. Endzelīns. Viņš gan vēlāk iebildis pret savulaik arī paša lietoto vārdkopterminu: „*Satiksmes vārds* neatbilst apzīmējamam jēdzienam; piemēram, *bez* taču neizsaka nekādu satiksmi. Skolās ir vēlams kāds latvisks termins; tāds varētu būt *prievārds*, kur pirmā daļa ir sena baltu prepozīcija. *Prie-* ar nozīmi „priekš-” vēl tagad ir sastopams dažos leišu saliktoņos, piemēram, *priekalba* „priekšvārdi”. Senprūšu valodā *prie-* vietā ir *prei-*, starp citu ar nozīmi „priekš”. Jāsaka, ka latviešu un leišu *prie-* ir radies no šī senā prūšu *prei-*.” (Endzelīns 1951, 5)

Lietuviešu valodā, līdzīgi kā latviešu valodā, šīs vārdšķiras nosaukšanai vēsturiski ir tikuši lietoti termini ar analizējamām saknēm *vard-* un *žod-*: *prievardis* (tā autors Kasakauskis, kurš to ir tulkojis no poļu valodas *przymieck*), *prievardė* (Miežinis), kā arī *priežodis* (J. Juška – pēc analogijas ar krievu *predlog*). Mūsdienu lietuviešu valodā lietojamā termina *prielinksnis* autors ir J. Jablonskis, kurš to nostiprināja 1901. gada gramatikā, „nes taikliai apibūdina šią kalbos daļi –

ji eina prie tam tikro linksnio” [jo precīzi raksturo šo vārdšķiru – tā savienojas ar konkrētu locījumu]. Savukārt, lai nosauktu prievārdus, kuri atrodas postpozīcijā, tika darināts termins *polinksnis* (sal. „Kadangi keletas lietuvīų kalbos prielinksnių (*dēka, link*) pavartojami ir po linksnių, tai Jablonskis sudarē terminā ir jiems – *polinksniai* (Lietuvīų kalbos gramatika, 1919)” [Tā kā daži lietuviešu valodas prievārdi (*dēka* ‘pateicoties’, *link* ‘virzienā uz’) tiek lietoti arī aiz locījumiem, Jablonskis darināja terminu arī tiem – *polinksniai* (burtiski ‘pēcločījumi’) (Lietuviešu valodas gramatika (1919)) (Balašaitis 2010, 9)]. Lai gan mūsdienīgu terminu pēc formas atbilst latviešu terminam, resp., ir atvasināts ar analogisku (kopcilmes) priedēkli, tā pamatkomponents liecina par sasaisti ar jēdzienu *linksnis* ‘locījums’ (Gaivenis, Keinys 1990, 157–158) (sal. *prielinksnis* (lot. *praepositio*) (Ambrazas 1999, 502)).

Izsaukmes vārds (*interjekcija*) / *jaustukas, ištiktukas*. Par šīs vārdšķiras nosaukuma vēsturisko attīstību ir rakstījis K. Mīlenbahs (2011a, 72): „Lielākā daļa gramatiķu nosauc *междомемие* par *sajutumu skaņām*, viens par *sajutuma skaņu vārdiem* un Spalviņa kungs par *izsaucējiem*. Ievērojot, ka šīs šķiras vārdi patiesībā ir vārdi un nevis skaņas, ievērojot, ka *sajutumu skaņu vārdi* ir pārgarš vārds, ievērojot beigās, ka šīs šķiras vārdi daudzkārt nemaz neizsaka sajutumus, sapulce vienojās, piesliedamās Spalviņa nosaukumam *izsaucēji*, par *izsaucamo vārdu* pareizību. Tātad arī te izrādās, ka *izsaucamie vārdi* latviešu gramatikām nav bijuši pilnīgi sveši.”

Mūsdienās šo vārdšķiru, tāpat kā visas citas, latviešu valodā nosauc divējādas cilmes termini. Pirmajā valodniecības terminu vārdnīcā iekļauts gan citcilmes termins *interjekcijas*, gan pašcilmes vārdkopstermins *izsaukmes vārdi*, taču latviešu valodas daļā starp šiem terminiem nav sasaistes, izņemot to, ka abu ekvivalents krievu valodā ir *междометия*, bet krievu daļā tas fiksēts ar diviem ekvivalentiem (1. *izsaukmes vārdi*; 2. *interjekcijas*) (Grabis et al. 1963, 55; 59; 182) (sal. *izsaukmes vārds, interjekcija* (Projekti 1956, 13)), līdz ar to nav saprotams, kāda bijusi vārdnīcas autoru motivācija šķirt pašcilmes un citcilmes terminus. Mūsdienīgu valodniecības terminu vārdnīcas autori ir atgriezušies pie sākotnējā varianta: *izsaukmes vārds, interjekcija*: „Vārdšķira, kas izsaka jūtas, gribu vai atdarina skaņas [...] parasti ir nelokāmi, tie neietilpst ne patstāvīgo, ne palīgvārdu grupā un sintaktiski nav saistīti ar pārējo teikumu. Tekstā izsaukmes vārdi parasti ir izsacījumu funkcijā [...]” (Skujiņa 2007, 171)

Lietuviešu valodā šīs vārdšķiras analogs ir divas vārdu grupas, kuras nosauc pašcilmes termini *jaustukas* ‘izsaukmes vārds, interjekcija’ un *ištiktukas* ‘skaņu atdarinājuma interjekcija’, taču neviens no tiem nav darināts ar pētījumā analizējamām saknēm. Gramatikas terminoloģijas vēsture liecina, ka savulaik šo vārdšķiru nosaukumi tikuši dažādi tulkoti no poļu valodas, savukārt šo terminu autors ir J. Jablonskis (Balašaitis 2010, 10). Mūsdienās abi gramatikas termini iekļauti un definēti terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 92; 89), kā arī enciklopēdijā – attiecīgi *jaustukas, interjekcija*, resp., vienīgais no analizētajiem vārdšķiru nosaukumiem, kuram dots citcilmes sinonīms (Ambrazas 1999, 279) un *ištiktukas* (Ambrazas 1999, 262).

5. Vārdšķiru konversija

Ar vārdšķiru nosaukumiem cieši saistīti ir procesi, resp., „konversijas jeb morfoloģiskās transpozīcijas” (Nītiņa 2013, 301, sal. „**Konversija** (< lat. *conversio* ‘pārmaiņa’) ir vārdu pāreja no vienas vārdšķiras otrā bez morfēmiskās struktūras izmaiņām” (Vulāne 2013, 207)), kā arī to rezultātu nosaukumi. Latviešu valodā šo terminu pamatā ir latīņu cilmes vārdi, taču laika gaitā ir mainījušās to formas, kā arī fiksējuma terminogrāfijas avotos secība u. tml. 1963. gada vārdnīcā (Grabis et al.) konstatēti gan attiecīgie darbības vārdi, gan no tiem atvasināti termini, kuru formas atšķiras no mūsdienu lietojuma pēc skaita un prioritātes: triju sinonīmu rindas *adjektivācija*, *adjektivizācija*, *adjektivēšanās* (22), *adverbializācija*, *adverbācija*, *adverbēšanās* (23) un *substantivācija*, *substantivizācija*, *substantivēšanās* (115), sinonīmu pāris *pronominalizācija*, *pronominalizēšanās* (98) un tikai viens termins *verbalizācija* (130). Salīdzinājumam jāsaaka, ka vēl agrāk (Projekti 1956) ir iekļauti tikai trīs atbilstoši tālaika svešvārdu pareizrakstībai noformēti terminu pāri: *adjektivizācija*, *adjektivēšanās* (1), *adverbializācija*, *adverbializēšanās* (1) un *substantivizācija*, *substantivēšanās* (26). Mūsdienās daži internacionālie konversijas veidu nosaukumi latviešu valodā ir kļuvuši īsāki (vienkāršāki). Valodniecības terminu vārdnīcā (Skujiņa 2007) sinonīmiski kā pirmais parasti lietots ar citcilmes sakni un atgriezenisko pašcilmes izskaņu *-ēšanās* atvasināts hibrīds, bet aiz tā – citcilmes termins (daži no tiem bez komponenta *-iz-*): *adjektivēšanās*, *adjektivācija* (15), *adverbēšanās*, *adverbācija* (17), *numeralizēšanās*, *numeralizācija* (266), *pronominalizēšanās*, *pronominalizācija* (314), *substantivēšanās*, *substantivācija* (380), *verbalizēšanās*, *verbalizācija* (441). Tekstos atkarībā no laikposma termini konversijas veidu (arī to rezultātu) nosaukšanai arī ir lietoti dažādi:

- (25) *Valodā pastāvīgi risinās arī konversijas procesi (vienas vārdu šķiras pāreja citā vārdu šķirā), piem., divdabju a d j e k t i v i z ā c i j a, adjektīvu s u b s t a n t i v i z ā c i j a u. c. (MLLVG 14)*
- (26) *Atkarībā no tā, kuras vārdšķiras vārdu funkcijas uzņemas kādas citas vārdšķiras vārds, tiek runāts par s u b s t a n t i v ā c i j u, a d j e k t i v ā c i j u, n u m e r a l i z ā c i j u, p r o n o m e n a l i z ā c i j u [sal. p r o n o m i n a l i z ē š a n ā s, p r o n o m i n a l i z ā c i j a (Skujiņa 2007, 314)], a d v e r b ā c i j u. (LLVM 29)*
- (27) *Atkarībā no vārdšķiras, kurā nonācis derivāts, šķir šādus konversijas veidus: s u b s t a n t i v ā c i j a jeb pāreja lietvārdos, kuras rezultātā rodas s u b s t a n t i v ē j u m s (piederīgie), a d j e k t i v ā c i j a jeb pāreja īpašības vārdos; tās rezultāts ir a d j e k t i v ē j u m s (teicama atzīme), a d v e r b ā c i j a jeb pāreja apstākļa vārdos, rezultātā rodas a d v e r b ē j u m s (kopā, laikus), n u m e r a l i z ā c i j a jeb pāreja skaitļa vārdos (simts), p r o n o m i n a l i z ā c i j a jeb pāreja vietniekvārdos (dažs labs, viens otrs), i n t e r j e k t i z ā c i j a jeb pāreja izsaukmes vārdos (sveiks!) (LVG₃ 208–209)*
- (28) *[..] notiek nomenu vārdformu pārvietošanās adverbu kategorijā jeb a d v e r b ē š a n ā s (LVG₂ 321)*

Lietuviešu valodas valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990) konversijas veidi nosaukti gan ar pašcilmes, gan citcilmes terminiem, taču priekšroka, kā liecina norāde žr. [sk.], tiek dota pirmajiem: *substanyvacija*,

substantyvīzācija žr. *daiktavardējimas* (193), *adjektyvācija* žr. *būdvardējimas* (11), *numeralizācija* žr. *skaitvardējimas* (135), *pronominalizācija* žr. *īvardējimas* (162), *adverbializācija* žr. *prieveiksmējimas* (12). Procesu nosaukumu termini arī tekstos reizēm lietoti sinonīmiski, turklāt to ir daudz vairāk nekā latviešu valodā (praktiski konversija attiecināta uz visām vārdšķirām):

- (29) *Skiriamos labai įvairios kalbos dalių pereišos: daiktavardėjimas (substantyvācija), būdvardėjimas (adjektyvācija), veiksmažodėjimas (verbalizācija), prieveiksmėjimas (adverbializācija), įvardėjimas (pronominalizācija), prielinksnejimas (prepozicionalizācija), jungtukėjimas (konjunkcionalizācija), jaustukėjimas (interjekcionalizācija)*. (ŽDT 295–296)
- (30) *Žodžiai gali pereiti iš vienos Δ [kalbos dalies] į kitą. Daiktavardėja (↑ daiktavardėjimas) būdvardžiai ir veiksmažodžių linksniuojamosios formos (dalyviai), būdvardžiai lengvai pereina į dalyvius ir atvirksčiai (↑ būdvardėjimas). Daugelis prieveiksmių, išskyrus būdvardinius su formantu -ai, yra sustabarėjusios kitų Δ [kalbos dalių] kurių nors linksnių formos (↑ prieveiksmėjimas). Įvardis ir skaitvardis į kitas Δ [kalbos dalis] paprastai nepereina*. (LKE 293)

Atšķirībā no Vinca Urbuša (*Vincas Urbutis*) uzskaitījuma (29) piemērā lietuviešu valodas enciklopēdijā (Ambrasas 1999) kā dominējošie izcelti tikai daži procesi (sk. (30) piemēru) un lietoti tikai pašcilmes termini, taču alfabēta secībā tiem ir arī citcilmes sinonīmi: *daiktavardējimas*, *substantyvācija* (128), *būdvardējimas*, *adjektyvācija* (109), *prieveiksmējimas*, *adverbializācija* (504) un *veiksmažodējimas*, *verbalizācija* (694). Šie vārdi ir konstatēti arī svešvārdu vārdnīcā (Kaulakienē et al. 2013), taču tajā vērojama fiksēšanas un definēšanas daudzveidība: *adjektyvīzācija* „[lot. (*nomen*) *adjectivum* – būdvardis] *kalbot. būdvardējimas*” (7), *adverbializācija* „[lot. *adverbium* – prieveiksmis] *prieveiksmējimas*” (9), *pronominalizācija* „[lot. *pronomēn* (kilm. *pronominis*) *īvardis*] *kalbot. īvardējimas*, virtimas *īvardžiu* (pvz., liet. kalboje ppr. *īvardiškai* vart. *būdvardžiai* *pastarasis*, *dažnas*)” (671), *substantyvācija* „[↑ *substantyvas*] *kalbot. daiktavardējimas*, kitų kalbos dalių perėjimas į daiktavardžių klasę” (782) (par aizgūvumu *substantyvas* sk. iepriekš) un *verbalizācija*, kam piemīt divas nozīmes: „[lot. *verbum* – žodis; *veiksmažodis*] **1** bet kokios informācijas pteikimas žodžiu **2** *veiksmažodžiu* darymas iš kitų kalbos dalių” [[lot. *verbum* – vārds; *darbības vārds*] **1** jebkuras informācijas nodošana vārdiski **2** *darbības vārdu* darināšana no citām vārdšķirām] (853). Šāda tipa terminus plašāk aplūko Stasis Keinis (*Stasys Keinys*) – izdala šo procesu pakāpes, turklāt argumentē pašcilmes terminu priekšrocības: „Šie terminai yra bendrieji procesų pavadinimai. Jie žymi tam tikrą vyksmą, nenurodydami nei jo pradžios, nei galo. Tą reikšmę šie terminai gauna iš pamatinių eigos veiklo *veiksmažodžiu* *daiktavardėti*, *būdvardėti*, *īvardėti*, *prieveiksmėti*, *prielinksnėti*. Tačiau šis bendrasis vyksmas turi tam tikras pakopas, kurias kalbininkui dažnai labai pravartu pavadinti. Čia labai gali padėti atitinkami priešdėliniai *veiksmažodžiai* bei jų vediniai *daiktavardžiai*, pvz.: *apdaiktavardėti* (turėti *daiktavardžio* ypatybių, bet dar nebūti virtusiam *daiktavardžiu*, plg. *apdraskyti*, *apgadinti*, *aptvarkyti*), *apdaiktavardėjimas*, *apībūdvardėti*,

a p i b ū d v a r d ē j i m a s ir kt. Kai žodis galutinai pereina ī kuriā kalbos daļī, tinka veiksmāžodžiai su priešdēliu *su-*, pvz.: *sudaiktavardēti*, *subūdvardēti* ir kt. (plg.: *sugadinti*, *sutvarkyti*). Tad ir tokī procesā, kuris iš esmēs yra pasibaigēs, pagrįstai galima vadinti priesagos *-imas* vediniais *sudaiktavardējimas*, *subūdvardējimas* ir kt. Žiūrint, kas norima pasakyti, teiktina tas trīs terminų poras (*daiktavardēti*–*daiktavardējimas*, *apdaiktavardēti*–*apdaiktavardējimas*, *sudaiktavardēti*–*sudaiktavardējimas*, atitinkamai ir kitus) vartoti. Galima dar pridurti, kad minėti lietuviški terminai yra patogesni už tarptautinius terminus (*substantyvacija* ar *substantyvizacija* ir kt.), nes šie įvairių to paties vyksmo pakopų išreikšti negali” [Šie terminai ir vispārīgie procesu nosaukumi. Tie apzīmē noteiktu norisi, nenorādot ne tās sākumu, ne beigas. Tādu nozīmi šie terminai iegūst no to pamatā esošiem imperfektīvajiem darbības vārdiem *daiktavardēti* ‘kļūt par lietvārdu’, *būdvardēti* ‘kļūt par īpašības vārdu’, *īvardēti* ‘kļūt par vietniekvārdu’, *prieveiksmēti* ‘kļūt par apstākļa vārdu’, *prielinksnēti* ‘kļūt par prievārdu’. Taču šai kopīgajai norisei ir zināmas pakāpes, kuras valodniekam bieži vien ir ļoti lietderīgi nosaukt. Šeit ļoti var palīdzēt attiecīgi darbības vārdi ar priedēkļiem un no tiem atvasināti lietvārdi, piem.: *apdaiktavardēti* (kļūt par tādu, kam piemīt lietvārda pazīmes, bet vēl nav kļūvis par lietvārdu, sal. *apdraskyti*, *apgadinti*, *aptvarkyti*), *apdaiktavardējimas* ‘kļūšana par tādu, kam piemīt lietvārda pazīmes’, *apibūdvardēti* ‘kļūt par tādu, kam piemīt īpašības vārda īpašības’, *apibūdvardējimas* ‘kļūt par tādu, kam piemīt īpašības vārda pazīmes’ u. c. Kad vārds pilnībā pāriet kādā vārdšķirā, der darbības vārdi ar priedēkli *su-*, piem.: *sudaiktavardēti*, *subūdvardēti* u. c. (sal.: *sugadinti*, *sutvarkyti*). Tad arī tādu procesu, kurš būtībā ir beidzies, pamatoti var saukt ar izskaņas *-imas* atvasinājumiem *sudaiktavardējimas*, *subūdvardējimas* u. c. Atkarībā no tā, ko vēlas pateikt, iesakāms lietot tos trīs terminu pārus (*daiktavardēti*–*daiktavardējimas*, *apdaiktavardēti*–*apdaiktavardējimas*, *sudaiktavardēti*–*sudaiktavardējimas*, attiecīgi arī citus). Vēl var piebilst, ka minētie lietuviskie terminai ir ērtāki par internacionālajiem terminiem (*substantyvacija* vai *substantyvizacija* u. c.), jo tie šīs dažādās tās pašas norises pakāpes izteikt nevar] (Keinys 2005, 380–381).

Jāsecina, ka terminus, kas nosauc konversijas veidus, latviešu valodā nosauc no vārdšķiru nosaukumiem veidoti citcilmes atvasinājumi, savukārt lietuviešu valodā var tikt lietoti divējādas cilmes termini, taču priekšroka tiek dota pašcilmes formām, turklāt tās var diferencēt konversijas pakāpi.

Secinājumi

Jēdziena *vārds* sistēma gramatikas terminoloģijā aktualizēta, aplūkojot vārdu iedalījumu vārdšķirās, kā arī pašu terminu, konstatēts, ka tajā atspoguļojas latviešu valodas termina *vārds* un lietuviešu valodas homonīmu *vardas* un *žodis* lietojuma tendences.

Latviešu un lietuviešu gramatikas terminoloģijā īpaša nozīme ir vārdšķiru nosaukumiem. Šajā sakarā gan vēsturiski, gan mūsdienās aktuāls ir jautājums par pašcilmes un citcilmes terminiem un to īpatsvaru terminu kopumā. Vārdšķiru

nosaukumu sastatījums liecina, ka mūsdienu latviešu valodā tiek lietoti gan pašcilmes, gan citcilmes termini, turklāt visos latviskajos terminos ir atspoguļots jēdziens *vārds* (atšķirības ir tikai pēc struktūras – vārdkoptermins vai saliktenis), taču autori terminus izvēlas pēc saviem ieskatiem un lieto daudzveidīgi. Savukārt lietuviešu valodā vārdšķiru nosaukumi ir galvenokārt pašcilmes termini un tikai daļa no tiem darināta, ņemot par pamatu jēdzienu *vārds* – izmanto gan sakni *vard-* (*daiktavardis, būdvardis, īvardis*), gan sakni *žod-* (*veiksmāzodis*).

Sastatījums parādīja, ka reizēm vārdkopterminiem latviešu valodā atbilst vienvārda termini (salikteni) lietuviešu valodā, lai gan parasti tieši salikteņu darināšanu uzskata par raksturīgu latviešu terminrades (tāpat kā latviešu valodas kopumā) iezīmi: *īpašības vārds* – *būdvardis, skaitļa vārds* – *skaitvardis, darbības vārds* – *veiksmāzodis*. Izņēmums ir vārdkoptermini *izsaukmes vārds* un *apstākļa vārds*, kuriem lietuviešu terminu sistēmā ir citas uzbūves (vienvārda) termini – atvasinājumi ar piedēkli *-ukas* (*jaustukas, ištiktukas*) un priedēkli *prie-* (*prieveiksmis*).

Lai nosauktu jēdzienu *vārds*, latviešu valodā lieto arī latīņu cilmes terminu *nomens*, kura atbilde lietuviešu valodā ir pašcilmes atvasinājums – abu analizējamo sakņu saliktenis *vardažodis*.

Ar vārdšķiru nosaukumiem saistīts ir jautājums par terminiem, kurus lieto, lai nosauktu konversijas procesus un to rezultātus. Latviešu valodā šim nolūkam izmanto citcilmes terminus, pievienojot dažādas izskaņas (internacionālo *-(iz)ācija* un latvisko *-ēšana*), lietuviešu valodā sinonīmiski lieto arī pašcilmes terminus (*daiktavardējimas* u. tml.), turklāt tieši tiem dod priekšroku.

Ieskats terminu vēsturē liecina, ka abu valodu gramatikas terminu sistēmas attīstība bijusi sarežģīta. Gan latviešu, gan lietuviešu valodas gramatikas terminoloģijā konstatētos pašcilmes un citcilmes vārdšķiru nosaukumus laikā, kad nacionālo valodu terminoloģija bija nepieciešama mācību vajadzībām, radīja abu valodu valodnieki, mācību grāmatu un gramatiku autori (Latvijā – J. Endzelīns, K. Mīlenbahs, J. Neikens, A. Stērste; Lietuvā – S. Daukants, J. Jablonskis, K. Jauņus, J. Juška).

Saīsinājumi

- BLKŽD Keinys, Stasys. *Bendrinē lietuvių kalbos žodžių daryba*
 DLKG Ambrazas, Vytautas (red.). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*
 LK Kabelka, Jonas. *Latvių kalba*
 LKE Ambrazas, Vytautas (red.). *Lietuvių kalbos enciklopedija*
 LKM Paulauskienė, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologija*
 LLVM Paegle, Dzintra. *Latviešu literārās valodas morfologija*
 LLVVM Kalme, Vilma, Smiltnece, Gunta. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfologija*
 LV Kalnača, Andra. *Latviešu valoda*
 LVG₁ Kalnača, Andra. *Latviešu valodas gramatika*
 LVG₂ Nītiņa, Daina. *Latviešu valodas gramatika*
 LVG₃ Vulāne, Anna. *Latviešu valodas gramatika*
 MLLVG Ahero, Antonija et al. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*

MM	Kalnača, Andra. <i>Morfēmika un morfonoloģija</i>
V	Soida, Emīlija. <i>Vārddarināšana</i>
VP	Loja, Jānis. <i>Valodniecības pamatjautājumi</i>
ŽDT	Urbutis, Vincas. <i>Žodžiu darybos teorija</i>

Avoti

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Ambrazas, Vytautas (red.). 1997. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Trečiasis pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
3. Ambrazas, Vytautas (red.). 1999. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
4. Kabelka, Jonas. 1987. *Latvių kalba*. Vilnius: Mokslas.
5. Kalme, Vilma, Smiltneice, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiePA.
6. Kalnača, Andra. 2013a. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.
7. Kalnača, Andra. 2013b. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
8. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
9. Keinys, Stasys. 1999. *Bendrinė lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
10. Loja, Jānis. 1968. *Valodniecības pamatjautājumi*. Otrais, pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne.
11. Nītiņa, Daina. 2013. Morfoloģijas vispārīgs raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 300–323.
12. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
13. Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
14. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Paegle, Dzintra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
15. Urbutis, Vincas. 1978. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.
16. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Literatūra

1. Ambrazas, Vytautas (red.). 1999. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Balashajtis, Antanas. 1961. *Istorija litovskoj lingvisticheskoj terminologii*. Avtofererat na soiskanie nauchnoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Vilnius: Vilniaus universitetas.
3. Balašaitis, Antanas. 2010. Iš lietuviškų kalbotyros terminų istorijos. *Gimtoji kalba*. 5, 3–12.

4. Baldunčiks, Juris. 2008. Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Skujiņa, Valentīna (sast.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latviešu valodas institūts, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 23–35.
5. Balkevičs, Jons et al. 1995. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
6. Balode, Lajmute. 1985. O latyshskoj i litovskoj lingvisticheskoj terminologij (shodstvo i razlichija). *Mokslo kalbos kultūros ir terminologijos problemos. Lietuvių kalbotyros klausimai*. XXIV, 11–16.
7. Bankavs, Andrejs. 1997. Par valodniecības terminoloģiju. *Savai valodai*. Blinkena, Aina (red.). Rīga: Latviešu valodas institūts, Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 78–83.
8. Blese, Ernests. 1936. Latviešu valodas mācība. J. Endzelīna un K. Mīlenbaha sarakstīta. Pārlabots un papildināts devītais izdevums. Rīgā, 1936. Valtera un Rapas akc. sab. apgāds. 178 lpp. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 10, 442–451.
9. Blese, Ernests. 1942. V. Bērziņa. Latviešu valodas gramatika. *Chronika. Latvju Mēnešraksts*. 5, 474–478.
10. Blinkena, Aina. 2014. Pirmā latviešu lingvistiskās terminoloģijas vārdnīca. *Caur vārdu birzi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 387–393. (pirmpubl. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1964. 10 (207), 117–120).
11. Blinkena, Aina. 2002. Īpašības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–242.
12. Butāne, Anita. 2016. Gramatiskās sistēmas aprakstos (19.–21. gs.) lietotie jēdziena ‘verbs’ apzīmējumi latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma. 7. Gramatika un saziņa*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Horiguchi, Daiki (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–13.
13. Butkus, Alvydas. 2013. *Lietuvių-latvių kalbų vadovas. Lietuviešu-latviešu ceļvedis*. Kaunas: Aesti.
14. Druviete, Ina. 1990. *Kārlis Mīlenbahs*. Rīga: Zinātne.
15. Endzelīns, Jānis. 1951. Daži atzinumi par mūsu gramatikas terminiem. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Zinātne, 414–415 (pirmpubl. *Skolotāju Avīze*. 15(170), 1951, 5).
16. Gaivenis, Kazimieras, Keinys, Stasys. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
17. Gaivenytė-Butler, Jolanta et al. 2008. *Lietuvių kalbos terminų žodynai*. Anotuota 1900–2005 m. bibliografijos rodyklė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
18. Grabis, Rūdolfs. 2006. Dažas piezīmes par gramatikas terminoloģijas attīstību un veidošanu. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 216–220 (pirmpubl. *Skolotāju Avīze*. 09.03.1951. 10. 4).
19. Grabis, Rūdolfs et al. 1963. *Valodniecības terminu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
20. Jablonskis, Jonas. 1957. *Rinktiniai raštai*. I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
21. Kabelka, Jonas. 1987. *Latvių kalba*. Vilnius: Mokslas.
22. Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I. Rīga: Avots.
23. Katelytė, Rita. 2008. Kalbotyros terminai vidurinės mokyklos lietuvių kalbos vadovėliuose. *Terminologija* 15, 234–240.
24. Kaulakienė, Angelė et al. 2013. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.

25. Keinys, Stasys. 1999. *Bendrinė lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
26. Keinys, Stasys. 2005. Pastabos apie kalbos mokslo terminus. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 380–384 (pirmpubl. *Mūsų kalba*. 1973 (3), 21–26).
27. Keinys, Stasys. 2012a. 1901 m. Petro Kriaušaičio „Lietuviškos kalbos gramatikos“ kalbos mokslo terminai. *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 134–144 (pirmpubl. *Terminologija* 8, 2001, 50–64).
28. Keinys, Stasys. 2012b. Žodžių darybos dalykai Rygiškių Jono gramatikoje. *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 145–148 (pirmpubl. *Jono Jablonskio diena Šiauliuose*. Čepaitienė, Giedrė (sud.). Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1995, 13–16).
29. Keinys, Stasys. 2012c. Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.). *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 29–56 (pirmpubl. *Kalbotyra* 18, 1967, 5–34).
30. Klimavičius, Jonas. 2005. Lietuvių terminografija: praeities bruožai, dabarties sunkumai ir uždaviniai. *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 259–276 (pirmpubl. *Terminologija* 10, 2003, 9–31).
31. Kvašīte, Regīna. 2017. Jēdziena „vārds” nosaukumu sistēma latviešu un lietuviešu terminoloģijā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 144. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference *Vārds un teksts*. Tēzes. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 20–22. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelins_tezes%202017_23.02.pdf
32. Kvašīte, Regīna. 2018. Latviešu un lietuviešu valodas atgriezenisko darbības vārdu gramatiskā apraksta termini. 54. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences *Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma” (1898) līdz mūsdienām* referātu tēzes. 2018. gada 15. un 16. martā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 25–26.
33. Kvašīte, Regīna. 2019. Latviešu un lietuviešu valodas atgriezeniskie darbības vārdi: terminoloģiskais aspekts. *Valoda: nozīme un forma*. 10. *Latvijas gramatiskā doma gadsimtu gaitā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 92–104.
34. Kvašīte, Regīna. 2020. Pirmās Terminoloģijas komisijas Latvijā un Lietuvā. *Latvijas Nacionālā bibliotēka. Zinātniskie raksti VI (XXVI). Latviešu terminoloģija simts gados*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 74–92.
35. Loja, Jānis. 1968. *Valodniecības pamatjautājumi*. Otrais, pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne.
36. Mīlenbahs, Kārlis. 2011a. Gramatiskie nosaukumi. *Darbu izlase 2*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 68–73 (pirmpubl. *Baltijas Vēstnesis*. 1902. 19. 23. janv. (5. febr.), [1]).
37. Mīlenbahs, Kārlis. 2011b. Druskas par satiksmes vārdiem. *Darbu izlase 2*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2011, 63–67 (pirmpubl. *Daži jautājumi par latviešu valodu*. 3. [burtn.]. Rīga, 1902, 78–84; ?pirmpublicējums: *Austrums*, 1902, Nr. 1, 47–50]).
38. Nītiņa, Daina. 2013. Morfoloģijas vispārīgs raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 300–323.

39. Paegle, Dzintra. 2000. Valodniecības terminu precizēšana 20. gadsimta sākumā. *Baltu filoloģija* 9, 87–106.
40. Palionis, Jonas. 1999. *Kalbos mokslo pradžmenys*. Vilnius: Jandrija.
41. Peile, Eižēnija. 1967. Materiāli latviešu gramatikas terminoloģijas vēsturei 19. gadsimta pēdējā ceturksnī. *Latviešu valodas apcerējumi. Zinātniskie raksti*. 60. 9. A laid. Rīga: Zvaigzne, 277–314.
42. Projekti. 1956. Valodniecības terminu projekti. LPSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 18. biļetens. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Pielikums. 5 (106). [b. red.]
43. Skujiņa, Valentīna (red.) 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
44. Strautiņa, Vaira. 1967. Valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimta 50.–70. gados. *Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi*. Rīga: Zvaigzne, 103–108.
45. Veidemane, Ruta. 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–509.
46. Vireliūnas, Antanas (sud.). 1924. *Įvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos*. Kaunas: *Sakalo* bendrovės leidinys.
47. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.
48. Vulāne, Anna. 1994. *Morfēmikas un vārddarināšanas termini*. Mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte [Pedagoģijas fakultāte].

Summary

Latvian and Lithuanian languages have formed different systems of terms to name one of major concepts of linguistics, a *vārds* ‘word’. In meta-language of grammar, one of the areas of linguistics, this concept is reflected in names of the parts of speech. The aim of the research is to find out the specific characteristics of terminology of grammar in Latvian and Lithuanian languages as well as the trends in coining terms in both Baltic languages. Attention is focused on the use of a related term *part of speech* (Latv. *vārdšķira*, Lith. *kalbos dalis*) and classification of the parts of speech. Names of the parts of speech including the root *vārd-* in Latvian as well as *vard-* and *žod-* in Lithuanian as word basis have been chosen as the research object.

The system of the names of the parts of speech in the modern Latvian language comprises terms of both own and foreign origins; moreover, Latvian terms mostly reflect the concept *vārds* (specific differences occur because of their structure: these may be complex or compound terms). Names of the parts of the Lithuanian speech are usually terms of own origin; however, only a part of them is coined on the basis of the discussed concept, and both roots are used, e. g. *daiktavardis* (Engl. ‘noun’), *būdvardis* (Engl. ‘adjective’), *įvardis* (Engl. ‘pronoun’) and *veiksmazodis* (Engl. ‘verb’). A question about terms which in both Latvian and Lithuanian languages are used to name the processes of transition from one part of speech to another is connected to the names of the parts of speech. The comparative analysis revealed that terms of foreign (Latin) origin including two – own and international, types of suffixes (*-(iz)ācija* and *-ēšana*), dominate in Latvian terminology; whereas in Lithuanian language the priority is given to derivatives from own language (*daiktavardėjimas* ‘substantivisation’ and the like).

In Latvian language, a term of Latin origin, *nomens*, is also used to name the concept *vārds* 'word'; in terminology of Lithuanian grammar, its equivalent is a formation of own language, a compound of both roots under investigation, *vardažodis*.

The review of the history of terms demonstrates that names of the parts of speech in both Latvian and Lithuanian languages were created at the time when terminology of national languages was required for writing textbooks (grammar books) and this work was done by authors of teaching aids and grammar representing both languages.

Keywords: Latvian language; Lithuanian language; terms; grammar; word; part of speech.

Citrunas atspoguļojums valodā: sintaktiskais un pragmatiskais aspekts

Syntactic and pragmatic aspects of reported speech

Ilze Lokmane

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: ilze.lokmane@lu.lv

Citas personas runas vai domu atspoguļošana tekstā ir aktuāla tēma gan sintaktiskā, gan pragmatiskā, gan diskursa struktūras aspektā. Rakstā aplūkoti un sistematizēti dažādi citrunas atspoguļošanas paņēmieni, pievēršot uzmanību gan interpunkcijas lietojumam, gan papildnozīmēm, kas norāda uz teksta autora nostāju un citas personas teiktā interpretāciju. Raksta pirmajā daļā analizēta citrunas un tās paveidu izpratne, sistematizēti citrunas atveides paņēmieni atkarībā no izteikuma sintaktiskās struktūras, pieturzīmju lietojuma un autora teksta un citrunas savstarpējā novietojuma. Meklēta saikne starp minētajiem aspektiem un citrunas pragmatiskajām funkcijām, respektīvi, teksta autora nolūku, kas atklājas citrunas atveides paņēmienu izvēlē.

Raksta otrajā daļā aplūkota atstāstījuma izteiksme kā īpašs gramatisks līdzeklis citas personas teiktā atspoguļošanai. Konstatēts, ka tās pamatfunkcija ir norādīt uz citas personas teikto un epistēmisks uzslāņojums realizējas noteiktu tipu kontekstos. Norādīts, ka atstāstījuma izteiksme bez epistēmiska uzslāņojuma nav pragmatiski neitrāla, bet izsaka apzinātu teksta autora norobežošanos no citas personas teiktā vērtējuma, vienlaikus netieši veidojot sabiedrības viedokli.

Atslēgvārdi: citruna; tiešā runa; netiešā runa; noģiedamā runa; atstāstījuma izteiksme; evidencialitāte; epistēmiskums.

Levads

Citas personas runas vai domu atspoguļojums tekstā jeb citruna ir tēma, kas līdz šim latviešu valodniecībā aplūkota samērā maz un fragmentāri, bet mūsdienās ieguvusi aktualitāti gan no valodas normas, precīzāk, teikuma sintaktiskās struktūras un pareizrakstības, viedokļa, gan pragmatiskā un tekstveides aspektā. Par vairākiem būtiskiem citrunas aspektiem rakstījis jau Kārlis Mīlenbahs 1898. gadā izdotajā darbā „Teikums”, un viņa atzinumi nav zaudējuši aktualitāti arī šodien, kaut arī citrunas atveide dažādu stilu un žanru tekstos ir dažādojusies. Tiek izmantots ne tikai burtisks citas personas teiktā atveidojums jeb tiešā runa vai citāts, bet arī citi paņēmieni, kuros līdzās citrunas atspoguļojumam iezīmējas arī paša teksta autora attieksme pret konkrētas personas teikto vai kādu vispārēju viedokli. Tas ne tikai aktualizē jautājumu par pareizrakstības normu ievērošanu un, iespējams, pārskatīšanu, bet arī raisa pārdomas par teksta autora pragmatisko nolūku un atbildību citu personu vārdu un viedokļu interpretācijā.

Aina Blinkena (2009, 311) grāmatā „Latviešu interpunkcija” norāda uz problēmām, kas saistītas ar citas personas runas vai domu iesaisti autora tekstā: „Tomēr pati citrunas jēdziena izpratne un citrunas stilistiskie varianti, tiešās un netiešās runas robežas un iespējamais citas personas citas personas runas vai domu attēlojuma iekļāvums paša runātāja izteikumā atsevišķu teikuma locekļu vai salikta teikuma komponentu veidā, kā arī atsevišķā teikumā konteksta sakarā – tās visas ir problēmas, kas mūsdienu latviešu literārās valodas sintaksē nepavisam vēl nav pilnīgi noskaidrotas un tāpēc daudzos gadījumos rada šaubas arī par pareizas interpunkcijas lietošanu.”

Gribētos tomēr piebilst, ka stingra interpunkcijas normēšana daudzos gadījumos nav iespējama, jo teksti kļūst arvien daudzveidīgāki gan no struktūras, gan stila viedokļa, tāpēc lietderīgāk būtu nevis izvirzīt kategoriskas pareizrakstības normas, bet mudināt izvēlēties saturiski nepārprotamus, sintaktiski precīzus un stilistiski iederīgus citrunas atveides paņēmienus. Tātad būtībā runa ir par tekstveides prasmēm un tekstveides kultūru, jo nekvalitatīvā tekstā pat visizcilākais gramatikas speciālists nespēj salikt pareizas pieturzīmes.

Tāpēc šajā rakstā, izmantojot „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa 2018” (turpmāk tekstā LVK2018) materiālus, kā arī no daiļliteratūras un plašsaziņas līdzekļu tekstiem ekscerpētus piemērus, tiks analizētas mūsdienu latviešu valodai raksturīgās gramatiskās, semantiskās un pragmatiskās citrunas īpatnības.

1. Citrunas jēdziens un paveidi

Citruna jeb cita runa ir citas personas vai paša stāstītāja runas vai domu attēlojums. Gan „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Porīte 1962), gan „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (Skujiņa 2007) minēti trīs citrunas paveidi.

Pirmais paveids ir **tiešā runa** – citas personas vai paša stāstītāja runas vai domu iespējami pilnīgs attēlojums vārdu pa vārdam. Rakstos tiešo runu atdala ar pēdiņām vai domuzīmēm (Skujiņa 2007, 403):

- (1) *Vīņš arī stāsta: „LMT Latvijas autorallija čempionāts sākās ar sacensībām Gulbenē.”* (LVK2018)

Otrais citrunas paveids ir **netiešā runa** – personas izteikuma atstāstījums palīgteikuma veidā (Skujiņa 2007, 254):

- (2) *Bet cilvēki stāstīja, ka dažiem izdodoties.* (LVK2018)

Par netiešo runu parasti netiek uzskatīti gadījumi, kur uz runāšanas faktu norādīts palīgteikumā, nevis virsteikumā, tātad šādi teikumi faktiski paliek ārpus citrunas paveidu klasifikācijas sistēmas, tomēr dažādu stilu un žanru tekstos sastopami ļoti bieži:

- (3) *Tiesa, kā norāda I. Muižniece, situācija nav tik slikta tādēļ, ka daudzi no strādājošajiem, kas nodarbināti uz pusslodzi vai strādā mikrouzņēmumā un saņem nelielu algu, tajā pašā laikā paralēli vēl strādā kādā darba vietā.*
(Diena)

Šādā gadījumā runāšanas fakts ir mazāk svarīgs un galvenā uzmanība pievērsta pašam atstāstītajam tekstam.

Gan no sintakses, gan pragmatikas viedokļa svarīgi, ka netiešajā runā salīdzinājumā ar tiešo notiek perspektīvas maiņa, ko mūsdienu pragmatikā raksturo kā deiktiskā centra maiņu. Sākotnējo izteikumu interpretē kāda cita persona, un deiktiskās zīmes, piem., personu un citi vietniekvārdi, tiek pielāgoti atstāstīšanas brīdim (Yule 2000, 16). Par personu maiņu rakstījis arī Kārlis Mīlenbahs (2009, 268) un ilustrējis to ar šādu piemēru:

- (4) a. *Citi ļaudis tā sacīja: „Tu esi liela dziedātāja.”*
 b. *Citi ļaudis tā sacīja, ka es liela dziedātāja.*

Mīlenbahs (op. cit.) turpina: „Apcerētā personu maiņa valodā nav bijusi jau no iesākta gala. Tā pamazām attīstījusies. [...] Dažos latviešu apgabalos vēl atronamas veca laikmeta pēdas, personu maiņai uz pusrata paliekot [...] *Viņš [...] nozvērīna to princesi cieti, lai saka, ka viņš esot to pūķi nokāvis, citādi šis tevi nokaušot.* (Lerha Pas. [...])” Tātad paņēmiens pārstāstīt citas personas teikto no runātāja viedokļa valodā izveidojies pamazām. Tiešajā runā vislabāk parādās sākotnējā runātāja pozīcija, bet netiešajā runā tā jau ir mainīta un paveras iespējas teiktā interpretācijai.

Trešais citronas paveids ir **noģiedamā runa** – citas personas runas vai domu attēlojuma veids, kas robežojas ar tiešo un netiešo runu (Skujiņa 2007, 255):

- (5) *Balsī es apgalvoju, ka man nemaz nebūs briesmīgi žēl, kad šos kokus sagāzīs kailcirtē – un jo vairāk griezumū mizā, jo drīzāk, es teicu, jo vai tad katrs gads arī mūsu mizā neiegriež vismaz pārīti sāntaku, vai galu galā nenocirtīs arī mūs – un jo vairāk griezumū, jo drīzāk, es sacīju.* (R. Ezera)

Normatīvos interpunkcijas avotos (piem., Blinkena 2009, 323) tiek minēts vēl viens citronas paveids – **citāts** – un norādīts, ka tas tikai daļēji atbilst tiešajai runai: „Atšķirībā no tiešās runas citātā var nosaukt arī tikai atsevišķus citējamās domas elementus – vārdus, vārdu savienojumus, teikuma daļas, kas citētājam liekas svarīgāki, vairāk uzsverami. Bez tam citāts var atšķirties no tiešās runas arī ar to, ka tas organiski var iekļauties paša autora teikumā gan kā atsevišķs teikuma loceklis, gan kā teikuma komponents.”:

- (6) *Kā uzsver Romāns Pussars, tas panākts pēc „piecu gadu cīņas un staigāšanas pa instancēm”.* (LVK2018)
 (7) *Kautri iepīkstējās Ārlietu ministrija [...], paužot „bažas par pēdējo dienu notikumiem Lhasā, Tibetā, kur nemieros dzīvību zaudējuši civilie iedzīvotāji.”* (Kas Jauns)

Kā redzams, robežas starp tiešo runu un citātu nav stingri novelkamas, jo ne vienmēr iespējams pateikt, vai autora teksts kvalificējams kā tiešās runas piebilde vai samērā patstāvīgs izteikums. Tāpēc teksta autoram vai redaktoram var rasties šaubas par pareizu beigu pieturzīmes lietojumu – pēdiņu priekšā kā tiešajā runā (7) vai aiz tām kā teikumos ar citātu (6).

Arī noģiedamā runa nav skaidri definēta, un noprotams, ka tajā būtu ietilpināmi visi gadījumi, kas kaut kādā ziņā atšķiras no tiešās un netiešās runas, tomēr tie nav vienveidīgi. Piem., presē bieži citrona tiek atspoguļota bez grafiska marķējuma – pēdiņām:

- (8) *Tomēr valdībā vēl ir iespējama diskusija par nodevas apmēru, jo tā nav Pasta likumā ierakstīta, norāda Satiksmes ministrijas (SM) Sakaru departamenta direktors [...].* (Dienas Bizness)

Šādus gadījumus varētu interpretēt gan kā samērā precīzu citas personas teiktā atveidojumu, proti, tiešo runu vai citātu bez pēdiņām, gan kā brīvāku teiktā pārstāstu – netiešo runu, kur starp teikuma daļām ir bezsaikļa saistījums:

- (9) *Aktrise atklāj, jo populārāks cilvēks paliek, jo mazāk citi izjūt vainas apziņu, to izmantojot.* (LVK2018)
- (10) *Uz jautājumu, kāpēc viņš tikai tagad to atklāj, ministrs atbild – tāpēc, ka sākumā tā būtu izklausījies kā atrunāšanās, kā iemesla meklēšana, kāpēc neiet uz pasākumu.* (LVK2018)

Citrunas un autora teksta, resp., piebildes, savstarpējais novietojums teikumos bez pēdiņām var būt abējāds – citruna aiz piebildes (9, 10) vai tās priekšā (11):

- (11) *Neraugoties uz to, ka vēl ir peļķes, daudzviet augsne ir ļoti sausa, stāsta Latvijas lauku konsultāciju un izglītības centra filiāles Meža konsultāciju pakalpojumu centra Dienvidkurzemes nodaļas vadītājs [..]* (LVK2018)

Šādi noformētu citrunu teikuma sākumā var apvienot ar netiešo runu teikuma turpinājumā, tātad vērojama dažādu citrunas atveides paņēmieni kombinācija:

- (12) *Tā būtu biedējoši nenormāla situācija, norāda „Abonēšanas centrs Diena” vadītājs [..], piebilstot, ka šāda neskaidrība par nākotni var veidoties katru gadu.* (Dienas Bizness)
- (13) *Budžeta sastādīšana būs jaunās valdības rokās, norādīja veselības ministrs [..], solot iesāktās reformas turpināt līdz jaunas valdības izveidošanai.* (LVK2018)

Visos iepriekš analizētajos piemēros uz citrunu norāda runas verbi piebildēs (*teikt, stāstīt, norādīt, atzīt, atbildēt, atklāt, uzsvērt, paust* u.c.), nereti arī pieturzīmes, piem., kols (14), domuzīme (15) vai komats un domuzīme (16, 17).

- (14) *Vītolīņa: saskatu ļoti lielus krāpšanas riskus.* (Dienas Bizness)
- (15) *Radījusi vairāk nekā 100 darbu, viņa atzīst – tēlniecībā svarīgākā ir dvēseles dimensija.* (Ir)

Pieturzīmju lietojums atkarīgs no piebildes un citrunas savstarpējā novietojuma. Divu pieturzīmju – komata un domuzīmes – kombināciju parasti lieto aiz citrunas, visticamāk, tāpēc, lai labāk nošķirtu autora tekstu no citas personas teiktā:

- (16) *Diemžēl šī iecere šoreiz netiks īstenota, – norāda pirmsskolas izglītības iestādes vadītāja.* (Stars)
- (17) *Viņš atcerējās Upenāja teicienu – jūs saista tikai sīkdaļas un drumstalas, es neredzu nevienu darbu, kas būtu noslēgts, sevī nobeigts, – un likumoja caur Vecrīgas sapelējušām noliktavu ielām, arvien pielikdams soli [..]* (A. Eglītis)

Par citrunas un piebildes novietojumu rakstījis arī Kārlis Mīlenbahs: „Apceramās piebildes nostādīt aiz atstāstītā teikuma ir jaunāka laika paraša, viņa tautas dziesmās nav sastopama. Mūsu tautas dziesmas stāv uz tāda paša valodas attīstības pakāpiena, uz kāda stāvēja grieķu valoda Homēra laikā, piebildēm nostājoties gan mūsu tautas dziesmās, gan Homēra dzejā pirms atstāstītā teikuma: *Man māmiņa piesacīja: „Meitiņ, puīšu nemīlē.”* Šo teikumu kārtu ievēro arī latviešu pasaku stāstītāji, cik man bijis izdevības pasakas no tautas mutes noklausīties. Tik retumis esmu dzirdējis piebildes aiz atstāstīta teikuma, un proti, abējādā vārdu kārtā: 1) teikuma priekšmets, tad izteicējs, 2) izteicējs, tad teikuma priekšmets.” (Mīlenbahs 2009, 261)

Par secības maiņas cēloņiem Mīlenbahs (2009, 261) raksta: „Valodas paraša piebildes aiz atstāstītā teikuma nostādīt cēlusies, man šķiet, rakstu valodā un no šejienes pārgājusi tautā. [...] Pret tādu jaunu teikumu sakārtojumu pašu nav nekas iebildams, bet gan pret nekā nepamatotu mācību, ka aiz atstāstītā teikuma nostādītās piebildēs esot vienmēr teikuma priekšmets pirms izteicēja nostādāms.”

Tātad no vārdu secības viedokļa pieminams arī teikuma priekšmeta un izteicēja savstarpējais novietojums piebildēs. Mīlenbahs (2009, 260–261) uzsver, ka teikuma priekšmets var atrasties tiklab pirms, kā aiz izteicēja (īpaši tad, ja piebilde atrodas aiz tiešās runas), un nosoda pārlietu stingras vārdu secības normēšanas centienus:

„Par atstāstītu teikumu piebildēm izplatījusies māņticība, it kā viņās vienmēr esot teikuma priekšmets nostādāms pirms izteicēja. Nepareizi esot sacīt „*Nāci!*” *sacīja tēvs*, jāsakot vienīgi „*Nāci!*” *tēvs sacīja*. Šī māņticība stingri ievērota Lerha pasakās, Brīvzemnieka krājumiņš nesmok tādas māņticības valgos, jo Brīvzemnieka pasakās sastopama abējāda vārdu kārtā [...]”

Viens no Mīlenbaha (2009, 261) pretargumentiem ir valodas ritms, kas cieši saistīts ar vārdu secību: „Tāda uzspiesta vērdzība vārdu kārtā nekādi nav attaisnojama, bet nosodāma, jo daudzkārt viņa ir valodas rituma bojātāja. P. piem., „*Mūsu rakstnieki pamielo savus lasītājus ar tenkām, ar skaidrām drabiņām, kas neatnes nekādu labumu, bet samaitā tik lasītāju garšu, kāda rupja balss vilka; te labāki vilka kāda rupja balss.*”

Interesanti, ka mūsdienu rakstu valodā, īpaši presē, piebildēs, kas atrodas aiz tiešās runas, izteicējs atrodas pirms teikuma priekšmeta neatkarīgi no izvēlēta runas verba vai piebildes apjoma:

- (18) „[...] *bet mēs un lietuvieši sadraudzējāmies ar vāciešiem,*” *stāsta Kaspars.* (LVK2018)
- (19) „*Ja ministre būtu pie skaidra prāta, viņai bez vārda runas būtu jādemisionē,*” *tādus skarbus vārdus šonedēļ teica kādas mūspuses novada pirmsskolas iestādes pedagogs.* (LVK2018)

Tātad tiek sekots Mīlenbaha norādījumam, kaut gan šādas vārdu secības pamatā varētu būt nevis valodas ritms, bet gan aktuālā dalījuma prasības, proti, svarīgāka par runāšanas faktu ir persona, informācijas avots, tāpēc tas novietots teikuma beigās.

Jāpiebilst, ka runas verbs piebildē pat nav obligāts. Tad uz citrunu norāda vai nu pēdiņas (20), vai kāda leksēma piebildē, kas liecina par reducētu runas verbu, piemērā (21) tas ir apstākļa vārds *nīgrāk*:

- (20) „*Jau kādu laiku ar uzņēmējdarbību nenodarbojos, tāpēc mašīnu reģistrēju kā fiziska persona. Tā man arī bija ātrāk un ērtāk,*” *atklāts ir Armands, piebilstot, ka ietaupīšanu uz nodokļu rēķina viņš neatbalsta.* (Kas Jauns)
- (21) *Mums nav naudas ar transportiem apkārt vazāties, – tā nīgrāk tēvs.* (G. Repše)

Nereti plašsaziņas līdzekļu virsrakstos tiek izmantots paņēmiens uzreiz aiz personas – informācijas devēja – vārda un uzvārda vai tikai uzvārda lietot kolu bez pēdiņām. Noprotams, ka minētā persona ir informācijas avots, tomēr nav zināms, cik precīzs ir teiktā atspoguļojums. Interesanti, ka aiz kola citrunu mēdz iesākt gan ar mazo (22), gan lielo burtu (23):

(22) *Jurijs Perevoščikovs: neticu masveidīgai Covid-19 pārslimošanai.* (Ir)

(23) *Paškauskis: Gribam savu investīciju aizsardzību.* (Latvijas Bizness)

Ja tiek lietotas pēdiņas, citas personas teiktais, visticamāk, atveidots precīzi:

(24) *Anna Rancāne: „Apbrīnojami, ka Latvija ir tik maza valsts, bet tik daudzveidīga.”* (Latvijas Avīze)

Vēl viens paņēmieni, ko daži preses izdevumi izmanto apakšvirsrakstos vai no teksta īpaši izceltos fragmentos, ir citruna bez grafiska marķējuma un aiz tās atsevišķā izteikumā konkretizēts informācijas avots:

(25) *Ja sociālās iemaksas būs darba devēju pienākums, pusslodzes darbs vairs tikpat kā netiks piedāvāts. Jānis Hermanis* (Diena)

Dažādu citrunas paveidu lietojuma cēloņi ir gan formāli, gan pragmatiski. Izteikums bez citrunas grafiskā marķējuma (nogiedamā runa) nereti ir sintaktiski vienkāršāks un īsāks nekā tiešās vai netiešās runas teikums, kas dažkārt preses izdevumos ir būtiski. No pragmatikas viedokļa svarīgi, kuros gadījumos teksta autors izvēlas tieši citēt kādas personas izteikumu vai tā fragmentu un kuros lieto netiešo vai nogiedamo runu. Precīzs citējums ne vienmēr ir pragmatiski neitrāls, to iespējams lietot, lai uzsvērtu, kurš ir atbildīgs par teikto, un vienlaikus mazinātu paša žurnālista atbildību. Tādējādi žurnālista nostāja parādās tajā, ko izvēlas tikai pārstāstīt, bet ko – citēt:

(26) *Turpretī veselības ministre [...] stāstīja, ka plāno tikties ar Leimanu, jo viņa rīcība esot bijusi „vadītāja necienīga”.* (LVK2018)

(27) *Arī Mitrofanova žēlošanās, ka „esam pazaudējuši ļoti spēcīgo televīziju” PBK, kas esot bijis galvenais medijs, „no kura krievvalodīgie vēlētāji ņēma informāciju par politiķiem” un kurā Saskaņai bijusi „dominējošā pozīcija”, ir nevis prokrievisko partiju neveiksmju iemesla, bet gan Kremļa politikas maiņas konstatēšana.* (Ir)

Ja citruna vispār nav grafiski marķēta, nav iespējams pateikt, cik precīzs vai aptuvens ir citas personas teiktais. Savukārt ja, liekot pēdiņas, citē tikai atsevišķas frāzes, pastāv draudi, ka teiktais ir izrauts no konteksta un tā atspoguļojums var būt tendenciozs.

Iepriekš aplūkoti galvenokārt piemēri no plašsaziņas līdzekļiem. Citrunas sakarā būtu pieminama arī mūsdienu daiļliteratūras valoda, jo tur līdzās klasiskam dialogam sastopami visai komplicēti teksti bez citrunas grafiskā marķējuma, kuros uz deiktiskā centra maiņu daļēji norāda vienīgi teksta dalījums rindkopās un ne vienmēr nepārprotami nošķirams kāda varoņa runātais no domātā:

(28) *Malkasvecis atnāk un noplāta rokas. Egļe nevar tikt!*

Labie draudzīņi! Aizmirsuši mani. Droši vien priecājās, kad nogāju no skrejceļa [...].

Vai tad tev vajag zāles, Malkasvecis pēta. Iedošu tev tinktūru. Pāsēdi saulītē. Tinktūru!

Florenci pārņem šausmas. Kā lai iztur vēl vienu nakti bez zālēm!

Tinktūru! Bērniņ, kāds naivums!

Nemaz ne, Malkasvecis krata galvu. Še, iedzer. Manas sieviņas tinktūras tu vēl nezini.

Nepalīdzēs.

Vakar nepalīdzēja – šodien palīdzēs.

Ē, kā tu domā?

Tu tak neesi tas, kas biji vakar. Sēdi te, saulītē, un nedomā ne par vakaru, ne par rītu. Domā par šo dienu, citādi visu dzīvi garām palaidīsi. (I. Ābele)

Iespējams, ka noģiedamās runas jēdziens radies tieši uz daiļliteratūras tekstu pamata, tomēr mūsdienās, ņemot vērā daudzveidīgos citrunas atveides paņēmienus plašsaziņas līdzekļos, tas būtu precizējams.

2. Atstāstījuma izteiksme citrunas atspoguļošanai

Citrunas atspoguļošanai latviešu valodā ir vēl viens gramatiskais līdzeklis – darbības vārda atstāstījuma izteiksmes forma. Atstāstījuma izteiksme latviešu valodā ir specifisks veids, kā norādīt, ka informācijas avots ir citas personas teiktais vai rakstītais (vai kāds vispārējs viedoklis) (Paegle 2003, 114; Kalnača 2013, 495).

Atstāstījuma izteiksmi teikumā var lietot gan palīgteikumā, ja virsteikumā ir runas verbs (29) vai kā citādi norādīts uz kādas personas teikto vai rakstīto (30), gan vienu pašu (31) – tādā gadījumā tā ir vienīgais valodas līdzeklis, kas norāda uz informācijas avotu.

(29) *Alīna teica, viņa ienīstot putnus, tie noknābājot visus sējumus. (LVK2018)*

(30) *Bija arī runa par trešo licenci un tamlīdzīgām lietām, no kurienes it kā bibliotēkas celtniecībai nākšot nauda. (LVK2018)*

(31) *Tie, lūk, nesot laimi. (LVK2018)*

Latviešu valodas atstāstījuma izteiksme tipoloģiskos pētījumos tiek pieminēta saistībā ar evidencialitāti un epistēmisko modalitāti (sk., piem., Plungian 2011; Chojnicka 2012; Holvoet 2007, 2018; Kalnača 2014, 134–140; Kalviša 2018) – tās lietojums gan norāda, ka informācijas avots ir citas personas teiktais, gan daudzos gadījumos vienlaikus izsaka šaubas par apgalvojuma patiesumu vai pat ironisku vai negatīvu vērtējumu.

Evidencialitāte ir informācijas avota marķēšana, kas norāda, ka informācijas avots ir, piem., tieši novērojumi, izsecinātais, citas personas teiktais vai minējums (Matthews 1997). Evidencialitāti var raksturot arī kā konceptuālu kategoriju, kas norāda uz informācijas avota esamību un evidences veidu (Aikhenvald 2004). Evidenciāla informācija nekad nav izteikta ar atsevišķu propozīciju (Holvoet 2007; Chojnicka 2012, 2016), tātad šī ir viena no būtiskākajām pazīmēm, kas evidencialitāti atšķir no tiešās un netiešās runas, kur informācijas avots norādīts atsevišķā predikatīvā vienībā.

Atstāstījuma izteiksmi var uzskatīt par īsti evidenciālu gadījumos, kad tā teikumā ir vienīgais informācijas avota rādītājs:

(32) *Ja zirnekļis guļot tīkla vidū, tad būšot labs laiks. (LVK2018)*

Pārējos gadījumos mijiedarbojas runas verba nozīme, atstāstījuma izteiksmes nozīme ar kontekstuāliem un pragmatiskiem faktoriem. Piem., izteikts viedoklis, ka teikumos, kuros ir runas verbs, atstāstījuma izteiksme ir šķietami lieka (angl. *redundant*), tāpēc tai veidojas papildu **epistēmiskas nozīmes** – šaubas, neticība, ironija, sarkasms, norobežošanās, noraidījums utt. (Chojnicka 2012). Turklāt at-

stāstījuma izteiksmes lietojums netiešajā runā nav obligāts, jo var izvēlēties arī indikatīvu:

- (33) *Pāris stāsta, ka kāzas **notiks** jau šajā augustā un uz ceremoniju **tiks aicināti** pāra ģimenes locekļi un kopīgie, tuvākie draugi.* (LVK2018)

Tādējādi nākamajos teikumos atstāstījuma izteiksmes lietojums varētu būt apzināta izvēle paust epistēmiskas papildnozīmes. Noteiktā runas situācijā vai kontekstā atstāstījuma izteiksmei var būt jebkura veida negatīva attieksme: šaubas, neticība, ironija, norobežošanās, nepieņemšana utt. (Chojnicka 2012, 177):

- (34) *Visus šos piecus gadus mēs esam baidīti ar šo spriedzi [...], piemētot vēl klāt, ka šī „mēģene” **būšot aizkorķēta un uzsprāgšot**. Nav ko baidīt!* (LVK2018)

- (35) ***Būšot** imigrācijas politika – mums saka un mierina.* (LVK2018)

- (36) *Ērtāk ir teikt, ka „mēs vēl neesam tam gatavi”, tas **esot** „piecgadu plāns”, atliksim šīs lietas utt.* (LVK2018)

Nereti vienā netiešās runas teikumā ir gan īstenības, gan atstāstījuma izteiksme. Nākamajā piemērā uz epistēmisku papildnozīmi atstāstījuma izteiksmes lietojumā norāda arī pēdiņas:

- (37) *Pēdējo nedēļu laikā arvien biežāk valdības un ekspertu korpusa pārstāvji sāka vēstīt: lai cik augsta būtu inflācija, tās pazemināšanai īpaši mēri **nav lietojami**, jo ekonomika tāpat „**atdziesot**”. Tieši otrādi – **esot jādodomā**, kā nepieļaut tās pārāk strauju „atdzišanu”.* (Nedēļa)

Epistēmiskās papildnozīmes vislabāk parādās noteikta veida kontekstā. Pirmkārt, savienojumā ar partikulu *it kā*, kas pastiprina šaubu nozīmi:

- (38) *Saeima it kā **esot** muldētava.* (LVK2018)

- (39) *Šī tendence it kā **nākot** no Vācijas.* (LVK2018)

- (40) *It kā **esot mēģināts** piedalīties multimediju izstrādes projektā ar Tehnoloģisko universitāti [...]* (LVK2018)

Otrkārt, šaubas vai neticība kādas personas teiktajam īstenojas kontrasta kontekstā:

- (41) *Man nupat teica, ka es **esot** no lībiešu sabiedrības **aizgājusi**. Bet tad es domāju, kas tā lībiešu sabiedrība vispār tāda ir?* (LVK2018)

- (42) *[..] jūs tikko atsaucāties uz [...] Daugavpils brīnišķīgo pieredzi, un minējāt apkures tarifus, ka tie **esot** ļoti zemi. Un tad es jums gribētu atgādināt, ka Daugavpils domi ievēlēja Latvijas Republikas pilsoņi. [...] Varbūt varētu arī lietas būtību tuvāk apskatīt, ka šie siltuma tarifi [...] ir sakarā ar to, ka Daugavpils dome parazitē uz rūpnīcas „Dauteks” [...]* (LVK2018)

Treškārt, šaubu un neticības nozīme atstāstījuma izteiksmei raksturīga noteikta veida diskursā (piem., politiskajā vai laika ziņu diskursā):

- (43) *Tās **esot** šausmas, ka zemnieki taisās tagad izputināt visus rezervātus – un tā tālāk.* (LVK2018)

- (44) *Laiks **būšot** labs. Nu, nu, redzēsim.* (LVK2018)

Tomēr nav noliedzams, ka atstāstījuma izteiksmi kopā ar runas verbu bieži lieto arī **bez epistēmiskām papildnozīmēm**:

- (45) *[..] taču nesen kāds orhidejmīlis teica, ka viņš pat **uzkaisot** substrātam pa virsu saberzta olu čaumalas.* (LVK2018)

- (46) *Aprunājāmie ar taksistu, viņš bija bezgala lepns par savu jauno auto un stāstīja, ka mašīna ejot uz goda.* (LVK2018)
- (47) *Dzejnieks [...] stāstīja, ka ukraiņi esot sapratuši, ka viņi vēloties dzīvot normālā valstī.* (LVK2018)

Rodas jautājums, ar ko šāds šķietami lieks lietojums būtu skaidrojams. Varētu izteikt hipotēzi, ka ar īstenības izteiksmi izsakāma lielāka ticība apgalvojumam nekā ar atstāstījuma izteiksmi, kā turpmākajos divos piemēros:

- (48) *Tā runā, ka ķersies klāt pensionāriem.* (LVK2018)
- (49) *Toties runā, ka visā Latvijā viens lācis tomēr esot.* (LVK2018)

Ir izteikts arī tāds viedoklis, ka atstāstījuma izteiksmes lietošanai ir stilistisks mērķis – norādīt uz teksta piederību pie rakstu valodas (Chojnicka 2012), kas tomēr būtu vēl pārbaudāms, jo arī sarunvalodā atstāstījuma izteiksme ir plaši lietota. Interesantu domu izvirzījis Kārlis Mīlenbahs (2009, 272), proti, atstāstījuma izteiksme uzskatāma par pakārtojuma līdzekli un veido ciešāku saistījumu starp virsteikumu un palīgteikumu nekā īstenības izteiksme: „Bet atkarīgais jautājams teikums kļūst lielākā atkarībā un vērtdzībā, ja viņā izlietojam atstāstāmo izteiksmi: *Māte vaicāja, kur Jancis iešot.*” Šim vērojuma var piekrist, tomēr tas nevar būt vienīgais atstāstījuma izteiksmes lietojuma cēlonis gadījumos, kad uz informācijas avotu dota arī cita norāde.

Pēc raksta autores domām, lietojot atstāstījuma izteiksmi bez epistēmiskām papildnozīmēm, teksta autors izsaka distanci pret citas personas teikto, kas būtu vērtējams kā „epistēmisks agnosticisms” (Cornillie 2009) jeb apzināta norobežošanās no jebkāda vērtējuma. Šāda apzināta norobežošanās līdzās šaubām vai izteikti negatīvam vērtējumam ir vēl viens implicītā satura veids – informācija, kas tekstā nav tieši pavēstīta, bet izriet no diskursa kopsakara. Tātad atstāstījuma izteiksmes lietojumam presē var būt pragmatisks pamats – tas ļauj žurnālistiem mazināt atbildību par teikto un vienlaikus netieši veidot sabiedrības nostāju (kas var būt balstīta arī uz baumām) (Mañoso-Pacheco, Juárez-Escribano 2019). Turklāt, jo nekonkrētākas norādes uz informācijas avotu, jo lielāku nozīmi iegūst teksta autora nostāja.

Atstāstījuma izteiksme, tāpat kā citi atstāstītās evidencialitātes izteikšanas līdzekļi, ir viena no diskursa veidošanas stratēģijām, kas līdzīgi pārējiem citrunas atveides paņēmieniem veido teksta daudz balsību.

Secinājumi

Mūsdienu rakstu valodā citrunas izteikšanas paņēmieni ir daudzveidīgi, tie atkarīgi no funkcionālā paveida un žanra un saistīti ar dažādiem formāliem, semantiskiem un pragmatiskiem faktoriem, piem., teksta apjomu un informācijas blīvumu, kā arī dažādām tekstā paūzamajām papildnozīmēm.

No sintakses viedokļa citruna var būt veidota kā atsevišķa predikatīva vienība (tiešā runa, netiešā runa, salikts bezsaikļa teikums) vai kā autora izteikuma daļa (citāts). Piebildē jeb autora tekstā parasti nosaukts informācijas avots, bet runas verbs nav obligāts. Piebildes un citrunas savstarpējais novietojums ir variatīvs.

No interpunkcijas viedokļa citrunas marķējums ir daudzveidīgs – tiek lietotas pēdiņas, kols, domuzīme, komats dažādās kombinācijās. Atdalījums ar pēdiņām

norāda uz precīzu teiktā atveidojumu, bet, ja grafiska marķējuma nav, tuvumu oriģinālajam tekstam nav iespējams novērtēt. Var robežoties tiešā runa bez pēdiņām un netiešā runa bezsaikļa saistījumā, būtu nepieciešams precizēt arī noģiedamās runas jēdzienu.

No pragmatikas viedokļa citronas atveidojums tekstā ir ne tikai informatīvs, bet parasti ietver arī dažādas papildnozīmes. Grafiski nemarkētā citronas atveidojumā, līdzīgi kā netiešajā runā, sākotnējā runātāja pozīcija ir vājināta un nozīmīgāks kļūst interpretētāja viedoklis. Teksta autora nostāju parāda arī tas, ko viņš izvēlas tieši citēt, bet ko pārstāstīt.

Īpašs gramatisks citronas izteikšanas paņēmieni ir atstāstījuma izteiksme, kuras pamatfunkcija ir norādīt, ka informācija iegūta no citas personas teiktā vai rakstītā. Tā var būt vienīgais informācijas avota rādītājs teikumā vai dublēt ar runas verbu vai citu leksisku līdzekli izteiktu saturu. Atstāstījuma izteiksmes epistēmiskās nozīmes ir pragmatisks vai kontekstuāls uzslāņojums, tās neparādās jebkurā lietojumā un neietilpst atstāstījuma izteiksmes pamatnozīmē. Arī atstāstījuma izteiksme bez epistēmiskām papildnozīmēm ir pragmatiski nozīmīga, jo var norādīt uz teksta autora norobežošanas no jebkāda citas personas teiktā vērtējuma.

Avoti

1. Ābele, Inga. 2001. *Uguns nedomina*. Rīga: Atēna.
2. *Diena* (laikraksts)
3. *Dienas Bizness* (laikraksts)
4. Eglītis, Anšlavs. 1992. *Homo novus*. Rīga: Zinātne.
5. Ezera, Regīna. 1982. *Varmācība*. Rīga: Liesma.
6. *Ir* (žurnāls)
7. *Kas Jauns* (žurnāls)
8. *Latvijas Avīze* (laikraksts)
9. *Latvijas Bizness* (laikraksts)
10. *Līdzsvarotais mūsdienų latviešu valodas tekstu korpuss 2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
11. *Neatkarīgā Rīta Avīze* (laikraksts)
12. *Nedēļa* (žurnāls)
13. Repše, Gundega. 1994. *Šolaiku bestiārijs*. Rīga: Daugava.
14. *Stars* (laikraksts)

Literatūra

1. Aikhenvald, Aleksandra. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
2. Blinkena, Aina. 2009. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
3. Chojnicka, Joanna. 2012. Reportive evidentiality and reported speech: is there a boundary? Aurelija Usonienė, Nicole Nau & Ineta Dabašinskienė (eds.). *Multiple perspectives in linguistic research on Baltic languages*. Cambridge Scholars Publishing, 170–192.
4. Chojnicka, Joanna. 2016. Latvian verbs of speaking and their relations to evidentiality. *Kalbotyra*. 69. <https://doi.org/10.15388/Klbt.2016.10367>

5. Cornillie, Bert. 2009. Evidentiality and epistemic modality: on the close relationship of two different categories. *Functions of Language*. 16 (1), 44–62.
6. Holvoet, Axel. 2007. *Mood and modality in Baltic*. Kraków: Wydawnictwo universitetu Jagiellońskiego.
7. Holvoet, Axel. 2018. Epistemic modality, evidentiality, quotativity and echoic use. *Epistemic modalities and evidentiality in cross-linguistic perspective*. Guentchéva, Zlatka (ed.). Berlin: De Gruyter Mouton, 242–258.
8. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). Nītiņa, Daina & Grigorjevs, Juris (red.). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–564.
9. Kalnača, Andra. 2014. *A typological perspective on Latvian grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter Open.
10. Kalviša, Liene. 2018. *Evidencialitāte latviešu valodā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
11. Mañoso-Pacheco, Lidia, Juárez-Escribano, Beatriz. 2019. Reportive evidentiality. A theoretical revision. *Revista Inclusiones*. 6 (4), 189–206.
12. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Teikums. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–296. [Pirmizdev.: Rīga: Pūcīšu Ģederta apgādībā, 1898.]
13. Matthews, Peter. 1997. *Concise dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
14. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
15. Plungian, Vladimir. 2011. *Gramatiniu kategoriju tipoloģija*. 2. Vilnius: Vilniaus universitetas, Asociacija „Academia Salensis”.
16. Porīte, Tamāra. 1962. Personas runas un domu attēlojums. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 884–912.
17. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
18. Yule, George. 2000. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Summary

The article is devoted to different types of realisation of reported speech from the point of view of syntax, pragmatics and discourse structure. Several types of reported speech are analysed with regard to punctuation, as well as implicit meanings revealing the author's point of view and ways of interpreting the original information.

The first part comprises analysis of different sub-types of reported speech according to the syntactic structure of both reported speech and the author's text, as well as use of punctuation marks and word order. The above-mentioned features are linked to pragmatic functions and pragmatic purpose of reported speech.

The second part deals with a special grammatical means of expressing reported evidentiality in Latvian – the so-called relative mood or oblique forms of the verb. It is argued that their basic function is reportive, which is present in all contexts, whereas epistemic overtones depend on special types of distribution. Special attention is paid to the fact that the use of oblique forms without epistemic connotations is not pragmatically neutral either, whereas it serves as expression of “epistemic agnosticism” mitigating the journalist's responsibility for the reported statements, but simultaneously moving the audience towards a certain stance.

Keywords: reported speech; direct speech; indirect speech; semi-direct speech; relative mood; evidentiality; epistemicity.

Vienskaitlinieku lietojums latviešu valodā un angļu valodas ietekme

The use of singularia tantum in Latvian and influence of English

Kitija Nagle

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: nagle.kitija@gmail.com

Ne visiem substantīviem latviešu valodā var piemist abi skaitļi – vienskaitlis un daudzskaitlis. Latviešu valodā no substantīva leksiskās nozīmes ir izveidojušies gramatiskie ierobežojumi, tādēļ ir šķiramas divas grupas: vienskaitlinieki un daudzskaitlinieki.

Valoda nemitīgi mainās, tādēļ ir notikušas būtiskas izmaiņas arī šo vārdu lietojumā. Šajā rakstā atspoguļoti substantīvi, kas tradicionāli uzskatāmi par vienskaitliniekiem, tomēr angļu valodas ietekmē tiem radies neatbilstošs skaitļa lietojums un arī jaunas leksiskās nozīmes. Raksta pamatā ir autore 2019. gadā izstrādātais maģistra darbs „Vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojums latviešu valodā”.

Atslēgvārdi: vienskaitlinieki; vienskaitlis; daudzskaitlis; skaitļa kategorija; substantīva skaitlis.

Levads

Izstrādājot maģistra darbu „Vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojums latviešu valodā” (Nagle 2019), kas ir arī šī raksta pamatā, tika konstatēts, ka vienskaitliniekiem daudz biežāk novērojams neatbilstošs daudzskaitļa lietojums nekā otrādi – daudzskaitliniekiem vienskaitļa formu lietojums. To apliecina gan savāktais valodas materiāls, gan arī pētnieku izteiktie atzinumi. Piem., Daina Nītiņa (2011, 29) norādījusi, ka dažādi pārmaiņu faktori mazāk skāruši daudzskaitlinieku lietojumu neatbilstošā vienskaitļa vārdformās. Tādēļ, pētījuma izstrādē konstatējot dažādas būtiskas izmaiņas, kas it sevišķi attiecas uz vienskaitlinieku lietojumu, šī raksta publicēšana, iespējams, liktu arī citiem valodas lietotājiem pamanīt un aizdomāties par šādām pārmaiņām, to cēloņiem, nepieciešamību un iespējamību no tā izvairīties.

Maģistra darbā tika aplūkotas vairākas vienskaitlinieku tematiskās grupas: substantīvi ar abstrahētu nozīmi, vielas vai masas nosaukumi, dabas parādību nosaukumi un angļu valodas aizguvumi (Nagle 2019). Šajā rakstā tiks sniegts neliels ieskats par izplatītiem piemēriem no visām tematiskajām grupām, taču sevišķi uzmanība veltīta aizguvumiem no angļu valodas, kas atspoguļo būtisku angļu valodas ietekmi mūsdienās, kā rezultātā latviešu valodā vērojams ne vien neatbilstošs skaitļa lietojums, bet arī jaunas papildu nozīmes jau esošiem vārdiem.

Piemēri šim pētījumam vākti laika posmā no 2018. gada novembra līdz 2019. gada maijam. Piemēru meklēšanai un vākšanai izmantoti trīs korpusi: „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss 2018” (LVK2018), „Latvian Web 2014” (lvTenTen14) („Latviešu valodas interneta tekstu korpuss 2014”), „Latvian Web” (LatvianWaC) („Latviešu valodas interneta tekstu korpuss”). Piemēriem nav veikta statistiska analīze, kā arī saglabāta to oriģinālrakstība.

1. Teorētiskais aspekts – substantīva skaitļa kategorija

Grevils G. Korbets (*Greville G. Corbett* 2000, 1–6) atzinis, ka skaitlis ir nepietiekami novērtēta gramatiskā kategorija. Proti, tās izpausme valodā ir daudz interesantāka, nekā iesākumā var šķist, tādēļ nepieciešams vēl vairāk padziļinātu pētījumu, kas spētu pilnvērtīgi atklāt šīs kategorijas dabu. Ir daudzas valodas, kurās pastāv tikai vienskaitļa un daudzskaitļa opozīcija, tomēr pasaulē ir arī daudzas tādas valodas, kurās ir trīs, četras un piecas skaitļu vērtības. Turklāt dažādās pasaules valodās skaitlis var būt ne tikai nomināla, bet arī verbāla kategorija. Domājot par indoeiropiešu valodām, G. G. Korbets (2000, 1–6) norāda, ka skaitļa kategorija šajās valodās visvairāk attiecināma uz nomeniem un pronomeniem.

Gramatiskās kategorijas, t. sk. arī skaitļa kategorija, dažādās valodās nevar būt identiskas. Tas parāda valodu daudzveidību un katras valodas individualitāti, taču vienlaikus sagādā arī lielas grūtības, piem., tulkiem, valodu apguvējiem u. c. Skaitļa kategorijas salīdzināšanai starp divām valodām – angļu un lietuviešu – pievērsusies Ramune Kasperavičiene (*Ramunė Kasperavičienė* 2002) savā doktora disertācijā. Atšķirība vērojama jau faktā, ka angļu valodā skaitlis piemīt substantīviem, pronomeniem un verbiem, savukārt lietuviešu valodā – bez minētajiem arī adjektīviem un numerāļiem (Kasperavičienė 2002, 14).

Ikvienas valodas substantīvi var atšķirties pēc to skaitāmības. Vārdi, kas apzīmē objektus ar izteikti individuālām vienībām un kam piemīt raksturīga forma, lielākoties ir skaitāmi, piem., *suns*, savukārt substantīviem, kas apzīmē objektus bez izteiktas struktūras, raksturīgas formas, lielākoties nepiemīt skaitāmība, piem., *ūdens* (Gil 2013).

Freds Landmans (*Fred Landman* 2011, 3) uzskata, ka starp skaitāmiem un neskaitāmiem substantīviem nav skaidru robežu, to pamatojot ar tādiem angļu valodas piemēriem kā *spaghetti* ‘spageti’, kurš ir nesaskaitāms, un *noodle* ‘nūdeles’, kurš ir skaitāms priekšmets. Lai gan abi šie pārtikas izstrādājumi ir ļoti līdzīgi, to skaitāmība atšķiras.

Ir interesanti apzināties, ka valoda nosaka to, kā domājam, raugāties uz pasauli, kuri jēdzieni apziņā funkcionē kā skaitāmi un izmērāmi, kuri ne. Savukārt tas var izraisīt gan kļūmes, gan arī grūtības citvalodu apguvē, tekstu tulkošanā, jo, piem., ja konkrētā valodas lietotāja apziņā kāds jēdziens ir nesaskaitāms (tātad vienskaitlinieks vai daudzskaitlinieks), tad ir grūti izmainīt apziņā to, ka citā valodā tas funkcionē kā skaitāms jēdziens. Ikvienu valodu atspoguļo savdabīgu pasaules interpretāciju, kurai tiek pakļauti visi konkrētās valodas lietotāji. Valodu var uzskatīt par katras tautas filozofijas izpausmi (Mingazova, Subich, Shangaraeva 2016, 8388). Tātad valoda nosaka un arī ierobežo, ko un kā tās lietotāji domā. Tādējādi nav iespējams domāt to, ko nevar izteikt ar valodas līdzekļiem.

Latviešu valodā skaitlis ir viena no substantīva trim gramatiskajām kategorijām. Substantīva skaitļa kategorijas formālais rādītājs ir vārda galotne. Skaitļa kategorija ir cieši saistīta ar substantīva leksisko nozīmi, tādēļ uzskatāma par leksiski gramatisku kategoriju. Leksiski gramatiska kategorija ir arī dzimtes kategorija, tomēr skaitļa kategorijas saistījums ar vārda leksisko nozīmi ir daudz abstraktāks (Paegle 2003, 31).

Kopumā par vienskaitliniekiem latviešu valodā ir apkopota plaša teorētiskā informācija, taču nav daudz padziļinātu pētījumu par to reālo lietojumu. Vienskaitlinieku un arī daudzskaitlinieku lietojums galvenokārt pētīts valodas kultūras aspektā, sk., piem., Valijas Strazdiņas (1970) rakstu „Lietvārda daudzskaitlis nevietā”, Rūtas Riekstiņas (1980) pētījumu „Uzmācīgais daudzskaitlis”, Jura Baldunčika (2015) publikāciju „Neparasts daudzskaitlis mūsdienu zinātnes un izglītības valodā”, kā arī Ilzes Lokmanes (2011) rakstu „Metonīmija plašsaziņas līdzekļos”.

2. Vienskaitlinieki

Vienskaitlinieki ir substantīvi, kurus parasti lieto tikai vienskaitlī. Sīkāk var šķirt substantīvus, kuri par vienskaitliniekiem uzskatāmi tikai daļēji, un substantīvus, kurus mēdz saukt gan par pilnīgiem, gan īstiem vienskaitliniekiem. Šo substantīvu leksiskā nozīme nepieļauj daudzskaitļa formas vai arī šo formu lietojums ir ierobežots. Īstu vienskaitlinieku latviešu valodā nav daudz. Plašāku grupu veido substantīvi, kuri par vienskaitliniekiem uzskatāmi daļēji. Par šādiem daļējiem vienskaitliniekiem latviešu valodas gramatikās mēdz teikt, ka tos „parasti lieto vienskaitlī” (Smiltiece 2013, 338). Savukārt par īstiem vienskaitliniekiem tiek uzsvērts, ka tos lieto tikai vienskaitlī, lai arī šajā jautājumā par to, kurus substantīvus lietot tikai vienskaitlī un kuriem tomēr atsevišķā lietojumā iespējama arī daudzskaitļa forma, viedoklis dažādās gramatikās un valodas kultūras materiālos laika gaitā ir mainījies.

Valoda nav sastingusi, bet gan dzīva un mainīga, tādēļ, parādoties jaunām reālījām un mainoties cilvēku uztverei, vērojamas arī izmaiņas valodas sistēmā. 21. gadsimtā redzamas diezgan lielas pārmaiņas vienskaitlinieku lietojumā, kas būtu pretrunā ar 20. gadsimta valodas kultūras principiem. Šīs pārmaiņas vienskaitlinieku lietojumā izpaužas tādējādi, ka daudzi substantīvi, kas uzskatāmi par tradicionāliem vienskaitliniekiem, arvien biežāk tiek lietoti daudzskaitlī. Tā tas noticis, piem., ar tādiem vārdiem kā *siers*, *jogurts*, *krējums*, *piens* u. c. Parādoties dažādiem šo produktu veidiem, mūsdienu latviešu valodā bieži tiek lietotas daudzskaitļa formas: *sieri*, *jogurti*, *krējumi*, *pieni*.

Turklāt laika gaitā īstu vienskaitlinieku kļūst arvien mazāk. Daudzi tradicionālie vienskaitlinieki kļūst par minētajiem daļējiem vienskaitliniekiem, kuriem valodas lietojumā sastopama arī daudzskaitļa forma. Iespējams, šādu daļēju vienskaitlinieku kļūst arvien vairāk.

Vienskaitlinieki, ko mūsdienās lieto arī daudzskaitlī, ir gan daudzi aizguvumi, gan arī latviskas cilmes darinājumi, piem., *izaicinājums* – *izaicinājumi*, *apdraudējums* – *apdraudējumi* u. c. (Nītiņa 2011, 27).

Lai arī šāds daudzskaitļa lietojums tradicionālā vienskaitļa vietā ir visai izplatīts, D. Nītiņa (2011, 28) norāda, ka latviešu valodas tradīcijai, gramatikas

un semantikas likumiem un valodas izjūtai neatbilstošs substantīvu daudzskaitļa formas lietojums var liecināt par nepietiekamu valodas prasmi, māku izteikt domu un veidot tekstu, kā arī par burtisku tulkošanu no kādas citvalodas un neveiksmīgiem mēģinājumiem citvalodu tekstiem rast pēc iespējas tuvāku izteiksmi.

Maģistra darbā „Vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojums latviešu valodā”, analizējot vienskaitlinieku lietojumu, tika aplūkoti ne vien aizguvumi no angļu valodas, bet vēl trīs citas vienskaitlinieku tematiskās grupas: substantīvi ar abstrahētu nozīmi, vielas vai masas nosaukumi un dabas parādību nosaukumi. Lai ieskicētu ainu vienskaitlinieku lietojumam latviešu valodā kopumā, raksta turpinājumā neliels ieskats par maģistra darba izstrādē konstatētiem izplatītiem gadījumiem šajās pārējās vienskaitlinieku tematiskajās grupās.

Substantīvi ar abstrahētu nozīmi veido plašu tematisko grupu, daudzi no šādiem abstraktiem nojēgumiem ir atvasinājumi ar piedēkli *-īb-* (Smiltnece 2013, 340). Lielākoties šādu abstraktu vārdu leksiskā nozīme paredz vienskaitļa formu lietojumu, taču mūsdienu latviešu valodā tiem parādās pilna skaitļa paradigma. Piem., bieži daudzskaitļa formā tiek lietots vārds *attīstība*, taču daudz vēlāmāka būtu vienskaitļa forma:

- (1) [*..*] *vadoties pēc klientu vēlmēm, pieprasījuma un tehnoloģiju attīstībām*. (lvTenTen14)

Arī vārds *veselība* ir vienskaitlinieks. Tā leksiskā nozīme ir organisma norišu kopums (LLVV VIII, 400). Tādējādi, vadoties pēc leksiskās nozīmes, šim vārdam ir ierobežota skaitļa izvēle, tas ir kā viens nedalāms un nesaskaitāms kopums, taču izplatīta ir arī daudzskaitļa forma, ir sevišķi situācijās, kad šo vārdu nepieciešams attiecināt uz vairāk nekā vienu personu.

- (2) *Painteresējaties kā tas process notiek un kas notiek ar cilvēku veselībām šāda tipa ražotņu tuvumā*. (LatvianWaC)

Vārda *dzīvība* leksiskā nozīme ir īpaša matērijas eksistēšanas un kustības forma (LLVV II, 465). Ikvienam indivīdam tā ir viena, tādēļ šis vārds būtu jālieto vienskaitļa formā, tomēr mūsdienu valodā var vērot situācijas, kur, runājot par vairākiem cilvēkiem, tiek lietota vārda *dzīvība* daudzskaitļa forma, piem.:

- (3) *Ārstu skatījumā, pirmām kārtām, naudu vajadzētu novirzīt tiem pacientiem, kuriem tika izglābtas dzīvības*. (LatvianWaC)

Arī vairāki atvasinājumi ar piedēkli *-um-* uzskatāmi par abstraktas nozīmes vārdiem (Smiltnece 2013, 340). Lai arī šādos gadījumos, kādi redzami tālākajos piemēros, nav nepieciešama daudzskaitļa forma, tā tomēr valodā ir kļuvusi par izplatītu.

- (4) *Zobu veselības kritiskākie vecumi, kad ir pastiprināts risks bojāties zobiem un rasties kariesam*. (LVK2018)
- (5) [*..*] *apkopoti pāris pantiņi, atziņas dažādiem vecumiem*. (lvTenTen14)
- (6) [*..*] *tā kā tagad ir avitaminožu laiks, kad vairāk attīstās nogurumi*. (LatvianWaC)

Interesanta situācija ir ar vārdu *prāts*, kas lielākoties lietojams vienskaitļa formā. Latviešu valodā šī vārda daudzskaitļa forma apzīmē konkrētu cilvēku grupu ar noteiktām intelekta pazīmēm.

- (7) *Apmeklētāji varēs arī pārliecināties, ka tehniskie **prāti** ir pieprasīti darba tirgū.* (LatvianWaC)

Šādos gadījumos daudzskaitļa forma iegūst konkrētāku nozīmi, tomēr vienskaitļa formas lietojums būtu vēlams, kad tiek pausta vārda pamatnozīme kā psihisko norišu un personības īpašību kopums:

- (8) *2009. gada septembrī Latvijā uzkarša pilsētnieku **prāti**.* (LatvianWaC)

Izplatīts ir arī vārda *spēks* daudzskaitļa formu lietojums:

- (9) ***Spēki** beidzas ļoti strauji, droši vien arī tāpēc, ka ūdens ir tik auksts.* (LVK2018)

Vielu vai masu nosaukumos nu jau par jaunu parādību vairs nav uzskatāms tas, ka tādi produktu nosaukumi kā *piens, siers, jogurts* tiek lietoti arī daudzskaitlī. Tāpat arī vārda *gaļa* daudzskaitļa formu izmantojums pieaug. Tomēr tas kļūst populārāks situācijās, kur vēlamāka būtu vienskaitļa forma. Piem.:

- (10) *[..] kā arī **plašu grila ēdienu klāstu, steikus no labākajām gaļām.*** (LatvianWaC)

Arī vairāki dabas parādību nosaukumi, kas bijuši tradicionāli vienskaitlinieki, mūsdienā valodā lietoti arī daudzskaitlī. Piem.:

- (11) *Koks vairāk cietīs ziemas **salos.*** (LatvianWaC)
 (12) *Pēdējās dienās daudzās Eiropas valstīs svelmi pavadījuši postoši negaisi ar vētrām, **krusām** un īslaicīgus plūdus izraisošām lietusgāzēm.* (LatvianWaC)

Šāds dabas parādību nosaukumu lietojums daudzskaitlī spēj paust lielāku kvantitāti un spēcīgāku intensitāti, taču lielā daļā šādu situāciju, kad nav svarīga ekspresīva izteiksme un stilistiska papildinformācija, vēlamāka būtu vienskaitļa forma, ko paredz arī šo vienskaitlinieku leksiskā nozīme.

Kopumā vienskaitlinieku, kurus lieto tikai vienskaitlī, kļūst arvien mazāk. Arī Daina Nītiņa (2011, 27–28) skaidro, ka latviešu valodā vērojama parādība paplašināties vārdu semantikai un to formu lietojumam, ko ietekmējuši vairāki faktori: izteikt jaunas nozīmes, meklēt precīzāku izteiksmi, citvalodu vārdu lietojuma tradīcijas un terminoloģijas ietekme. Mūsdienās kļūst arvien aktuālāk tradicionālos vienskaitliniekus lietot daudzskaitlī. Šai parādībai vērojamas arī valodas modes iezīmes, taču tādā aspektā kā valodas jauninājumi, inovācijas un mode valodas parādības maz tiek fiksētas un analizētas latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās.

3. Angļu valodas ietekme skaitļa formu lietojumā latviešu valodā

Tā kā valoda ir dzīva un mainīga, ļoti liela nozīme ir arī valodu kontaktiem. Mūsdienā latviešu valodā ir vērojama liela angļu valodas ietekme. Angļu valodas ietekmi nodrošina fakts, ka tā ir *lingua franca* un tiek lietota kā saziņas valoda ļoti lielā pasaules daļā. Juris Baldunčiks (2005, 6) kā iemeslu angļu valodas ietekmei min ne tikai to, kāds spēks globālajā izplatībā un starptautiskajā saziņas funkcijā ir tādām anglofoniskajām valstīm kā Amerikas Savienotās Valstis, bet arī to, ka liela loma angļu valodas ietekmes vairošanā ir pašiem latviešiem, kuri nespēj un, iespējams, arī nevēlas stingri nošķirt abas valodas.

Angļu valodas ietekmē latviešu valodā ir vērojams netipisks daudzskaitļa formu lietojums, un šāda angļu valodas parauga pārņemšana mūsdienu latviešu valodā kļūst arvien izplatītāka.

J. Baldunčiks (2005, 7) kā pirmo šādas angļu valodas ietekmes piemēru min vārdu *aktivitātes* (angļu *activities*). Šī daudzskaitļa forma latviešu valodā ienākusi 20. gadsimta 80. gados. Sākotnēji tas ticis lietots vien sarunvalodā, taču vēlāk šo vārdu savā leksikā iekļāvuši arī svešvalodu pasniedzēji, tādēļ drīz to sāka lietot arī studenti (Baldunčiks op. cit.). Šī vārda lielā popularitāte un plašais lietojums apdraud tādu latviešu vārdu lietojumu kā *darbība*, *nodarbošanās*, *pasākumi*.

Vārds *aktivitāte* mūsdienu latviešu valodā ir ļoti plaši izmantots. Iespējams, daudzi valodas lietotāji par šī vārda daudzskaitļa formas izmantojumu nav aizdomājušies kā par burtisku pārcēlumu no angļu valodas. Lai gan aizguvums *aktivitāte* uzskatāms par vienskaitlinieku, kas būtu izmantojams vienskaitļa formā, piemēri parāda, ka tā daudzskaitļa forma tiek plaši izmantota dažādās jomās:

- (13) *Šīs vielas var ietekmēt psihisko veselību un sabiedriskās aktivitātes.* (LVK2018)
- (14) *Pamatota un pilnīga integrācija nozīmē visu mārketinga komunikācijas aktivitāšu saskaņošanu.* (LVK2018)

Vārds *aktivitāte(s)* tiek lietots gan nozīmē ‘aktīva darbība, rosība, reakcija’ (LLVV I, 15), gan arī vārdnīcā neminētā nozīmē kā ‘pasākumi’, kas ļauj secināt, ka daudzos gadījumos valodas lietotājs izvēlas šo angļu valodas aizguvumu, nevis latviskas cilmes vārdu. Faktori tam varētu būt vairāki: valodas lietotāja zināšanas, vārdu krājums, kā arī ērtums, ņemot vērā, ka vārdam *aktivitāte(s)* latviešu valodā izveidojusies diezgan vispārīga nozīme. Tādēļ valodas lietotājam var šķist ērti, ka vienu vārdu var izmantot dažādās situācijās. Šī aizguvuma biežo lietojumu spilgti rāda šādi jau stabili vārdu savienojumi: *militāras aktivitātes*, *valdības aktivitātes*, *ekonomiskās aktivitātes*, *kriminālās aktivitātes*, *komunikācijas aktivitātes*, *religiskās aktivitātes*, *fiziskās aktivitātes*, *kustības aktivitātes*, *mobilizācijas aktivitātes*, *protesta aktivitātes*, *informācijas aktivitātes*, *radošās aktivitātes*, *pētnieciskās aktivitātes* (LVK2018).

Arī vārds *stratēģija* ir vienskaitlinieks. Līdz 20. gadsimta 90. gadiem tas tika lietots galvenokārt militārajā saziņā, savukārt tālāku šī vārda nozīmes attīstību sekmēja tā saskare ar pedagoģisko literatūru angļu valodā, kas nodrošināja tā atkārtotu aizgūšanu nozīmē ‘metode, veids, paņēmieni’ (Baldunčiks 2005, 8). Šobrīd vārds *stratēģija* tiek lietots gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī. Tātad vārds *stratēģija* jau tiek uzskatīts par tādu, kas nosauc skaitāmu priekšmetu un ko tāpēc var lietot arī daudzskaitļa formā:

- (15) *Tā kā es esmu lasījusi un studējusi ļoti daudz nozaru stratēģijas.* (LVK2018)
- (16) *Latvijas Ilgtspējīgas attīstības stratēģijas „Latvija 2030”.* (LVK2018)
- (17) *[..] par spīti Ziemeļu valstu politikajām stratēģijām.* (LVK2018)

Turklāt vienā teikumā kā vienlīdzīgi teikuma locekļi dažkārt tiek lietoti vārdi *stratēģijas* un *metodes*, taču, ņemot vērā, ka vārda *stratēģija* leksiskā nozīme tulkojumā no angļu valodas jau ietver ‘metode, paņēmieni, veids kāda mērķa sasniegšanā’ (Baldunčiks 2005, 8), var secināt, ka leksiskās nozīmes ziņā šie abi vārdi pārklājas, tādēļ nebūtu nepieciešamas vienuviet tos lietot, kā tas sastopams vairākos piemēros:

- (18) [...] *inovatīvās ražošanas stratēģijas un metodes*. (LatvianWaC)
 (19) *Līdztekus tam grāmatā ir atklātas praktiskas stratēģijas un metodes*. (LatvianWaC)

Ar vārdu *stratēģija* tiek veidoti arī dažādi citi liekvārdīgi savienojumi:

- (20) *Zilā okeāna stratēģijas metodes pielietojums*. (LatvianWaC)
 (21) [...] *tā jau ir galvenā šī paņēmiena stratēģija*. (LatvianWaC)
 (22) [...] *tādu mārketinga stratēģijas paņēmienu*. (LatvianWaC)

Vārdu *kompetence* (angļu *competence*) mūsdienās lieto nozīmē ‘plašas zināšanas, lietpratība’ (LLVV IV 318). Kā norāda J. Baldunčiks (2005, 9), latviešu valodā ir radusies neskaidrība semantisko mikrolauku *kompetence* un *prasmē* starpā, jo šim angļu vārdam ir nozīmju kopa ‘prasmē, māka; spēja; zināšanas’. Mūsdienu latviešu valodā izplatīti ir abi vārdi – gan *prasmē*, gan *kompetence(s)*. Turklāt arī vārds *prasmē* mūsdienās tiek reti lietots ierastajā vienskaitlī, dominējošs ir daudzskaitlis, kas radies pēc angļu *skills* parauga.

Vārdu *kompetence* latviešu valodā būtu vēlams lietot vienskaitļa formā, tomēr plaši tas tiek lietots arī daudzskaitlī:

- (23) *Zemes pašpārvaldes iespējas un kompetences samazinājās*. (LVK2018)
 (24) [...] *kurpnieka kompetences un prasmes apliecina, kādus apavus viņš pats nēsā*. (LatvianWaC)
 (25) [...] *atbilstoša izglītība, kas nodrošina nepieciešamo zināšanu un kompetenču kopumu*. (LVK2018)

Vārds *inteligence* intelekta un intelektuālo spēju nozīmē ir uzskatāms par angļu un latviešu valodas viltus draugu (Baldunčiks 2005, 9). Šis aizguvums mūsdienu latviešu valodā tiek lietots ne vien vienskaitļa, bet arī daudzskaitļa formā:

- (26) *Vairāku pieminētais I. Lancmanis, liekas, ir cilvēks ar visām iespējamām inteligencēm*. (LatvianWaC)
 (27) [...] *daudzi no Gardnera inteligencu veidiem*. (LatvianWaC)

Piemēri liecina, ka vārds *inteligence* daudzskaitļa formā lietots nozīmē ‘intelektuālās spējas’, kas, balstoties uz aplūkotajiem piemēriem, ir dažādas, vairākas un saskaitāmas.

Vēl viens piemērs angļu un latviešu valodas viltus draugiem ir vārds *politika*, ko mūsdienās diezgan bieži lieto daudzskaitlī angļu valodas vārda *polities* ietekmē. Kā uzsver J. Baldunčiks (2005, 10), konteksts lielākoties prasa cita vārda lietojumu, piem., *kurs, līnija, nostāja, metodika, noteikumi* u. c. To, ka vārdam *politika* daudzskaitļa formā ir plašs lietojums, rāda arī piemēri:

- (28) *Piemēram, dzimstību ietekmējošās politikas var iedalīt divās grupās – pronatalistiskas politikas, antinatalistiskas politikas*. (LVK2018)
 (29) [...] *šī stratēģija cita starpā ir balstīta arī uz ES nostādnēm un politikām*. (LVK2018)

Latviešu valodā vārdam *praksē* ir vairākas nozīmes nianses. Lielākoties tas tiek lietots nozīmē kā darbība, veicamo uzdevumu kopums kādā nozarē, taču nereti šis vārds daudzskaitlī lietots kā pieredze, iemaņu un prasmju kopums.

- (30) *Visas prakses un metodes, ko lietojam*. (LatvianWaC)
 (31) *Un šeit noder dažādas prakses – piemēram, joga*. (LatvianWaC)

- (32) [...] dzīve mums piespēlēja daudz un dažādas **prakses**, kuras radīja sajukumu un haosu. (LatvianWaC)

Vārds *ekonomika* mūsdienu latviešu valodā plaši tiek lietots arī daudzskaitļa formā. Kā norāda J. Baldunčiks (2005, 10), šāds daudzskaitļa lietojums ir pārņemts no angļu valodas.

- (33) *Eiropas Centrālās bankas (ECB) „naudas drukāšanas” apjomi ir milzīgi, tomēr tiešā ietekme uz Baltijas ekonomikām būs diezgan maza.* (LVK2018)
- (34) [...] *spēcīgi iedragās visas ekonomikas.* (LatvianWaC)

Arī piemēri rāda, ka šī vārda daudzskaitlis latviešu valodā ir bieži lietots un ka valodas lietotāji neizjūt kādu ierobežojumu skaitļa izvēlē, tomēr, ja vārds *ekonomika* tiek uztverts kā noteikts ražošanas attiecību kopums, to būtu vēlams lietot vienskaitlī. Lietojot to šādā leksiskajā nozīmē, nav pamata izvēlēties daudzskaitli, jo jau vārda pamatnozīme ietver to, ka tas ir nesaskaitāms un nedalāms kopums.

Par burtisku pārcēlumu no angļu valodas uzskatāma arī vārda *kvalifikācija* daudzskaitļa forma *kvalifikācijas* (angļu *qualifications*). Nav īsta pamata, lai šo vārdu lietotu daudzskaitlī, izsakot tā pamatnozīmi ‘sagatavotība un atbilstība noteiktām specialitātes vai profesijas prasībām’ (Baldunčiks 2005, 10):

- (35) [...] *pamatā ir saraksts ar konkrētām kvalifikācijām un minimālām prasībām pēc bakalaura grāda.* (LVK2018)
- (36) [...] *saskaņā ar tajā noteiktajiem nosacījumiem un nepieciešamajām kvalifikācijām.* (LatvianWaC)

Lai arī šī vārda leksiskā nozīme ietver to, ka tas ir nedalāms un nesaskaitāms jēdziens, piemēros parādās valodas lietotāju izjūta, ka *kvalifikācija* var būt dažāda, t. i., skaitāma, tāpēc valodas lietotāji nereti izvēlas daudzskaitļa formu, lai gan iederīgāka ir vienskaitļa forma *kvalifikācija* kā sagatavotības un nepieciešamo prasmju kopums.

Arī vārda *kvalitāte* daudzskaitļa forma *kvalitātes* ir burtisks pārcēlums no angļu valodas (sal. angļu *qualities*), ko mūsdienās daudzskaitļa formā lieto nozīmē ‘īpašību, spēju kopums’.

- (37) *Šis ir piemērots laiks, lai sabiedrība iesaistītos un pateiktu, kādas kvalitātes un ko kopumā tā sagaida no Latvijas Valsts prezidenta.* (LVK2018)
- (38) *Saimniecību izvēlē uzmanība tika pievērsta arī to vadītāju personiskajām kvalitātēm.* (LVK2018)
- (39) [...] *unikālas tehnoloģijas sporta un tūrisma apaviem – viegli, izturīgi, ar visaugstāko komfortu un izcilām amortizācijas, saķeres un stabilitātes kvalitātēm.* (LatvianWaC)

Šādā lietojumā vārdu *kvalitātes*, kas lietots pēc angļu valodas parauga, iespējams aizstāt ar latviešu valodas vārdu *īpašības, spējas*.

Angļu valodas ietekmē ir mainījies arī vārda *efekts* lietojums. Tā daudzskaitļa forma atsevišķos savienojumos, piem., *gaismas* vai *skaņas efekti*, sastopama samērā sen (Baldunčiks 2005, 11). Kā norāda J. Baldunčiks (op. cit.), angļu valodā daudzskaitļa formu *effects* lieto vairākās nozīmēs, taču mūsdienu latviešu valodā arvien vairāk tiek pārņemtas šī vārda angļu valodā lietotās nozīmes. Vairākos šī vārda lietojuma gadījumos vēlamāka būtu vienskaitļa forma, savukārt citviet šī

vārda precīzāks tulkojums būtu vārdi *iedarbība, ietekme, rezultāts, sekas* u. c. Arī piemēri rāda, ka daudzskaitļa formu *efekti* iespējams aizstāt ar citu vārdu, tādējādi mazinot pārlieku lielu angļu valodas ietekmi un burtisku pārcēlumumu. Piem., turpmākajos piemēros piemērota izvēle būtu arī vārds *rezultāts*.

- (40) [...] *uzskata, ka efekti būtu vēl spēcīgi, ja tos savienotu ar konkurētspējīgiem produkcijas noieta tirgiem.* (LVK2018)
- (41) *Pateicoties tam atjaunošanas efekti ir redzami jau pēc 24 stundām no pirmās lietošanas reizes.* (LVK2018)
- (42) un (43) piemērā būtu iespējams lietot arī vārdu *ietekme, iedarbība*:
- (42) *To ietekmē sezonāli efekti.* (LVK2018)
- (43) [...] *daudzi mikroviļņu efekti, kā arī dielektriskās karsēšanas lietojuma jomas vēl nav apzinātas.* (LVK2018)

Mūsdienu latviešu valodā ir nostabilizējies vārdu savienojums *blakus efekti*, attiecinot to lielākoties uz medikamentu, retāk atsevišķu pārtikas produktu izraisītu nevēlamu ietekmi uz cilvēka organismu. Reizēm tiek lietots arī jēdziens *blakusparādības*, kas parāda, ka valodā starp jēdzieniem *efekti* un *parādības* nav vienotas lietošanas sistēmas un īstas skaidrības. Šādam lietojumam par paraugu tiek ņemta angļu valoda, kur izplatīts ir tāds vārdu savienojums kā *side effects*, kas, burtiski tulkojot, ir ‘blakus efekti’.

- (44) [...] *lietošanas laikā pacientam iespējami blakus efekti.* (LVK2018)
- (45) *Pētnieki, pārskatot 500 zinātniskus rakstus par govīs pienu, neatrada nevienu, kurā tas būtu atzīts kā „lielisks uzturs, bez blakus efektiem”.* (LVK2018)

Izvēloties precīzāku vārdu, rūpīgāk tulkojot tekstus, kā arī apzinoties abu valodu – latviešu un angļu – individualitāti, vārda *efekts* daudzskaitļa formas lietojumu būtu iespējams arī mazināt, jo latviešu valodā ir citi piemēroti vārdi, ar kuriem šo formu varētu aizstāt.

Nevēlams daudzskaitļa formas lietojums ir arī šī vārda atvasinājumam *efektivitāte*. Angļu valodā šis vārds tiek lietots gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī (*efficiency – efficiencies*), kas varētu būt ietekmējis šī vārda skaitļa izvēli un lietojumu arī latviešu valodā.

- (46) [...] *mācību metožu izstrāde IzM pilotskolām un to efektivitāšu pētīšana.* (LatvianWaC)

Arī vārda *reakcija* daudzskaitļa formas izvēli un lietojumu var būt ietekmējis angļu valodas vārds *reactions* (Baldunčiks 2005, 11). Nozīmē ‘darbība, izturēšanās, ko izraisa kādu ārējo apstākļu, norišu ietekme’ (LLVV VI(2), 563) šis vārds nereti lietots arī daudzskaitlī:

- (47) *Ceturtkārt, teātra rāmis nosaka skatītāja kognitīvās un emocionālās reakcijas.* (LVK2018)
- (48) [...] *profesionāliem sportistiem asinsvadu reakcijas uz slodzi attīstās ātrāk nekā sirds ritma izmaiņas.* (LVK2018)
- (49) *Ja tomēr ar dažām reakcijām neizdodas tikt galā, mēģini savus trūkumus pārvērst efektā.* (LVK2018)

No vienas puses, daudzskaitļa formas *reakcijas* lietojums var būt arī angļu valodas ietekme. No otras puses, tā varētu būt arī mūsdienu cilvēka apkārtējās pasaules un tās reāliju uztvere. Proti, mūsdienās lielāka nozīme tiek piešķirta

cilvēka izjūtām, emocijām un uzvedībai, tādēļ saprotams kļūst fakts, ka tiek runāts arī par dažādām *reakcijām*, lai gan iederīgāka būtu vienskaitļa forma *reakcija*.

Problemātiska ir aizguvuma *komunikācija* daudzskaitļa forma, ko latviešu valodā lieto diezgan bieži. Ierasti ir tādi savienojumi kā *inženieru komunikācijas*, *apakšzemes komunikācijas*, kas apzīmē noteiktu sakaru sistēmu. Gadījumos, kad šis vārds lietots nozīmē ‘sazināšanās’, lietojama būtu tikai vienskaitļa forma, piem., *iedzīvotāju komunikācija*. Angļu valodā ir izplatītas abu skaitļu formas *communication* un *communications*, kas varētu būt iespaidojis arī šī vārda skaitļu formu lietojumu latviešu valodā. Piem., vārds *komunikācija*, attiecinot to uz cilvēku savstarpējo saziņu, lietojams vienskaitļa, ne daudzskaitļa formā:

- (50) [...] *svarīga nozīme ir komunikācijām ar pircējiem.* (LatvianWaC)
 (51) *12–14 dienas atklātā jūrā, bez izkāpšanas krastā, komunikācijām ar ārpasauli un pilsētu redzēšanas.* (LatvianWaC)

Vārds *konsekvence* vārdnīcā atrodams tikai nozīmē ‘noteiktība, nelokāmība, likumsakarība’ (LLVV IV, 341), un šādā nozīmē vārda daudzskaitļa forma parādās reti. Daudzskaitļa formā šis vārds lielākoties lietots nozīmē ‘sekas’, kas šādā lietojumā ir burtisks pārcēlums no angļu valodas:

- (52) [...] *tika arī piedraudēts, ka sekos konsekvences, ja uzdotās normas nepildīs.* (LVK2018)
 (53) [...] *tā var būt pārāk riskanta un izraisīt milzīgas juridiskas konsekvences.* (LVK2018)

Šis ir uzskatāms gadījums, kur visos minētajos piemēros vārdu *konsekvences* var aizstāt ar latviešu valodas vārdu *sekas*. Tam var būt vairāki iemesli, kādēļ starp valodā jau esošu vārdu un citvalodas aizguvumu tiek izvēlēts svešvārds. Tā var būt valodas lietotāju nezināšana vai arī vēlme radīt šķietami gudrāku un sarežģītāku izteiksmi. Bieži vien šādi neveiksmīgi mēģinājumi un arī tulkošanas neprecizitātes noved pie burtiskiem pārcēlumiem, kas valodā nostabilizējas un kļūst ierasti.

Angļu valodas ietekmē papildu nozīme radusies arī vārdam *kapacitāte*. Angļu valodā viena no vārda *capacity* nozīmēm ir ‘spējas, dotības, jauda’ (Birzvalka 1997, 171), kas skaitļa ziņā nav ierobežota. Šai nozīmē un abu skaitļu formās vārds *kapacitāte* tiek lietots arī latviešu valodā, tomēr šāds lietojums uzskatāms par t. s. viltus draugu. Latviešu valodā vārds *kapacitāte* tomēr tradicionāli lietots vienskaitlī, jo tā leksiskā nozīme ir abstrakts nojēgums ‘spēja ietilpināt, uzkrāt’ (LLVV IV, 129, 130). Taču piemēri rāda, ka pēc angļu valodas parauga vārds *kapacitāte* pēdējā laikā tiek lietots arī nozīmē ‘spējas, dotības, jauda’, turklāt daudzskaitļa formā:

- (54) [...] *solot atbalstīt Latvijas centienus aizsardzības kapacitāšu stiprināšanā.* (LVK2018)
 (55) *Ar 24 stundām diennaktī, noteiktām garīgām un fiziskām kapacitātēm.* (LatvianWaC)
 (56) *Komandas izaugsme ir tās radošuma, sadarbības, iniciatīvas, komunikācijas, domāšanas, empātijas, inteligences un citu līdzīgu kapacitāšu palielināšanās.* (LatvianWaC)

Latviešu valodā vārds *risks* ļoti ilgi ticis lietots tikai vienskaitlī. Mūsdienās vērojama tendence izmantot angļu valodas paraugu, kur šim vārdam atbilst gan

angļu *risk*, gan arī citi vārdi, un lietot to daudzskaitļa formā (Nītiņa 2011, 27). Arī Ilze Lokmane (2011, 105) plašsaziņas līdzekļu valodā novērojusi šādu nevēlamu tendenci, kad bez pamatotas vajadzības vārds *risks* tiek lietots daudzskaitlī, it kā uzsvērot, ka risks var izpausties dažādi:

- (57) [...] *augstākie nabadzības riski nemainīgi trīs gadu garumā ir nepilnajās un daudzbērnu ģimenēs.* (LVK2018)
 (58) [...] *riskus palielina neprognozējamie politiskie riski.* (LVK2018)
 (59) [...] *nodrošina to, ka ražotājs tiks mazāk pakļauts valūtu svārstību riskiem.* (LatvianWaC)

Par viltus draugu uzskatāms arī vārds *lirikas* (sal. angļu *lyrics*), ko lieto kā *dziesmu vārdi*. Latviešu valodā ir vārds *lirika*, ko lieto vienskaitlī un kam ir divas nozīmes: ‘literatūrzinātnes jēdziens, kas apzīmē daiļliteratūras veidu’; ‘sirsnīgu, emocionālu elementu kopums’ (LLVV IV, 723). Angļu valodas ietekmē latviešu valodā plaši tiek lietota šī vārda daudzskaitļa forma ar nozīmi ‘dziesmu vārdi’:

- (60) *Padsmiņieces vecumā rakstīju arī dziesmām vārdus jeb, kā mēs tos saucām, „lirikas”.* (LatvianWaC)
 (61) *Viņas vokāls veismīgi arī saskan ar lirikām.* (LatvianWaC)

Secinājumi

Plašinoties valodu kontaktiem un iespējām, mūsdienās latviešu valodā arvien lielāka kļūst angļu valodas ietekme. Daļa substantīvu, kas latviešu valodā uzskatāmi par vienskaitliniekiem, pēc angļu valodas parauga tiek lietoti abu skaitļu formās, turklāt vairāki no tiem iegūst arī jaunu leksisko nozīmi. Tas savukārt rada citu procesu – šādas daudzskaitļa formas dažādu jēdzienu vai parādību nosaukšanā tiecas konkurēt ar latviešu valodā jau esošiem vārdiem. Iespējams, to varētu uzskatīt par valodas modi. Tomēr sekas ir tālejošas, jo valodas lietotāji par šādu angļu valodas ietekmi parasti nedomā, tādēļ savas nezināšanas, neprasmes izteikties vai arī nepietiekama vārdu krājuma dēļ netieši veicina problemātiskas pārmaiņas valodas gramatiskajā un leksiskajā sistēmā.

Valoda ir dzīva un mainīga, un ne vienmēr visas pārmaiņas uzskatāmas par sliktām un nevēlamām, tomēr ir vērts aizdomāties par citvalodu, šajā gadījumā angļu valodas, ietekmi, jo tieši valodas lietotāju rokās ir iespēja noteikt, kādu latviešu valodu lietosim nākotnē.

Saīsinājumi

LatvianWaC	<i>Latvian Web</i>
LLVV	<i>Latviešu literārās valodas vārdnīca</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss 2018</i>
lvTenTen14	<i>Latvian Web 2014</i>

Avoti

1. Birzvalka, Irēna (red.). 1997. Angļu-latviešu vārdnīca. Rīga: Jāņa sēta.
2. Cepļītis, Laimdota (red.). 1972. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. Rīga: Zinātne.

3. Ceplītis, Laimdots (red.). 1973. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. Rīga: Zinātne.
4. Ceplītis, Laimdots (red.). 1980. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. Rīga: Zinātne.
5. Ceplītis, Laimdots (red.). 1987. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6 (2). Rīga: Zinātne.
6. Ceplītis, Laimdots (red.). 1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. Rīga: Zinātne.
7. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss 2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
8. *Latvian Web 2014*. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lttenten-latvian-corpus/>
9. *Latvian Web*. Pieejams: <https://app.sketchengine.eu/#concordance?corpname=preloaded%2Flatvianwac&tab=basic&structs=s&refs=%3Ddoc.urldomain&operations=%5B%5D>

Literatūra

1. Baldunčiks, Juris. 2005. Neparasts daudzskaitlis mūsdienu zinātnes un izglītības valodā. *Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Valsts valodas komisijas raksti*. 1, 6–12.
2. Corbett, Greville G. 2000. *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Gil, David. 2013. Numeral classifiers. *The world atlas of language structures online*. Pieejams: <https://wals.info/chapter/55>
4. Kasperavičienė, Ramunė. 2002. Contrastive analysis of the grammatical category NUMBER in nouns in the English and Lithuanian languages. *Kalby studijos*. 2. Pieejams: https://www.kalbos.lt/zurnalai/02_numeris/02.pdf
5. Landman, Fred. 2011. Count nouns – mass nouns, neat nouns – mess nouns. *Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication*. Pieejams: <https://doi.org/10.4148/biyclc.v6i0.1579>
6. Lokmane, Ilze. 2011. Metonīmija plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6, 97–107.
7. Mingazova, Nailya G., Subich, Vitaly G., Shangaraeva, Liya. 2016. The semantic morphological category of noun number in structurally different languages. *International Journal of Environment & Science Education*. Russia: Kazan Federal University, 8387–8402. Pieejams: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1118022.pdf>
8. Nagle, Kitija. 2019. *Vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojums latviešu valodā*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
9. Nītiņa, Daina. 2011. Gramatika un valodas mode. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6, 23–32.
10. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. Rīga: Zinātne.
11. Riekstiņa, Rūta. 1980. Uzmācīgais daudzskaitlis. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 16, 176–180.
12. Smiltnece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–367.
13. Strazdiņa, Valija. 1970. Lietvārda daudzskaitlis nevietā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6, 118–123.

Summary

Not all nouns in Latvian have both singular and plural forms. In Latvian language, grammatical limitations have developed from the lexical meaning of the noun, therefore two groups can be distinguished: *singularia tantum* and *pluralia tantum*.

Language is constantly changing, therefore there have also been significant alterations in the use of these words. The current paper presents nouns that traditionally are considered as *singularia tantum*, but due to influence of English they have inappropriate use of number and also new lexical meanings. This paper is based on Master's thesis "The use of *singularia tantum* and *pluralia tantum* in Latvian" developed in 2019.

Keywords: *singularia tantum*; singular; plural; category of number; substantive number.

**What is an image schema?
Looking for an answer in Latvian and
Mandarin Chinese
*Kas ir tēlu shēma?
Meklējot atbildi latviešu un ķīniešu valodā***

Marija Nikolajeva

Chair of Latvian and General Linguistics
Department of Latvian and Baltic Studies
Faculty of Humanities, University of Latvia
4a Visvalža iela, Rīga, LV-1050, Latvia
E-mail: mnikolajeva2@gmail.com

Image schema is one of the key notions in the discussions of the semantics of spatial adpositions. The diversity of related topics and the abundance of literature on these conceptual primitives makes the concept *image schema* difficult to grasp. The aim of this article is to clarify this notion by explicating on some important aspects of the schematization and representation of spatial scenes using the CONTAINMENT schema as an example. The article also demonstrates that the cross-linguistic comparison of an image schema is an effective method employed to better understand the universal cognitive processes underlying language use.

The article contains a comparison of the spatial functional units that express the CONTAINMENT schema in Latvian and Mandarin Chinese, a discussion of the blurriness of the boundary between the concepts *containment* and *support* and their relation to the concept *location*. The relationship between image schemas and semantic frames, the factors that influence schematization and the phenomenon of parallel usage of locative units are discussed too. Image schema transformations are characterized as the mechanism of extending the meanings of spatial phrases.

Keywords: conceptual primitive; CONTAINMENT schema; SUPPORT schema; parallel usage; frame semantics; factors of schematization.

Introduction

Spatial units have never been a neglected research topic in neither Latvian nor Chinese linguistics. For the Latvian language, the most significant recent publications on prepositions include a profound analysis of the historical development of the prepositional system by Daina Nītiņa (1978, 2007, 31–99; 2013, 619–640) and a detailed overview of the use of prepositions by Dzintra Paegle (2003, 180–207). The application of the cognitivist methodology to studying Latvian prepositions is still a novel approach, with the first paper on the subject being Linda Apse's (2011) doctoral dissertation. Also, the locative case is usually grouped together with other cases in descriptions of Latvian grammar (Paegle 2003, 37–82; Kalnača 2013, 60–73; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 343–435),

and analysing the locative case together with prepositions as semantically equal units is a novelty.

In China, the field of cognitive semantics is attracting many researchers' attention. For instance, Qiu Bing (2008), Chu Zexiang (2010), Yuan Yulin (2010), Chen Changlai (2014) have analysed the evolution and modern use of spatial constructions applying some elements of the cognitivist methodology. Qi Huyang (2014) has profoundly studied the representation of the spatial domain by Chinese function words. Nevertheless, to understand what spatial phrases can tell us about human cognition and the processes that ensure the development of abstract thought from everyday physical activities, more research is required in both China and Latvia. The first step of such research would be the collection of representative linguistic data, and the theory of image schemas seems to provide the essential guidelines for the selection process.

The **image schema theory** emerged in the context of “[t]he total absence of an adequate study of imagination” that would explore “the central role of human imagination in all meaning, understanding, and reasoning” (Johnson 1987, ix). The formation of such context was due to the dominant role of the Objectivist orientation in the Western philosophical and cultural tradition. Objectivism views that concepts and their interrelations exist in the world independently of human understanding and that concepts directly map onto objects, properties, and relations regardless the context (ibid, x).

“This received Objectivist view of meaning and rationality has been seriously questioned both on logical grounds and on grounds of a wide-range collection of empirical studies” (ibid, xi). The Experientialist studies “point to one fundamental moral: *any adequate account of meaning and rationality must give a central place to embodied and imaginative structures of understanding by which we grasp our world*” (ibid, xiii, Johnson's italics). Image schemas are among these structures (ibid, xi).

Two of the most frequently used examples in the image schema discourse are the CONTAINMENT or CONTAINER schema and the SUPPORT or SURFACE schema. It is common for the discussions of these schemas to mention locative expressions containing the prepositions *in* for the former and *on* for the latter, which can be misleading for those readers who are just developing their understanding of the relations between the body, cognition and language. Indeed, these prepositions can represent these schemas, but the relationship between the two is more complex than mere mapping. Also, image schemas are constituted by a wide range of constructions, not just the prepositional ones, therefore, when *in* and *on* are labelled as instances of schema activation it should be remembered that they only represent fragments of the schemas.

These fragments are complex entities, though. By studying them, one can unearth such facts about language and cognition that would be left undiscovered had such notion as *image schema* not been introduced. This is especially evident in terms of cross-linguistic analysis, since the comparison of the data from several languages increases the number of facets analysed in each language. Because of the complexity of the notion, it is necessary to understand what image schemas are before undertaking the analysis of locatives.

1. Image schemas as patterns of experience

The means of expressing spatial relations have always attracted linguists' attention. Locative expressions provide an effective ground for studying the connections between the amodal symbol systems (linguistic representations) and perceptual or sensorimotor systems (Lipinski, Spencer, Samuelson 2010, 102) in knowledge acquisition and reasoning. The knowledge of relations is just as important as the knowledge of objects, and space may be the place where relational knowledge emerges (Gasser, Colunga, Smith 2000, 214; Smith, Samuelson 2010, 188).

Spatial language has been studied from different perspectives; the one taken in this article reflects the framework set by Ronald Langacker (1987, 2009, 2014), Leonard Talmy (2005, 2012), Mark Johnson (1987, 2005), George Lakoff (1987), Jean Mandler (1992, 2005). This approach focuses on two fundamental processes that characterize cognition and language acquisition – schematization and categorisation (Langacker 2014, 79). Both are necessary strategies of surviving in the surrounding reality: on the one hand, they help save energy consumed by the brain, on the other hand, they ensure successful communication.

The research on spatial terms undertaken by Langacker (1987) and Talmy (2012) has demonstrated that locative expressions can be analysed as schematic representations of spatial scenes, abstracted to the level of primitive schemas, such as paths, bounded regions, contact, forces of various kinds etc. Developing the idea of schematization, Johnson (1987) and Lakoff (1987) have proposed their theory of image schemas. These schemas arise from “recurrent everyday bodily experiences such as the early childhood experience of putting things into containers and taking them out” (Dodge, Lakoff 2005, 58). The term *image schema*, with emphasis on the word *image*, was coined “primarily to emphasize the bodily, sensory-motor nature of various structures of our conceptualization and reasoning” (Johnson 2005, 18).

Thus, “image schemas are the recurring patterns of our sensorimotor experience by means of which we can make sense of that experience and reason about it, and that can also be recruited to structure abstract concepts and to carry out inferences about abstract domains of thought” (Johnson 2005, 18–19). The patterns or classes of experience start developing independently of language, prior to language learning, while children perform actions or observe others acting. As a result, children start learning language with some concepts being ready by that time (Dodge, Lakoff 2005, 60; Mandler 1992; 2005; Mandler, Pagán Cánovas 2014, 513). As more facets of experience develop, the concepts reflecting a small number of physical relations become more general and extend to cover a wider range of relations, with further extension towards more and more abstract relations (Gasser, Colunga, Smith 2000, 193–200).

In other words, by living through very basic experience, such as locations of objects, we form subconscious knowledge that structures our individual conceptual systems. This knowledge also shapes the conceptual system of the language in general. Image schemas as conceptual primitives are the mechanism that enables such structuring.

2. Image schemas as conceptual primitives

Closely related to the term *image schema* is that of *primitive*, a term that can cause some confusion. Spatial schemas associated with spatial units possess *trajector/figure* and *landmark/ground* specifications (Lakoff 1987, 419–420) and consist of fundamental spatial elements (Talmy 2005, 202–203), e. g., a point, a line, a plane, a boundary, an interior, parallelity, verticality, contact, etc. Such elements, “the first conceptual building blocks”, are sometimes called *spatial primitives* (Mandler, Pagán Cánovas 2014, 510). The experience with the spatial primitives results in the formation of classes of experience or image schemas that are characterized by specific structural elements, e. g., an interior, a boundary and an exterior for the CONTAINER schema (Lakoff 1987, 272). These elements demonstrate gestalt integrity only when joined, that is why image schemas are irreducible into yet simpler gestalts. Schemas are *primitive* in the sense of being unitary (Johnson 1987, 44; Kimmel 2005, 289). Image schemas are *conceptual primitives* because they are “foundational”, that is, “used to form accessible concepts” represented by language (Mandler 1992; 591).

Claude Vandeloise uses the term *primitive* in the context of *complex primitives* – units that are comparable to image schemas and, as some researchers believe, even more suitable for linguistic analysis (Correa-Beningfield, Kristiansen, Navarro-Ferrando, Vandeloise 2005, 343; Vandeloise 2006, 149). “Complex primitives are *primitives* because they are pre-linguistic concepts and they are *complex* because .. several characteristics acting like *family resemblance features* are necessary in order to describe them” (Vandeloise 2006, 149, his italics). In this approach, the emphasis is on the functions of spatial primitives rather than on their spatial characteristics, and the descriptions of complex primitives in the form of open lists of propositions are argued to be more specific and cover more sense distinctions than image schemas (Correa-Beningfield, Kristiansen, Navarro-Ferrando, Vandeloise 2005, 352).

However, in terms of mental representations as concentrations of characteristic features of concepts, not in terms of diagrams in the literature on cognitivism, there is no principal difference between lists of propositions, such as “*b* surrounds *a*” and “*b* protects *a*” (Correa-Beningfield, Kristiansen, Navarro-Ferrando, Vandeloise 2005, 351) and lists of spatial constituents such as an interior, an exterior and a boundary (Lakoff 1987, 272). Both are the forms of expression of each other and complement each other. Even if labelled as “container/content” and “bearer/burden” (Vandeloise 2006, 150), the relationships can be visualized and therefore mentally represented as images. Surely, such representations will be subjective and not shared by everyone, but so are the lists of propositions whose content may differ from speaker to speaker. Thus, the author of this article considers the term *image schema* for conceptual primitives appropriate.

3. The concept of containment in Latvian and Mandarin Chinese

The focus on image schemas helps sort linguistic data into highly abstract categories that can be compared cross-linguistically. Besides, pursuing a complex description of a conceptual category justifies juxtaposing different types of linguistic units, such as prepositions and the locative case in Latvian or localizers¹ and place words in Chinese. For instance, the following spatial units represent the CONTAINMENT schema in the two languages.

3.1. Latvian

The **locative case** is highly versatile. Its senses range from the prototypical containment – inner location (1a) to the containment in which the concept of the box is more abstract (1b, 1c, 1d). The equivalents of the locative case in other languages can be expressed by different units, such as *in*, *on* or *at*, or without specifying the geometrical aspects as Chinese place words do (see Section 4).

- (1) a. *Kastē tiek ievietotas 20 tenisa bumbas.*

box.LOC.SG

‘20 tennis balls are placed in the box.’² (LW2014³)

- (1) b. *Krokets [..] ir aizraujoša spēle laika pavadīšanai*

dārzā.

plavā

vai

pludmalē.

garden.LOC.SG

meadow.LOC.SG

or

beach.LOC.SG

‘Croquet [..] is an exciting game for spending time in the garden, meadow or at the beach.’ (LW2014)

- (1) c. *Pagaidi! Tev vajag cepuri galvā.*

head.LOC.SG

‘Wait! You need a hat on your head.’ (LW2014)

- (1) d. *Reiz man nācās sagaidīt Jauno gadu Ziemeļpolā.*

North Pole.LOC.SG

‘Once I had to celebrate the New Year at the North Pole.’ (LW2014)

The **preposition *iekš* ‘in’** is equivalent to the locative case, but it is not used in the standard language unless its use is justified by the semantic or grammatical

¹ A localizer (方位词 *fangweici*) is a spatial postposition. It is the semantic equivalent of the Latvian spatial preposition. The syntactic equivalent of the Latvian spatial preposition is the circumposition ‘在 *zai* ‘being at’ .. localizer’. It consists of the preposition 在 *zai* ‘being at’ which functions to indicate that the phrase is locative and the localizer that expresses specific orientation (Nikolajeva 2015). This article discusses the semantics of locative phrases, hence, the focus is exclusively upon localizers.

² The Latvian and Chinese examples contained in this article are translated into English by the author of the article.

³ LW2014 is an abbreviation for “Latvian Web (lvTenTen14)” throughout this article. The corpus consists of texts collected from the Internet in 2014 and contains 530 367 474 words (LW2014).

necessity. For instance, it can sometimes be used with indeclinable nouns or as a stylistic device to imitate old-fashioned language use (Nītiņa 1978, 87; 2007, 75, 85). According to the corpus data, this preposition is present in informal texts before the names of websites or other names written in other languages, before abbreviations or numeric expressions to which the locative case ending cannot be added (2a, 2b).

- (2) a. *Par dažādiem XSS piemēriem var palasīties iekš http://ha.ckers.org/xss.html.*
in.PREP http://ha.ckers.org/xss.html

‘You can read about different examples of XSS on http://ha.ckers.org/xss.html.’ (LW2014)

- (2) b. *Tā tiks “uzņemta” pēc “Avatara” tehnoloģijām, iekš 3D.*
in.PREP 3D

‘It will be “filmed” using the technologies of “The Avatar”, in 3D.’ (LW2014)

3.2. Mandarin Chinese

The localizer 里 *li* ‘in’ has originated from the noun 里 *li* ‘the inside or the lining of a garment’, opposite to 表 *biao* ‘the outside of a garment’ (Qiu 2008, 158). In the course of grammaticalization, as the result of semantic bleaching, 里 *li* has become a marker of inner location whose opposite is 外 *wai* ‘outside’. The localizer 里 *li* ‘in’ expresses the presence of the boundary between the interior and exterior, “emphasizes innerness” (Chen 2014, 427). It is the most common term for expressing inner location and it is widely used in both formal and informal contexts (3).

- (3) 他...进屋后发现小梦并不 在 房间 里。
ta [...] jin wu hou faxian Xiao Meng bing bu zai fangjian li
being-at.PREP room in.LOCZ

‘Having entered the room [...] he discovered that Little Meng was not in the room.’ (CW2017⁴)

The localizer 内 *nei* ‘in’ has developed from the noun that meant ‘inner side, inside’, opposite to 外 *wai* ‘the outer area, outside’ (Qiu 2008, 155). In comparison with 里 *li* ‘in’, this localizer puts a stronger emphasis on the presence of boundaries, the location within boundaries, and it is more typical of the formal register than 里 *li* ‘in’ (Zhao, Liu 2013, 240) (4).

- (4) 在 景区 内, 游客可以乘海上游艇...
zai jingqu nei youke keyi cheng haishang youting
being-at.PREP scenic area in.LOCZ

‘In the scenic area, visitors can enjoy yacht rides...’ (CW2017)

The localizer 中 *zhong* ‘in’ has evolved from the noun 中 *zhong* ‘centre’. Unlike the two previous ones, this localizer deemphasizes the presence of

⁴ CW2017 is an abbreviation for “Chinese Web (zhTenTen17) Simplified” throughout this article. The corpus consists of texts written in Simplified Chinese that were collected from the Internet in 2017. The corpus contains 13 531 331 169 words (CW2017).

boundaries and is generally used for the locations in shapeless, amorphous Ground objects (5). The other two localizers are not usually used in this sense. In the formal register, this localizer often replaces 里 *li* ‘in’ (Chen 2014, 425–427).

- (5) HEDP 在 水 中 能离解成五个正负离子。
 HEDP zai shui zhong neng lijie cheng wu ge zheng fu lizi
 being-at.PREP water in.LOCZ

‘In water, HEDP splits into five positive and negative ions.’ (CW2017)

Overall, Latvian and Chinese are similar in having chosen to represent the CONTAINMENT schema by locative functional units, whose usage coincides at least in expressing the prototypical containment inside a three-dimensional ground object. However, the Chinese expressions can be more specific in terms of the level of formality and in describing geometrical features, e. g., objects with or without clearly specified boundaries. Other, more specific properties of the CONTAINMENT schema in the two languages are yet to be understood.

4. The CONTAINMENT schema vs the SUPPORT schema

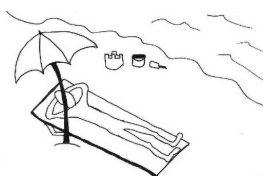
Being a native speaker of Russian, the author assumes that the prototypical sense of *on* is the location of the figure on the surface of the ground, e. g., *on the desk*, and the best example of *in* is the location of the figure inside a three-dimensional ground, e. g., *in the box*. However, the prototypical senses may vary across languages, even across speakers. With a large amount of cross-linguistic mismatch in the usage of *in* and *on*, much more substantial than in the usage of other spatial units, it becomes obvious that the distinction between containment and support is relative and the use of *in* and *on* is not solely motivated by the spatial parameters of the scenes.

Two-dimensional objects also have boundaries; therefore, they have the interior and exterior, but they are surfaces. For such scenes, one can choose which aspect will be the anchor of schematization – shape (*on*) or the property of having limits (*in*), as in *on the field* and *in the field* accordingly. The decision on which aspect to focus can also be determined by the semantic frame of the expression (discussed in Section 7).

More abstractly, one can think of any object as an area that is specified and delineated from the rest of space by the noun that names it. Then *in* expresses the location within the boundaries of this hypothetical area. This explains the extensive use of the locative case in Latvian (6a, 7a, 8a). The equivalent Chinese expressions show a different approach in representing physical features: the ground object is schematized as an area on the surface of the planet and the figure is on its surface, therefore, 上 *shang* ‘on’ is used (6b, 7b, 8b).

(6)⁵

(7)

(8)

(6) a. *māja kalnā*
 house mountain.LOC.SG
 ‘the house on the mountain’

(7) a. *cilvēks pludmalē*
 person beach.LOC.SG
 ‘the person at the beach’

(8) a. *kuģis jūrā*
 ship sea.LOC.SG
 ‘the ship at sea’

(6) b. 山 上 的 房 子
shan shang de fangzi
 mountain on.LOCZ ATTRIB house
 ‘the house on the mountain’

(7) b. 沙 滩 上 的 人
shatan shang de ren
 beach on.LOCZ ATTRIB person
 ‘the person at the beach’

(8) b. 海 上 的 船
hai shang de chuan
 sea on.LOCZ ATTRIB ship
 ‘the ship at sea’

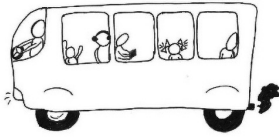
Apart from physical shape, objects can have other properties, including that of being designed for performing certain functions. The possession of such properties can be indicated by spatial expressions too, in the cases when *in* and *on* have additional meanings apart from the spatial ones. Languages may not coincide in the distribution of the functional senses over the spatial terms.

For instance, the normally used Chinese expression of the location on the bus or any other means of transport, especially with reference to commuting, is with 上 *shang* ‘on’ (9b). This localizer stands for the SUPPORT schema: a surface holds and carries objects. The schema has been extended to the situations of carrying objects (passengers) inside the ground (a bus), not on its upper surface, thus foregrounding purpose and downplaying geometry. Sometimes, if one needs to emphasize the location inside a vehicle that is perceived as a mere container rather than a means of transport, 里 *li* ‘in’ is used (9c).

Such functional distinction is not marked in Latvian when referring to public transport, but there are other contexts where the distinction is marked, with no corresponding marking in Chinese. For example, purpose rather than geometry can be brought into focus by the locative case that indicates that the hat is worn to protect from cold (10a). Here, it is the spatial expression of CONTAINMENT that expresses specific functional aspects of the relationship. Geometry is emphasized using the preposition *uz* ‘on’ that means that a hat, or any other object, is simply placed on one’s head, not worn (11a).

⁵ Illustrations kindly provided by Mg. philol. Liene Millere.

(9)

(10)

(11)

(9) a. *ciľvėki autobusā*
 people bus.LOC.SG
 ‘people in/on the bus’

(10) a. *cepure galvā*
 hat head.LOC.SG
 ‘the hat on the head’

(11) a. *cepure uz galvas*
 hat on.PREP head
 ‘the hat on the head’

(9) b. *公交车上 的人*
gongjiaoche shang de ren
 bus on.LOCZ ATTRIB people
 ‘people on the bus’

(10) b. *头上 的帽子*
tou shang de maozi
 head on.LOCZ ATTRIB hat
 ‘the hat on the head’

(11) b. *头上 的帽子*
tou shang de maozi
 head on.LOCZ ATTRIB hat
 ‘the hat on the head’

(9) c. *公交车里 的人*
gongjiaoche li de ren
 bus in.LOCZ ATTRIB people
 ‘people in the bus’ (inner
 location emphasized)

The decision about using *in* or *on* can be purely subjective or guided by the linguistic community’s conventions. Schematizing a relationship either as CONTAINMENT or as SUPPORT takes the physical features of the ground as the starting point, but the cross-linguistic variations in examples 6–8 and the intra-linguistic variations in 9–11 show that conceptualizing objects as ones with certain shapes is not always vitally important. Moreover, a language can possess specific units of describing spatial relationships without specifying whether the ground objects are surfaces or containers.

In Mandarin Chinese, the localizers 里 *li* ‘in’ and 上 *shang* ‘on’ are not usually used with the nouns labelled as *place words* (处所词 *chusuoci*). These can be defined as a subclass of nouns with inherent spatial semantics, mainly:

- geographic names (中国 *Zhongguo* ‘China’, 北京 *Beijing* ‘Beijing’),
- names of public institutions (外交部 *Waijiaobu* ‘Ministry of Foreign Affairs’, 警察局 *jingchaju* ‘police station’),
- names of areas (乡下 *xiangxia* ‘countryside’, 海边 *haibian* ‘seaside’, 南部 *nanbu* ‘south’, 前方 *qianfang* ‘front’) (Nikolajeva 2015, 160).

The schema that underlies the expressions with place words is more general than CONTAINMENT/CONTAINER or SUPPORT/SURFACE; it can be labelled as LOCATION/PLACE.

However, in certain conditions place words may be used with the localizers 里 *li* ‘in’ or 上 *shang* ‘on’. That is why Chu suggests representing all nouns as a continuum, with place words that are not used with localizers and the nouns that do require localizers at the opposite extremes and all other nouns in between – sometimes they take a localizer, sometimes they do not (Chu 2010, 90). For

instance, when the ground is identified as a public institution, the localizer 里 *li* ‘in’ is not necessary since there is no need to focus on the spatial characteristics of the ground (12a). If the institution is specifically understood as the premises it possesses, the emphasis is shifted onto the physical parameters of the relationship and the localizer 里 *li* ‘in’ can be used (12b). Even the expressions with the names of geographic areas can use localizers to emphasize the territories within their administrative borders (13a vs 13b).

(12) a. 因工负伤, 在 医院 治疗时自己花了两万余元医疗费。
 yin gong fushang, zai yiyuan zhiliao shi ziji hua le liang wan yu yuan yiliaofei
 being-at.PREP hospital

‘Because of a professional trauma, I spent more than 20,000 RMB on medication while being treated in the hospital.’ (CW2017)

(12) b. 在 医院 里 待了1月左右后来就出院啦。
zai yiyuan li dai le 1 yue zuoyou hou lai jiu chuyuan la
 being-at.PREP hospital in.LOCZ

‘I had spent about one month in the hospital, then I was discharged.’ (CW2017)

(13) a. 第七届亚欧首脑会议 在 北京 开幕。
 di qi jie Ya Ou Shou nao Hui yi zai Beijing kaimu
 being-at.PREP Beijing

‘The 7th Asia-Europe Meeting is opening in Beijing.’ (CW2017)

(13) b. 不符合 [...] 标准的 [...] 车辆从7月1日起禁止
 bu fu he [...] biao zhun de [...] qiche cong 7 yue 1 ri qi jin zhi
 在 北京 内 行驶
zai Beijing nei xingshi
 being-at.PREP Beijing in.LOCZ

‘The vehicles not meeting the [...] level are banned from driving in Beijing since July 1.’ (CW2017)

The examples discussed in this section show how locative phrases express the nuances of meanings. Sometimes speakers loosen the control over such subtleties and do not differentiate their use of locatives, which results in the term *tendency* being more descriptive in the context of spatial phrases than *rule* or *norm*.

5. The parallel usage of spatial units

Learning a language by language use refers to extracting linguistic schemas or patterns from the language one is exposed to (Langacker 1987, 65–66; Langacker 2009, 2). One’s use of spatial terms is influenced by the frequency and quality of one’s exposure to these terms. Sometimes, the speaker’s exhaustion or other physiological conditions, or the lack of knowledge of the conventions of a specific language may cause his / her inability to process spatial scenes according to conventions. This creates inconsistency in the usage of locatives.

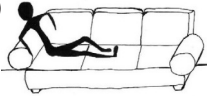
Parallel usage in the sense implied by the author of this article is a wider notion than *synonymy*. Synonyms are equally conventional; in case of parallelism, some units can be used quite widely but not be considered standard. For instance,

the transition from the *parallel* usage to the *synonymic* usage is referred to in Nītiņa's monography: while some expressions are "normally viewed as synonymous" (14a, 14b), for some phrases, "it looks like we have to admit that alongside the prepositional usage with the locative case '*visā pasaulē* [*'in the whole world'*] etc. the constructions with the preposition *uz* [*'on'*], eg, *uz visas pasaules nav otras tādas zemes* [*'on the whole world there is no such land'*] [*..*] have become a property of the standard language" (Nītiņa 1978, 176)⁶.

- (14) a. *putns sēž uz _____ zara* b. *putns sēž uz arā*
 bird sit on.PREP branch bird sit branch.LOC.SG
 'a bird is sitting on a branch' 'a bird is sitting on a branch'.

The relationships between the parallel expressions are an interesting object of research to better understand the mechanisms of spatial cognition and probably come up with certain predictions about the changes in the conventions of the spatial language. For instance, it would be interesting to know if parallelism is generated by a community, in the sense that each individual speaker tends to consistently use one unit he/she prefers but different speakers prefer different units, or if parallelism is typical of one speaker's language use. These findings would show the relative significance of preserving clear boundaries between concepts for language users, as well as shed some light on the issue of reaching both the speaker and the listener's target of the ease of cognitive processing.

With language use being a competition between several forms of expression, we can compare what is and is not expressed in different languages, and thus see the relations among concepts and clusters of concepts. For example, in both Latvian and Chinese, it appears that the concepts of inner location (*in*) and upper location (*on*) sometimes overlap, which is signalled by the presence of parallel variants (15, 16, 17). In each of these examples, there is one variant of the spatial construction that is generally used, and another one that is not rare either, even though it may be considered ungrammatical. Also, in Chinese, besides deciding upon the use of 上 *shang* 'on' vs 里 *li* 'in', the speakers have to choose whether to express the fact of being located or emphasize the physical properties of the location – to go localizer-free or to use localizers in case of place words (13a, 13b).

- (15) *cilvēks uz _____ dīvāna* / *cilvēks dīvānā*
 person on.PREP sofa / person sofa.LOC.SG
 'a person on the sofa'
 Mandarin Chinese equivalent: 上 *shang* 'on'

- (16) *informācija ekrānā* / *informācija uz ekrāna*
 information screen.LOC.SG / information on.PREP screen
 'the information on the screen'
 Mandarin Chinese equivalent: 上 *shang* 'on'

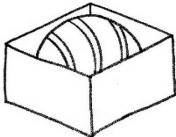
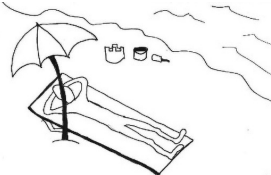

⁶ „parasti sinonīmiski”; „[l]aikam gan jāatzīst, ka paralēli bezprievārdiskiem savienojumiem ar lokatīvu *visā pasaulē* utt. konstrukcijas ar prievārdu *uz*, piem., *uz visas pasaules nav otras tādas zemes* u. c. ... tomēr ir kļūvušas par literārās valodas piederumu” (Nītiņa 1978, 176).

- (17) CD, 磁带, 手机, MP3播放器 里/上 的音乐
CD cidai shouji MP3 bofanqi li / shang de yinyue
 CD, cassette, mobile phone, MP3 player in / on.LOCZ
 ATTRIB music
 ‘the music on the CD/cassette/mobile phone/MP3 player’
 Latvian equivalent: the locative case

One scene can activate several image schemas, which may cause inconsistency in the use of spatial terms. Examples 15–17 illustrate the dynamic character of schematization and cognition. Generally, it seems that the usage variations are not unmotivated, so they have the potential of becoming conventional, and probably they are in certain linguistic communities.

6. Image schema transformations

Each spatial unit labels a category of image schema *transformations* – modifications of basic, prototypical schemas due to changes in spatial scenes (Lakoff 1987, 425; Talmy 2005, 200). Schema transformations are the mechanism of extending the meanings of locatives. This mechanism saves cognitive and linguistic resources and allows applying a limited set of linguistic units to an unlimited number of scenes.

<p>(18) </p> <p>(18) a. <i>bumba kastē</i>
 ball box.LOC.SG
 ‘a ball in the box’
 (18) b. 盒子里的球
 <i>hezi li de qiu</i>
 box in.LOCZ ATTRIB ball
 ‘a ball in the box’</p> | <p>(19) </p> <p>(19) a. <i>cilvēks pludmalē</i>
 person beach.LOC.SG
 ‘a person on the beach’
 (19) b. 沙滩上的人
 <i>shatan shang de ren</i>
 beach on.LOCZ ATTRIB
 person
 ‘a person on the beach’</p> | <p>(20) </p> <p>(20) a. <i>māja kalnā</i>
 house mountain.LOC.SG
 ‘the house on the mountain’
 (20) b. 山上的房子
 <i>shan shang de fangzi</i>
 mountain on.LOCZ ATTRIB
 house
 ‘the house on the mountain’</p> |
|--|---|---|

Chinese expressions (18)b, (19)b, (20)b result from anchoring the schemas directly in the physical parameters of the scenes. (18)b reflects the prototypical CONTAINMENT schema, with the figure inside the ground. In (19)b and (20)b, the figure is on the surface of the ground, both phrases reflect the transformations of the prototypical SUPPORT schema by increasing its scale. The prototypical schema seems to involve such ground objects as a desk, a palm of the hand or a floor, anything that we use daily for holding objects and that is much smaller than a beach or a mountain.

Latvian demonstrates a different approach to schema transformations in these examples. All three scenes are schematized as CONTAINMENT, but they do differ

in the degree of prototypicality. (18)a reflects prototypical containment. In (19)a and (20)a, the prototypical concept of containment is extended to objects that do not look like containers but can function as containers because of their identities as areas, sections of space.

7. Image schemas and frames

The character of a language – its grammar, conceptual structure, the actual expressions used to describe the phenomena in the world – is conditioned by the reality in which this language exists. The decisions about what to include into a language are motivated by the needs of the community that uses this language. Agreeing to the assumption that “the search for relevance is a basic feature of human cognition” (Wilson, Sperber 2004, 608), one can assume that languages as means of communication are relevance driven.

Spatial terms do not only function to describe the physical parameters of the scenes. To increase *relevance* – obtaining the greatest positive cognitive effect at the lowest processing effort (ibid, 609) – locative phrases may also perform pragmatic functions and facilitate communication by creating shortcuts to specific *frames*. As described by Charles Fillmore (2011, 119), frames are systems of interrelated and interdependent concepts that structure general experience and help speakers orient faster in the content being discussed.

Unlike image schemas that are the patterns of bodily experience that underlie concept formation, frames are “fairly large slice[s] of the surrounding culture” (ibid, 119), the structures of general knowledge. Both image schemas and frames function simultaneously at different levels, with frames being the contexts for the activation of specific image schemas.

Each concept that represents a frame evokes other concepts belonging to the frame (ibid. 113). Spatial units as verbal representations of spatial concepts can represent specific frames. For pragmatic considerations, a language may develop several variants of describing a spatial configuration so that each variant relates to a certain frame. For instance, for the speakers of Chinese, the localizer 上 *shang* ‘on’ activates the TRANSPORTATION frame with all its components – the *vehicle* (the ground), the *passenger* (the figure), *commuting* (the function of the relationship), while the localizer 里 *li* ‘in’ does not: it merely describes the location inside a vehicle (9b, 9c).

Languages do not always coincide in selecting which spatial terms activate which frame. For example, Latvian does not mark the distinction between TRANSPORTATION and INNER LOCATION and uses the locative case in both frames (9a). The distribution of pragmatic functions over the use of spatial terms is language-dependent and is an interesting object of research that might show whether assigning locative expressions to specific frames is arbitrary or motivated by the overall conceptual system of a language.

Apart from the geometry of the spatial configuration, other variables that determine the choice of the spatial unit are the non-spatial features of the figure and ground, such as their identities, functions, as well as the purposes of the relationships (Carlson 2000, 115; Gasser, Colunga, Smith 2000, 197–198). Returning to (9)b and (9)c, the active TRANSPORTATION frame presupposes certain variables, any

of which can evoke the SUPPORT schema and motivate the selection of 上 *shang* ‘on’: *the vehicle* as the identity of the ground, *the passenger* as the identity of the figure, *commuting* as the function of the relationship.

Another pragmatic aspect of the use of locatives is the choice of a spatial unit for a certain format of language – written or spoken, and for a certain register – formal or informal. For example, the localizer 中 *zhong* ‘in’ is typically used in formal written Chinese (Chen 2014, 427). In Latvian, the choice of an prepositional phrase or a phrase with a preposition can be motivated by a specific genre or register (Nītiņa 1978, 221–223, 2007, 93–97).

Conclusions

In this article, it has been discussed that, on the one hand, an image schema is an inaccessible bodily concept that facilitates language acquisition. On the other hand, an image schema is a label of a category of concepts in linguistic analysis, a metaphor that unifies discrete constructions and characterizes them as a group. The link between the physical and abstract aspects of the notion ‘image schema’ lies in the speaker’s need to express oneself, to communicate with others. Language acquisition begins with the need to express the concepts extracted from the simplest forms of daily experience. As the experience expands onto non-physical, abstract levels, the need to express a wider range of notions makes one form new concepts. They are expressed in the most economical way – by extending the meanings of the available linguistic units, e. g., the existing adpositions or cases. Consequently, linguists reveal the categories of expressions united by the same linguistic unit and study them as clues to the initial pre-verbal concepts.

While being beneficial for linguistic research, the image schema theory still has issues to resolve. Paradoxically, image schemas structure language acquisition, but, at the same time, they are derived from language as well as from sensorimotor experience. Image schema “acquisition is *mediated through language itself*” (Kimmel 2005, 299, his italics) since language, linguistic labels are part of experience. Cognitive linguistics treats language as “an instance of general cognitive ability” (Croft, Cruse 2004, 45) that facilitates language acquisition, as it is stated in another fundamental postulate of cognitive linguistics: “knowledge of language emerges from language use” (Croft, Cruse 2004, 1). The knowledge of language is grounded in image-schematic concepts. One of the ways to resolve the paradox of image schemas’ being “*both presupposed and acquired, and both basic and derived*” (Clausner 2005, 107, his italics) would be to advance the theory by a deeper empirical research on the “requisite elements of image schema theory: experience, brain/body, dynamic cognitive structure, construal, and culture” (ibid.).

Although one can eventually conclude that there is a matching between an expression and an image schema, such as *in the bus* – CONTAINMENT, *on the bus* – SUPPORT, the mapping process is much more complex than just attaching tags to the phrases. Simply stating that a preposition represents an image schema is meaningless. What is expected from linguistic analysis is the understanding of the properties of an image schema in one language and the equivalents of these properties in another language. This presupposes a description of what is expressed in language and what could be expressed but is not; the latter becomes obvious

exactly because of the cross-linguistic character of analysis. Cross-linguistic comparison also considers the factors that influence the selection of certain linguistic items and thus shows which aspects of reality are important for concept formation and how universal this importance is.

Leaving aside the ambitious task of explaining the origins of meaning and reasoning, the findings made available by the research on image schemas are valuable resources for performing practical tasks, such as teaching and learning languages, applying language in the field of psychology and sociology, developing artificial intelligence technologies etc.

Abbreviations

ATTRIB	attributive
LOC	locative
LOCZ	localizer
PREP	preposition
SG	singular

Sources

1. Latvian Web 2014 (lvTenTen14). *Latvian text corpus*. Available at: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>
2. Chinese Web 2017 (zhTenTen17) Simplified. *Chinese text corpus*. Available at: <https://www.sketchengine.eu/zhtenten-chinese-corpus/>

References

1. Apse, Linda. 2011. *Semantics of Latvian spatial prepositions and aspects of their lexicalization*. Doctoral dissertation. Riga: University of Latvia.
2. Carlson, Laura A. 2000. Object use and object location: the effect of function on spatial relations. *Cognitive interfaces. Constraints on linking cognitive information*. Zee, Emile van der, Nikanne, Urpo (eds.). Oxford / New York: Oxford University Press, 94–115.
3. Chen Changlai. 2014. *Hanyu jieci kuangjia yanjiu*. [Research on prepositional phrases in Mandarin Chinese.] Beijing: The Commercial Press.
4. Chu, Zexiang. 2010. *Hanyu kongjian duanyu yanjiu*. [Research on spatial phrases in Mandarin Chinese.] Beijing: Peking University Press.
5. Clausner, Timothy C. 2005. Image schema paradoxes: implications for cognitive semantics. *From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics*. Hampe, Beate. (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 93–110.
6. Correa-Benningfield, Margarita, Kristiansen, Gitte, Navarro-Ferrando, Ignasi, Vandeloise, Claude. 2005. Image schemas vs. complex primitives in cross-cultural spatial cognition. *From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics*. Hampe, Beate. (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 343–366.
7. Croft, William, Cruse, Alan D. 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Dodge, Ellen, Lakoff, George. 2005. Image schemas: from linguistic analysis to neural grounding. *From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 57–91.

9. Fillmore, Charles J. 2011. Frame semantics. *Cognitive linguistics: critical concepts in linguistics*. 1. *Categorization, meaning and language use*. Goldberg, Adele E. (ed.). Oxon: Routledge, 113–139. [1st ed. Seoul: Hanshin Publishing Co., 1982.]
10. Gasser, Michael, Colunga, Eliana, Smith, Linda B. 2000. Developing relations. *Cognitive interfaces. Constraints on linking cognitive information*. Zee, Emile van der, Nikanne, Urpo (eds.). Oxford / New York: Oxford University Press, 185–214.
11. Johnson, Mark. 1987. *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
12. Johnson, Mark. 2005. The philosophical significance of image schemas. *From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 15–33.
13. Kalnača, Andra. 2013. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
14. Kimmel, Michael. 2005. Culture regained: situated and compound image schemas. *From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics*. Hampe, Beate. (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 285–311.
15. Lakoff, George. 1987. *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
16. Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. 1. *Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
17. Langacker, Ronald W. 2009. *Investigations in cognitive grammar*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
18. Langacker, Ronald W. 2014. Cognitive grammar. *Renzi yu yuyong. Cognition and pragmatics*. Sandra, Dominiek, Östman, Jan-Ola, Vershueren, Jef (eds.). Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 78–85. [1st ed. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009.]
19. Lipinski, John, Spencer, John P., Samuelson, Larissa K. 2010. It's in the eye of the beholder: spatial language and spatial memory use the same perceptual reference frames. *The spatial foundations of language and cognition*. Mix, Kelly S., Smith, Linda B., Gasser, Michael (eds.). Oxford: Oxford University Press, 102–131.
20. Mandler, Jean M. 1992. How to build a baby: II. Conceptual primitives. *Psychological review*. 99 (4), 587–604.
21. Mandler, Jean M. 2005. How to build a baby: III. Image schemas and the transition to verbal thought. *From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics*. Hampe, Beate. (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 137–163.
22. Mandler, Jean M., Pagán Cánovas, Cristóbal. 2014. On defining image schemas. *Language and cognition*. 6 (4), 510–532.
23. Nikolajeva, Marija. 2015. Constituents of spatial adpositional phrases in Latvian and Mandarin Chinese. *Valoda: nozīme un forma*. 6. *Valodas sistēma un lietojums*. Kalnača, Andra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 155–173.
24. Nītiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
25. Nītiņa, Daina. 2007. Prepozīcija (prievārds). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: nelokāmās vārdšķiras*. Pokrotņiece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 31–99.
26. Nītiņa, Daina. 2013. Prievārds (Prepozīcija). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 619–640.
27. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

28. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. Rīga: Zinātne.
29. Qi, Huyang. 2014. *Xiandai hanyu xianshi kongjian de renzhi yanjiu*. [Cognitive research on the physical space in modern Mandarin Chinese.] Beijing: The Commercial Press.
30. Qiu, Bin. 2008. *Hanyu fangweileici xiangguan wenti yanjiu*. [Research on the issues associated with orientation words in Mandarin Chinese.] Shanghai: Shanghai Century Publishing Company.
31. Smith, Linda B., Samuelson, Larissa K. 2010. Objects in space and mind. From reaching to words. *The spatial foundations of language and cognition*. Mix, Kelly S., Smith, Linda B., Gasser, Michael (eds.). Oxford: Oxford University Press, 188–207.
32. Talmy, Leonard. 2005. The fundamental system of spatial schemas in language. *From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 199–234.
33. Talmy, Leonard. 2012. *Toward a cognitive semantics (volume 1): concept structuring systems*. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press. [1st ed. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press, 2000.]
34. Vandeloise, Claude. 2006. Are there spatial prepositions? *Space in languages. Linguistic systems and cognitive categories*. Hickmann, Maya, Robert, Stephane (eds.) Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 139–154.
35. Wilson, Deirdre, Sperber, Dan. 2004. Relevance theory. *The handbook of pragmatics*. Horn, Laurence R., Ward, Gregory (eds.). Malden / Oxford / Carlton: Blackwell Publishing. 607–632.
36. Zhao Xin, Liu Ruoyun. 2013. *Shiyong hanyu jinyi xuci cidian*. [Practical dictionary of synonymous functional words in modern Mandarin Chinese.] Beijing: Peking University Press.
37. Yuan, Yulin. 2010. *Hanyu cilei de renzhi yanjiu he mohu huafen*. [Cognitive research and fuzzy classification of word classes in Mandarin Chinese.] Shanghai: Shanghai Educational Publishing House.

Kopsavilkums

Tēlu shēma ir viens no pamatjēdzieniem telpisko adpozīciju semantikas aprakstos. Ar šo jēdzienu saistītās literatūras un apspriežamu tematu daudzveidības dēļ koncepts *tēlu shēma* nav viegli saprotams. Šajā rakstā mēģināts izskaidrot, kas ir tēlu shēma, iztīrējot dažus svarīgus telpisko ainu shematizēšanas un izteikšanas aspektus, kā piemēru izmantojot TRAUKA shēmu. Rakstā arī tiek demonstrēts, ka tēlu shēmu salīdzināšana dažādās valodās ir efektīva metode, kura lietojama, lai labāk izprastu universālus kognitīvos procesus, kas ir valodas lietojuma pamatā.

Rakstā salīdzinātas latviešu un ķīniešu valodas telpiskās funkcionālās vienības, kas izsaka TRAUKA shēmu, kā arī parādīta robežu neskaidrība starp konceptiem *trauks* un *virisma* un to saistība ar konceptu *atrašanās vieta*. Tiek aplūkots sakars starp tēlu shēmām un semantiskajiem ietvariem, minēti faktori, kas ietekmē shematizēšanu, kā arī aplūkots telpisko vienību paralēls lietojums. Tēlu shēmu transformācijas tiek raksturotas kā telpisku vienību nozīmju paplašināšanas mehānisms.

Atslēgvārdi: konceptuālais primitīvs; TRAUKA shēma; VIRSMAS shēma; paralēls lietojums; ietvaru semantika; shematizēšanas faktori.

On comparative study of deverbal nominalizations denoting process and result in Lithuanian and English

Lietuviešu un angļu valodas verbālo nominalizāciju sastatāmā analīze

Solveiga Sušinskienė, Jolanta Vaskelienė

Institute of Regional Development

Šiauliai University

Višinskio St. 38, LT-76352 Šiauliai, Lithuania

E-mail: solveiga.susinskiene@su.lt, jolanta.vaskeliene@su.lt

Although the Lithuanian and English languages are bound within the family of Indo-European languages, the typological differences between the two languages lie in the system of inflectional and derivational morphology. The paper analyses the concept of nominalization and discusses the deverbal process and result nominalizations in Lithuanian and English. For the comparative qualitative and quantitative analysis, 965 equivalents of deverbal nouns have been selected from the “Parallel Corpus”. Out of them, 802 examples belong to the category of deverbal process nouns, whilst the category of deverbal result nouns includes 163 examples.

From the point of view of morphology, in both languages nominalization is a word-formation process by which a noun is derived from a verb, adjective or another noun, or even other parts of speech, usually through suffixation and by adding the ending in the Lithuanian language. Two types of nominalization can be found across languages: lexical and syntactic. Lexical nominalization refers to the formation of deverbal nouns or nominal words derived from the verb or a nominal word, and syntactic nominalization refers to turning a clause into a noun phrase.

In summary, the investigation of the derivational affixes of deverbal nouns in Lithuanian and their equivalents in English has revealed the following differences: in Lithuanian, the deverbal nominalizations – deverbal process nouns and deverbal result nouns – can be formed with 132 suffixes and 5 endings, whilst in English – with 10 suffixes and by employing the derivational strategy of conversion. Also, the analysis of the empirical material revealed that the suffix *-imas/-ymas* in Lithuanian prevails in forming deverbal process nouns (they make 73 per cent of all deverbal process nouns), while the suffix *-inys* is the most prolific in forming deverbal result nouns (they make 38 per cent of all deverbal result nouns). The English equivalents usually have the suffix *-ion/-tion/-sion/-ation*, quite many derivatives have the suffix *-ing*. It should be noted that deverbal nominalizations in the Lithuanian language often correlate with abstract and concrete nouns (non-derivatives) in the English language: 23 per cent of all derivatives in Lithuanian have more than one equivalent (derivative or non-derivative) in English.

Keywords: nominalization; suffix; ending; deverbal nouns; derivative; Lithuanian; English.

1. Introductory observations on nominalization

Language is a flexible system. Its flexibility manifests itself in the ability of its units to adapt to changing needs by making the units assume new functions. In assuming “new duties” language units – words – undergo appropriate modifications. The phenomenon of nominalization is an area which has attracted the interest of a vast number of researchers (Comrie 1976, 177–201; Koptjevskaja-Tamm 2003, 723–759; Andersen 2007, 55–86; Kiparsky 2017, 311–346; Veselovska 2018, 1–21 among others) due to the reason that the data on a number of languages have become available. The phenomenon of nominalization has been analysed from the point of view of morphology, syntax, semantics, and text linguistics in cross-language studies.

Morphologically speaking, nominalization is a word-formation process by which nouns are derived from verbs, adjectives, other nouns, or even other parts of speech, usually through suffixation. To quote the popular definition proposed by Quirk, “Semantically nominalizations are thus usually related to a verb, such as *involvement* to *involve*, but they can also be related to an adjective, such as *darkness* to *dark*. They are usually nominal phrases derived from clauses” (Quirk et al. 1985, 1288). Comrie and Thompson (1985, 334) define nominalization as the process of “turning something into a noun”. Also, nominalization can be defined as the process by which a non-nominal element is made to function as a nominal element (see Sušinskienė 2010, 58–63). Therefore, deverbal nominalizations provide vast space for research because of their complex morphological, lexical, and syntactic nature.

Nominalization as a subject of linguistic research has been studied widely over the last fifty years from different theoretical approaches. Each approach raises different questions of the data and gives results employing divergent classifications, generalizations, and argumentation. Therefore, nominalization presents a theoretical challenge and must be fixed in a general theory of the language system. With the appearance of a new variety of structuralism – transformational-generative-grammar – the study of nominalizations gave way to studies that were concerned with the further elaboration of Chomsky’s generative mechanism. A transformational analysis of nominalizations continued to attract the attention of linguists despite the new approach to which nominalizations were treated as part of the deep structure of the sentence. The earliest generative studies derived all nominalizations syntactically (Chomsky 1970). Chomsky (1970, 184) argued that only *-ing* gerunds are derived syntactically, while all other types of event nominals, such as *arrival*, *acceptance*, *departure*, are derived morphologically in the lexicon from bases that are unspecified between nouns and verbs. The suffix *-ing* was shown to serve both as the gerund formative and as one of the formatives that derive lexical event nominals. Chomsky’s (ibid.) key argument was related to the idea that only gerundive phrases have the structure of verb phrases, whereas other event nominals have the structure of noun phrases.

However, Chomskian generative grammar seemed to many not to pay enough attention to language-specific morphology. Interest in morphology has increased since the late 1970s and early 1980s when more languages became the subject matter of generative analyses (Veselovska 2018, 1–21). Furthermore,

transformational-generative grammarians came to understand that the Chomskian deep structure was not deep enough. The leading proponents of the new version of transformational-generative grammar were such noted linguists as McCawley (1968, 125–169), Fillmore (1969, 361–375), and Lakoff (1970). One would expect that the new theory, which postulates that semantic structure is a set of relationships of the verb with the noun, worked as a new stimulus to a transformational description of nominalizations: it allowed generating both predicative and non-predicative structures from the same deep (semantic) structure. Unfortunately, the time of transformational grammar had already passed, and linguists now focused their attention on the semantics of the sentence rather than on the transformational relationship between linguistic structures.

A new impetus to the study of nominalizations was given in the 1980s by the work of functional grammarians. Functional linguists produced two markedly different directions in the study of nominalizations: one, more theoretical, represented by Jackendoff (1981), Givón (1984), Mackenzie (1998) who focused their analysis on the study of nominalizing transformations, the other, a less ‘formalist’ direction, which leads towards Halliday’s general theory of the phenomenon of nominalization, referred by him to as grammatical metaphor. To Halliday (1985, 321), a nominalization is the result of the metaphorization of the Process. Nominalization, then, is a linguistic mechanism, whereby the Process is realized as an Entity. According to Halliday’s theory (*ibid.*), a nominalization is not an autonomous unit; it arises in the text and is based on an underlying proposition which is a set of the relationships of the verb and its actants.

Ravelli (1988, 141) proposes two devices that can be used in the analysis of the metaphorical realization of processes as deverbal nouns: derivation and agnation. Derivation is the major tool of turning processes into participants denoted by deverbal nouns. She uses the term ‘agnation’ to denote the relation between a nominalized structure and its non-nominal counterpart (e. g. *his death – he died*). The use of agnation in the metaphorical analysis of nominalizations allows us to fully understand the meaning of the metaphorical expression of the process by comparing it to the agnate form corresponding to its congruent realization. As indicated by Heyvaert (2003, 70), each verb-based nominalization can be related to one congruent agnate.

Banks (2003, 129) argues that there are a number of options creating nominalized forms of processes, though not all options are necessarily available for an individual verb: 1) nominalizations which are morphologically identical with agnate (i. e. base) verb (e. g. *haul, estimate, change*); 2) nominalizations which have no agnate verb, but which nevertheless indicate a process (e. g. *trend, occasion, war*); 3) nominalizations which have an agnate verb, but are not morphologically identical (e. g. *growth, preference, reading*).

Comrie and Thompson (1985, 334) indicate that two types of nominalization can be found across languages: lexical and clausal. Lexical nominalization refers to the creation of lexical nouns (deverbal nouns) from verbs or adjectives and the clausal (syntactic) nominalization refers to turning a clause into a noun phrase. For example, in lexical nominalization *to arrive – arrival*, the derived noun results from lexical nominalization, and the noun phrase *John’s arrival* is a product of

syntactic nominalization (*John arrived – John's arrival*). Furthermore, lexical nominalization is a process that derives an abstract or concrete noun from another lexical category (verb, adjective, or another noun) through a morphological process. Consider the following examples:

- (1) *to communicate – communication, legal – legalization, child – childhood;*
- (2) *eiti* ‘to go’ – *ėjimas* ‘going’, *gražus* ‘beautiful’ – *grožis* ‘beauty’, *pušis* ‘pine’ – *pušynas* ‘pinewood’.

In Lithuanian linguistics, the term ‘nominalization’ is not widely used, e. g. in *Kalbotyros terminų žodynas* (Gaivenis, Keinys 1990), it is not indicated, in *Lietuvių kalbos enciklopedija* (Ambrasas 2008, 375), nominalization is defined as the transformation of a verbal word combination or the whole sentence to a nominal word combination, when a verb is replaced by a corresponding deverbal noun (e. g. *Į Vilnių atvyko Romos pasiuntiniai* (*Roman envoys arrived in Vilnius*) → *Romos pasiuntinių atvykimas į Vilnių visus nustebino* (*The arrival of Roman envoys in Vilnius surprised everyone*)), thus emphasizing the syntactic aspect. Also, nominalization may be defined as the formation of deverbal nouns and the replacement of corresponding verbal combinations (or entire sentences) with nominal word combinations (see Tumelis et al. 2009, 484). It should be noted that in the Lithuanian language the deverbal nouns derived with the suffix *-imas/-ymas* are quite frequent, and the nominative of the subject of verbal combinations and the accusative of the direct object are changed into genitive phrases (cf. *Kolumbas atrado Ameriką* (*Columbus discovered America*) → *Kolumbo Amerikos atradimas* (*Columbus' discovery of America*)). Also, the transformation of the adjective into the noun is a type of nominalization (*bright* → *brightness*, *šviesus* → *šviesumas*) (for more information see Ambrasas 1997, 560–561, 569; Pakerys 2006; Zaika 2016).

The present paper focuses on the derivation of deverbal nominalizations denoting process and result in Lithuanian and English. The research based on the data presented below will demonstrate that morphological processes are involved in the derivation of Lithuanian and English deverbal nouns that are primarily coined by a morphological process of suffixation (in the English language) and by a morphological process of suffixation and inflection (i. e. by the addition of endings to the verb stems) in the Lithuanian language. Deverbal nouns are often referred to as hybrids, containing both verbal and nominal features.

The rest of the paper is structured as follows: Section 2 provides a brief typological description of deverbal nominalizations in Lithuanian; Section 3 views the derivational aspects of deverbal nominalizations in English; Section 4 describes the affixation of deverbal process and result nominalizations in both languages; Section 5 concludes the paper.

2. The derivation of deverbal nominalizations denoting process and result in Lithuanian

In the Lithuanian language, the derivative is a word that is derived from another word or two other words. “Genetically, the derivative is the word that occurs due to word derivation, whilst functionally it is the word which is perceived

as the result of word derivation” (Urbutis 2009, 73) (cf. Gaivenis, Keinys 1990, 43; Keinys 1999, 107; Ambrazas 2008, 130–131).

In Lithuanian, there are four main ways of word derivation: suffixation, prefixation, paradigmation, and composition. Also, there are cases of mixed type derivation, when two types of derivation occur at the same time: prefixation and suffixation, composition, and suffixation. The mixed type of word derivation is more characteristic to adjectives and adverbs (Keinys 1999, 22–23, 82–83, 102; Ambrazas 2008, 121; Urbutis 2009, 333–342). Word formations that are based on one underlying word are called derivatives (hence there are derivatives with suffixes, derivatives with prefixes, and derivatives with endings), and word formations that are based on two underlying words are called compound words (a separate issue of word derivation consists of a specific phenomenon – the so-called backward or retrograde derivation (*buvėlis*, *-ė* : *nebuvėlis*, *-ė*) (see Keinys 1999, 23; Urbutis 2009, 342–346).

The nouns in the Lithuanian language are formed by using all four main types of derivation. Derivatives with suffixes and derivatives with endings that have many similarities, according to the identity of the two differential features (i. e. generalized derivational meaning and the part of speech of the underlying word (or several parts of speech)), are divided into derivation categories or derivation classes (see Ulvydas 1965, 253–423, Keinys 1999, Ambrazas 2005, 86–145). Nouns are formed from various parts of speech: nouns, adjectives, verbs, sometimes from pronouns, numerals, and adverbs. The deverbal process nouns, nouns denoting persons, nouns denoting objects or results of action, nouns denoting instruments and devices, nouns denoting places, festivals or ceremonies may be derived from verbs (Paulauskienė, Valeika 1994, 349–353).

In the Lithuanian language, deverbal process nouns can be formed with 71 suffixes and 5 endings, deverbal process nouns of standard Lithuanian language are formed with 47 suffixes (other suffixes are quite rare, they are usually used in dialects, there are four suffixes used to form international words) (Ulvydas 1965, 289–303; Keinys 1999, 39–41, 57). Ambrazas, the researcher of diachronic word formation, indicates more than 110 suffixes and 6 endings of deverbal process nouns (Ambrazas 1993, 20). The most productive suffix of this derivational category is *-imas/-ymas* – it can be used to derive nouns from any verb (although in the Lithuanian grammars this suffix is designated as two separate types of derivation, i. e. *-imas* and *-ymas*, they both are considered to be as the allomorphs of the same suffix (Gaivenis, Keinys 1990, 225; Paulauskienė 1994, 75–76; Paulauskienė, Valeika 1994, 349–350). Other productive suffixes are *-tis*, *-esys*, *-ulyš*, *-yba* (*-ybos*), *-smas*, *-sena*, *-tynės*, etc., endings *-a*, *-is* (*-ys*) (see Ambrazas 2005, 94–100). For example:

- (3) *elgimasis* ‘treatment’, *ėjimas* ‘going’, *nešimas* ‘carrying’; *mokymas* ‘teaching’, *rašymas* ‘writing’, *skaitymas* ‘reading’; *apsuptis* ‘ambience’, *išpažintis* ‘confession’, *užduotis* ‘task’; *barškesys* ‘rattle’, *šnaresys* ‘swish’, *ūžesys* ‘noise’; *čiaudulys* ‘sneeze’, *dusulys* ‘choke’, *kosulys* ‘cough’; *daugyba* ‘multiplication’, *statyba* ‘building’, *tapyba* ‘painting’; *džiaugsmas* ‘joy’, *šauksmas* ‘cry’, *veiksmas* ‘action’; *būsena* ‘state’, *mąstyšana*

'mindset', *rašysena* 'handwriting'; *imtynės* 'wrestle', *kautynės* 'battle', *muštynės* 'fight'; *abejonė* 'doubt', *svajonė* 'dream', *vilionė* 'lure'.

There are suffixes of international words (*-acija*, *-ija*):

- (4) *agitacija* 'agitation', *asimiliacija* 'assimilation', *interpretacija* 'interpretation'; *amnestija* 'amnesty', *aneksija* 'annexation', *garantija* 'guarantee'.

Also, there are the endings that form nominalizations in the Lithuanian language:

- (5) *ištuoka* 'divorce', *nuojauta* 'flair', *pajuoka* 'mock', *kančia* 'pain'; *įtūžis* 'fury', *spyris* 'kick', *atlydis* 'thaw'; *juokas* 'laugh', *skundas* 'complaint', *atsakas* 'reply'; *pergalė* 'victory', *išmonė* 'artifice'; *stygius* 'lack', *gyrius* 'praise', etc.

Deverbal process nouns indicate not objects but processes and states. They are transpositional derivatives (Urbutis 2009, 195–199), however, some of them fully retain their categorical meaning, others acquire additional semantic components, or they may indicate the result of the process. For instance:

- (6) *audimas* 'weaving' (process) – *audimas* 'texture' (cloth, fabric); *vertimas* 'translation' (process) – *vertimas* 'a translation' (a text translated from one language to another); *išėjimas* 'departure' (process) – *išėjimas* 'exit' (space to leave the place); *skaitymas* 'reading' (process) – *skaitymas* 'a reader' (a text for reading).

The derivation and semantics of deverbal nouns were analysed by Ambrazas (1993, 20–85), Murmulaitytė (1997), the issues of synonymy of conjugate derivatives were analysed by Vaskelienė (1998).

The deverbal result nouns indicate the results and objects. They may be derived with 61 suffixes and 5 endings (see Ulvydas 1965, 368–381). Keinys (1999, 43, 58–59) indicates 40 suffixes and 5 endings of the standard Lithuanian language. However, from a diachronic point of view, there used to be more derivational affixes: Ambrazas (1993, 86) indicates 80 suffixes and 6 endings. The deverbal result nouns formed with suffixes are:

- (7) *kepiny* 'a pastry', *pirkinys* 'a purchase', *sviedinys* 'a ball'; *gėralas* 'a drink', *tirpalas* 'a leach', *vivalas* 'a pottage'; *dėmuo* 'a component', *rašmuo* 'a graphic'; *iškasena* 'an excavation', *lupena* 'a peel'; *nuodėgulys* 'a firebrand', *rišulys* 'a bundle'; *nuostolis* 'a damage', *priedėlis* 'an appendage'; *džiūvėsis* 'a hardtack', *pelėsis* 'a mould'; *raštas* 'a script', *pluoštas* 'a fibre', *žlugtas* 'a wash'; *falsifikatas* 'a falsification', *preparatas* 'a preparation', etc.

The derivatives with endings that belong to this category are:

- (8) *atplaiša* 'a splinter', *sandauga* 'a product'; *įlūžis* 'a break', *nuosprendis* 'a judgement', *plyšys* 'a crack'; *įdaras* 'a filling', *įspaudas* 'a stamp', *pastatas* 'a building', *užrašas* 'an inscription'; *riekė* 'a slice', *pramonė* 'an industry'; *lykius* 'a remainder', *skyrius* 'a chapter'.

In summary, it can be stated that in the Lithuanian language deverbal nouns make a big part of nominal derivatives. The analysed deverbal process nouns and deverbal result nouns are similar in both the form and meaning, they are usually formed with the same affixes (Ambrazas 1993, 86). Deverbal process nouns stand

out in the abundance of their derivatives. In this category of derivation, the type of the suffix *-imas/-ymas* is the most prolific, as with the suffix *-imas/-ymas* the derivative may be formed from any verb. Moreover, in both categories (i. e. deverbal process nouns and deverbal result nouns), some verbs may be used to form derivatives with more than one affix, therefore, there are more derivatives than the verbs themselves.

3. The derivation of deverbal nominalizations denoting process and result in English

The English language cannot boast of inflectional morphology, but there is a large inventory of word-formation devices (compounding, prefixation, suffixation, conversion, blending, and clipping). Employing suffixation, nominalizations in English can be formed from adjectives, verbs, and other nouns. Consider, respectively:

- (9) *able – ability, careful – carefulness, prosperous – prosperity, kind – kindness; to speak – speaking, to communicate – communication, to estimate – estimation; child – childhood, king – kingdom, neighbour – neighbourhood.*

There are two types of the derivation of deverbal nominalizations (deverbal nouns):

- 1) by adding a suffix;
- 2) through conversion (zero derivation).

The group of nominalizations derived from the verb may be so-called gerundive nominalizations, which are formed from verbs by adding the *-ing* suffix (*to write – writing*). Also, nominalizations can be derived with so-called Latinate suffixes: *-age* (*to use – usage*), *-al* (*to arrive – arrival*), *-ance/-ence* (*to accept – acceptance*), *-(e)ry* (*to discover – discovery*), *-ion/-sion/-tion/-ation* (*to communicate – communication*), *-ment* (*to develop – development*), *-ure* (*to close – closure*), *-th* (*to die – death*).

Referring to Marchand (1969, 209–215), a suffixal derivative is primarily a lexical form. It is a two- morpheme word that behaves like a one-morpheme word. Derivation considered as the process of moving a word into another word-class varies in aspect, according to whether we transpose a noun into a verb or a verb into a noun. The difference relates to the difference of word classes themselves. The linguist proposes that a verb is a complete utterance, while a noun is only part of an utterance. A suffix has no meaning, it acquires meaning only in conjunction with the free morpheme which it transposes. A suffix does not name the semantic class but merely implies it. Some suffixes (e. g. *-er, -or, -ee, -ist*) have a large combinatory range, while others are restricted in this respect (e. g. *-al, -ure, -ery*). Basically, in English, a suffix is a categorizer whose function is to transpose a word into another word class.

The second group of nominalizations is derived through conversion (e. g. *to use – a use, to answer – an answer, to call – a call*, etc.). During the process of conversion, an item changes its category without the addition of a suffix. As noted by Adams (1973, 14), “The majority of suffixes in English are class-changing, and so form words which behave syntactically very different from their bases”. When

a word which has hitherto functioned as a member of one class undergoes a shift which enables it to function as a member of another, we have what is traditionally called ‘conversion’. It is the word-formation process when “an item is adapted or converted to a new word-class without the addition of an affix” (Quirk et al. 1985, 1009).

Furthermore, it is possible to divide deverbal nominalizations into semantic categories: deverbal abstract nouns, deverbal result nouns, deverbal agentive nouns, deverbal instrumental nouns, and deverbal locative nouns. According to Plag (2016, 2417), all event nominalizations can be divided into results (*acceptance, compression*), products (*drawing, sculpture*), instruments (*trimming, refreshment*), locations (*enclosure, residence*), agents (*administration, government*), measure terms (*abundance*), paths (*ascendance, continuation*), patients (*payment, substitution*), and states (*annoyance, boredom*).

Verbs from which the deverbal nominalizations are derived can be divided into two categories: inherently imperfective (durative) and inherently perfective (non-durative). Therefore, depending on their lexical properties, and at the same time on the suffixes added to the stem, English verbs have corresponding nominalizations (i. e. deverbal process nouns and deverbal result nouns). Inherently imperfective verbs are unbounded, i. e. they denote the processes that have no built-in end, e. g. *John is paying the piano*, where the process expressed by the verb *play* is unbounded. An imperfective process is a process that is continuing, i. e. a process that has been started but has not reached its end, e. g. *John is working now*. A perfective process is the opposite of a durative process: it is a process that has passed through all the three phases: inceptive (beginning), medial (middle), and terminal (end). The inceptive phase generally takes a very short time to end (*The child is beginning to draw a house*); the medial phase takes a relatively long time to end, i. e. a concluding point (*The child is drawing a house*); and the terminal phase is, in fact, a point (*The child has drawn a house*) (see Valeika, Sušinskiene 2012, 7–8).

Deverbal process nouns and deverbal result nouns are derived from the verbs inherent with imperfective and perfective verbal aspects, respectively. Deverbal process nouns are derived through the suffixes and conversion. Consider:

- (10) *-age*, e. g. *usage, leakage*; *-ery/-ary/-ry*, e. g. *mockery, cajolery, debauchery, drudgery, flattery*; *-ment*, e. g. *development, improvement, movement*; *-al*, e. g. *perusal, portrayal*; *-ance/-ence*, e. g. *dominance, existence, abhorrence*; *-ion/-sion/-tion/-ation*, e. g. *communication, investigation, imagination*; *-ing*, e. g. *understanding, speaking, feeling*; *-ure*, e. g. *pressure*; *-th*, e. g. *growth*; zero derivation (conversion), e. g. *demand, dispute, rise, decline, study, exhibit, deposit*, etc.

The category of deverbal result nouns indicates the result or product of the action. They can be derived through the same suffixes as well as through conversion. For instance:

- (11) *-age*, e. g. *stoppage, shrinkage, blockage*; *-ery/-ary/-ry*, e. g. *discovery, delivery, commentary, injury*; *-ment*, e. g. *appointment, judgement, statement*; *-al*, e. g. *arrival, removal, proposal, survival*; *-ing*, e. g. *a writing, a warning, a ruling (legal decision)*; *-ance/-ence*, e. g. *acceptance, admittance*; *-ion/-sion/*

-tion/-ation, e. g. *combination, publication, collection*; -ure, e. g. *departure, failure, closure*; -th, e. g. *death*; zero derivation (conversion), e. g. *advise, aid, answer, collapse*, etc.

It should be noted, that in English deverbals can express the meaning ranging from a process through an abstract result to the concrete result, usually this is determined by their co-text (i. e. linguistic environment), e. g.:

- (12) *writing* (the activity of writing) – *writing* (the particular way that someone writes) – *a writing* (a book, poem, article, etc.); *embroidery* (the activity of sewing patterns onto cloth) – *an embroidery* (a pattern sewn onto cloth).

Moreover, deverbals do not form a homogeneous class, they may be ambiguous as well. Consider two examples:

- (13) a. *The examination took three hours,*
b. *The examinations were on the table.*

As the examples above illustrate, deverbals, such as *examination* and *examinations*, are ambiguous between a process reading and a result reading.

To sum up, in the English language, deverbals obtained through transpositional suffixes (such as *-al, -ment, -ure*, etc.) are commonly known as nouns of action (*nomina actionis*) or nominalizations, i. e. nouns which denote the process described by the corresponding verbs. Deverbals in English allow at least two distinct semantic interpretations: the process and the result. Deverbals become result nouns (countable nouns) when they represent an instance of the abstract concept. To put in other terms, deverbals can be entities that come into existence during the process denoted by the base verb, i. e. result nouns refer to entities either concrete or abstract. Being highly sensitive to aspect, deverbals are also known for a specific lexical ambiguity phenomenon: they may denote the process (action) or the result of the process (action) of the corresponding verbs.

4. The affixation of deverbals process and result nominalizations in Lithuanian and English

4.1. Methodological considerations

Although the Lithuanian and English languages are bound within the family of Indo-European languages, the typological differences between the two languages lie in the system of inflectional and derivational morphology. The typological differences between Lithuanian and English are especially significant at the morphological level.

Both the qualitative and quantitative methods were applied in the present research. To reveal the typology of both languages, the direction of the analysis is from Lithuanian to English. The research was conducted within the framework of the contrastive method, which allowed us to compare the texts of both languages. Therefore, the research is based on empirical evidence obtained from the comparison of the suffixes (and endings) added to a verb stem in Lithuanian and English. In English, the number of suffixes forming the deverbals denoting process and result is not so prolific in comparison to the inventory of suffixes and endings

in Lithuanian. Firstly, Lithuanian (a synthetic language) has a far larger number of nouns and verbs derived, respectively, by substantival and verbal suffixes, and secondly, the inflection systems of nouns and verbs are also distinctly different and more prolific in comparison to English (an analytic language). However, being a predominantly analytic language, English has developed adequate compensatory devices. What in the English language is expressed through prepositions, particles, auxiliary verbs in the Lithuanian language is inflected with prefixes, suffixes, or inner inflection (e. g. *at weekend – savaitgalį, sit down – atsisėsti, jis atvyko – he has arrived*, etc.). Furthermore, in Lithuanian, the endings themselves indicate whether the word is a noun or a verb. In English, nouns and verbs are rarely derived by distinctly substantival or verbal suffixes. This process, however, involves derivational changes (the attachment of suffixes and prefixes), whereas English often allows the transition from one category into another without any such derivational changes, i. e. the so-called conversion, which is strongly characteristic of English (e. g. *to use – a use, to question – a question, to answer – an answer, to cut – a cut*, etc.).

Also, the method of descriptive analysis was employed in the present study. A descriptive method was used to describe the particularities of all above mentioned deverbal nominalizations of the Lithuanian and English languages separately, invoking grammatical (word formation) rules, principles, and data.

As translation studies are supplementary to contrastive analysis, for the empirical research we have chosen the examples from *Lygiagretusis tekstynas (Parallel Corpus)*, available at <https://klc.vdu.lt/en/parallel-corpus/>. The purpose of translation is to convey the intended meaning from a source text to a target text, thus, in our case, we have chosen Lithuanian as a source text and English as a target text. As the equivalence of lexical systems of the compared languages is determined by translation criteria, the translation equivalents (i. e. deverbal nominalizations) are researched at the level of contrasting language systems.

The quantitative method was used to reveal the incidence of the features of the deverbal nominalizations examined. For the comparative quantitative analysis, 965 examples (interlingual equivalents) with deverbal nominalizations (deverbal process and result nouns) have been selected from the above-mentioned corpus. Out of them, 802 examples (131 derivatives) belong to the category of deverbal process nouns, whilst the category of deverbal result nouns includes 163 examples (21 derivatives). It should be noted that the inventory of selected derivatives contained 152 deverbal nouns counted as types (the number counted as tokens (965 examples) is considerably higher, as the same derivatives are repeated several times in the corpus under investigation).

4.2. The affixation of deverbal process nouns in Lithuanian and English

In the Parallel Corpus, 131 deverbal process nouns in the Lithuanian language were found. These derivatives belong to ten derivational types (9 suffixes and 1 ending): *-imas* (72 derivatives, 268 examples), *-ymas* (23 derivatives, 179 examples), *-tis* (7 derivatives, 136 examples), *-acija* (7 derivatives, 12 examples), *-yba* (6 derivatives, 32 examples), *-a* (6 derivatives, 37 examples), *-slas* (4 derivatives, 73 examples), *-smas* (2 derivatives, 34 examples), *-estis* (2 derivatives,

6 examples), *-ra* (1 derivative, 23 examples), *-alas* (1 derivative, 2 examples). The examples of other productive derivative types (with suffixes *-esys*, *-ulyš*, *-sena*) in the Parallel Corpus were not found.

As it was mentioned above, the biggest group of derivatives (72 cases) is composed of process nouns with the suffix *-imas*: in total, 268 Lithuanian sentences and their equivalents were analysed. A very large number of examples were found in the corpus with such derivatives as *susirinkimas* ‘meeting’, *perdavimas* ‘transference’, *atlyginimas* ‘payment’, and *atgaminimas* ‘reproduction’. It should be noted that the aspect of polysemy (the concrete meanings of derivatives) was not analysed, therefore, the examples taken from the Parallel Corpus were not corrected or amended.

The analysis of empirical material proves that the derivatives with the suffix *-imas* and its allomorph *-ymas* in Lithuanian mostly have the equivalents of the derivatives with the suffix *-ion/-sion/-tion/-ation* in the English language. Furthermore, these suffixes are very productive both at the type and the token levels (e. g. *atgaminimas* – *reproduction*, *atsistatydinimas* – *resignation*, *draudimas* – *prohibition*, *paskelbimas* – *communication*, *iškraipymas* – *distortion*, *taikymas* – *application*, etc.). Consider the examples:

- (14) a. *Kūrinio* *laikinas* *atgaminimas*.
work.GEN.SG.M temporary.NOM.SG.M reproduction.NOM.SG.M
b. *Temporary **Reproduction** of a Work.*

The equivalents of deverbial process nouns with the suffix *-imas/-ymas* in the Lithuanian language correspond to deverbial nouns with the suffix *-ing* in the English language (e. g. *dainavimas* – *singing*, *deklamavimas* – *reciting*, *finansavimas* – *financing*, *grojimas* – *playing*, *padidinimas* – *increasing*, *perdirbimas* – *processing*, *pirkimas* – *buying*, *susirinkimas* – *meeting*, *padarymas* – *making*, *pasirašymas* – *signing*, *skaitymas* – *reading*, *vaidinimas* – *acting*, etc.). Consider the examples:

- (15) a. *Valstybės* *tikslinis* *finansavimas* [..]
state.GEN.SG.F targeted.NOM.SG.M financing.NOM.SG.M
b. *The State targeted **financing** [..]*

Also, quite often the derivatives with the suffix *-imas/-ymas* have the equivalents with the suffix *-ment* in English (e. g. *apdorojimas* – *treatment*, *atsiradimas* – *commencement*, *gynimas* – *enforcement*, *reikalavimas* – *requirement*, *reklamavimas* – *advertisement*, *tobulinimas* – *improvement*, etc.). For example:

- (16) a. *Autorių* *teisių* *atsiradimas*.
author.GEN.PL.M right.GEN.PL.F commencement.NOM.SG.M
b. ***Commencement** of the Authors' Rights.*

Furthermore, not so prolific are the derivatives with the suffix *-imas/-ymas* which have the equivalents of the derivatives with the suffix *-ance/-ence* (e. g. *atlikimas* – *performance*, *paveldėjimas* – *inheritance*). Consider the examples:

- (17) a. *Autorių* *turtinių* *teisių* *paveldėjimas* [..]
author.GEN.PL.M economic.GEN.PL.F right.GEN.PL.F inheritance.NOM.SG.M
b. ***Inheritance** of Economic Rights of Authors [..]*

Some derivatives with the suffix *-imas/-ymas* in the Lithuanian language correlate with the derivatives with the suffixes *-al* and *-age* in the English language (e. g. *pasiūlymas* – *proposal*, *tvirtinimas* – *approval*, *saugojimas* – *storage*), as in:

- (18) a. *Pasiūlymas* *Vyriausybei*.
proposal.NOM.SG.M government.DAT.SG.F
b. **Proposal** to the Government.

Also, the derivatives with the suffix *-imas/-ymas* have the equivalents that belong to the type of zero derivation (conversion) in English (e. g. *naudojimas* – *use*, *suteikimas* – *transfer*).

The analysis of deverbal process nouns in Lithuanian revealed that often the derivatives with the suffix *-imas/-ymas* have more than one equivalent in English (e. g. *pažeidimas* – *infringement*, *violation*; *atlyginimas* – *remuneration*, *compensation*, *recovery*). For example:

- (19) a. *Autorių teisių* [*..*] *pažeidimas*.
author.GEN.PL.M right.GEN.PL.F infringement.NOM.SG.M
b. **Infringement** of [*..*] *Sui Generis Rights*.
c. *Informacijos apie teisių valdymą*
information.GEN.SG.F about right.GEN.PL.F management.ACC.SG.M
pažeidimas.
violation.NOM.SG.M
d. **Violation** of Rights – Management Information.

Some deverbal process nouns with the suffix *-imas/-ymas* in the Lithuanian language have the equivalents of derivatives with the suffixes *-ion/-sion/-tion/-ation* (e. g. *perdavimas* – *transmission*, *panaudojimas* – *exploitation*, *reproduction*, *pakeitimas* – *alteration*), *-ing* (e. g. *pakeitimas* – *altering*, *rodymas* – *showing*) as well as conversion (e. g. *perdavimas* – *transfer*, *panaudojimas* – *use*, *pakeitimas* – *change*, *rodymas* – *display*) in the English language. It should be noted that the suffix *-imas/-ymas* in Lithuanian and the suffix *-ion/-sion/-tion/-ation* in English are especially prolific in forming deverbal process nouns: 53 derivatives with the suffix *-imas/-ymas* have 58 English equivalents with the suffix *-ion/-sion/-tion/-ation* in the corpus under investigation.

The deverbal process nouns with the suffix *-tis* have the equivalents with the suffixes *-ion/-sion/-tion/-ation*, *-ment*, *-th* in English (e. g. *sudėtis* – *composition*, *sutartis* – *agreement*, *mirtis* – *death*, etc.). Due to the typological differences of both languages, the cases were found when deverbal process nouns with this suffix in Lithuanian have their equivalents as abstract or concrete nouns in English (e. g. *paskirtis* – *purpose*, *paslaptis* – *secret*, *sutartis* – *contract*, *certificate*). Some derivatives with the suffix *-tis* have more than one equivalent (derivatives and non-derivatives). For example, the equivalent for the derivative *sutartis* is mostly *agreement* (the derivative with the suffix *-ment*), but sometimes its equivalents are non-derivatives (e. g. *contract*, *certificate*). Consider:

- (20) a. *Leidybos sutartis turi būti* [*..*]
publishing.GEN.SG.F agreement.NOM.SG.F has.PRS.3 be.INF
b. *A publishing agreement shall be* [*..*]

- c. *Bendrovė*, *gavusi* [..] *sutarties* [..]
 company.NOM.SG.F receive.PTCP.NOM.SG.F certificate.GEN.SG.F
kopiją [..]
 copy.ACC.SG.F
- d. *The company, having received a copy of the certificate* [..]
- e. [..] *sudaryti* *darbo* *sutartį* [..]
 draw.INF work.GEN.SG.M contract.ACC.SG.F
- f. [..] *to draw up a contract* [..]

The derivatives *paskirtis* and *kryptis* with the suffix *-tis* have the equivalents of non-derivatives (e. g. *purpose*, *trend*, *sphere*), or they belong to the type of conversion (e. g. *use*):

- (21) a. *Paramos* *kaimo* *plėtrai*
 support.GEN.SG.F village.GEN.SG.M development.DAT.SG.F
kryptys.
 trend.NOM.PL.F
- b. *Trends of support for rural development.*
- c. [..] *neatitinka* *institucijos* *veiklos*
 NEG.agree.PRS.3 institution.GEN.SG.F activity.GEN.SG.F
krypties.
 sphere.GEN.SG.F
- d. [..] *are outside the sphere of competence of its institution.*

The derivatives with the suffixes *-slas* (e. g. *mokslas* – *science*, *pamokslas* – *sermon*, *verslas* – *business*), *-yba* (e. g. *taryba* – *council*, *valdyba* – *board*, *prekyba* – *trade*, *mityba* – *nutrition*), *-smas* (e. g. *teismas* – *court*), *-alas* (e. g. *reikalas* – *affair*) have the equivalents of non-derivatives in the English language. The same Lithuanian suffixes may have English equivalents, i. e. deverbal process nouns with the suffixes *-ion/-sion/-tion/-ation* (e. g. *statyba* – *construction*, *veiksmas* – *action*), *-ment* (e. g. *neteisėtas veiksmas* – *infringement*), *-estis* (e. g. *užmokestis* – *payment*). Other cases, though not so prolific, are the derivatives with the suffixes *-ra* (e. g. *plėtra* – *development*), *-acija* (e. g. *adaptacija* – *adaptation*, *klasifikacija* – *classification*, *kompensacija* – *compensation*). As it was already mentioned, due to typological differences of both languages, deverbal process nouns can be derived with endings in the Lithuanian language. For instance, with the ending *-a*: *parama* – *support*, *nuožiūra* – *discretion*.

The deverbal process nouns, such as *gamyba*, *tikslas*, *veiksmas*, *mokestis*, *transliacija*, *apskaita*, with the suffixes *-yba*, *-slas*, *-smas*, *-estis*, *-acija* and the ending *-a* have more than one English equivalent, i. e. the derivatives with the suffixes *-ion/-sion/-tion/-ation*, *-ment*, *-ing*, *-age* as well as abstract nouns and conversion (e. g. *gamyba* – *production*, *manufacture*; *tikslas* – *advantage*, *purpose*, *use*, *objective*, *goal*; *veiksmas* – *action*, *infringement*, *act*; *mokestis* – *payment*, *fee*; *transliacija* – *broadcasting*, *transmission*; *apskaita* – *accountancy*, *accounting*, etc.).

For example:

- (22) a. [...] *fonogramų, išleistų komerciniais*
 phonogram.GEN.PL.F publish.PTCP.GEN.PL.F commercial.INS.PL.M
tikslais [...] purpose.INS.PL.M
- b. [...] *phonograms published for commercial advantage* [...].
- c. Šio [statymo *tikslas* [...]]
 this.GEN.SG.M law.GEN.SG.M purpose.NOM.SG.M
- d. *The purpose of this Law* [...]
- e. *Kūrinio atgaminimas asmeniniais tikslais.*
 work.GEN.SG.M reproduction.NOM.SG.M personal.INS.PL.M use.INS.PL.M
- f. *Reproduction of Works for Personal Use.*
- g. [...] *kaimo plėtros politikos*
 village.GEN.SG.M development.GEN.SG.F policy.GEN.SG.F
tikslai. objective.NOM.PL.M
- h. *Objectives of the* [...] *Rural Development Policy.*
- i. [...] *naudoti kitiems tikslams* [...]
 use.INF other.DAT.PL.M goal.DAT.PL.M
- j. [...] *to be used for goals other* [...]

In conclusion, it should be noted that there are 30 derivatives that have more than one equivalent (derivative or non-derivative) in English found in the corpus under investigation.

4.3. The affixation of deverbal result nouns in Lithuanian and English

In the analysed corpus, 21 deverbal result nouns were found. These derivatives are formed with 7 suffixes (*-inys*, *-muo*, *-snis*, *-mena*, *-stas*, *-ena*, *-liava*) and 3 endings (*-a*, *-ė*, *-(i)us*). Having analysed 163 examples in Lithuanian and their equivalents in English, it was noted that the derivational category of deverbal result nouns includes the nouns denoting either the end of the action or its result. The Lithuanian suffix *-inys* has the equivalents with the suffixes, such as *-ion/-sion/-tion/-ation* (e. g. *junginys* – a **combination**, *leidinys* – a **publication**), *-ment* (e. g. *teiginys* – a **statement**), also the cases of zero derivation (conversion) (e. g. *kūrinys* – a **work**), or the equivalents of concrete nouns (e. g. *turinys* – **contents**, *uždavinys* – **task**). For example:

- (23) a. [...] *asociacijų uždaviniai ir funkcijos.*
 association.GEN.PL.F task.NOM.PL.M and function.NOM.PL.F
- b. *Tasks and Functions of* [...] *Associations.*

The derivative *rinkinys* with the suffix *-inys* has more than one equivalent in English: with the suffix *-ion/-sion/-tion/-ation* (e. g. *compilation*, *collection*) and zero derivation (e. g. *set*), or a concrete noun (e. g. *entry*):

- (24) a. [...] *kūrinių rinkiniai ar duomenų*
 work.GEN.PL.M collection.NOM.PL.M or data.GEN.PL.M
rinkiniai [...] collection.NOM.PL.M

- b. [...] *collections of works or compilations of data* [...]
 c. [...] *terminų straipsnių rinkiniai* [...]
 term.GEN.PL.M article.GEN.PL.M entry.NOM.PL.M
 d. *Entries of terms* [...]
 e. *Terminų straipsnių rinkinys* [...]
 term.GEN.PL.M article.GEN.PL.M set.NOM.SG.M
 f. “*Set of term entries*” [...]

The derivatives with the suffixes *-muo* (*duomuo* – *data*), *-snis/-snys* (*veiksny* – *factor*), *-mena* (*žemės [ūkio] naudmena* – *land*), *-stas* (*skliaustas* – *bracket*), *-ena* (*iškasena* – *resource*), *-liava* (*rinkliava* – *fee*) in the English language have the equivalents denoting abstract or concrete nouns (i. e. non-derivatives). Also, deverbal result nouns in Lithuanian can be formed with the endings: *-ius* (*skyrius* – *chapter*), *-a* (*pažyma* – *certificate*, *paskola* – *loan*). For example:

- (25) a. [...] *pateikti reikalaujamus duomenis*.
 provide.INF require.PTCP.ACC.PL.M data.ACC.PL.M
 b. [...] *provide the data required* [...]

The deverbal result nouns with the suffix *-snis* have the equivalents of concrete nouns (e. g. *skirsnis* – *section, chapter*), and the derivatives with the suffix *-muo* have the equivalents of zero derivation (*žymuo* – *label, mark*). The derivative with the ending *-ė* (*priemonė*) has the equivalents that belong to the category of zero derivation (*measure*) and concrete noun (*device*).

Having analysed 152 derivatives (deverbal process nouns and deverbal result nouns) in the Lithuanian language and their equivalents in English, it may be stated that the deverbal noun suffixes *-imas/-ymas* in Lithuanian and *-ion/-sion/-tion/-ation* in English are especially prolific in forming deverbal process nouns. The derivatives formed with different suffixes (deverbal process nouns: *-tis, -acija, -yba, -slas, -smas, -estis, -ra, -alas*; deverbal result nouns: *-inys, -muo, -snis, -mena, -stas, -ena, -liava*), and endings (*-a, -ė, -ius*) in the Lithuanian language often have English equivalents with the suffix *-ing*, the derivatives with other suffixes (*-ment, -ance/-ence, -al, -age, -ery, -th*) are not so frequent. There are cases when the derivatives in Lithuanian have equivalents that are non-derivatives (conversion or concrete / abstract nouns) in the English language.

The analysis of the empirical material revealed that the derivatives in Lithuanian often have more than one equivalent in English: 30 deverbal process nouns (out of 131 derivatives) and 6 deverbal result nouns (out of 27 derivatives) have more than one equivalent in the English language.

5. Conclusions

In this paper, an attempt was made to describe and analyse the affixation of lexical deverbal nominalizations in typologically different languages Lithuanian and English. Although deverbal nominalizations in both the Lithuanian and English languages are divided into a range of semantic and derivational categories: process nominalizations, result nominalizations, agentive nominalizations, instrumental nominalizations, locative nominalizations, as well as nominalizations denoting

the names of festivals and ceremonies, due to space limitations only deverbal process and result nominalizations were analysed in the present research.

The inventory of affixes forming deverbal nominalizations is significantly different. In Lithuanian, the deverbal nominalizations (deverbal process nouns and deverbal result nouns) may be formed with 132 suffixes and 5 endings, while in English the deverbal nominalizations are formed with 10 suffixes. Also, such deverbal nouns may be formed through conversion, which is not the case in Lithuanian.

In total, 802 examples of deverbal process nouns (131 derivatives) were selected from the Parallel Corpus: 447 sentences contain 95 derivatives with the most prolific suffix *-imas/-ymas*. These derivatives make 73 per cent of all deverbal process nouns, and the examples of their usage make 56 per cent of all examples. Also, 163 examples of deverbal result nouns (21 derivatives) were selected and analysed: 50 sentences contain 8 derivatives with the productive suffix *-inys*. These derivatives make 38 per cent of all deverbal process nouns, and the examples of their usage make 31 per cent of all examples.

While comparing the examples in Lithuanian and their equivalents in English, it was revealed that there is no direct correlation between Lithuanian and English suffixes: Lithuanian deverbal nouns have equivalents of countable and uncountable nouns in English (i. e. they are not nominalizations), especially in the case of deverbal result nouns. The equivalents in the English language mostly have the suffix *-ion/-tion/ -sion/-ation*: they make 36 per cent of all derivatives, quite many derivatives have the suffix *-ing*. Moreover, in the Lithuanian language 23 per cent of all derivatives have more than one equivalent (derivative or non-derivative) in the English language. Also, the equivalents of some deverbal process nouns that have more concrete meaning and the majority of deverbal result nouns are non-derivatives, i. e. they are abstract or concrete nouns: out of 27 deverbal result nouns, 18 equivalents in English are non-derivatives and this makes 67 per cent of all equivalents.

To conclude, referring to existing theoretical models of derivational and inflectional morphology, the research demonstrates that a traditional long-standing typological distinction reflects formal, i. e. derivational distinctions in forming deverbal nominalizations through suffixes and endings. The approach to deverbal nominalizations that has been presented in this study encompasses only two types: deverbal process nouns and deverbal result nouns. Further research could involve a comparative study of deverbal agentive, instrumental, locative, etc. nouns within the theoretical framework which we have proposed in the present study.

Abbreviations

3	third person
ACC	accusative
DAT	dative
F	feminine
GEN	genitive
INF	infinitive

INS	instrumental
M	masculine
NOM	nominative
PL	plural
PRS	present
PTCP	participle
SG	singular

Source

Lygiagretusis tekstynas / Parallel Corpus. Available at: <https://klc.vdu.lt/en/parallel-corpus/>. Contributors: Čermak, František, Daudaravičius, Vidas, Skoumalova, Hana, Corness, Patrick.

References

1. Adams, Valerie. 1973. *An introduction to Modern English word formation*. London and New York: Routledge.
2. Ambrazas, Saulius. 1993. *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
3. Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian grammar. Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Baltos lankos.
4. Ambrazas, Vytautas (ed.). 2008. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
5. Ambrazas, Vytautas (ed.). 2005. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
6. Andersen, Øivin. 2007. Deverbal nouns, lexicalization, and syntactic change. *Nordic Journal of Linguistics*. 30(1), 55–86.
7. Banks, David. 2003. The evolution of grammatical metaphor in scientific writing. *Grammatical metaphor: Views from systemic functional linguistics*. Simon-Vandenberg, Anne-Marie, Ravelli, Louise, Jane (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 125–147.
8. Chomsky, Noam. 1970. Remarks on nominalization. *Readings in transformational grammar*. Jacobs, Roderick A., Rosenbaum, Peter S. (eds.). Waltham: Ginn and Company, 184–221.
9. Comrie, Bernard. 1976. The syntax of action nominals: a cross-language study. *Lingua*. 40, 177–201.
10. Comrie, Bernard, Thompson, Sandra A. 1985. Lexical nominalization. *Language typology and syntactic description: grammatical categories and lexicon*. 3. Shopen, Timothy (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 349–397.
11. Fillmore, Charles J. 1969. Towards a modern theory of case. *Modern studies in English. Readings in transformational grammar*. Reibel, David A., Shane, Sanford A. (eds.). New Jersey: Prentice-Hall, 361–375.
12. Gaivenis, Kazimieras, Keinys, Stasys. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
13. Givón, Talmy. 1984. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. 1. Amsterdam: John Benjamins.

14. Halliday, Michael, Alexander, Kirkwood. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
15. Heyvaert, Liesbet. 2003. *A cognitive-functional approach to nominalization in English*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
16. Jackendoff, Ray. 1981. *X syntax. A study of phrase structure*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press.
17. Keinys, Stasys. 1999. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
18. Lakoff, George. 1970. *Irregularity in syntax*. New York: Holt, Rinehart & Winston, Inc.
19. Kiparsky, Paul. 2017. Nominal verbs and transitive nouns: vindicating lexicalism. *On looking into words (and beyond)*. Bower, Claire, Horn, Laurence, Zanuttini, Raffaella (eds.). Berlin: Language Science Press, 311–346.
20. Koptjevskaja-Tamm, Maria. 2003. Action nominal constructions in the languages of Europe. *Noun phrase structure in the languages of Europe*. Plank, Frans (ed.). Berlin: de Gruyter Mouton, 723–759.
21. Mackenzie, J. Lachlan. 1998. *Entity concepts. Morphology: a handbook of inflection and word formation*. Berlin: Walter de Gruyter.
22. McCawley, James, David. 1968. The role of semantics in grammar. *Universals in linguistic theory*. Bach, Emmon, Harms, Robert Thomas (eds.). New York: Holt Rinehart & Winston, Inc. 125–169.
23. Marchand, Hans. 1969. *The categories and types of present-day English word-formation*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
24. Pakerys, Jurgis. 2006. Veiksmo pavadinimo konstrukcija lietuvių kalbos gramatikoje. *Daiktavardinio junginio tyrimai. Lietuvių kalbos gramatikos darbai*. 4. Holvoet, Axel, Mikulskas, Rolandas (eds.). Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 121–149.
25. Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
26. Paulauskienė, Aldona, Valeika, Laimutis. 1994. *Modern Lithuanian*. Vilnius: Žodynas.
27. Plag, Ingo. 2016. English. *Word-formation – an international handbook of the languages of Europe*. 4. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.). Berlin: De Gruyter Mouton, 2411–2427.
28. Murmulaitytė, Daiva. 1997. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno veiksmožodinių daiktavardžių semantinė ir statistinė analizė (priesagos -imas/-ymas ir galūnės -a vediniai)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas.
29. Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey, Svartnik, Jan. 1985. *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.
30. Ravelli, Louise, Jane. 1988. Grammatical metaphor: an initial analysis. *Grammatical metaphor. Views from systemic functional linguistics*. Simon-Vandenberg, Anne-Marie, Ravelli, Louise Jane (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 133–147.
31. Sušinskienė, Solveiga. 2010. Textual functions of nominalizations in English scientific discourse. *Žmogus ir žodis*. 11(3). Vilnius. Vilniaus Pedagoginio universiteto leidykla, 58–63.
32. Ulvydas, Kazys (ed.). 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. I. Vilnius: Mintis.

33. Urbutis, Vincas. 2009. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
34. Valeika, Laimutis, Sušinskienė, Solveiga. 2012. *Aspect in English and Lithuanian*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
35. Vaskelienė, Jolanta. 1998. *Lietuvių kalbos darybiniai sinonimai (veiksmažodžių abstraktai)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
36. Veselovska, Ludmila. 2018. Morphological taxonomy in the present-day generative framework: a case study of English and Czech nominalization. *Topics in Linguistics*. 19(2), 1–21.
37. Tumelis, Juozas (ed.). 2009. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. Available at: <http://www.vle.lt/>
38. Zaika, Natalia. 2016. Lithuanian nominalizations and the case marking of their arguments. *Argument realization in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 523–549.

Kopsavilkums

Lai gan lietuvišu un angļu valodas ir indoeiropiešu valodu saimes valodas, šo valodu fleksīvā un derivatīvā morfoloģijas sistēma atklāj tipoloģiskas valodu atšķirības. Rakstā tuvāk aplūkots nominalizācijas jēdziens un verbālā nominalizācija lietuvišu un angļu valodā. Pētījumam izmantots „Paralēlo tekstu korpusa” materiāls: 802 verbu abstraktu un 163 derivātu, kas ir darbības rezultāta derivatīvās kategorijas, tulkojumi no lietuvišu valodas angļu valodā (kopā 965 teikumi).

Morfoloģiskā izpratnē nominalizāciju var raksturot kā procesu, kura gaitā par substantīvu kļūst citu vārdšķiru vārdi. Vispirms tas ir vārddarināšanas process, kurā substantīvs tiek darināts no verba, adjektīva vai no cita substantīva (lietuvišu valodā arī no citām vārdšķirām), parasti izmantojot dažādus sufiksus, lietuvišu valodā arī fleksijas. Ir divējāda nominalizācija – leksiskā un sintaktiskā. Leksiskās nominalizācijas rezultātā no verba vai nomena rodas verbāls vai nomināls substantīvs, bet sintaktiskajā nominalizācijā teikums kļūst par nominālu frāzi.

Lai gan lietuvišu un angļu valodas verbālā nominalizācija tiek iedalīta līdzīgās semantiskās un derivatīvās pamatkategorijās, lietuvišu valodas verbālās nominalizācijas derivācijas līdzekļu un to angļu valodas ekvivalentu pētījums atklāj atšķirības. Lietuvišu valodā verbālās nominalizācijas – darbības abstrakcijas un darbības rezultāta nosaukumi – var tikt atvasināti ar 132 sufiksiem un 5 fleksijām, bet angļu valodā – ar 10 sufiksiem un konversijas ceļā. Empīriskā materiāla analīze liecina, ka lietuvišu valodā dominē verba abstrakcijas derivāti ar sufiksu *-imas / -ymas* (73 proc. no visiem analizētajiem abstrahējumiem), starp darbības rezultāta nosaukumiem visvairāk ir derivātu ar sufiksu *-inys* (38 proc. no visiem analizētajiem piemēriem). Angļu ekvivalenti parasti ir ar sufiksiem *-ion / -tion / -sion / -ation*, samērā daudz ir arī derivātu ar *-ing*. Verbālā nominalizācija lietuvišu valodā nereti korelē ar abstrahējumiem un konkrētiem substantīviem (ne nominalizāciju) angļu valodā. Turklāt 23 proc. lietuvišu valodas derivātu angļu valodā atbilst vairāki ekvivalenti (derivāti vai nederivāti).

Atslēgvārdi: nominalizācija; derivāts; sufikss; fleksija; verbāls substantīvs; lietuvišu valoda; angļu valoda.

Ēdienkaršu valoda: ko un kā tās mums stāsta *The language of menus: what do they tell us and how do they do it*

Sanita Škapare

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: skaparena@gmail.com

Lai gan ēdienkartes ir bieži sastopams teksta veids, kam ir liela nozīme ēdināšanas uzņēmuma identitātes veidošanā, ēdienkaršu valoda ir salīdzinoši maz apskatīts temats. Ēdināšanas nozares speciālisti par ēdienkaršu nozīmību un to lomu veiksmīgas uzņēmuma darbības veicināšanā runā bieži un uzsver, ka to sastādīšanu nevajadzētu uzticēt amatieriem. Viesmīlības nozares literatūrā ēdienkartes netiek ignorētas, tomēr vairāk tiek apskatītas no mārketinga, nevis valodas aspekta.

Pasaules virtuves ienākšana Latvijā aktualizējusi jautājumu par ēdienu un produktu nosaukumu atveidi latviešu valodā. Savukārt labi uzraksfīta ēdienkarte ir ēdināšanas uzņēmuma vizītkarte, kas var pozitīvi ietekmēt apmeklētāju viedokli par konkrētu ēdināšanas uzņēmumu. Vairums pētnieku norāda, ka ēdienkartes ir rīks, ar kura palīdzību ēdināšanas uzņēmums var izcelt tos ēdienus, ko visvairāk vēlas pārdot. Šī mērķa sasniegšanai var tikt izmantoti dažādi līdzekļi – radoši nosaukumi, asociācijas, piem., ar bērniņu, kā arī nosaukumi svešvalodās.

Pētījuma mērķis ir apskatīt ēdienkaršu saturu, tuvāk pievērsties lietvārda, īpašības vārda, darbības vārda un apstākļa vārda lietojumam.

Pētījuma materiālu veido 50 ēdienkaršu latviešu valodā, kas publiski pieejamas ēdināšanas uzņēmumu internetvietnēs vai sociālajos tīklos un apkopotas no 2018. gada novembra līdz 2019. gada janvārim. Šīs ēdienkartes pārstāv ēdināšanas uzņēmumus dažādās Latvijas vietās, piem., Rīgā, Kuldīgā, Liepājā, Daugavpilī, Siguldā u. c.

Atslēgvārdi: ēdienkartes latviešu valodā; ēdienkaršu struktūra; leksika; lietvārds; deminutīvs; pragmatika.

Ievads

Pēdējos gados ēdināšanas nozare visā pasaulē ir ieguvusi īpaši lielu popularitāti – par to liecina dažādi kulinārijas šovi, emuāri, pavārgrāmatas, kā arī pavāri, kuru slavenību statuss arvien biežāk sāk pielīdzināties tādām, ko tradicionāli iegūst, piem., aktieri vai mūziķi.

Pētījuma materiālu veido 50 ēdienkaršu latviešu valodā, kas publiski pieejamas ēdināšanas uzņēmumu internetvietnēs vai sociālajos tīklos un apkopotas laika posmā no 2018. gada novembra līdz 2019. gada janvārim. Ēdienkartes pārstāv dažādu Latvijas pilsētu un lauku teritoriju ēdināšanas uzņēmumus, sk. avotu sarakstu.

Robina Leikofa (*Robin Lakoff* 2006, 149) darbā „Identity à la carte: you are what you eat” („Identitāte à la carte: tu esi tas, ko tu ēd”) apskatot ASV restorānu ēdienkartes, ēdienu receptes, avīzes un laikrakstu komentārus, runā par to, kā indivīdi veido ar ēdienu saistītu identitāti. Autore par ēdienu – vismaz tā verbālo interpretāciju ēdienkartēs – runā kā par literāru formu un diskursu: „Mēs vairs neejam uz restorāniem ar mērķi tikai paēst – mēs uz tiem ejam, lai mijiedarbotos, sadarbotos ar mūsu ēdienu.” [Šeit un turpmāk citāti raksta autores tulkojumā.] R. Leikofas domu turpina arī Kornēlija Gerharta (*Cornelia Gerhardt* 2013, 4), sakot, ka „gan ēdiens, gan valoda veido cilvēku attiecības. Pie vakariņu galda mēs socializējamies un sarunājamies, bet ēšana un runāšana ir svarīgi elementi hierarhijas, klases, kastu, atšķirību starp bagātājiem un nabadzīgajiem veidošanā.” Ēdiens ir vairāk nekā tikai pārtika, un valoda nav tikai informācijas nodošanas rīks – kulināriju un valodniecību vienojošs elements.

Valodas pragmatika ir aktuāla jebkurā gadījumā, kad teksts – mutvārdu vai rakstveida – tiek speciāli veidots „ar kādu īpašu uzdevumu un nolūku” (Nītiņa 2014, 341). Daina Nītiņa (op. cit.) raksta, ka „ir jāzina spēles noteikumi, jāprot pareizi spēlēties ar svešvārdiem, zinātniskajiem terminiem. Ir jālieto nozarē aktuāli termini, izteikumi. Tā var kļūt piederīgs noteiktai nozarei, virzienam.” Tāpat arī etnisku produktu nosaukumu lietojumu var uzskatīt par tādu kā komplimentu apmeklētājiem, kas parāda to piederību konkrētajai kultūrai un stilam, ko ēdināšanas uzņēmums pārstāv. Runājot par tekstu mijiedarbē ar apkārtējo pasauli – sociāliem, psiholoģiskiem, kultūras un citiem faktoriem, jāmin arī diskursi. Tas ir runātais vai rakstītais teksts kā valodas saziņas akts (Skujiņa 2007, 93).

Malītei – tāpat kā romānam vai simfonijai – ir sākums, vidus un beigas; tā ir ēdienkartes struktūras atslēga (Seaberg 1983, 17). Ēdināšanas nozare ir viena no tām, kur ne tikai valodnieki, bet arī nozares speciālisti pēta valodu un tās sniegtās pragmatiskās iespējas. Ēdienkaršu valodā novērojami gan tādi izteiksmes līdzekļi, kas sniedz pamatinformāciju, gan tādi, kas sniedz papildinformāciju. Nodaļā turpmāk apskatīts, kā šī informācija tiek pasniegta un izkārtota.

Lielu ieguldījumu kulinārijas nozares terminoloģijā un pareizas valodas praksei ēdienkartēs ir devis pavārs Uldis Šulte, viens no „Pavāru kluba” dibinātājiem. Grāmatas „Tulkojums ar garšu” sastādītāja Beata Paškevica (2012, 8) min U. Šultes skatījumu (no abu privātas sarakstes): „Valoda, ko lietojam, runājot par ēdienu, savā būtībā ir kā zemapziņas slānis, ko intensīvi lietojam ikdienā, bet reti kad apjaušam šīs valodas jomas patieso ietekmi uz mūsu dzīves kvalitāti. Par teicienu – pasaki, ko tu ēd, un es pateikšu, kas tu esi – visbiežāk mēs pavīpsnājam, lai gan tas izsaka ļoti patiesu atziņu. Ņemot vērā, ka jebkura runa rezonē ar mūsu pašizpaušmes potenciālu, tad īpaši svarīgi ir parūpēties par valodas lietojumu pārtikas fenomenoloģijā, jo tikai valodas radīto vibrāciju saskaņa vai rezonanse ar morfoģenētiskā lauka pirmatnējo vibrāciju spēj nodrošināt vai uzlabot mūsu dzīves kvalitāti. Vajadzība pēc uztura ir viena no cilvēku pamatvajadzībām. Tad kopā padomāsim arī par valodu, ko lietojam šai jomā! Padomāsim par sevi – kas ar mums notiek un kāpēc?”

Rakstā turpmāk apskatītas ēdienkartes kā teksta veids, to satura iezīmes, izkārtojums un tajās lietotā leksika.

1. Ēdienkarte kā teksta veids

Ēdienkaršu galvenā funkcija ir komunikācija un informācijas nodošana. Informācijas pārraidē svarīga ir nepieciešamā vēstījuma nodošana, kas ēdināšanas uzņēmumu kontekstā ietekmē gan apmeklētāju apmierinātību, gan arī uzņēmuma apgrozījumu.

Elbins G. Sībergs (*Albin G. Seaberg* 1983, 53) atkārtoti uzsver, ka vislabākās ēdienkartes varētu sastādīt profesionāls rakstnieks, piebilstot, ka to var darīt arī restorāna ēdienkaršu sastādītājs, un nosauc jautājumus, uz kuriem ēdienkartei ir jāsniedz atbildes:

1. Kas tas ir?
2. Kā tas ir pagatavots?
3. Kā tas ir pasniegts?
4. Vai tam ir neparasta garša un kvalitātes īpašības?

Roberts Gordons (*Robert T. Gordon*) un Marks Brezinskis (*Mark H. Brezinski*) darbu par to, kas jāņem vērā, izstrādājot ēdienkarti, sāk ar apgalvojumu, ka *pareizas* vai *nepareizas* ēdienkartes nav; ja kāda ēdienkarte der vienam ēdināšanas uzņēmumam, tas nenozīmē, ka tā derēs arī citiem (Gordon, Brezinski 1999, 23).

Apskatītajās ēdienkartēs visbiežāk parādās izkārtojums: *uzkodas, zupas, pamatēdieni* un *deserti*. Septiņpadsmit ēdināšanas uzņēmumi atsevišķi izšķir arī *piedevas* (piem., „3 pavāru restorāns”, „Ferma”, „Jonathan”, „Muusu”, „Čello”).

Piecas no apskatītajām ēdienkartēm izmanto terminu *priekšēdiens* („Kannas”, „Entresol”, „Taverna”, „Vecpuisis” un „Villa Santa”). Latviešu valodas vārdnīca to definē kā „ēdienu, ko pasniedz pirms galvenā ēdiena” (www.tezaurs.lv), kas tādat var apvienot *uzkodas, zupas* un *salātus*.

„36. line” ēdienkartē tiek šķirtas pat 12 nodaļas – *aukstās uzkodas un salāti, tartari, karstās uzkodas, zupas, pasta, karstie ēdieni, uz oglēm gatavoti ēdieni bez piedevām, piedevas, veģetāriešiem, deserti, bērniem un jauniešiem* un kategorija *uz ātru roku*.

Tā kā ēdienkaršu nodaļas parasti tiek izceltas ar lielākiem burtiem un treknrakstu, tās ir arī veiksmīgs rīks, kas izceļ konkrēta ēdināšanas uzņēmuma specialitāti vai ar īpašu aprīkojumu pagatavotus ēdienus. Tā, piem., Āzijas virtuves pārstāvji atsevišķi izdala *suši* („Cod robata grill bar”, „Aqua Luna”), citās ēdienkartēs nošķirti *medījumi* („1221”, „Aparjods”, „Kungu rija”), bet, piem., restorāna „Elements” ēdienkartē atsevišķa nodaļa veltīta *vulkāniskajam akmens grilam*. Ēdināšanas uzņēmums „Key to Rīga” izmanto radošāku pieeju ēdienkaršu satura un nodaļu veidošanā. Apmeklētājiem tiek piedāvāti *aukstie uzkožamie, karstie uzkožamie, salātu riktes, virumi, karstās zivju riktes, karstās gaļas riktes, saldās riktes, veģetārās riktes un piedevas visām riktēm*. Ēdienkaršu nodaļas tiek izmantotas arī reģionālās piederības atainošanai. Tā, piem., „Jēkaba sēta” ēdienkartē iekļauj apakšnodaļu *Kurzemes garša*, „Art hub” piedāvā *Daugavpils ēdienkarti*, bet „1221” īpašu vietu velta *latviešu virtuvei*.

Blakus iepriekš minētajām klasiskajām un gandrīz visās ēdienkartēs sastopamajām nodaļām minamas arī retāk izmantotās. „Aqua Luna”, „36. line” un „Barons” īpaši nošķir *tartarus*, „Vecpuisis”, „Bangert’s”, „Pastnieka māja”,

„Olive”, „Hotel Sigulda restorāns”, „Elements”, „Garšas frekvence” u. c. atsevišķi nodala *pastas*. Tāpat atsevišķās apakšnodaļās mēdz būt izdalīti *steiki* (piecās ēdienkartēs, starp tām, piem., „1221”, „Čemodāns”, „Vincentis”, „Olive”). Unikāli ēdienkaršu apakšnodaļu nosaukumi ir, piem., *karstie sendviči* (“Upe-le”) un *omletes* („Pastnieka māja”).

Pēc katras ēdienkaršu nodaļas minēšanas tiek uzskaitīti visi piedāvātie konkrētās kategorijas ēdieni. Atsevišķos gadījumos ēdieniem var būt arī radoši nosaukumi, tomēr to pētījumā aplūkotajās ēdienkartēs ir salīdzinoši nedaudz. Ēdienkartēs latviešu valodā dominē ēdienu pamatsastāvdaļu (*asinsdesa, ziedkāposts, maurloki*), pagatavošanas (*dūmots, kļavu sirupā glazēta, fritēta*) un pasniegšanas veida (*pasniedz ar skābo krējumu un dillēm, pasniedz ar karamelizētiem dārzeņiem, pasniedz ar kartupeļu-garneļu kārtojumu, pasniedz ar pašu gatavotu plombīra saldējumu*), kā arī produktu izcelsmes (*Grenlandes, Kamčatkas, Latvijas, Indijas, Burtnieku* u. c.) uzskaitījums. Katrā nodaļā piedāvāto ēdienu skaits ēdienkartēs ir samērā atšķirīgs, tomēr novērojamas arī vienotas tendences. Tā, piem., katrā kategorijā norādīto ēdienu skaits ir vismaz divi vai trīs (divi veģetāri ēdieni restorāna „International” piedāvājumā), bet vislielākās izvēles iespējas apmeklētājiem tiek dotas, izvēloties pamatēdienus. Restorāns „Taverna” piedāvā 12 pamatēdienu, restorāns „Pastnieka māja” – 19, „Oskars” – 17. Uz kopējā apskatīto ēdienkaršu fona iepriekšminētie skaitļi liekas diezgan iespaidīgi, tomēr pirms dažiem gadsimtiem tā būtu norma.

„Encyclopedia of Food and Culture” („Ēdiena un kultūras enciklopēdija”) kā piemērs atšķirībai starp piedāvāto ēdienu daudzumu mūsdienās un pirms vairākiem gadsimtiem minētas 1465. gada svinības par godu arhibīskapa Džordža Nevila (*George Neville*) iecelšanai amatā. Pirmajā maltītes kārtā tikuši iekļauti 17 ēdieni, otrajā kārtā – 20, un trešajā kārtā – 23 (Katz 2003, 477).

Pētījuma problemātika saistīta ar faktu, ka kulinārijas pasaulē daudz lietu tiek iepazītas arī ārpus to izcelsmes vietām. Tas raksturīgs ne tikai produktiem, bet arī ēdienu pagatavošanas vai pasniegšanas veidam, garšu kombinācijām, viedokli par to, kad un kas ir jāēd (piem., deserts maltītes sākumā vai beigās) u. tml. Ne visām ar citu kultūru palīdzību iepazītajām reālījām ir atbilde latviešu valodā, tādēļ rodas variācijas par to, kādus izteiksmes veidus izmantojam, runājot par ēdienu. Jāņem vērā arī tas, ka kulinārijas terminoloģijā svarīga loma ir etnogrāfismiem, kuru tulkošana nav nepieciešama. Latviešu valodniecībā termins *etnogrāfisms* tiek definēts kā vārds, kas nosauc nacionālās reālījas – ar kādas tautas vai etniskas grupas savdabīgajām ieražām, paradumiem, materiālo vai garīgo kultūru saistītus priekšmetus un parādības (Skujiņa 2007, 111).

Gramatisko īpatnību savāktajā materiālā ir salīdzinoši maz, tādēļ pētījumā tiek apskatīta ēdienkaršu leksika, savākto materiālu grupējot pa vārdšķirām. Atsevišķi tiek apskatīts lietvārds, īpašības vārds, darbības vārds un apstākļa vārds.

2. Ēdienkaršu leksika

Dens Džurafskis (*Dan Jurafsky* 2014, 10) norāda, ka ēdiena valoda ir īpaši bagāta: tā ir universāla, sociāla un mūsdienās arī brīvi pieejama tiešsaistē. E. Sībergs (1983, 27), vēlēdamies parādīt, ka ēdiena saraksta veidošana nav tik viegls darbs, kā tas sākumā varētu šķist, uzskaita sešpadsmit dažādus veidus, kā ēdienkartēs var

minēt pavisam vienkāršu un bieži sastopamu produktu – kartupeļus. Pirmkārt, ļoti svarīgs ir produkta nosaukums. E. Sībergs (1983, 27) uzsver, ka ir svarīgi katram nosaukumam pievērst vērību un domāt par precizitāti. Tikpat svarīgi, pēc Sīberga domām, ir izmantot vārdus, ko saprot ne tikai zinoši restorānu darbinieki, bet arī apmeklētāji. Un, treškārt, prātā jāpatur arī aprakstošais elements. Neatkarīgi no tā, vai ēdiena apraksts ir vienkāršs vai sīki izstrādāts, aprakstošās metodes izmantošana parasti rada interesi.

Variācijas ēdienu un produktu nosaukumu atveidē vērtējamas pozitīvi, jo parāda ne tikai latviešu valodas bagātību, bet arī „pielaiko” dažādus variantus, lai noskaidrotu, kas latviešu valodai un tās lietotājiem būtu vispiemērotākais.

Kulinārijas nozares valoda tiek aktīvi izmantota galvenokārt kulinārijas vidē, tādēļ ēdināšanas uzņēmumi vislabāk var novērtēt, kas tiem ir vispiemērotākais. Valodnieku izstrādātā terminoloģija vai konkrētu nosaukumu atveide latviešu valodā vēl nenozīmē to, ka leksēma būs nozarei piemērota un dzīvotspējīga.

2.1. Lietvārds

Lietvārda definīcija izsaka, ka tas „apzīmē dažādus īstenības objektus” (Smiltneiece 2013, 324). Tā izpratnē būtisks ir priekšmetiskuma jēdziens, tādēļ ir diezgan pašsaprotami, ka ēdienkartēs lietvārds ir visizplatītākā vārdšķira, un tā ir viena no būtiskākajām ēdienkaršu valodas sastāvdaļām. Jauni ēdienu nosaukumi valodā visbiežāk rodas šādi: tie tiek aizgūti, tiek darināti salikteņi, vai arī veidoti no toponīmiem un eponīmiem (Gerhardt 2013, 16). Ēdiena terminoloģijas veidošanās parasti labi saskatāma valodas vēstures grāmatās, tomēr latviešu valodā šāda uzskatāma materiāla nav. K. Gerharta (2013, 16) runā par to, ka vārdi kopā ar produktiem ceļo apkārt pasaulei. Aizgūti vārdi iegūst vietēju fonētisko un grafisko veidolu; bieži vien vārda morfēmiskā struktūra avotvalodā nav skaidri saprotama, kā rezultātā rodas dažādas interpretācijas.

D. Džurafskis (2014, 12) par pašsaprotamu atzīst sakarību, ka augstākās klases restorāni izmanto „augstākās klases” vārdus. Ēdienkartēs, kas sastādītas pirms 50 vai 100 gadiem, tas bieži vien izpaužas kā franču valodas lietojums, bet mūsdienās daudzi augstākās klases restorāni aktīvi izmanto citu valodu leksiku. Šāda pati tendence – ēdienkartēs izmantot aizguvumus oriģinālrakstībā – sastopama arī pētījumā apskatītajā materiālā.

Latviešu valodā bieži vien trūkst apstiprinātas ēdināšanas nozares terminoloģijas – iespējams, tādēļ ēdienkartēs ir novērojama liela dažādība produktu vai ēdienu nosaukumos. Apskatītajā materiālā novērojamas trīs tendences, kā ēdienkaršu sastādītāji Latvijā, nebūdami valodnieki, cenšas adaptēt svešvārdus:

- 1) tiek saglabāta oriģinālrakstība, kas nereti var ietvert citvalodu alfabēta burtus, piem., *wok* (vokpanna vai šādā pannā gatavots ēdiens);
- 2) citas valodas leksēmai tiek pievienota latviešu valodas galotne, piem., *daikons* (baltais redīss);
- 3) tiek mēģināts tulkot vai atveidot citvalodu leksēmas, piem., *krāsni ceptu ķiploku mērce* jeb *ajoli*.

Nozares speciālistu vidū atrodami entuziasti, piem., organizācija „Pavāru klubs”, kas vēlas, lai ēdienkaršu valoda atbilstu latviešu valodas normām, tomēr vienotas institūcijas, kuru pārvaldībā būtu šis uzdevums, Latvijā nav.

2.1.1. Lietvārdu atveides un pieraksta variācijas ēdienkartēs

Latviešu valodā bieži vien trūkst apstiprinātas ēdināšanas nozares terminoloģijas; tas varētu būt iemesls, kādēļ ēdienkartēs ir novērojama liela dažādība produktu vai ēdienu nosaukumos. Rakstā turpmāk apskatītas piecas leksēmas, kurām ēdienkartēs novērots mainīgs pieraksts un atveide.

Wok un voks

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija 2017. gada 13. septembra sēdē (protokola Nr. 60 3.1. §), izskatot jautājumu par produkta nosaukuma *wok* ‘vokpannā gatavots ēdiens’ atbildmi latviešu valodā, vienprātīgi nolēma ieteikt apzīmējumu *voks* (ar īsu patskani *o*). Pieraksts *wok* apskatītajās ēdienkartēs izmantots piecas reizes, *vokpanna*, *wok* vai *voks* – katrs četras reizes. Raksta autore oriģinālvarianta *wok* izmantošanu saista ar restorānu vēlmi radīt pārliecību, ka viņu piedāvātais pagatavošanas veids ir autentisks.

Ņemot vērā to, ka ēdināšanas nozares terminoloģijā un valodā kopumā jāprojām ir ļoti daudz neatrisinātu jautājumu un ēdienkaršu sastādītājiem ir liela izteiksmes līdzekļu brīvība, raksta autore ēdienkaršu sastādītāju vēlmi un mēģinājumus izmantot latvisku leksiku vai korektus citvalodu vārdu atveidojumus vērtē ļoti pozitīvi – it īpaši gadījumos, kad konkrētas reālijas apzīmēšanai ir apstiprināts nosaukums latviešu valodā. Šajā gadījumā darba ēdināšanas uzņēmumiem tiktu ieteikts izmantot leksēmu *voks*.

Meringa un bezē

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijā 2016. gada 9. marta sēdē (protokola Nr. 49 2. §), izskatot jautājumu par dažādu gastronomijas terminu atbilstēm latviešu valodā, vienprātīgi nolemts angļu, franču *meringue* ‘olbaltuma cepumi’ latviskot un lietot *bezē*. Apskatītajās ēdienkartēs olbaltumu cepumu nosaukšanai tiek lietoti abi apzīmējumi, tomēr ekspertu ieteiktais ir biežāk izplatīts – *meringa* parādās trīs reizes, bet *bezē* – sešas („36. Line”, „Bibliotēka No. 1”, „Aparjods”, „Elements” un „Le Dome”).

Pasta un makaroni

Kanta Šelke (*Kantha Shelke* 2016, 29) raksta par to, ka neviens cits ēdiens nav saukts tik dažādos vārdos vienlaikus kā *pasta*.

Latvijā reālijas apzīmēšanai tiek izmantota arī leksēma *makaroni*, kaut gan ēdienkartēs lielāku popularitāti ieguvusi *pasta* – 25 pieminējumi ēdienu nosaukumos un 12 ēdienkaršu apakšnodaļu nosaukumi (leksēmai kopumā 37 pieminējumi), kamēr *makaroni* ēdienkartēs pieminēti tikai četras reizes (šo leksēmu izmanto „Vecpuisis” un „Hotel Sigulda restorāns”). Tā kā *macaroni* itāļu valodā mūsdienās ir apzīmējums vienam no simtiem makaronu izstrādājumu veidu (Šelke 2016, 29), var izteikt pieņēmumu, ka ēdināšanas uzņēmumi, kas izvēlējušies lietot leksēmu *pasta*, nav vēlējušies ēdienu saistīt ar kādu konkrētu izstrādājuma formu un veidu.

Crème brûlée, Creme Brulee, Creme brule, brilē krēms, krēms brulē

Valsts valodas centra izstrādātajos grāmatvedības, vadībinātnes, tirgvedības un tirdzniecības terminos tiek norādīts, ka šī deserta latviskā versija ir *krēms*

*brulē*¹ (<https://termini.gov.lv/atrast/kr%C4%93ms%20brul%C4%93/lv>), tomēr ēdienkartēs sastopama liela dažādība un pat radoša atveides pieeja. Pierakstu *krēms brulē* izmanto 12 ēdināšanas uzņēmumi, tomēr arī šajos pieminējumos nav vienprātības, jo nereti tiek izmantota arī defise, un deserts dēvēts par *krēmu-brulē*. Pieraksts *brulē* atrodams, piem., restorānu „Aqua Luna”, „Vecpuisis”, „Rātes vārti”, „Pastnieka māja”, „Piano Restaurant”, „Elements” un „Oskars” ēdienkartēs. Sešas reizes ēdienkaršu sastādītāji ir izvēlējušies izmantot oriģinālo, franču valodas pierakstu, izmantojot arī burtus ar korektām diakritiskajām zīmēm *è, û, é* (franču val. *la crème brûlée*, angļu val. *Crème brûlée*), tomēr šajos gadījumos ne vienmēr lietots slīpraksts, kas šādā gadījumā būtu nepieciešams.

Humoss vai humuss

Variants *humoss* ēdienkartēs parādās tikai vienu reizi, bet, atsaucoties uz svešvārdu vārdnīcu, tas ir pareizais variants, ja leksēma tiek attiecināta uz pārtikas produktu (Andersone 2005, 294). Ja runā par *pareizību*, to var attiecināt uz abiem vārdiem, tikai katram vārdam ir sava atšķirīga nozīme. *Humosu* gatavo no turku zirņiem, sezama sēklu un eļļas maisījuma, garšvielām, citronu sulas un ķiplokiem. Savukārt *humuss* [*<* lat. *humus* zeme, augsne] ir augsnes organiskā daļa, kas veidojas, sadaloties augu un dzīvnieku atliekām; visvairāk humusa ir melnzemē (Andersone 2005, 316). Valsts valodas centra izstrādātajos lauksaimniecības, mežsaimniecības, zivsaimniecības un pārtikas rūpniecības terminos vārdam *humuss* gan tiek minētas abas nozīmes (sk. <https://termini.gov.lv/atrast/humuss>). Šis ir viens no gadījumiem, ko V. Skujiņa apzīmē kā semantiskas neērtības, proti – „aizguvums vairo homonīmisku vai polisēmisku leksisko vienību skaitu, kas notiek gadījumos, kad aizguvums ir homonīmisks pašcilmes vārdam vai atšķirīgas nozīmes aizguvumam no citas valodas” (Skujiņa 2002, 152).

Analīzes laikā novērots, ka ir ļoti grūti paredzēt, kā konkrētās reālijas nosaukums atradīs vietu latviešu valodā. Arī tad, ja konkrētām ar ēdieniem vai to gatavošanu saistītām reālijām latviešu valodā ir izstrādāta un apstiprināta terminoloģija, ēdienkartēs ir novērota lietošanas nekonsekvence. Ēdināšanas nozares terminoloģija un jaunu reāliju ienākšana gan Latvijā, gan latviešu valodā nosaka arī jaunu vārdu darināšanas nepieciešamību.

2.1.2. Deminutīvu lietojums ēdienkartēs

Deminutīvi ēdienkartēs ir sastopami diezgan plaši. To vidū, piem., *ribiņas, pupiņas, kauliņš, gabaliņi, mencīni, podiņš, stilbiņš, daiviņas, lapiņas, spārniņi, tomātiņš, cepumiņi, desiņas, fetiņa, groziņš, kūciņa, oliņa, pankūciņas, sēkliņas, smaidiņi, standziņas, akniņa, garoziņa, iesmiņi, kājiņa, kārpiņa, klimpiņas, laiviņas, lāpstīņa, matiņi, miziņas, nūjiņas, pīrādziņi, sīpoliņi, skaidiņas, standziņas, tauciņš, sviestiņš, astītes, cepurīte, pusīte, micīte, omīte, reņģīte, rullītis, sēnītes, vēstulīte* u. c.

Deminutīvu lietojumu ēdienkartēs var nosacīti iedalīt divās grupās – deminutīvi, kam kulinārijas nozarē šķietami nav deminutīviem raksturīgās semantikas – kaut

¹ Redaktora piezīme: pareizais un vēlamais deserta nosaukuma atveidojums latviešu valodā ir *brilē krēms*, sk., piem., „Franču-latviešu vārdnīcu” (Rīga: Zvaigzne ABC, 2012, 324. lpp.).

kā maza vai mīļa apzīmējums –, un deminutīvi, kam šāda nozīme ir. Par to liecina ēdienkartēs novērotās reālijas, kuru nosaukšanai tiek izmantoti tikai deminutīvi (piem., *blodiņa*), gan tādas, kuru apzīmēšanai tiek izmantots arī motivētātvārds (piem., *maize* un *maizīte*). Tā, piem., ēdienkartēs sastopams gan motivētātvārds *ribas*, gan arī deminutīvs *ribiņas*. Tādi restorāni kā „Key to Riga” (*šmorētas cūku ribas*), „Muusu” (*jēra karbonāde ar ribu*), „Le Dome” (*liellopa riba*) un „Bibliotēka No. 1” (*jēra ribas* un *īsās ribas*) ēdienkartē izmanto tikai motivētātvārdu, tomēr kopumā deminutīvi konkrētās reālijas apzīmēšanai ēdienkartēs sastopami biežāk (18 *ribiņas* un 8 *ribas* pieminējumi). Nevienā no piemēriem arī netiek novērota sakarība, ka deminutīvs tiktu izmantots kāda konkrēta lopa ribu apzīmēšanai. Piecas reizes ēdienkartēs izmantota arī angļu valodas leksēma *rib*. Deminutīva dominante novērojama arī vārda *strēmele* lietojumā – motivētātvārds minēts 4 reizes, bet deminutīvs *strēmēlīte* – deviņas. Vairākos gadījumos novērojams līdzvērtīgs motivētātvārda un deminutīva lietojums – *stilbs* (7 pieminējumi) un *stilbiņš* (6 pieminējumi), *grozs* un *groziņš* (katrs tiek pieminēts divas reizes), *iesms* un *iesmiņš* (katrs tiek pieminēts trīs reizes) u. c. Var secināt, ka ēdienkartēs deminutīvi bieži tiek izmantoti, nedomājot par to motivētu lietojumu.

Uzmanību piesaista arī vārds *akniņa*, kas ir deminutīvs no daudzskaitlinieka (ēdiena nozīmē) *aknas* (*aknu mērce*, *aknu pastēte*, *liellopa aknas ar krējumu*). Taču ēdienkartē deminutīvs tiek lietots vienskaitlī, t. i., *akniņa*. Izvēle par labu šādam apzīmējumam varētu būt saistīta ar mērķi piesaistīt uzmanību, tomēr nevar izslēgt iespēju, ka tā varētu arī būt konkrētajā ierakstā nepamanīta valodas kļūda.

Ēdienkartēs deminutīvs var kalpot arī par veiksmīgu un apmeklētājam pazīstamu veidu uzmanības pievēršanai, it īpaši gadījumos, kad konkrētās reālijas apzīmēšanai deminutīvs kopumā tiek izmantots reti vai pat ļoti reti. Tā, piem., reālija *sviests* ēdienkartēs tiek pieminēta 90 reizes, bet tā deminutīvs *sviestiņš* – tikai divas („Key to Riga” un „Čello”), *maize* ēdienkartēs parādās 86 reizes, bet *maizīte* tikai sešas („Jēkaba sēta”, „Upe-le”, „Barons”, „Krogs Zītari”), *vaigi* – astoņas reizes, bet *vaidziņš* – tikai vienu („Pētergailis”), *miza* tiek pieminēta sešas reizes, bet *miziņa* divas („Key to Riga”, „Bangert’s”). Leksēma *tomāts* (ieskaitot saliktoņus *ķirštomāts*, *kokteiļtomāts*) ēdienkartēs parādās 177 reizes, bet tā deminutīvs *tomātiņš* – tikai piecas („Barons”, „Čello”).

Deminutīvu lietojumu var uzskatīt par pozitīvu tendenci, jo parāda nozares rūpes un mīlumu gan pret savu amatu, gan arī latviešu valodu. Tanī pašā laikā pārlieku liela deminutīvu izmantošana var novest pie deminutīvu nozīmes zuduma, tādēļ no tās vajadzētu izvairīties.

2.1.3. Īpašvārdi

Ēdienkartēs daudz sastopami arī īpašvārdi. Īpašvārdi jeb onīmi ir lietvārdi, kas nosauc vienu noteiktu objektu, izdalot to no vairākiem citiem pie vienas un tās pašas klases piederīgajiem objektiem; tos parasti raksta ar lielo sākuma burtu (Skujiņa 2007, 165). Ēdienkartēs dominē īpašvārdu semantiskā grupa, kas apzīmē ģeogrāfisku objektu, administratīvu teritoriju, valstu un valstu apvienības (toponīmi). Mazāk populāri, bet sastopami arī personvārdi, uzvārdi, iesaukas.

Pētījuma materiālā identificēti 70 dažādi īpašvārdi. Ar pārliecinošu vairākumu izceļas vietvārdi, bet sastopami arī personvārdi. Īpašvārds *Latvija* lietojuma

biežuma ziņā ir līderis un dažādos locījumos kopumā parādās 33 reizes. Lai gan ir ļoti skaidrs lietojuma pamatojums (šajā gadījumā – produkts, kura izcelsmes vieta ir Latvija), tomēr nav skaidras robežlīnijas, kāda veida reālijām izcelsmes vieta ir pieminēšanas vērtā. Vietējā izcelsme galvenokārt tiek norādīta trim pārtikas grupām – piena produktiem (*Latvijas sieru izlase*), gaļai (*Latvijas brieža gaļa*, *Latvijas strausa gaļa*) un zivīm (*Latvijas ezeru zandarts*, *Latvijas store* u. c.).

Absolūts līderis vārda *Latvija* izmantošanā ir restorāns „Ferma”, kur tas parādās piecas reizes. Viens no restorāna „Ferma” *Latvijas* pieminējumiem arī norāda uz vietējās izcelsmes tomātu izmantošanu (*Latvijas tomāts*), kas nav novērojams nevienā no citām 23 ēdienkartēm, kuru sastādītāji izvēlējušies norādīt produkta vietējo izcelsmi. Restorāna „Ferma” ēdienkartē gan parādās arī citi Latvijā sastopami dārzeņi (*kartupeļi*, *baltie redīsi*, *bietes*, *ķirbis*, *selerija* u. c.), tomēr vietējā izcelsme uzsvēta tikai tomātiem un tikai vienu reizi. Vairums no ēdināšanas uzņēmumiem vārdu *Latvija* ēdienkartēs piemin vienu reizi („3 pavāru restorāns”, „Entresol”, „Valtera restorāns”, „1221”, „Bangert’s”, „Tinto”, „Oskars”, „Ungurmuīžas restorāns”, „Hercogs” u. c.).

Īpašvārdi *Rīga* un *Liepāja* (abas pilsētas minētas 11 reizes) ieņem otro vietu. Ļoti koncentrēta vietvārda *Rīga* izmantošana manāma restorāna „Key to Riga” ēdienkartē, kur tas parādās sešas reizes. Vietvārda *Rīga* izmantošanā konkrētajā ēdienkartē saskatāma saikne ar restorāna nosaukumu. Šī restorāna ēdienkarte uz pārējo 49 apskatīto fona izceļas ne tikai ar vietvārda *Rīga* izmantošanu, bet arī ar radošu, poētisku nosaukumu piešķiršanu visiem piedāvātajiem ēdieniem. Tie arī pamato vietvārda *Rīga* biežo lietojumu – *Rīgas pūra lāde*, *Aiz Rīgas vaļņiem*, *Rīgas rātes fiksās drātes*, *Rīgas sargu pupiņu zupa un Rīgas atslēga*. Divi pārējie piemēri, kuros ēdienkartēs izmantots vietvārds *Rīga*, sastopami ēdienkartēs, kur ēdienu pagatavošanai izmantots Rīgas Melnais balzams.

Savu vietu ēdienkartēs izpelņījušās arī citas Latvijas pilsētas – Liepāja ar vienpadsmit (*Liepājas mencīņi*, *Liepājā audzēta sama fileja*, *Liepājas nacionālais ēdiens* u. c.) un Kuldīga ar vienu pieminējumu (restorāns „Bangert’s”, *Kuldīgas rupjmaizes tosts*). *Liepājas* un konkrēti *Liepājas mencīņu* pieminējumā saskatāma interesanta tendence. Visos Liepājas mencīņu pieminējumos konkrētais ēdiens tiek sīkāk raksturots – parādība, ko samērā bieži var novērot ēdienkartēs, kas piedāvā internacionālus cittaute ēdienus. Latvijas ģeogrāfiskos objektus ēdienkartēs pārstāv arī Amata („Hotel Sigulda restorāns”, *Amatas forele*), Burtnieku ezers („Vecpuišis”, *Burtnieku zandarts*) un Kurzeme (Restorāns „Taverna”, *Kurzemes sklandu rausis*).

Ģeogrāfiskā izcelsme visbiežāk tiek norādīta jūras veltēm. Tā, piem., restorāni „Aqua Luna”, „Vecpuišis”, „Bangert’s” un „Pastnieka māja” piedāvā *Grenlandes garneles*, un kopumā vietvārds *Grenlande* ēdienkartēs parādās piecas reizes. Restorāna „Vincent’s” ēdienkartē atkārtoti (konstatēti trīs pieminējumi) parādās *Fēru salu* izcelsmes jūras produkti – *lasis* un *langustīns*. Ēdienkartēs izšķirama arī *Islandes menca* („Hotel Sigulda Restorāns”, restorāns „Pastnieka māja”), *Nīlas asaris* („Hercogs”), *Norvēģijas lasis* („Le Sommet”) un *Kamčatkas krabis* („Vincent’s”, „Bibliotēka No. 1”, „1221”, „Aqua Luna”, „International”).

Jūras produkti nav vienīgā produktu grupa, kam ēdienkartēs tiek norādīta ģeogrāfiskā izcelsme. Restorāns „Bibliotēka No. 1” atzīmē olīvu izcelšanās vietu (*Sicīlija*), restorāns „Čello” min *Sicīlijas maizi*. *Francija* atkārtoti (restorāni „Čello”,

„Tinto”) tiek norādīta pie sieru izcelsmes. *Taizeme* apskatītajās ēdienkartēs tiek pieminēta, pārstāvot plašu produktu klāstu – *Taizemes mango* („36. Line”), restorāns „Pastnieka māja” piedāvā *garneļu virumu Taizemes gaumē*, „Elements” – *Taizemes šitaki mērci* un „Hercogs” – *Taizemes karija mērci*. Pa vienam pieminējumam ēdienkartēs izpelnījušās arī, piem., *Maķedonija* („Barons”, *Maķedonijas augļu salāti*), Kipra („Hotel Sigulda restorāns”, *Kipras cepamsiers*), *Austrālija* („Rātes vārti”, *Austrālijas zaļās gliemenes*), *Arktika* („3 pavāru restorāns”, *Arktikas palija*) un *Nīca* („Upe-le”, *Nīcas siera salāti*).

Ēdienkartēs īpašvārdus pārstāv ne tikai ģeogrāfisko objektu nosaukumi; tāpat ir sastopama diezgan liela personvārdu daudzveidība. Ēdienkartēs kopumā tiek pieminēti 16 personvārdi, 11 no tiem unikāli, pieminēti tikai vienu reizi, bet divi no tiem pat ļoti bieži sastopami. *Cēzars* pieminēts 26 reizes, vai nu saistībā ar mērci („Barons”, „Čello”, „Hotel Sigulda restorāns”, restorāns „Gadalaiki”) vai salātu nosaukumā („36. line”, „1221”, „Le Sommet”, restorāns „Pastnieka māja” u. c.).

Nākamais populārākais personvārds ēdienkartēs ir *Napoleons*, kas pieminēts 5 reizes, visas vienā, kūkas, kontekstā („36. line”, „Bibliotēka No. 1”, „Ferma”, „Aqua Luna” un „Garšas frekvence”). Novērojama interesanta tendence – trīs no pieciem iepriekšminētajiem restorāniem šo tradicionālo un lielai sabiedrības daļai zināmo desertu ēdienkartēs padara unikālu, lietojot tādus apzīmējumus kā *Fermas slavenais Napoleons* („Ferma”), *Īpašais „Aqua Luna” „Napoleons”* („Aqua Luna”) vai *Bibliotēkas No. 1 Napoleons* („Bibliotēka No. 1”).

Unikālo personvārdu pieminējumu grupu pārstāv, piem., pilns personvārds *Andris Rūmītis* („Hercogs”, *gatavota pēc īpašas namatēva Andra Rūmiša receptes*), personvārdi *Arvīds* („Pastnieka māja”, *Pastnieka Arvīda iecienītā „Bukstiņa” biezputra*), *Gunita* („Key to Riga”, *karalienes Gunitas siera kūka*). Divus pieminējumus ēdienkartēs izpelnījušies personvārdi *Veronika* un *Hermīne* – *Veronika* „Key to Riga” ēdienkartē (*Izģērbies, māsa Veronika!, Veronikas skābo kāpostu zupa*), bet *Hermīne* – „Pastnieka māja” ēdienkartē (*Hermīnes īpaši garšīgā dienas zupa, Hermīnes dienas deserts*). Kā iepriekš minēts, restorāns „Key to Riga” katram ēdienam piedāvā arī klientu uzmanības piesaistīšanai velītū nosaukumu; tajos salīdzinoši bieži parādās arī personvārdi, kuros var saskatīt atsauci uz Rīgas Kino-studijas filmu „Vella kalpi” (1970), piem., *Daniela Rebusa pods, Samsona nešana uz baznīcu, Ērmaņa cūkgaļa, Kārumniece Ģertrūde, Kapteiņa Horna mundieris*.

2.2. Īpašības vārdi

Katra no apskatītajām ēdienkartēm ir unikāla gan piedāvājuma satura, gan valodiskās izteiksmes ziņā. Tāpat kā variējas ēdināšanas uzņēmumu piedāvāto ēdienu daudzums, mainās arī veids, kā tie aprakstīti un cik daudz un kādā veidā apmeklētājam par sagaidāmo tiek pateikts priekšā.

Vilma Kalme un Gunta Smiltnece (2001, 115) kā svarīgākās īpašības vārda funkcijas min precīzākas domas izteikšanu, subjektīvās attieksmes paušanu un būtnes, priekšmeta vai parādības atšķiršanu no citām reālījām. Pazīmes var būt gan reāli eksistējošas, gan arī tikai runātāja apziņā subjektīvi izjustas un piedēvētas (Blinkena 2002, 140). D. Džurafskis (2014, 15), A. Zvikija un A. Zvikijs (1980, 89) runā par „lingvistiskajām pildvielām” un „valdzinošajiem īpašības vārdiem”, kuru izmantošanu ēdienkartēs autori min kā veidus, kā ēdienkaršu saturā var atrast

slēptu informāciju. D. Džurafska (op. cit.) aprakstītās „lingvistiskās piedevas” ir vārdi, kas „apmeklētājam šķietami apsola kaut ko īpašu, bet pietiekami subjektīvā un viltīgā veidā, kas restorānam neuzliek nekādus patiesus pienākumus (jūs nevarat tiesāties, ja jums šķiet, ka pasniegtā zivs nav bijusi brīnišķīga)”. Par tādiem autors uzskata, piem., vārdus *brīnišķīgs*, *burvīgs* un *grandiozs*. Lai gan valdzinošie īpašības vārdi, par kuriem runā A. Zvikija un A. Zvikijs (1980, 89), kā, piem. *zeltaini brūns*, *kraukšķīgs* ir pietiekami informatīvi, tomēr tie atstāj diezgan daudz brīvas vietas personas individuālajam viedoklim.

Īpašības vārds, kas apskatītajās ēdienkartēs atkārtojas visbiežāk, ir *svaigs*; tas kopumā dažādos locījumos minēts 107 reizes. Leksēma gan tiek lietota 109 reizes (divas reizes kā apstākļa vārds), un sakne *svaig-* – 118 reizes, tā vairākkārt parādās salikņos, piem., *svaigsiers*. Šādu apzīmējumu ēdienkartēs vismaz vienu reizi izmanto 36 no 50 apskatītajiem ēdināšanas uzņēmumiem. Ja konkrētais ēdināšanas uzņēmums ēdienkartē šo apzīmējumu izmanto, tad visbiežāk ar to apzīmē vismaz trīs reālijas (piem., restorāni „Forest”, „Jonathan”, „Zoltners”, „Upe-le” u. c.). Pamanāma arī grupa ēdināšanas uzņēmumu, kas īpašības vārdu *svaigs* lieto vismaz piecas un vairāk (līdz pat 11) reižu. Visbiežāk, 11 reižu, šis apzīmējums fiksēts restorāna „Hercogs” ēdienkartē. Lai gan šis ir vispopulārākais ēdienkartēs izmantotais īpašības vārds, ir ēdināšanas uzņēmumi, kurās tas neparādās nemaz – „Valtera restorāns”, „Valmiermuižas vēstniecība Rīgā”, „Le Dome”, „Bangert’s”, „Vecpucis” u. c. Ēdienkartēs, kurās apzīmējums *svaigs* tiek izmantots vienu līdz trīs reizes, tas tiek lietots, pārsvarā runājot par dārzeniem, augļiem un ogām. Tā, piem., „3 pavāru restorāna”, „Čello” un „Bibliotēka No. 1” ēdienkartē minēti *svaigi dārzeņi*, „Aqua Luna” uzsver *kinzas*, bet restorāns „Forest” – *kreses salātu svaigumu*, restorāni „Le Sommet” un „Elements” norāda, ka apmeklētājiem piedāvā *svaigas ogas*; tāpat salīdzinoši bieži tiek runāts par *svaigiem gurķiem* un *tomātiem* („Hercogs”, „Art Hub”, „Upe-le” u. c.).

Var secināt, ka apzīmētājs *svaigs* galvenokārt tiek izmantots, lai uzsvērtu sezonalitāti vai konkrētā produkta pieejamību, kā arī lai norādītu, ka produkti var būt termiski neapstrādāti. Kā iepriekš minēts, leksēmas *svaigs* izmantošana ir kopumā paredzama, tomēr apskatītajā materiālā ir atrodami arī unikāli vārdu savienojumi ar leksēmu *svaigs*. Tā, piem., *svaigs laims* („Zoltners”), *svaigs vasabi* („Vincents”), *svaiga mencas fileja* („Olive”), *svaiga citronu sula* („Barons”) vai *svaiga austere* („Hercogs”).

Runājot par kļūdām ēdienkaršu izstrādē, E. Stbergs (1983, 53) min apraksta trūkumu. Ja restorāna īpašniekam pajautātu par uzņēmuma gatavoto ēdienu, viņš par to, visticamāk, varētu brīvi runāt. Restorānu īpašnieki ir lepni par pasniegto ēdienu, var to aprakstīt un pastāstīt par tā gatavošanas veidu, receptes izcelsmi, produktiem utt. Tomēr bieži šiem pašiem cilvēkiem šķietami trūkst vārdu tad, kad informācija par ēdieniem ir jāsniedz rakstiski. Autors gan turpat piebilst, ka tas nenozīmē, ka ēdienkartei ir jābūt literāram darbam. Pietiek tikai ar faktiem.

2.3. Darbības vārdi

Ēdiena pagatavošanas veids ir viena no lietām, kas, pēc nozares speciālistu domām, būtu ietverama ēdienkartēs. Darbības vārdi ēdienkartēs sastopami pagatavošanas un pasniegšanas veida aprakstos.

Lai gan apskatīto ēdienkaršu grupā sastopamas arī tādas, kas pagatavošanas un produktu apstrādes veidus nemin nemaz, kopumā darbības vārdu grupa ir plaši pārstāvēta. Visbiežāk sastopami darbības vārdi divdabja formā, kas teikumā funkcionē līdzīgi īpašības vārdiem – galvenokārt kā apzīmētāji. Ēdienkartēs parādās vairāk nekā 70 dažādu ar ēdienu gatavošanu un produktu apstrādi saistītu darbības vārdu, resp., darbības vārda divdabja formu. Vairums no tiem ir parasti ar kulinārijas norisēm saistīti darbības vārdi, resp., divdabja formas, piem., *cepts* (283 pieminējumi, neskaitot atvasinātos darbības vārdus *apcepts* ar 28 pieminējumiem, *pašcepts* ar astoņiem pieminējumiem un *iecepts* ar vienu pieminējumu), *marinēts* (116 pieminējumi), *vārīts* (22 pieminējumi un viens darbības *novārīt* pieminējums) un *grauzdēts* ar 36 pieminējumiem un vienu atvasināta darbības vārda *apgrauzdēts* pieminējumu. Pie līdzīga secinājuma nonākuši arī A. Zvikijs un A. Zvikija (1980, 88), secinot, ka ēdienkartēs dominē ar gatavošanu un virtuvi tradicionāli asociēti vārdi (*vārīts*), tomēr sastopami arī ikdienā mazāk sastopami vārdi (*gozēti*) vai arī ar apstākļa vārdu paskaidroti gatavošanas vārdi (*īpaši marinēts, maigi vārīts* u. c.). Autori šādu lietojumu saista ar reklāmu, nevis vienkāršu informēšanu. Pasniegšanas veids ēdienkartēs tiek minēts 88 reizes, tomēr to norādīt izvēlas restorānu mazākums – 20.

Ēdienkartēs daudz sastopami ar priedēkļiem atvasināti verbi. Verbu atvasināšanai tiek izmantoti šādi priedēkļi: *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *sa-*. Visbiežāk sastopami ar priedēkli *sa-* atvasināti verbi – *sadalīt, sagatavot, sagādāt, saglabāt, sagriezt, sakārtot*. Ar priedēkli *ap-* atvasinātie verbi ēdienkartēs ir *apcept, apdedzināt, apdūmot, apgrauzdēt*, bet priedēkli *no-* pārstāv vārdi *nogatavināt, noturēt, novārīt*. Pa vienam verbam arī priedēkļiem *ie-* (*iecept*), *iz-* (*izturēts*) un *at-* (*atsaldēts*).

2.4. Apstākļa vārdi

Latviešu valodniecībā par apstākļa vārdiem sauc patstāvīgus nelokāmus vārdus, kas raksturo darbības, procesa vai stāvokļa, kā arī dažādu īpašību pazīmes. Tie tuvāk paskaidro darbības vārdu, īpašības vārdu, kā arī dažādu īpašību pazīmes (Skujiņa 2007, 40). Ēdienkartēs apstākļa vārdi galvenokārt tiek izmantoti darbības vārdu paskaidrošanai, visbiežāk sastopami veida apstākļa vārdi, piem., *lēni*.

Apstākļa vārds nav ēdienkartēs visplašāk pārstāvētā vārdšķira, tomēr noteikti ir pieminēšanas vērts. Liela daļa apstākļa vārdu latviešu valodā veidojusies, adverbējoties citu vārdšķiru vārdu formām. Šis process ir lielākoties pabeigts, bet arī mūsdienās notiek diezgan aktīva atvasināšana ar adverbīālo galotni *-i* (Smiltiece 2013, 294). Apskatītājās ēdienkartēs apstiprinās Emīlijas Soidas (1991, 33) teiktais, ka mūsdienu latviešu literārajā valodā adjektīvu cilmes adverbi ir visproduktīvākie, gandrīz no visiem adjektīviem iespējams darināt adverbu.

Visbiežāk ēdienkartēs sastopams apstākļa vārds *lēni*. Ar 26 pieminējumiem to sastopam „3 pavāru restorānā”, „Bibliotēka No. 1”, „Ferma”, „Jonathan”, „Valmiermuižas vēstniecība Rīgā”, „Rātes vārti”, „Pētergailis” un citu ēdināšanas uzņēmumu restorānos. Visbiežāk apstākļa vārds *lēni* tiek saistīts ar ēdiena pagatavošanas veidu. „Bibliotēka No. 1” ēdienkartē *lēni gatavots* parādās piecas reizes, „Forest” ēdienkartē šis pats vārdu savienojums pieminēts trīs reizes. „Barons” ēdienkartē populāra ir *lēna vītināšana* – šādi sagatavoti produkti pieminēti trīs reizes. Produktos un/vai ēdienos, kas tiek *lēni gatavoti*, sastopama liela dažādība – *lēni gatavots astoņkājis* („Bibliotēka No. 1”, *lēni gatavota forele*

(„Ferma”), *lēni gatavots ķirbis* („Kannas”), *lēni gatavota pīle* („Valmiermuižas alus vēstniecība Rīgā”), *lēni gatavotas Argentīnas garneles* („Hercogs”) u. c.

Vārda *lēni* lietojumu ēdienkartēs var saistīt ar *Slow Food* kustību. Tās aizsākumi meklējami 1986. gadā, kad neliela grupiņa cilvēku uzsāka protestu pret *McDonald's* restorāna atvēršanu Romas vēsturiskajā *Piazza di Spagna*; par to un kustības attīstību raksta Karlo Petrini (*Carlo Petrini* 2005, 8), viens no kustības aizsācējiem. Kustība šobrīd visā pasaulē apvieno vairāk nekā 80 000 biedrus, kuru mērķis ir atjaunot galda priekus. Uz mirkli apstāties, zināt ēdiena izcelsmi, saglabāt ēdiena īsto garšu – tā ir kustības misija. *Slow Food* kustība arī atbalsta lauksaimniecību bioloģisko daudzveidību, ilgtspējīgu lauksaimniecību, vietējos ražotājus un pārtikas produktu kultūras mantojumu.

Otrs populārākais apstākļa vārds apskatītajās ēdienkartēs ir *viegli*. Tas, aptverot plašu ēdienu apstrādes un pagatavošanas veidu loku un paskaidrojot dažādas darbības vārdus, tiek pieminēts 16 reizes. Vairākas reizes apstākļa vārds *viegli* paskaidro darbības vārdu *kūpināt* („36. Line”, „Bibliotēka No. 1”, „Ferma”). Citi ēdināšanas nozares uzņēmumi *viegli apcep* („1221”), *marinē* („Forest”), *atsaldē* („Olive”), *apsvilina* („Hercogs”), *vāra* („Villa Santa”) un *novāra* („Olive”).

Četras reizes ēdienkartēs parādās apstākļa vārds *plāni*, un tas tiek lietots tikai darbības vārda *griezt* paskaidrošanai. Restorāni „Bibliotēka No. 1” pasniedz *plāni grieztus cukīni*, „36. line” – *plāni sagrieztu cukīni*, „Entresol” – *plāni grieztu astoņkāji*, bet „Bangert's” – *plāni sagrieztus, kūpinātus bulļa pautus*.

Pētījumā iepriekš apskatīts īpašības vārda *svaigs* lietojums ēdienkartēs. Divas reizes ēdienkartēs parādās no šī īpašības vārda darināts apstākļa vārds *svaigi* – *svaigi gatavots* („Pētergailis”) un *svaigi cepts* („Barons”). Visi iepriekšminētie apstākļa vārdi (*lēni, viegli, plāni, sveigi*) ne tikai sniedz pamatinformāciju par ēdiena sastāvdaļām, bet arī rada pozitīvu konotāciju (pretēji, piem., *smagi, grūti*).

Secinājumi

Ēdienkaršu valoda ir oriģināla, radoša, mūsdienīga, tā ataino pasaules virtuves un tās elementu ienākšanu gan Latvijā, gan latviešu valodā un aktualizē jautājumu par vārdu atveidi.

Ēdienkartes latviešu valodā ir interesants un izteiksmes ziņā bagātīgs teksta veids, kurā parādās latviešu valodas īpatnības, piem., deminutīvu lietojums. Ēdienkartēs visbiežāk sastopamie deminutīvi ir *groziņš, stilbiņš, maizīte, daiviņa, podiņš, strēmelīte, gabaliņš, kauliņš, ribiņas, pupiņas*. Deminutīvu lietojumā kopumā novērojama individualitāte, sastopami vairāki deminutīvi, kas pieminēti tikai vienu reizi, piem., *matiņi, akniņa, omīte, vēstulīte*. Deminutīvi ēdienkartēs kopumā tiek izmantoti, lai apzīmētu pamazinājumu (*strēmelīte, gabaliņš*) un maiguma, mīļuma nokrāsu (*maizīte*), radītu pozitīvu konotāciju. Ieteicams izvairīties no pārlietu lielas deminutīvu izmantošanas, kā rezultātā nereti tiek zaudēta to nozīme.

Ēdienkartēs latviešu valodā kopumā novērojama valodas daudzveidība un individualitāte. Ēdienkaršu struktūru visbiežāk veido apakšnodaļas *uzkodas, zupas un salāti, pamatēdieni* un *deserti*, bet sastopamas arī ēdienkartes ar detalizētāku dalījumu.

Ēdienkartēs dominē ēdienu pamatsastāvdaļu, pagatavošanas un pasniegšanas veida, kā arī produktu izcelsmes uzskaitījums. Tajās ir diezgan plaši izplatīti īpašības vārdi, tomēr netiek novērota īpašības vārdu pārbagātība un apzīmējumu virknējumi, ko pētnieki dēvē par „lingvistiskajām pildvielām”. Apskatītajās ēdienkartēs visbiežāk sastopams īpašības vārds *svaigs*, kas apzīmē gan produktu sezonalitāti (*svaigi lapu salāti*), gan arī norāda uz termiski neapstrādātu produktu izmantošanu (*svaigs lasis*).

Ēdienkaršu valodas jautājumā saskatāmi vairāki virzieni turpmākiem un detalizētākiem pētījumiem par rakstā apskatītajiem jautājumiem; to skaitā, piem., etnogrāfismu lietojumu ēdienkartēs, svešvalodu vārdu atveidi, motivētārvārda un deminutīva lietojuma attiecībām ēdienkartēs u. c.

Avoti

1. *1221*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://1221.lv/lv/> (restorāns Rīgā)
2. *3 pavāru restorāns*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.3pavari.lv/> (restorāns Rīgā)
3. *36. line*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://36line.com/edienkarte/> (restorāns Jūrmalā)
4. *Amrita*. Ēdienkarte. Pieejama: http://www.groupeuropa.com/europa_city_lv/amrita_liepaja/restorans_liepaja/edienkarte_menu_liepaja/ (restorāns Liepājā)
5. *Aqua Luna*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.aqualuna.lv/restaurant/> (restorāns Rīgā)
6. *Aparjods*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.aparjods.lv/> (restorāns Siguldā)
7. *Arthub*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://arthub.lv/lv/sakums> (restorāns Daugavpilī)
8. *Bangert's*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.bangerts.lv/?lang=lv> (restorāns Kuldīgā)
9. *Barons*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.facebook.com/restoransBarons/> (restorāns Liepājā)
10. *Bibliotēka No. 1*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.restoransBiblioteka.lv/> (restorāns Rīgā)
11. *Cod*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://cod.lv/lv/> (restorāns Rīgā)
12. *Čello*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.facebook.com/celloliepaja/> (restorāns Liepājā)
13. *Čemodāns*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.restoranscemodans.lv/> (restorāns Rīgā)
14. *Elements*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.tallinkhotels.com/lv/tallink-hotel-riga/restaurant-elements> (restorāns Rīgā)
15. *Entresol*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://entresol.lv/lv/> (restorāns Rīgā)
16. *Ezeri*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.hotelezeri.lv/lv/restaurant> (restorāns Siguldas pagastā)
17. *Ferma*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://fermarestorans.lv/> (restorāns Rīgā)
18. *Forest*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://restoransforest.lv/lv/> (restorāns Rīgā)
19. *Garšas frekvence*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.facebook.com/garsas-frekvence/> (restorāns Siguldā)
20. *Hercogs*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.hercogi.lv/> (restorāns Rīgā)
21. *Hotel Sigulda*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://hotelsigulda.lv/lv/restorans/> (restorāns Siguldā)

22. *Jēkaba sēta*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.jekabaseta.lv/en> (restorāns Kuldīgā)
23. *Jonathan*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.jonathanspahotel.com/restorans> (restorāns Amatciemā)
24. *Kannas*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.annashotel.com/?lang=lat&sec=restaurant/kannas> (restorāns Zaubes pagastā)
25. *Key to Rīga*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.keytoriga.lv/> (restorāns Rīgā)
26. *Kungu rija*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://kungurija.lv/> (restorāns Krimuldas novadā)
27. *Latvian food*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.latvianfood.lv/> (restorāns Rīgā)
28. *Le Dome*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.domehotel.lv/lv/restaurant> (restorāns Rīgā)
29. *Le Sommet*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.lesommet.lv/lv/> (restorāns Rīgā)
30. *Muusuu*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.muusu.lv/> (restorāns Rīgā)
31. *Pagalms*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.facebook.com/pagalms/> (kafejnīca Rīgā)
32. *Pastnieka māja*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://pastniekamaja.lv/> (restorāns Liepājā)
33. *Pētergailis*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://petergailis.com/sakums/> (restorāns Rīgā)
34. *Piano*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.promenadehotel.lv/restorans-un-bars/restorans-piano> (restorāns Liepājā)
35. *Rātes vārti*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.ratesvarti.lv/lv/> (restorāns Valmierā)
36. *Red Sun Buffet*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.redsunbuffet.lv/> (restorāns Liepājā)
37. *Resto-Rātors*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.restorators.lv/lv/projekti/international-riga.html> (restorāns Rīgā)
38. *Riits*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://restoransriits.lv/lv> (restorāns Rīgā)
39. *Silenes terases*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://silene.lv/lv/Egles%20Villa> (restorāns Skrudalienas pagastā)
40. <https://tiamo.lv/uznemumi/135/> (restorāns Rīgā)
41. *Tinto*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.tinto.lv/> (restorāns Rīgā)
42. *Ungurmuižas restorāns*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://ungurmuiza.lv/restorans/> (restorāns Raiskuma pagastā)
43. *Upe-le*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://upele.lv/> (kafejnīca Liepājā)
44. *Valmiermuižas alus vēstniecība*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.valmiermuiza.lv/vestnieciba-riga/alus-virtuve/> (restorāns Rīgā)
45. *Valtera restorāns*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.valterarestorans.lv/en/home/> (restorāns Rīgā)
46. *Vecpūsis*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://vecpūsis.lv/lv/meal/menu> (restorāns Valmierā)
47. *Villa Santa*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://www.villasanta.lv/> (restorāns Cēsīs)
48. *Vincents*. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.restorans.lv/lv/> (restorāns Rīgā)
49. *Zītari*. Ēdienkarte. Pieejama: <https://lv-lv.facebook.com/KrogsZitari> (restorāns Ventspilī)

50. Zoltners. Ēdienkarte. Pieejama: <http://www.zoltners.lv/lv/restorans/> (restorāns Kroņaucē)

Literatūra

1. Andersone, Indra et al. (sast). 2005. *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots.
2. Blinkena, Aina. 2002. Īpašības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*. Pokrotniece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 115–149.
3. Gerhardt, Cornelia, Frobenius, Maximiliane, Ley, Susanne. 2013. *Culinary linguistics. The chef's special*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
4. Gordon, Robert T., Brezinski, Mark. H. 1998. *The complete restaurant management guide*. New York: Routledge.
5. Jurafsky, Dan. 2014. *The language of food. A linguist reads the menu*. New York: W. W. Norton & Company.
6. Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārdarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiePA.
7. Katz, Solomon H. (ed.). 2003. *Encyclopedia of food and culture. 2. Food production to nuts*. New York: Thomson Gale.
8. Lakoff, Robin T. 2006. Identity à la carte: you are what you eat. *Discourse and identity*. De Fina, Anna et. al. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 142–165.
9. Nītiņa, Daina. 2014. *Ne tikai gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
10. Paškevica, Beata. 2012. Ievads. *Tulkojums ar garšu: ēdiena valodnieciskie un starpkultūru aspekti*. Paškevica, Beata (sast.). Valmiera: Vidzemes Augstskola, 9–12.
11. Petrini, Carlo. 2007. *Slow food nation. Why our food should be good, clean, and fair*. New York: Rizzoli Ex libris.
12. Seaberg, Albin G. 1983. *Menu design-merchandising and marketing*. 3rd ed. New York: CBI Book.
13. Shelke, Kantha. 2016. *Pasta and noodles. A global history*. London: Reaktion Books.
14. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
15. Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
16. Smiltņiece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–369.
17. Soida, Emīlija. 1991. *Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitāte.
18. Zwicky, Ann D., Zwicky, Arnold M. 1980. America's national dish: the style of restaurant menus. *American speech*. 55, 2, 83–92. Pieejams: <https://web.stanford.edu/class/linguist62n/zwickyzwicky.pdf>

Summary

Even though menus are a widespread type of text which plays an important role in shaping the identity of a catering company, the linguistic research carried out in the field of menus is scarce. Specialists of the catering industry quite often talk about the importance of menus and their role in the success of a business and emphasize that the job of creating menus should not be entrusted to amateurs. In the literature of hospitality industry, menus are not ignored, but instead are viewed from a marketing perspective, not a linguistic viewpoint.

The arrival of international cuisine in Latvia raises the issue of product names in Latvian; since a well-written menu is a calling card for a catering company that can positively influence visitors' perceptions. Many researchers point out that menus can be used as a successful tool in highlighting those menu items the catering company wants to sell the most. Tools like creative food names, use of adjectives and associations with childhood, for example, and introduction of foreign vocabulary can be used to achieve this goal.

The aim of the study is to look at the content of the menus. The paper examines the usage of nouns, adjectives, adverbs, and verbs.

The collected material consists of 50 menus in Latvian. The collected material was culled from catering companies' publicly available websites or social media sites, and collected during the time frame of November 2018 to January 2019. The collected material represents catering companies from several cities of Latvia, for example, Riga, Kuldīga, Liepāja, Daugavpils, Sigulda, etc.

Keywords: menus in Latvian; menu structure; vocabulary; noun; diminutive; pragmatics.

Semantikas noteikta sakārtotu komponentu secība latviešu valodā

Semantics and the order of coordinated components in Latvian

Guna Zvīgule

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: guna.zvigule@gmail.com

Rakstā aplūkota sakārtotumā saistītu komponentu secība latviešu valodā. Balstoties līdzšinējos latviešu un cittautu valodnieku pētījumos un secinājumos, izvirzīti vairāki faktori, kas ietekmē vārdu secību sakārtojuma konstrukcijā. Valoda rāda, ka sakārtotumā saistītu komponentu secība, lai arī gramatiski nenoteikta, nav patvaļīga. To ietekmē trīs faktoru grupas: 1) semantiskie faktori, 2) funkcionāli pragmatiskie faktori, 3) formālie faktori.

Raksta uzmanības centrā ir semantiskie faktori, kas latviešu valodā noteic sakārtotumā saistītu komponentu pamatsecību. Tā kā saistīto komponentu semantika ir ļoti daudzveidīga, semantiskie faktori dalīti vairākās grupās atkarībā no saistīto komponentu nozīmes. Kā atsevišķi aspekti analizēti: 1) realitātes noteikts secīgums, 2) hierarhiskās attiecības, 3) kognitīvi emocionālie aspekti. To ietekme pēģināta valodas materiālā, kas izgūts no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” un uz tā pamata veidotā „Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa” un ir semantiski un formāli daudzveidīgs, jo skatītas vārdrindas, kur saistīti ar lietvārdiem, darbības vārdiem, apstākļa vārdiem un īpašības vārdiem izteikti vienkārša teikuma komponenti.

Atslēgvārdi: sakārtojuma sakars; vārdrinda; vārdu secība; semantika; semantiskie faktori.

Levads

Latviešu sintaksē sakārtojuma sakars uzskatīts par vienkāršāko sintaktisko sakaru (Lokmane 2013, 88), ko realizē, teikumā noteiktā pozīcijā iesaistot kvalitatīvi ekvivalentus komponentus, kas teikuma hierarhisko struktūru informatīvi paplašina, nevis maina (Freimane 1985, 92). Sakārtojuma konstrukcijas izveidi noteic vairāki ierobežojumi: pirmkārt, saistītajiem komponentiem jābūt sintaktiski un funkcionāli līdzvērtīgiem un, otrkārt, to saistījumam – pragmatiski motivētam (Lohmann 2013, 4–6). Neievērojot minētās valodas normas, vārdrindu jeb sakārtotumā saistītu vārdu savienojumu (Skujiņa 2007, 436) formāli iespējams izveidot, taču tā būs ārkārtēji neparasta un negramatiska, jo saistītie komponenti nevar būt un vienlaikus nebūt līdzvērtīgi (Schachter 1977, 102). Valodā visdrīzāk nesastapsim tādus teikumus kā *Māsa devās ceļojumā kopā ar māti un kājām*, kur sakārtotumā saistītajiem komponentiem ir dažādas semantiskās lomas.

Latviešu valodā kā fleksīvā valodā sintaktiskos sakarus visbiežāk izsaka ar vārdu gramatiskajām formām, tas nozīmē, ka vārdu secība teikumā ir relatīvi brīva (Lokmane 2010, 59, 61), tāpēc būtiska vārdrindas pazīme ir nedalāmība – saistītie komponenti veido vienotu veselumu, kas ir līdzvērtīgs katram atsevišķajam komponentam (Quirk et al. 1985, 945), un, mainot tā novietojumu teikumā, tas nav dalāms. Piem., vārdu secību teikumā *Tur ir mamma un tētis* ir iespējams pārveidot un propozīciju jeb teikuma semantisko modeli (Skujiņa 2007, 314) izteikt citādi – *Tētis un mamma ir tur*. Pievēršot uzmanību vārdrindai, redzams, ka tā netiek dalīta, taču komponentu secību var mainīt, turklāt izmaiņas neietekmē nedz to nozīmi, nedz teikuma informācijas struktūru. Tas nozīmē, ka sakārtojumā saistītu komponentu secība nav gramatiski noteikta, tomēr par patvaļīgu to dēvēt nevar. Pirmkārt, dzimtās valodas runātājs intuitīvi, pat neapzināti ne tikai fiksē izmaiņas komponentu secībā un tās neatbilsti ierastajai, bet arī citādi uztver teikto vai lasīto. Otrkārt, aplūkojot plašāku valodas materiālu, vērojamas noteiktas sakārtotu komponentu secības tendences. Tāpat loģisks ir jautājums – kas noteic komponentu secību vārdrindā?

Latviešu valodniecībā sakārtotu komponentu secības īpatnības pētītas maz. Ievērojamākie darbi, kur uzmanība pievērsta arī vārdu secībai vārdrindā, ir Tamāras Porītes doktora disertācija (1954) un Artura Ozola (1993) pētījums par latviešu tautasdziesmu valodu. T. Porīte (1954, 241), skatot vārdu secības īpatnības vārdkopā, kur apzīmējamajam vārdam piesaistīti vairāki apzīmētāji, ievērojusi noteiktas likumības apzīmētāju secībā un izvirzījusi vairākus faktorus, kas to ietekmē, – apzīmētāja vārdšķira, apzīmētāju savstarpējās attiecības un attiecības pret apzīmējamo vārdu, konteksts, loģiskais uzsvars un teikuma ritms, ko ietekmē vārda garums. Būtisku sakārtotu komponentu secības īpatnību novērojis A. Ozols (1993, 234) un, analizējot vārdrindu lietojumu latviešu tautasdziesmās, norāda, ka verbu lineārā secība vārdrindā ir cieši saistīta ar nosaukto procesu vai stāvokļu secīgumu realitātē.

Ārpus Latvijas robežām šī jautājuma izpētei pievērsušies vairāki pētnieki. Viens no pirmajiem, arī plašāk zināmajiem pētījumiem ir Jakova Malkīla (*Yakov Malkiel* 1959) „Studies in irreversible binominals” („Pētījums par neapvēršamiem binomināliem savienojumiem”). Rakstā J. Malkīls analizē vārdu secības īpatnības sakārtojuma konstrukcijās angļu, vācu, franču, spāņu, krievu, arī grieķu un poļu valodā, konstatē gan kopīgas, gan atšķirīgas iezīmes komponentu secībā un izvirza vairākus faktorus, kas noteic sakārtojumā saistīto komponentu secību. J. Malkīla vērojumi un secinājumi plaši izmantoti vēlākos pētījumos, kas ir daudzveidīgi gan pētītā valodas materiāla, gan izmantoto metožu ziņā. Jaunākie pētījumi (piem., Sāras Benoras, Rodžera Levi (*Sarah Bunin Benor, Roger Levy* 2006) pētījums un Arnes Lomaņa (*Arne Lohmann* 2013) doktora disertācija) ir balstīti kognitīvās lingvistikas atziņās, un to pamatā ir valodas korpusa datu analīze. Minētajos teorētiskajos un praktiskajos pētījumos iegūtie rezultāti un secinājumi pēc būtības ir vienādi – sakārtojumā saistītu komponentu secību ietekmē to semantika, konsituācija, kādā tie lietoti, un formālā uzbūve (sk. arī Cooper, Ross 1975; Allan 1987). Nozīmīgākās atšķirības vērojamas faktoru definējumā un klasifikācijā.

Salīdzinot minēto pētnieku secinājumus par sakārtojumā saistītu komponentu secību, ir pamats uzskatīt, ka šīs idejas iespējams izmantot arī latviešu valodas

faktu analīzē. Pirmkārt, latviešu valodā ir novērota un pētīta atsevišķu semantisko, pragmatisko, arī formālo faktoru ietekme uz sakārtojumā saistītu komponentu secību (sk. Porīte 1954; Ozols 1993). Otrkārt, izvirzītie faktori saistāmi ar cilvēka pasaules uztveres un izziņas īpatnībām un ir semantiski vispārināti. Apkopojot šo pētījumu rezultātus un tajos gūtās atziņas, taču galvenokārt balstoties uz A. Lomaņa (2013) un S. Benoras un R. Levi (2006) veidoto klasifikāciju, šķirti vairāki faktori, kas dalāmi trīs grupās atkarībā no tā, ar kādu valodas līmeni to ietekme saistāma. Tie ir:

- 1) semantiskie faktori;
- 2) funkcionāli pragmatiskie faktori;
- 3) formālie faktori.

Semantisko faktoru ietekme uz sakārtojumā saistītu komponentu secību vērojama neatkarīgi no konsituācijas, kādā vārdrinda lietota, savukārt funkcionāli pragmatiskie faktori – informācijas statuss un uzsvars un referenta statuss un sasaiste – ir cieši saistīti ar valodas komunikatīvo funkciju. To noteiktā komponentu secība ir atkarīga no konsituācijas, kādā vārdrinda lietota, un saziņas dalībnieku komunikatīvā mērķa. Šī iemesla dēļ funkcionāli pragmatisko faktoru ietekmē var tikt pārkāpta citu faktoru noteiktā secība (Zvīgule 2019, 86–87). Savukārt, izvirzot formālus faktorus, kas paredz, ka formāli sarežģītāks komponents seko vienkāršākam, vērā ņemta saistīto komponentu formālā – fonoloģiskā, morfoloģiskā, sintaktiskā – uzbūve, arī prosodija un ritmiskums (sk., piem., Cooper, Ross 1975; Benor, Levy 2006; Lohmann 2013). Līdzās semantiskajiem un funkcionāli pragmatiskajiem faktoriem formālie faktori ir sekundāri un tiek bieži pārkāpti. To ietekme ir izšķiroša vien tad, ja komponentu semantiskās un funkcionālās pazīmes ir ekvivalentas vai arī šo faktoru ietekme nav vērojama (Cooper, Ross 1975, 71; Zvīgule 2019, 84–85).

Analizējot vārdu secību un tās īpatnības, kā arī mēģinot noteikt faktorus, kas ietekmē sakārtojumā saistīto komponentu secību, izejas punkts ir vārdu pamatsecība – tieša jeb neitrāla vārdu secība, kas izsaka pamatinformāciju bez emocionālas vai stilistiskas papildinformācijas, nebalstās uz kontekstu un ko nenosaka kāds īpašs komunikatīvs nolūks vai uzsvars (Skujiņa 2007, 403). Sakārtojumā saistītu komponentu pamatsecību nosaka semantiskie faktori, tāpēc šajā rakstā galvenā uzmanība veltīta semantisko faktoru ietekmes analīzei latviešu valodā. Tas tapis uz G. Zvīgules maģistra darba „Sakārtojumā saistītu komponentu secība latviešu valodā” (2019) pamata.

Valodas piemēru avoti ir „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus” un uz tā pamata veidotais „Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus”. Tie ir līdzsvaroti un vispārīgi tekstu korpusi, kas latviešu valodu atspoguļo iespējami daudzveidīgi, ietverot visus valodas funkcionālos stilus un visplašāko tematiku. Valodas materiāla atlasei noteikti divi ierobežojumi:

- 1) sakārtojumā saistīti vienkārša teikuma komponenti;
- 2) saistītie komponenti izteikti ar lietvārdiem, darbības vārdiem, apstākļa vārdiem vai īpašības vārdiem.

Citi ierobežojumi netika izvirzīti, tādēļ analizētais valodas materiāls ir semantiski un formāli daudzveidīgs.

1. Semantiskie faktori

Valoda ir zīmju sistēma kā cilvēka sazināšanās un domu formulēšanas un izteikšanas līdzeklis informācijas fiksēšanai, saglabāšanai un tālāk nodošanai (Skujiņa 2007, 417). Citiem vārdiem sakot, valoda fiksē realitāti un tajā pastāvošos procesus un parādības, ietērpjot tās artikulētās skaņās vai rakstu zīmēs, tad secīgi virknējot vārdos un teikumos, kas pauž noteiktu nozīmi. Semantika ir viss valodas vienības izteiktais saturs jeb nozīme (Skujiņa 2007, 348), un semantiskie faktori, kas noteic sakārtotu komponentu secību, ir cieši saistīti ar to pausto saturu, kas ir tikpat daudzveidīgs, cik daudzveidīga ir pasaule, ko atspoguļo valoda. Tātad analizēt semantiskos faktorus, nedalot tos vairākās grupās atkarībā no komponentu nozīmes, būtu ne vien neproduktīvi, bet pat neiespējami.

Vairumā valodu teikuma komponentu lineārā secība tiek interpretēta kā realitātē norisinājušos notikumu secīgs atspoguļojums (Siewierska 1988, 79), t. i., realitāte nosaka to, kā teikumā tiek secīgi sarindoti vārdi. Realitātes ietekme attiecināma uz vārdu secību ne tikai teikumā kopumā, bet arī vārdrindā, un realitātes noteiktais secīgums analizēts teju visos pētījumos par komponentu secību sakārtojuma konstrukcijā. Tas paredz, ka sakārtojumā saistīto komponentu secība atspoguļo nosaukto procesu vai parādību īstenošanās kārtību ārpusvalodas realitātē (Lohmann 2013, 31).

Realitātes noteiktais secīgums pamato semantiski daudzveidīgu komponentu secību vārdrindā, taču ar to nevar skaidrot vārdu secību visos gadījumos. Hronoloģiskās, cēloņsakarīgās un loģiskās attieksmes nav vienīgās, kas pastāv starp parādībām un procesiem īstenībā. Cilvēks ir sabiedrības daļa, un sabiedrības radīta un to raksturojoša parādība ir hierarhiskas sistēmas. Hierarhiskā sistēmā iekļautās vienības diferencē tām piešķirtais statuss. Tā ir sociāli kulturāla pazīme, ko piešķir cilvēks, nosakot kāda objekta vai procesa nozīmību un pārkumu vai pakļautību hierarhiskā sistēmā. Ņemot vērā šādu sistēmu nozīmi sabiedrības struktūrā un cilvēka apziņā, hierarhiskās attieksmes, līdzīgi kā procesu vai parādību secīgums realitātē, tiek atspoguļotas valodā, tostarp sakārtotu komponentu secībā (Zvīgule 2019, 47). Kā viens no semantiskajiem sakārtotu komponentu secību ietekmējošajiem faktoriem hierarhiskās attieksmes definējamas kā sabiedrībā pieņemto prioritāšu ierobežojumi, kas noteic, ka sakārtojumā saistīto komponentu secība atspoguļo sabiedrības sociāli kulturālo un garīgo vērtību sistēmas (Malkiel 1959, 145).

Līdzās parādību un procesu savstarpējām attieksmēm būtiskas ir arī tās, kas veidojas starp parādību vai procesu un tā uztvērēju – indivīdu, valodas lietotāju. Valodā tiek formulētas domas un emocijas, tātad caur valodu tiek atklātas cilvēka pasaules uztveres, izziņas, psiholoģiskās un emocionālās īpatnības, kas ne tikai ir raksturīgas katram atsevišķajam indivīdam, bet kopīgas visiem cilvēkiem. Tas ļauj definēt trešo semantisko – kognitīvi emocionālo – faktoru, kas apvieno ar indivīda emocionālo (egocentrisko) un racionālo (emocionāli neitrālo) pasaules uztveri saistītus principus (Zvīgule 2019, 28).

Tātad šķirami trīs semantiski aspekti, kas ietekmē un nosaka komponentu secību vārdrindā: 1) realitātes noteiktais secīgums, 2) hierarhiskās attieksmes, 3) kognitīvi emocionālie aspekti.

1.1. Realitātes noteiktais secīgums

Realitātes noteiktais secīgums (angl. *iconicity, iconic/scalar sequencing*, arī *universal sequencing conventions*) kā viens no faktoriem, kas noteic komponentu secību vārdrindā, analizēts vairākos pētījumos (sk., piem., Cooper, Ross 1975; Allan 1987; Benor, Levy 2006; Lohmann 2013), turklāt tā ietekme uz komponentu secību vārdrindā konstatēta arī latviešu valodā. Tas dažkārt izvirzīts kā viens no ietekmīgākajiem semantiskajiem faktoriem, kas reti tiek pārskatīts (Lohmann 2013, 32). Turklāt arī gadījumos, kad postulēts viens visaptverošs princips, kas paredz noteiktu komponentu secību vārdrindā, realitātes noteiktais secīgums analizēts atsevišķi. Tā Viljams Kūpers un Roberts Džons Ross (*William E. Cooper, Robert John Ross* 1975, 65–67) izvirza vienu principu *Es vispirms* (angl. *Me First*), ko veido 19 semantiskās grupas, kuras katra koncentrēta ap vienu galveno jēdzienu, kas raksturo pirmo vārdrindas komponentu. Piem., semantiskajā grupā, kuras galvenais jēdziens ir *vīrietis*, iekļautas vārdrindas *vīrs un sieva, vīrietis un sieviete*. Semantisko grupu galvenie jēdzieni raksturo prototipisko runātāju, kas ir *te, tagad, pieaudzis, vīrietis, pozitīvs, patriotisks, draudzīgs, dzīvs* utt. Tomēr V. Kūpers un Dž. Ross (1975, 102) atzīst, ka princips *Es vispirms* neizskaidro visas sakārtotu komponentu secības īpatnības, tostarp iespējamo semantisko universāliju – hronoloģisko secību, kas paredz, ka sakārtojumā saistoties diviem darbības vārdiem, pirmais apzīmē hronoloģiski agrāk notikušu darbību. Līdzīgi arī Ģertrūde Fenka-Ocklona (*Gertraud Fenk-Ozclon* 1989, 529, 535) secinājusi, ka gadījumos, kad komponentu secība vārdrindā neatbilst postulētajam lietojuma biežuma principam, kas paredz, ka vārdrindas pirmais komponents vienmēr būs biežāk lietotais vārds, to iespējams pamatot ar realitātes noteiktu secīgumu, jo gan runātājam, gan klausītājam šāda secība valodā ir vieglāk uztverama.

Realitātes noteikta komponentu secība vārdrindā vērojama gadījumos, kad sakārtojumā saistītie komponenti nosauc parādības vai procesus, kas ekstralingvistiskajā pasaulē, respektīvi, realitātē, pastāv vai realizējas noteiktā secībā, turklāt to iespējams uzlūkot divējādi – vispārināti (1) un konsituatīvi (2) (Benor, Levy 2006, 240; Zvīgule 2019, 56):

- (1) *Saules sistēmas izveidošanās un evolūcija ir sākusies pirms 4,6 miljardiem gadu.*
- (2) *Atspiežos pret baļķu grēdu, uzpīpoju.*

Abos teikumos sakārtojumā saistīto komponentu secība ir pakļauta realitātes noteiktam secīgumam, taču atšķirība ir tajā, ka saistīto komponentu semantika apvērstu secību pieļauj tikai vārdrindā (2) teikumā, jo nosauktie procesi nav cēloņ-sakarīgi saistīti. Tas nozīmē, ka realitātes noteiktais secīgums ir ne vien semantisks, bet arī pragmatisks aspekts, kas saistīts ar konkrētas situācijas atspoguļojumu valodā. Konsituatīvās realitātes noteiktas komponentu secības izpratne saistāma ar Herberta Pola Graisa (*Herbert Paul Grice* 1995, 27) izvirzītajiem saziņas postulātiem, jo īpaši ar izteiksmes veida principu, kas noteic, ka izteikumam jābūt skaidram, nepārprotamam, īsam un secīgam. Attiecībā uz sakārtojuma konstrukcijām šis princips paredz, ka komponentu secībai jāatbilst aprakstīto notikumu hronoloģiskā secība konkrētajā situācijā (Blakemore, Carston 2005, 570). Tātad – ja vien saziņā tiek ievēroti P. Graisa saziņas postulāti, komponentu secību vārdrindā nosaka konsituatīvā realitāte vai – plašākā izpratnē – realitātes noteiktais secīgums.

Realitātes noteiktais secīgums realizējas hronoloģiskajā procesu vai parādību secībā, cēloņa–seku attieksmēs un loģiskajā secībā (Benor, Levy 2006, 239–240; Lohmann 2013, 31–32). Hronoloģiskā un cēloņa–seku noteiktā secība primāri saistāma ar realitāti kopumā un ārpusvalodiskām zināšanām, savukārt loģiskais secīgums, lai arī balstīts notikumū un parādību secībā realitātē, saistāms ar sabiedrības veidotu, vispārpieņemtu lietu kārtību (Zvīgule 2019, 56). Hronoloģiskā secība realitātē var būt vienīgais acīmredzamais semantiskais aspekts, kas noteic komponentu secību vārdriņdā (piem., *pagātne un tagadne*), taču to var papildināt cēloņa–seku attieksmes, kas pastāv starp komponentiem, piem., *jautājums un atbilde* (Malkiel 1959, 146). Tā arī sakārtotu komponentu secība vienlaikus var būt saistīta gan ar hronoloģisko, gan loģisko secību, piem., *pamatskola un vidusskola* (Lohmann 2013, 32).

Par hronoloģiski noteiktu uzskatāma komponentu secība šajos piemēros:

- (3) *Marija noslīgst uz soliņa pie vecās krāsns un raud.*
- (4) *[..] komisija gan pagājušonedēļ, gan šonedēļ uzklausa [..].*

Minētajās vārdriņdās komponenti nosauc laikā secīgi realizētus procesus (3) un laika vienības (4), sākot ar agrāko. Hronoloģiski noteikta komponentu secība īpaši raksturīga dažāda veida instrukcijām – ēdiena pagatavošanas receptēm, tehniskām norādēm, lietošanas pamācībām u. c., piem., *sīpoliņus notīra, nomazgā un sagriež ripiņās* vai *pievienojiet austiņas, atbloķējiet funkciju Hold un ieslēdziet atskaņotāju*. Šajos gadījumos komponentu secību ietekmē nevis realitāte kopumā, bet konkrēta situācija, kur vēlamā rezultāta sasniegšanai nosauktās darbības veicamas noteiktā kārtībā.

Sakārtojumā saistīto komponentu secību nosaka arī cēloņa–seku attieksmes, kas pastāv starp to nosauktajām parādībām un procesiem:

- (5) *Tikšanās un šķiršanās, viss puķēs.*
- (6) *[..] gājām gan turp, gan atpakaļ [..].*
- (7) *Mia atsperas pret laipu un rāmi ieslīd dīķī.*

Visos piemēros pirmais komponents vārdriņdā nosauc vai raksturo agrāk notikušu darbību, kas uzskatāma arī par otrā komponenta nosauktās darbības cēloni. Tā (5) piemērā par šķiršanās cēloni uzskatāma *tikšanās*, savukārt (6) piemērā cēloņsakarība pastāv starp vietas apstākļa vārdiem, jo nākt *atpakaļ* nav iespējams, nedodoties *turp*. (7) piemērā komponentu secību noteic cēloņa–seku attieksmes, kas izriet no konsituācijas, t. i., lai arī sakārtojumā saistīto darbības vārdu semantika nenorāda uz cēloņsakarību starp nosauktajiem procesiem, apvērsts komponentu lietojums nav iespējams.

Nereti komponentu secību vienlaikus var noteikt gan notikumū hronoloģiskā secība, gan cēloņa–seku attieksmes, turklāt neveidojas pretruna, jo pēdējās pēc būtības ir hronoloģiska parādība:

- (8) *Vīņi raka, stādīja, novāca, pārdeva.*
- (9) *Nokritu un sasitos.*

Abos piemēros komponentu secība ir gan hronoloģiski, gan cēloņsakarīgi noteikta, taču uz dominējošajām attieksmēm norāda komponentu semantika un iespēja secību apvērst. Tā (8) piemērā par primārām uzskatāmās cēloņa–seku attieksmes, jo nav pārdodams tas, kas nav novākts, un nav novācams tas,

kas nav stādīts. Turpretim (9) piemērā primārās ir hronoloģiskās attieksmes, jo cēloņsakarība ir konkrētās situācijas radīta – sakārtojumā saistīto darbības vārdu semantika noteikti neparedz tieši šādu procesu secību īstenībā un atkarībā no situācijas to iespējams apvērst.

Realitātes noteiktā loģiskā secība ir saistīta ar sabiedrības radītu un vispārpieņemtu lietu kārtību, ko veido loģiskas sistēmas, kurās ietilpstošās vienības ir secīgi sarindotas skalā vai sakārtotas daudzlīmeņu sistēmā (Benor, Levy 2006, 240). Loģiskais secīgums paredz, ka komponenti tiks sarindoti atbilstoši to secībai loģiskajā sistēmā, sākot no mazākās vienības uz lielāko:

(10) [..] *dienām un nedēļām ilgi.*

(11) [..] *programmu sākumskolu, pamatskolu un vidusskolu pedagogiem.*

(12) [..] *no viņiem četri bērni – trīs, četrus, piecus un septiņus gadus veci* [..].

(10) piemērā komponenti nosauc dažādas laika mērvienības, un tās sarindotas augošā secībā, (11) piemērā komponentu secību nosaka nosaukto parādību piederība loģiskai daudzlīmeņu sistēmai un tā atbilst secībai no zemākā uz augstāko līmeni. Savukārt (12) piemērā nosauktas skaitliskas vērtības, kas sakārtotas saskaņā ar loģisko secīgumu realitātē – pirmajā pozīcijā nostājas komponents, kas nosauc mazāko vērtību.

Apkopotais valodas materiāls rāda, ka gadījumos, kad komponenti nosauc vienas sistēmas elementus (13) vai kāds no komponentiem nosauc daļu, kas iekļaujas otra nosauktajā veselumā (14), to secība var būt apvērsta:

(13) *Saule, mēness un zvaigznes.*

(14) [..] *Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē* [..].

(13) un (14) piemērā komponentu secība saistāma ar nosaukto vienību savstarpējām hierarhiskajām attieksmēm, kas noteic, ka komponents, kas nosauc sistēmas augstāka statusa vienību, nostāsies sakārtojuma konstrukcijas sākumā. Šādi gadījumi, kad saistīto komponentu semantika norāda uz nosaukto reāliju gan loģisku, gan hierarhisku saistību, izskaidro, bet ne pilnībā pamato A. Lomaņa (2013, 34) pieļāvumu, ka hierarhiskās attieksmes pastāv ārpus sociāli kulturālām un garīgām sistēmām un, sakārtojumā saistītajiem komponentiem nosaucot divas vienas skalas vērtības, pirmais komponents apzīmēs (skaitliski) lielāku vienību, piem., *kilogrami un grammi, dolāri un centi*. Šis vispārinājums būtu jāuztver piesardzīgi, jo minētā komponentu secība sastopama specifiskos gadījumos, proti, kad nosaucami precīzi objekta izmēri (*2 metri un 72 centimetri*), daudzums (*50 kilogrami un 253 grammi*) vai vērtība (*23 478 eiro un 89 centi*). Ja nosauktas tikai mērvienības, kuru daudzums nav minēts, latviešu valodā komponentu secība atbilst tai, ko noteic loģiskais secīgums (*centimetri, metri un kilometri, grammi un kilogrami, centi un eiro, santīmi un lati*).

Loģiskas sistēmas noteikta komponentu secība ir gadījumos, kad tie sarindoti, balstoties nevis uz skaitliskiem rādītājiem, bet saskaņā ar latviešu valodas alfabētu:

(15) [..] *Maltas, Rēzeknes un Viļānu ugunsdzēsēji* [..].

Par loģiski noteiktu uzskatāma komponentu secība arī šādās vārdrindās:

(16) [..] *augusta sākumā un augusta beigās.*

(17) [..] *ir ievads, 13 sadaļas un noslēgums.*

(16) un (17) piemērā vārdrindas komponenti apzīmē procesa vai parādības stadijas vai daļas, un ierastā secība ir šāda: sākums–vidus–beigas, sasaucoties ar to hronoloģisko realizāciju realitātē.

Pamatojoties uz valodas datu ((1)–(17) piemērs) analīzi, secināms, ka valoda atspoguļo realitāti un seko tās noteiktajai hronoloģiskajai, cēloņa–seku un loģiskajai secībai gan vispārīnāti, gan noteiktā konsituācijā. Realitātes noteikta komponentu secība vienlaikus var būt saistīta ar vairākiem aspektiem un attieksmēm, kas pastāv starp komponentu nosauktajiem procesiem un parādībām. Īpaši tas attiecināms uz hronoloģisko un cēloņa–seku attieksmju mijiedarbi, jo pēdējās pēc būtības ir hronoloģiska parādība. Tas nozīmē, ka gadījumos, kad komponentu secībā vērojama abu šo aspektu ietekme, būtiska ir ne tikai komponentu semantika, bet arī konsituācija. Ja komponentu semantika neuzrāda cēloņa–seku attieksmes starp to nosauktajiem procesiem vai parādībām, to secība ir konsituatīvi noteikta un var būt gan primāri hronoloģiska un apvēršama (kā (9) piemērā), gan primāri cēloņsakarīga un neapvēršama (kā (7) piemērā). Savukārt ārpus konteksta komponentu semantika ir vienīgais, kas nosaka, kādā – hronoloģiskā, cēloņsakarīgā vai loģiskā – secībā tie ir sarindoti.

1.2. Hierarhiskās attieksmes

Hierarhija ir ‘secība no zemākā (amata, dienesta, sabiedriskā) stāvokļa līdz augstākajam’, arī ‘secīga (jēdzienu, arī parādību) pakļautība (kādā sistēmā)’ („Latviešu literārās valodas vārdnīca”, turpmāk tekstā LLVV). Hierarhiskas sistēmas vienības diferencē tām piešķirtais statuss – sociāli kulturāla pazīme, ko piešķir sabiedrība, nosakot kāda objekta vai procesa nozīmību un pārakumu vai pakļautību hierarhiskā sistēmā. Tātad hierarhiska sistēma ir sabiedrības radīta un arī to raksturojoša parādība, veids, kā tiek strukturēta realitāte. Līdzīgi kā hronoloģiskais, cēloņa–seku un loģiskais secīgums realitātē, arī hierarhiskās attieksmes, kas pastāv starp sistēmas vienībām, tiek atspoguļotas valodā, tostarp sakārtotu komponentu secībā (Malkiel 1959, 145; Zvīgule 2019, 47).

Hierarhiskās attieksmes kā vienu no semantiskajiem sakārtotu komponentu secību ietekmējošajiem aspektiem trāpīgi definējis J. Malkīls. Pētnieks tās raksturojis kā sabiedrībā pieņemto prioritāšu ierobežojumu, kas noteic, ka noteiktai sabiedrībai raksturīgo sociāli kulturālo un garīgo vērtību sistēmu atspoguļo sakārtojumā saistītu komponentu secība un komponents, kas nosauc hierarhiski augstāk stāvošu, varenāku un augstāk vērtētu vienību, sakārtojuma konstrukcijā ieņems pirmo pozīciju (Malkiel 1959, 145). Vairums valodnieku sekojuši J. Malkīla izpratnei un hierarhiskās attieksmes šķīruši no citiem semantiskajiem faktoriem. Piem., Kīts Alans (*Keith Allan* 1987, 57–58) kā vienu no septiņiem hierarhiskajiem principiem šķīr personas, sociālā statusa un lomas hierarhiju (angl. *personal, social status and role hierarchies*), nodalot divas hierarhiskas sistēmas, kas nosaka to, kā tiks sarindoti komponenti sakārtojuma konstrukcijā. Pirmā un primārā ir personas hierarhija, kuras centrā atrodas cilvēks, „es”, savukārt otra ir sociālā hierarhija, kuras centrā atrodas par nozīmīgāku uztvertais elements. J. Malkīlam sekojuši arī S. Benora un R. Levi (2006, 239), izvirzot varas principu (angl. *power constraint*) un vispārīnāti to raksturojot kā ierobežojumu, kas saistīts ar zināšanām par pasauli, sabiedrību un tās organizāciju un paredz, ka komponents, kas nosauc nozīmīgāku elementu, vārdrindā būs pirmais.

Arī latviešu valodā komponentu secība vārdrindā ir pakļauta šim semantiskajam faktoram un pirmais komponents nosauc augstāk stāvošu un sabiedrības uztverē nozīmīgāku elementu. Sociāli kulturālu hierarhisko attieksmju noteikto secību visuzskatāmāk ilustrē dzimumu savstarpējās attieksmes gan sabiedrībā kopumā, gan ģimenē. Dzimumu hierarhija noteic, ka sakārtojuma konstrukcijā pirmo vietu ieņems komponents, kas nosauc vīriešu dzimuma pārstāvi, kurš uztverts kā hierarhiskajā sistēmā augstāk stāvošs gan sociālā statusa, gan lomas ziņā, piem.:

(18) [..] *vīrieša un sievietes lomas evolūciju.*

(19) *Jorens nojauta, ka brāļi un māsa tēva nāvē vaino viņu.*

Lai pārbaudītu, cik lielā mērā sakārtojumā saistīto komponentu nosauktās personas dzimums ietekmē to novietojumu vārdrindā, tika veikts lingvistisks eksperiments. Tam izmantots „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus”, kur meklēti vārdu savienojumi *vīrietis un sieviete//sieviete un vīrietis, brālis un māsa//māsa un brālis, vīrs un sieva//sieva un vīrs*. Korpusā atrodama 541 sakārtojuma konstrukcija, no tām 359 vārdrindās ievērota hierarhisko attieksmju noteiktā secība un pirmais komponents nosauc vīriešu dzimuma pārstāvi, turpretim vārdrindas ar apvērstu komponentu secību sastopamas gandrīz divas reizes retāk – 182 teikumos.

Dzimumu hierarhiskās attieksmes noteic komponentu secību vārdrindā visos gadījumos, kad nosauktas dzīvas būtnes, ko iespējams pretstatīt pēc dzimuma, un paredz, ka dominējošā secība ir: vīrietis (vīriešu dzimuma pārstāvis) un sieviete (sieviešu dzimuma pārstāve), kas īstenojas semantiski daudzveidīgās vārdrindās, piem., *kalpi un kalpones, suns, sunene un kaķis, gailis un vista*. Šāda secība konstatēta visos analizētajos pētījumos, tomēr svarīgi apzināties, ka dzimumu hierarhiskās attieksmes ir sociāli kulturāla parādība un kultūrās, kur augstāks sociālais statuss ir sievietei, komponentu secība visdrīzāk būs pretēja (Malkiel 1959, 145; Benor, Levy 2006, 239).

Hierarhiskas attieksmes raksturo ne tikai dzimuma, bet arī vecuma kategoriju, kur par hierarhiski augstāk stāvošu atzīta vecāka, pieredzes bagātāka būtne. To parāda komponentu secība šādās sakārtojuma konstrukcijās:

(20) [..] *mātes un bērna attiecībās.*

(21) *Patērzē ar veciem un jauniem cilvēkiem, aprunājies ar augstskolu beidzējiem un pirmā kursa studentiem.*

Ar dzimumu un vecumu saistīto hierarhisko attieksmju noteikta secība visbiežāk konstatējama konstrukcijās, kur saistīti divi lietvārdi. Atsevišķos gadījumos ar šo semantisko ierobežojumu pamatojama arī divu sakārtojumā saistītu īpašības vārdu secība. (21) piemērā īpašības vārdu secība pirms apzīmējamā vārda pakļauta vecuma kategorijas hierarhiskajām attieksmēm, jo raksturota cilvēku grupa. Arī teikuma otrajā daļā sakārtojumā saistītās vārdkopas *augstskolu beidzēji* (vecāki un pieredzējuši) un *pirmā kursa studenti* (jauni un nepieredzējuši) ir pakļautas šim semantiskajam ierobežojumam.

Sociālās hierarhijas noteikto secību var pārkāpt vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, to ietekmē pieklājības normas (Malkiel 1959, 145; Allan 1987, 74), un, otrkārt, hierarhiskās attieksmes nav vienīgais semantiskais faktors, kas noteic komponentu secību vārdrindā, piem.:

(22) *Cienījamās dāmas un godātie kungi!*

(23) *Mamma un tētis* [..].

(24) *Paldies, mīļie vecāki un vecvecāki, ka katru dienu rūpējāties par mums* [..].

(22) piemērā komponentu secību nosaka pieklājības normas un etiķete un vārdninda ir valodā nostiprinājusies uzrunas formula, kas visbiežāk izmantota šādi. Savukārt (23) un (24) piemērā komponentu secību nosaka nevis dzimuma vai vecuma hierarhiskās attieksmes, bet kognitīvi emocionāli aspekti, kas paredz, ka komponents, kurš nosauc runātājam emocionāli tuvāku un nozīmīgāku personu (*mamma un vecāki*), tiks novietots konstrukcijas sākumā.

Dzimumu un vecumu savstarpējās hierarhiskās attieksmes sociālo sistēmu raksturo ļoti šaurā skatījumā. Plašāk raugoties, par sociālām un kulturālām uzskatāmas visas sabiedrības pieņemtās un to organizējošās hierarhiskās sistēmas (ekonomiskās, politiskās, finanšu, reliģiskās u. c. sistēmas) (sk., piem., Malkiel 1959, 145–146; Benor, Levy 2006, 239; Lohmann 2013, 34). Hierarhiskās attieksmes, kas pastāv starp šo sistēmu dažādu līmeņu vienībām, atspoguļojas arī valodā, piem., sabiedrības slāņojums, šķiras:

(25) *Latvijas sabiedrība arvien vairāk noslāņojas un sadalās bagātajos un trūcīgajos.*

(26) *Agrāk te dzīvoja kundzes un kalpones, kungi un ormaņi.*

(25) un (26) piemērā sakārtojuma konstrukcijā komponenti sarindoti saskaņā ar sabiedrībā vispāri pieņemtu priekšstatu par to, kas ir varenāks un augstāk stāvošs. Šo vienību apzīmējošais komponents nostājas pirms tāda, kas apzīmē statusa ziņā vājāku, zemāk stāvošu vienību. Šāda secība ievērota arī gadījumos, kad komponenti nosauc reālijas, kas saistītas ar valsts politisko sistēmu, piem., dažāda līmeņa un statusa iestādes (*valsts un pašvaldība, gan Valsts kontrole, gan Ekonomikas ministrija*), politiskās sistēmas dažāda ranga amatus (*premjeri, ministri un deputāti, ierēdnis vai darbinieks*) vai ietekmes ziņā atšķirīgus likumdošanas normatīvus (*Satversme un valsts likumi, Novērtējuma likums, kā arī Ministru kabineta noteikumi*). Arī gadījumos, kad nosauktas citu hierarhisku (ekonomisku, finanšu un reliģisku) sistēmu vienības, tās sarindotas atbilstoši statusam, sākot ar augstāk stāvošo, piem., *īpašnieks vai turētājs, priekšsēdētājs vai sekretārs, dakteri, medicīnas māsas, kardināli, bīskapi, konsultanti*.

Hierarhiskas sistēmas pastāv arī ārpus sociālās sfēras un ir saistāmas ar pasaules evolucionāro un mitoloģisko redzējumu, kas daļēji sasaucas ar K. Alana (1987, 57–59) postulēto personas un sociālā statusa un lomas hierarhiju. Evolucionārā pasaules redzējumā uz Zemes pastāvošās dzīvības formas ir bioloģiskas sistēmas vienības, kur hierarhiski pārkāp statusā atrodas cilvēks – augstākā dzīvības forma, turpretim jebkura cita dzīvības forma ir hierarhiski zemāka. Šāds pasaules uzbūves hierarhiskais modelis pamato komponentu secību turpmāk minētajos piemēros:

(27) *Glābēji neatteiks palīdzību nelaimē nonākušajiem cilvēkiem, arī dzīvniekiem.*

(28) *Miers pasaulē būs tad, kad nebūs vairs neviena suņa un nevienas nūtres.*

(29) [..] *ģenerālsekretārs nodrošina personālu un aprīkojumu, kas nepieciešams* [..].

Skatot šos piemērus evolucionārā aspektā, secināms, ka hierarhiskās uzbūves augstā vispārīguma pakāpē veidojas opozīcija *dzīvs organisms—neorganiska viela*,

ko iespējams izvērst šādi: *cilvēks–dzīvnieki (fauna)–augi (flora)–nedzīvi objekti*. Starp sistēmas elementiem pastāvošās hierarhiskās attieksmes nosaka semantiski daudzveidīgu komponentu secību, piem., *Mihails un divi pērtiķi, mazu gliemežvāku un dzeltenīgu jūras zāļu putra, baltis un traktora rūkoņa*, par nozīmīgāku elementu atzīstot cilvēku attiecībā pret dzīvnieku vai nedzīvu objektu un dzīvnieku (ar faunu saistītu reāliju) attiecībā pret augu (Allan 1987, 57; Zvīgule 2019, 53).

Arī gadījumos, kad sakārtojumā saistītie komponenti nosauc vienas pakāpes vienības, to secība nav nejauša. Starp vienībām pastāv savstarpējas hierarhiskās attieksmes, kas veidojas saskaņā ar konkrētā kultūrā pieņemtām vērtībām, piem.:

(30) *Tāpēc ābeles, ceriņi un citi augi Baltijas jūras piekrastē uzzied [..].*

(31) *Toxoplasma gondii ir plaši sastopams mājlopos un savvaļas dzīvniekos.*

Līdzās evolucionāram pasaules redzējumam pastāv mitoloģisks pasaules uzbūves un sistēmas skatījums, kas hierarhijas virsotnē novieto par cilvēku augstākus, ne fiziskajai pasaulei piederīgus spēkus. Ar to iespējams skaidrot šādu sakārtojumā saistītu komponentu secību:

(32) *Jēzus ir starpnieks starp Dievu un cilvēku [..].*

(33) *Jāņu naktī ļaunie gari, burvji un raganas esot sevišķi modri.*

Ņemot vērā valodas datus, šo hierarhisko attieksmju ietekme vērtējama kā svārstīga, jo sastopamas arī sakārtojuma konstrukcijas, kur paredzamā secība nav ievērota – *valdnieku un dievu statujas, laicīgi un reliģiski ļaudis*. Šādos gadījumos komponentu secība skaidrojama ar kognitīvi emocionālo principu un komponents, kas nosauc konkrētu fizisku parādību, vārdrindā nostāsies pirms abstraktas parādības nosaukuma.

Aplūkotie valodas piemēri uzskatāmi parāda, ka sakārtojumā saistītu komponentu secību ietekmē sociāli kulturāli aspekti, t. i., hierarhiskās attieksmes, valodā atspoguļojot sabiedrības struktūru un tās vērtību sistēmas. Tomēr hierarhisko attieksmju noteiktā secība ir pārkāpjama gadījumos, ja saistīto komponentu semantika nenorāda uz nosauktās parādības viennozīmīgu piederību kādai sistēmai, kā arī tad, ja saistītajiem vārdiem konstatējamas papildnozīmes, kas par primārām izvirza nevis nosaukto parādību vai procesu savstarpējās attieksmes, bet gan tās, kas pastāv starp nosaukto procesu vai parādību un valodas lietotāju.

1.3. Kognitīvi emocionālie aspekti

Attieksmes, kas pastāv starp kādu procesu vai parādību un valodas lietotāju, raksturo cilvēka pasaules racionālā un emocionālā uztvere. Kognitīvie procesi un emocionālās īpatnības kā sakārtotu komponentu secību noteicoši faktori izvirzīti vairākos pētījumos. Daži tos aplūkojuši šķirti, piem., K. Alans (1987, 52, 69) izvirzījis tuvības (angl. *familiarity hierarchy*) un dominējošās iezīmes (angl. *dominant descriptor hierarchies*) principus, kas abi ir saistīti ar apkārtējās vides uztveri un tās parādību novērtējumu. Citi – S. Benora un R. Levi (2006), arī A. Lomanis (2013) – pasaules uztveres dažādos aspektus skata vienkopus, izvirzot vienu semantisku faktoru, kas aptver daudzveidīgus principus.

S. Benoras un R. Levi pētījumā (2006, 237–238) izvirzīts divējāds – formāls (angl. *formal markedness*) un uztverē balstīts (angl. *perception-based markedness*) – marķējums, kas noteic, ka sakārtojuma konstrukcijā pirmo vietu

ieņem mazāk marķētā vienība, kura ir vieglāk uztverama un kognitīvi pieejama. Atšķirība ir tajā, kādā līmenī – valodas vai ekstralingvistiskajā – tiek noteikts marķētais un nemarkētais opozīcijas loceklis un attiecīgi – tā pozīcija vārdrindā.

A. Lomanis (2013, 35) līdzās realitātes noteiktam secīgumam un hierarhiskajām attieksmēm šķir jēdzienisko pieejamību (angl. *conceptual accessibility*) – semantisku faktoru, kas ietver vairākus principus, kuri visi paredz vienu secību – vārdrindā pirmo vietu ieņems komponents, kas nosauc vieglāk uztveramu un pieejamu (t. i., kognitīvi nemarkētu) jēdzienu. Šie principi postulēti kā antonīmu pāri un raksturo dažādas realitātes dimensijas, kā arī to uztveres un pieejamības pakāpi. Piem., pretstatot telpas dimensijas *vertikāls–horizontāls*, konstatēts, ka vārdrindā pirmo vietu ieņems komponents, kas saistīts ar cilvēkam vieglāk uztveramo vertikālo dimensiju, piem., *augstums un platums, garš un tievs* (Lohmann 2013, 35).

Analizējot vairākus pētījumus un to rosinātās atziņas un secinājumus, izvirzāms viens semantisks – kognitīvi emocionālais – faktors. Tas apvieno principus, kas saistīti ar indivīda gan emocionālo (egocentrisko), gan racionālo (emocionāli neitrālo) pasaules uztveri. Daļa izvirzīto principu saistāmi ar fiziskās pasaules dimensijām un to uztveri, turpretim citi ir sociāli un kulturāli noteikti. Piem., princips *pozitīvs–negatīvs* paredz, ka sakārtojuma konstrukcijā pirmo vietu ieņems komponents, kas nosauc pozitīvi vērtētu procesu vai parādību, tomēr uzskati par to, kas ir pozitīvs vai negatīvs, dažādās sabiedrībās un kultūrās var atšķirties (Benor, Levy 2006, 238).

Ņemot vērā, ka kognitīvi emocionālais aspekts attiecināms uz semantiski daudzveidīgu parādību loku, tā ietekme analizēta, šķirot vairākus principus pēc komponentu nosaukto parādību vai procesu pazīmēm (sk., piem., Allan 1987; Benor, Levy 2006; Lohmann 2013):

- 1) *tuvs/nozīmīgs–attālināts/nenožīmīgs*;
- 2) *dzīvs–nedzīvs (stāvoklis/statisks–darbība/dinamisks)*;
- 3) *konkrēts–abstrakts (objektīvs–subjektīvs, vispārināts–specifisks)*;
- 4) *pozitīvs–negatīvs*;
- 5) *tuvs–tāls, vertikāls–horizontāls (augšā–apakšā, labais–kreisais), priekšā–aizmugurē, iekšā–ārā*;
- 6) *redze–dzirde–tauste–smarža–garša*.

Lai arī lielākā daļa principu izteikti kā opozīcijas, tie uztverami kā vienas skalas pretējas vērtības. Vienlaikus to izkārtojums norāda, kāda ir paredzamā komponentu secība sakārtojuma konstrukcijā, ja tie apzīmē vai ir ciešāk saistīti ar kādu no nosauktajām vērtībām.

Princips *tuvs/nozīmīgs–attālināts/nenožīmīgs* ir saistīts ar cilvēka emocionālo pasaules uztveri un paredz, ka komponents, kas nosauc runātājam vai adresātam emocionāli tuvāku, nozīmīgāku vai pat uztverē centrālu personu vai personas, vārdrindā ieņems pirmo vietu (Allan 1987, 52; Zvīgule 2019, 29):

(34) *Paveiksim šo darbiņu, lai **mammai un tētim** būtu prieks!*

(35) *[..] lai pie kopēja galda sanāktu **tuvinieki, draugi, kaimiņi** un nosvinētu [..].*

Ja saistīti vairāk nekā divi šādi komponenti, tie tiek sarindoti atbilstoši to tuvības pakāpei, kā to uzskatāmi ilustrē (35) piemērs. Princips *tuvs–attālināts* noteic

komponentu secību sakārtojuma konstrukcijās arī tad, ja kāds no komponentiem nosauc pašu runātāju vai personu grupu, kurai runātājs ir piederīgs:

(36) *Bankas iekšpusē darbošos es un Imants.*

(37) *[..] starp mums un viņiem pastāv nepārvarama ideoloģiska plaisa.*

(36) un (37) piemērā komponentu secība daļēji sasaucas ar to, ko noteic pasaules evolucionārs redzējums, kur hierarhiskās sistēmas virsotnē atrodas cilvēks, taču atšķirība ir tajā, ka centrāls un nozīmīgs ir nevis cilvēks kā tāds, bet teksta autors.

Principa *tuvs–attālināts* noteikta sakārtoto komponentu secība ir arī šajos teikumos:

(38) *[..] Pierunāja sieva un mamma.*

(39) *[..] viņam ir sieva un bērns!*

Salīdzinot (34) un (38) piemēru, vērojamas interesantas izmaiņas vārdu secībā sakārtojuma konstrukcijā. Mainoties personas sociālajam statusam, mainās tās emocionālās izziņas un uztveres lauks, kura centrā tiek izvirzīts laulātais draugs, nevis vecāki. (39) piemērā sakārtojumā saistīto komponentu secība atbilst divu semantisko faktoru – kognitīvi emocionālā principa *tuvs–attālināts* un hierarhisko attieksmju – noteiktai secībai.

Ar hierarhiskajām attieksmēm sasaucas arī kognitīvi emocionālais princips *dzīvs–nedzīvs*, kas noteic, ka sakārtojuma konstrukcijas sākumā nostāties komponents, kas nosauc dzīvu būtni. No vienas puses, komponentu secību nosaka nosaukto parādību dažādie statusi evolucionārajā pasaules redzējumā. No otras – cilvēks pasauli uztver un informāciju apstrādā egocentriski, īpašu uzmanību pievēršot būtiskām, pašam raksturīgām pazīmēm (Bock 1982, 15; Zvīgule 2019, 32). Dzīvums ir viena no tām, un, kā liecina psiholingvistiskie pētījumi, tā ir personas uztverei pieejamāka pazīme, tāpēc komponenti, kas apzīmē dzīvas būtnes, visbiežāk tiek novietoti teikuma sākumā (Bock 1982, 15). Šo atzinumu iespējams attiecināt arī uz sakārtojuma konstrukcijām latviešu valodā, jo komponents, kas nosauc dzīvu būtni, visbiežāk tiek novietots konstrukcijas sākumā:

(40) *[..] vēroja cilvēkus un autobusus.*

(41) *Zemesmāte, tārpju, sakņu un klusuma māte.*

(42) *[..] trūkst cilvēkresursu, tehnoloģisku iespēju un zināšanu.*

(40) piemērā principa *dzīvs–nedzīvs* noteiktā komponentu secība ir visuzskatāmākā, turpretim pārējie piemēri ir specifiskāki. (41) piemērā pirmos komponentus vārdrindā – *tārpji, saknes* – grūti pielīdzināt cilvēkam, taču to būtiskā pazīme ir dzīvums, kas noteic šādu secību. Turklāt (41) piemērs uzskatāmi parāda, ka dzīvums kā pazīme var piemist lielākā vai mazākā mērā. (42) piemērā pirmais komponents nosauc dzīvu personu kopumu, tam seko komponents, kas apzīmē nedzīvu elementu kopumu (*tehnoloģiskās iespējas*), un visbeidzot arī abstraktu vienību (*zināšanas*). Šajā piemērā komponentu secība atbilst arī principa *konkrēts–abstrakts* noteiktajai, ja analizēts pirmo divu komponentu pretstatījums pēdējam.

Principu *dzīvs–nedzīvs* iespējams raksturot no aktivitātes aspekta, šķirot papildu principu *stāvoklis / statisks–darbība / dinamisks*. Analizējot sakārtojumā saistītus darbības vārdus, S. Benora un R. Levi (2006, 240–241) izvirza atvērtas konstrukcijas (angl. *setopen construction*) principu, kas paredz, ka komponents,

kurš nosauc stāvokli, ko iespējams saistīt ar vairākām relatīvi aktīvām darbībām, nostāsies vārdrindas sākumā. Šādas sakārtojuma konstrukcijas sastopamas arī latviešu valodā:

- (43) a. *Tā nav tāda vieta, kur tikai kāds **sēž un lasa grāmatu**.*
 b. *Daniela **sēdēja** mašīnā un vēl arvien **lūrēja** mobilajā.*
- (44) a. *Garāžas durvīs **stāvēja** mazmeita, pavisam bāla, un **teica**, lai nenāk tuvumā.*
 b. ***Stāv**, ausis atglaudis, un **skatās**, it kā jautādams: – Gribi vēl vai nu būs miers?*
- (45) a. *Vienkārši **guļ un skatās** debesīs.*
 b. *Viņa **gulēja** gultā un skaļi **smējās**.*

Principa stāvoklis–darbība noteikta secība vērojama arī tad, ja nosaukts nevis fizisks, bet garīgs stāvoklis:

- (46) *Tēvs **bija šokā un nerunāja** ar mani visu vakaru.*
 (47) *Viņš **ir šoferis un brauc** lieliski.*

Atšķirībā no (43)–(45) piemēriem (46) un (47) teikumā vārdriindu komponenti ir semantiski ciešāk saistīti un pirmā komponenta semantika ierobežo otrā izvēli, taču to secība joprojām ir pakļauta principam *stāvoklis–darbība*, jo otro komponentu ir iespējams mainīt. Komponentu secība šajās vārdriindās norāda arī uz nosauktā stāvokļa vai aktīvas darbības pastāvību un ierobežojumu laikā, kas ļauj pieņemt, ka vieglāk uztverams ir statisks objekta stāvoklis, savukārt laikā relatīvi ierobežota aktīva darbība ir grūtāk uztverama.

Sakārtojumā saistītu komponentu secību var noteikt kognitīvi emocionālais princips *konkrēts–abstrakts*. Tas paredz, ka komponents, kas nosauc fiziskas, ar maņām uztveramas parādības vai procesus, vārdriindā nostāsies pirms tāda, kas nosauc abstraktas parādības vai procesus. Šāda secība saistīta ar indivīda pasaules uztveri, un, saskaņā ar pētījumiem kognitīvajā lingvistikā un psiholingvistikā, izziņai un uztverei pieejamākas un valodas apstrādes procesā vieglāk izgūstamas no apziņas ir konkrētas, fiziskas parādības un procesi, tāpēc tās teikumā (tostarp sakārtojuma konstrukcijā) ieņem sākuma pozīciju (Bock 1982, 17; Lohmann 2013, 37). To ilustrē piemēri:

- (48) *Gan apmeklējamie **objekti**, gan **iespaidi** bija dažādi.*
 (49) *Ko vēl jūs **redzējāt un piedzīvojāt** Grieķijā?*

Sakārtojumā saistītie lietvārdi (48) un darbības vārdi (49) nosauc dažādi uztveramas parādības un procesus, un pirmais komponents nosauc to, kas uztverams fiziski, turpretim otrais – abstraktu, ne fiziski uztveramu vai piedzīvojamu parādību vai procesu. Šī principa noteiktajai secībai pakļauti arī īpašības vārdi (50) un apstākļa vārdi (51):

- (50) *Viņš **ir jauns, izskatīgs, gudrs** vīrietis.*
 (51) *Florence runāja **maz un izvairīgi**, visbiežāk cieta kļu.*

Pirmie vārdriindā visbiežāk ir tādi īpašības vārdi un apstākļa vārdi, kas nosauc raksturotās parādības vai procesa fizisku, ar maņām konstatējamu pazīmi. Otrais komponents nosauc abstraktu pazīmi, vienlaikus izsakot indivīda vērtējumu par aprakstītajām reālijām vai procesiem.

Principa *konkrēts–abstrakts* noteikto secību iespējams pārkāpt, ja komponentu semantika norāda uz citām attieksmēm, kas pastāv starp to nosauktajām parādībām vai procesiem. Piem.:

(52) [...] viņu **mērķis** un **metodes** ir līdzīgi.

(53) Turpini negatīvi **domāt** un negatīvi **runāt**.

(52) un (53) piemērā vārdnindā saistīto komponentu secība ir pakļauta realitātes noteiktajam secīgumam, precīzāk, cēloņa–seku attieksmēm. Šādos gadījumos principu *konkrēts–abstrakts* var neievērot, jo gan runātājam, gan klausītājam tā noteiktā secība būtu grūtāk uztverama, jo neatbilst notikumu realizācijai realitātē (Fenk-Ozclon 1989, 535).

Par principa *konkrēts–abstrakts* noteiktu secību iespējams runāt arī tad, ja visi saistītie komponenti nosauc tikai abstraktas vai konkrētas parādības, jo, kā minēts iepriekš, kognitīvi emocionālie principi uztverami ne tikai kā opozīcija, bet arī kā skalāri pretmeti:

(54) [...] mūsu **sirdis**, mūsu **dvēseles**.

Šajā piemērā abi sakārtojumā saistītie komponenti nosauc abstraktas parādības, kas atšķiras pēc to abstrakcijas pakāpes. Vārds *dvēsele* nostājas vārdnindas otrajā pozīcijā, jo tā semantika ir ciešāk saistīta ar cilvēka garīgo pasauli, turpretim vārda *sirds* skaidrojumā tikai otrajā nozīmē minēts ‘psihes, rakstura, personības emocionālo, morālo īpašību kopums’ (LLVV).

Analoģiski ir pamatojama komponentu secība arī gadījumos, kad tie nosauc konkrētas, fiziskas parādības, arī procesus vai to pazīmes – pirmais komponents nosauc konkrētāku reāliju:

(55) [...] tā **daudzums** un **kvalitāte** ir nepietiekama [...].

(56) [...] **braucot gan ātri**, gan **pietiekami agresīvi** [...].

(57) **Bezgalīgs pelēku**, **netīru**, **smalku smilšu** klaidis.

(55)–(57) piemērā visi vārdnindu komponenti nosauc konkrētu reāliju, procesu vai to pazīmi, tomēr pēdējā komponenta nosauktā parādība vai tās pazīme ir sarežģītāk uztverama vai saistīta ar noteiktu vērtējumu. Tā vārdnindas komponenti (57) piemērā nosauc konkrētas pazīmes, ko diferencē to uztveramības sarežģītība. Pirmais komponents vārdnindā (*pelēku*) nosauc viegli konstatējamu un uztveramu objekta pazīmi, otrais komponents (*netīru*) nosauc pazīmi, kas konstatējama, pievēršot objektam pastiprinātu vērību, savukārt pēdējais komponents (*smalku*) – tādu, kuras konstatēšanai raksturoto objektu nepieciešams pētīt vērīgi un ilgstoši. Tātad – jo lielākas pūles un laiks jāvelta kādas pazīmes noteikšanai, jo tālāk skalā *konkrēts–abstrakts* tā atvērīsies no konkrētā.

Principu *konkrēts–abstrakts*, ņemot vērā, ka tas ir saistīts ar indivīda vērtējumu, var analizēt no objektivitātes/subjektivitātes viedokļa, īpaši tad, ja sakārtojumā saistīti īpašības vārdi un apstākļa vārdi. Šādā aspektā ar objektīvu raksturojumu saprotams tas, kas ir pārbaudāms un uztverams arī citiem cilvēkiem, turpretim subjektīvs raksturojums saistāms ar runātāja vērtējumu un var nesakrist ar citu vērtētāju izdarītajiem secinājumiem (Zvīgule 2019, 37). Piem.:

(58) [...] **papīra driskas** un **vecas**, **nekur nederīgas** lupatas.

(59) [...] **piepeši skaļi** un **pavēloši** saka Malle.

(58) un (59) piemērā īpašības vārdi un apstākļa vārdi sakārtojumā sarindoti, ievērojot papildu principu *objektīvs–subjektīvs*. Abos piemēros pirmais komponents (*vecas* un *skali*) nosauc kopumā objektīvu, pārbaudāmu pazīmi, savukārt otrais komponents (*nekur nederīgas* un *pavēloši*) – subjektīvu vērtējumu. Komponentu secība, ko noteic runātāja (rakstītāja) objektīvs un subjektīvs vērtējums, sasaucas ar T. Porītes (1954, 56, 62) novērojumiem par apzīmētāju secību pirms apzīmējamā vārda – īpašības vārds, kas precīzāk un būtiskāk raksturo apzīmējamo vārdu, nostājas tam tuvāk. Pazīmes būtiskums un precizitāte ir subjektīvs vērtējums, tāpēc sakārtojuma konstrukcijā ieņem pēdējo pozīciju.

Svarīgs jebkuras parādības raksturošanas priekšnosacījums ir spēja uztvert tās pazīmes. Latviešu valodā apzīmētāja funkcijā teikumā izmantojami gan īpašības vārdi, gan lokāmie divdabji. Pēdējie nosauc laikā ierobežotu, tāpēc grūtāk konstatējamu un objekta raksturošanas brīdī būtiskāku pazīmi. Tātad paredzams, ka tuvāk apzīmējamajam vārdam nostāsies lokāmais darāmās kārtas tagadnes vai pagātnes divdabjs, kas nosauc attiecīgi priekšmeta stāvokli, kādā tas atrodas kādu laiku, vai sasniegtu stāvokli (Paegle 2003, 141, 142):

(60) [...] *klausos viņu dziļajā, čtkstošajā elpā.*

(61) *Caur kluso, pielijušo dārzu [...].*

Šajos piemēros ar lokāmo darāmās kārtas divdabi nosauktās pazīmes ne tikai ir laikā pārejošas, bet objekta raksturošanas brīdī runātājs tās novērtējis kā būtiskākās un svarīgākās. Darbību vai stāvokli kā pazīmi, kas ir pastāvīga, būtiska, un pagātnē notikušu darbību kā stāvokli ar pasīvu nozīmi (Paegle 2003, 145, 146) izsaka ciešamās kārtas divdabji. To novietojums vārdīndā ir idents darāmās kārtas divdabju novietojumam:

(62) *Magone ir jūtīgs, trausls, netverams zieds [...].*

(63) [...] *līdzī paņemt [...] kādu skaistu, pašu krāsotu olu Lieldienu atrakcijām.*

No iepriekš minētā secināms, ka apzīmētāju (īpašības vārdu un lokāmo divdabju) secība vārdīndā saistāma ne vien ar runātāja subjektīvo vērtējumu, bet arī ar pazīmes pastāvību laikā un uztveramību. Ņemot vērā, ka ar divdabi izteiktas pazīmes konstatējamība ir atkarīga no tā, vai objekts tiek novērots laikā, kad šāda pazīme pastāv, tā uztverama kā drīzāk subjektīva parādības īpašība.

Gan konkrētas, gan abstraktas reālijas raksturojamas kā vispārinātas vai specifiskas, tāpēc princips *konkrēts–abstrakts* papildināms ar papildu principu *vispārināts–specifisks*. Tas sasaucas ar S. Benoras un R. Levi (2006, 236–237) izvirzīto formālā marķējuma faktoru un reālijas / procesa centralitātes principu, kā arī A. Lomaņa (2013, 38) prototipiskuma principu. Princips *vispārināts–specifisks* noteic, ka sakārtojuma konstrukcijas pirmajā pozīcijā nostāsies tāds komponents, kurš nosauc semantiskas kategorijas prototipisko locekli vai kura nozīme ir vispārīgāka:

(64) *Komisija veicina finanšu un kapitāla tirgus [...].*

(65) [...] *ikviens atļaujas smieties un nīrgāties, kā vien tīk.*

(64) piemērā vārds *finanses* ('naudas līdzekļu kopums' (LLVV)) ir vispārīgāks un ietver arī vārda *kapitāls* ('naudas līdzekļi, kas atrodas apgrozībā' (LLVV)) nozīmi.

(65) piemērā vārds *nīrgāties* norāda uz smiešanās veidu – ļaunu izsmiešanu (LLVV).

Ar parādību, procesu vai to pazīmju vērtējumu cieši saistīts kognitīvi emocionālais princips *pozitīvs–negatīvs*. Atšķirībā no principa *konkrēts–abstrakts*, ko raksturo subjektīvs, individuāls vērtējums, princips *pozitīvs–negatīvs* saistīts ar dažādu procesu vai parādību sociāli kulturālo vērtējumu (Benor, Levy 2006, 238). Saskaņā ar kognitīvās un psiholingvistikas atziņām, pozitīvi vērtētu parādību vai procesu cilvēks uztver un apstrādā vieglāk un ātrāk nekā negatīvu (Bock 1982, 15–16; Lohmann 2013, 37). Tātad princips *pozitīvs–negatīvs* paredz, ka pirmais vārdriņdā būs komponents, kas nosauc pozitīvi vērtējamu parādību, procesu vai to pazīmi:

(66) [...] *var būt labvēlīgi, neitrāli vai naidīgi noskaņoti pret kustības darbību.*

(67) [...] *bijāt līdzās priekos un bēdās.*

(66) un (67) piemērā saistīto komponentu semantika ietver pozitīvas vai negatīvas nozīmes elementus, kas noteic to secību, taču principa *pozitīvs–negatīvs* ietekme vērojama arī tad, ja komponentu semantikā šādu elementu nav:

(68) [...] *un ieteikt optimālus risinājumus to novēršanai vai samazināšanai.*

(69) *Kūlas dedzināšanas dēļ izdeg lauki, nodeg ēkas un cieš vai pat iet bojā cilvēki.*

(70) [...] *vai nu apzināti, vai neapzināti ir kļuvusi [...].*

(71) [...] *dosies dienas un nakts ekspedīcijās, kuru laikā ķers un gredzenos putnus.*

Šādos gadījumos komponentu secība ir saistīta ar sabiedrības uzskatiem un vērtējumu. Ne tikai sociāli kulturālā, bet arī reliģiskā aspektā sabiedrībā pieņemtie uzskati piešķir konkrētai parādībai vai procesam vietu skalā no pozitīva uz negatīvu un noteic tā novietojumu vārdriņdā. Šo principu, arī sabiedrības vērtējumu, raksturo dažādi pretmeti, piem., *vēlams–nevēlams* ((68) un (69) piemērs), *esošs–neesošs* ((70) piemērs). (71) piemērā komponentu secību vārdriņdā iespējams pamatot ar sabiedrībā pieņemto kulturāli reliģisko pretmetu *gaisma–tumsa*, kur gaisma tradicionāli saistīta ar labo, pozitīvo. Tomēr šāda secība pamatojama arī ar realitātes noteikto secīgumu un to, ka cilvēka uztverē dienas jēdziens ir ne vien būtiskāks, bet arī pieejamāks, jo aktīvās dzīves un darba gaitas saistītas tieši ar dienu, nevis nakti (Benor, Levy 2006, 239).

Viena no plašākajām kognitīvi emocionālā faktora principu grupām ir saistīta ar telpas uztveri. Princips *tuvš–tāls* un ar to saistītie papildprincipi analizēti vairākos pētījumos un ir balstīti kognitīvās un psiholingvistikas atziņās, ka cilvēka uztverei un izziņai pieejamāki ir tādi jēdzieni, kas apzīmē tuvumā esošas reālijas un procesus (sk., piem., Benor, Levy 2006, 238; Lohmann 2013, 35, 39). *Tuvš–tāls* pēc būtības ir pielīdzināms principam *tuvš–attālināts*, taču attiecināms uz realitātes racionālo, emocionāli neitrālo uztveri. Piem.:

(72) *Pēc ticējumiem Mārtiņš reizi gadā atjāj aplūkot sētas un laukus.*

(73) *Dažkārt der palūkot, ko dara tuvāki un tālāki kaimiņi.*

(74) [...] *kas dodas uz mājām vai pasaulē.*

Princips *tuvš–tāls* noteic, ka pirmais tiks minēts komponents, kas nosauc tuvāku vietu, turklāt telpa var būt gan reāla, gan abstrahēta. Tā (72) un (73) teikumā nosauktā telpa ir konkrēta, turpretim (74) piemērā nosauktās telpas uztveramas arī kā abstrakcija un komponentu secība pamatojama arī ar principu *tuvš–attālināts*, jo vārds *mājas* (74) piemērā neapzīmē ‘celtni dzīvošanai’, bet gan ‘dzīvesvietu, dzimteni’ (LLVV), norādot uz emocionālu piesaisti.

Princips *tuvs–tāls* vārdu secību sakārtojuma konstrukcijā var noteikt arī tad, ja saistītie komponenti nosauc dažādā laikā pastāvošas parādības vai procesus (Zvīgule 2019, 42):

(75) *Asins nodošanu R. Daudze **neuztver** kā varoņdarbu un nekad to tā **nav uztvēris**.*

(76) *[..] ar Latviju saista savu dzīvi **šodien un nākotnē**.*

Šāda komponentu secība ir cieši saistīta ar spēcīgāku semantisko faktoru – realitātes noteikto secīgumu. Atsevišķos gadījumos princips *tuvs–tāls* nosaka pretēju secību ((75) piemērs), taču visbiežāk tā noteiktā secība atbilst nosaukto parādību hronoloģiskajai secībai realitātē ((76) piemērs). Tādēļ princips *tuvs–tāls* attiecināms galvenokārt uz telpas dimensiju, savukārt attiecībā uz laika dimensiju daudz spēcīgāka ietekme ir tieši realitātes noteiktajam secīgumam un princips *tuvs–tāls* to vai nu papildina (*gleznas tiks izolītas rīt vai parīt*), vai arī tiek pārkāpts (*nedz toreiz, nedz tagad nav biedri*) (Zvīgule 2019, 42).

Ar telpas uztveri saistāms princips *vertikāls–horizontāls*, un katru dimensiju attiecīgi raksturo papildu principi *augšā–apakšā* un *labais–kreisais*. To ietekmi uz sakārtotu komponentu secību apstiprinājuši vairāki valodnieki, balstīdamies psiholoģisko pētījumu atziņās, ka parādības, kas saistītas ar vertikālo asi, ir vieglāk uztveramas un apstrādājamas. Konstatēts arī, ka vertikālās un horizontālās ass uztverē pieejamāki ir jēdzieni, kas saistīti ar augšu un labo pusi (sk., piem., Cooper, Ross 1975, 88–91; Lohmann 2013, 35–36). Arī latviešu valodā komponentu secība vārdrindā ir pakļauta principam *vertikāls–horizontāls*, piem.:

(77) *[..] nepieciešams izmērīt karkasa **augstumu un platumu**.*

(78) *Mana dzīve ir kā Zvanu ceļš – **augšup un lejup**, un **sāņus**, uz vienu pusi un otru.*

(77) un (78) teikumā vārdrindas pirmais komponents nosauc ar vertikālo asi, bet pēdējais – ar horizontālo asi saistītu reāliju vai tās pazīmi. Principa *vertikāls–horizontāls* noteikta secība vienmēr sastopama tādās sakārtojuma konstrukcijās, kur saistītie komponenti nosauc dažādas debespuses vai ir saistīti ar ģeogrāfisko koordinātu sistēmu (Cooper, Ross 1975, 84, 86), piem.:

(79) *vējš [..] no **dienvidaustrumiem, austrumiem pakāpeniski iegrieziesies no ziemeļiem, ziemeļrietumiem**.*

(80) *Varat meklēt konkrētu vietu pēc tās **platuma un garuma** GPS koordinātām.*

Abi piemēri uzskatāmi rāda, ka attiecībā uz ģeogrāfisko sistēmu (debespusēm un koordinātu sistēmu) komponenti, kas nosauc ar vertikālo asi saistītu elementu, ieņem pirmo vietu. Turklāt šāda secība ievērota arī saliktoņos *dienvidaustrumi* un *ziemeļrietumi* (79) piemērā. Savukārt (80) piemērā nosauktas ģeogrāfiskās koordinātu sistēmas vienības un vārds *platums*, kas apzīmē attālumu no ekvatora ziemeļu–dienvidu virzienā, tātad uz vertikālās ass, novietots sakārtojuma konstrukcijas sākumā.

Principu *vertikāls–horizontāls* raksturo papildu principi *augšā–apakšā* un *labais–kreisais*, kas nosaka komponentu secību šādās vārdrindās:

(81) *Zirgi vienmērīgi brida pa smilšu barhāniem **augšup un lejup**.*

(82) *[..] dālāju autogrāfus **pa labi un pa kreisi** un īgni grozījās krēslā.*

Šie principi tiek realizēti gandrīz vienmēr, kad saistītie komponenti atšķiras pēc to novietojuma uz vertikālās vai horizontālās ass, dodot priekšroku tam komponentam, kas apzīmē augstāk vai pa labi novietotu elementu. Turklāt princips *augšā–apakšā* realizējas semantiski daudzveidīgu komponentu saistījumā, piem., *paliek krūšturī un biksītēs, pa kalniem un lejām, sadauzīts arī plecs un mugura*.

Telpas uztvere noteic arī to, ka vārdriņdā pirmie nostāsies komponenti, kas apzīmē priekšpusi un iekšpusi, tiem sekos tādi, kas apzīmē aizmuguri un ārpusi, piem., *klanījās uz priekšu un atpakaļ, ne tikai iekšpolitisks, bet arī ārpolitisks lēmums*. Šāda secība pamatojama ar to, ka parādības un procesi, kas atrodas cilvēka priekšā, ir vieglāk uztverami nekā tie, kas atrodas aiz muguras – tas skaidrojams ar ķermeņa fizioloģisko uzbūvi (Benor, Levy 2006, 238). Savukārt princips *iekšējs–ārējs* un tā noteiktā komponentu secība pamatojama arī ar augstāku tuvinājuma pakāpi personai un tās uztveres laukam, turklāt cilvēka zināšanas par iekšējiem procesiem un parādībām nereti ir plašākas un dziļākas, jo ir tiešāk saistītas ar pašu cilvēku un tam tuvāko apkārtni (Zvīgule 2019, 44).

Cilvēks fizisko pasauli uztver ar maņām – **redzi, dzirdi, tausti, ožu un garšu** –, kas atšķiras, pirmkārt, pēc nozīmības un, otrkārt, pēc to nodrošinātās informācijas pieejamības. Ar redzi, dzirdi un ožu dažādi kairinājumi uztverami no attāluma, savukārt garša un tauste prasa tiešu kontaktu ar objektu, tāpēc var uzskatīt, ka nozīmīgākas ir tās maņas, kas nodrošina ātrāku un vieglāku piekļuvi informācijai. Ņemot to vērā, paredzams, ka vārdriņdās, kur komponenti nosauc uztveres veidu, pirmais vārds nosauks jēdzienu, kas saistīts ar maņu, kura nodrošina vieglāku informācijas uztveri (Zvīgule 2019, 44–45). To apstiprina arī latviešu valodas piemēri:

(83) [..] *vielām, kas uzlabo produkta krāsu, smaržu* [..].

(84) [..] *bagātīgāku aromātu un garšu*.

(85) *Jo patiesi – mēs lielākoties redzam un dzirdam tikai to, ko gribam redzēt un dzirdēt*.

Šāda secība ievērota arī tad, ja komponenti tieši nenosauc kādu no maņām, bet gan pazīmi, kas ir saistīta ar noteiktā veidā uztvertu informāciju, piem., *augstvērtīgu gaismu, video un skaņas priekšnesumu, taka iet plata un stingra*. Savukārt, ja nosauktas vienā veidā uztveramas pazīmes, pirmā tiks minēta tā, kas konstatējama vieglāk un nav saistīta ar parādības vērtējumu:

(86) *Izskatījās, ka nācējs uz muguras nes lielu, smagu nastu*.

Šajā piemērā ar redzi runātājam ir uztveramas abas nosauktās pazīmes, tomēr to uztveres sarežģītība ir atšķirīga. *Nastas* izmēru runātājs nosaka vizuāli, turpretim tās svars runātājam nav ar maņām uztverams, par to liecina *nācēja* izskats. Tātad sakārtoto vārdu secība saistāma ar runātāja vērtējumu, jo pazīme *smaga* ir atkarīga no tā, kā runātājs uztver un apstrādā vizuālo informāciju (*nācēja* izskatu, izturēšanos, nesot *nastu*).

Vizuālo pasauli raksturo dažādi parametri – izmērs, forma, krāsa u. c. T. Porīte (1954, 52, 63) norāda, ka gadījumos, kad parādību vai priekšmetu raksturo vairākas pazīmes, komponents, kas nosauc parādības izmēru, apjomu, kā arī attīstības pakāpi laikā, visbiežāk nostājas tā komponenta priekšā, kas nosauc citu pazīmi, savukārt komponents, kas nosauc krāsu, nostājas tuvāk apzīmējamajam vārdam. To uzskatāmi apliecina arī šie piemēri:

- (87) *Mitrais smidzeklis bija pārvērties **sīkās, baltās** sniegpārslās.*
 (88) *Majestātiska savā **garajā, krāšņajā** pašas **Atēnas austajā** tērpā [...].*
 (89) *Salome uzsauca kundzītei, kas sēdēja pie **neliela, apaļa** galdiņa un lika pasjansu.*

T. Porīte (1954, 64) šādu apzīmētāju secību izvirza kā latviešu valodā ierastāko, lai gan ne vienmēr ievērotu, jo iespējamās atkāpes, ja otrs apzīmētājs izteikts ar atvasinātu īpašības vārdu, kā arī tad, ja noteiktu pazīmi runātājs vēlas uzsvērt un tādēļ novieto tuvāk apzīmējamajam vārdam. Kā galveno kritēriju, kas nosaka vārdu secību vārdrindā, autore izvirza apzīmētāju attieksmes pret apzīmējamo vārdu, kas noteic, ka tuvāk apzīmējamajam vārdam nostāsies tā pazīme, kas to raksturo sīkāk un precīzāk (Porīte 1954, 241). Šāds pamatojums nav noliedzams, tomēr to var papildināt, un sakārtojumā saistīto komponentu secību (88) un (89) piemērā pamatot ar nosaukto pazīmju uztveres secību, kas tiek atspoguļota valodā. Ātrāk, vieglāk uztveramas pazīmes tiek minētas vispirms, savukārt tās, kuru uztvere saistīta ar noteiktu koncentrēšanos un piepūli, tiks minētas vēlāk (Bock 1982, 16; Zvīgule 2019, 46).

Līdzīga argumentācija saistāma ar dažāda izmēra objektu uztveramību, kas noteic, ka vieglāk uztverami, pamanāmi ir lielāki, nevis mazāki objekti. To atspoguļo arī valoda:

- (90) [...] *tostarp **kūkas, štricleles un smalkmaizītes.***
 (91) *Bet mums šādu elektronu ir apmēram tik, cik **zvaigžņu un planētu** Visumā.*

Šādās sakārtojuma konstrukcijās komponentu secību var noteikt objekta uztveramība, kas atkarīga no tā izmēra, tomēr jāņem vērā, ka dažkārt starp nosauktajām parādībām var pastāvēt hierarhiskas attieksmes, kas paredz, ka komponents, kurš nosauc statusa ziņā augstāku vienību, nostāsies sakārtojuma konstrukcijas sākumā.

No analizētā valodas materiāla izriet, ka kognitīvi emocionālais faktors pamato semantiski ļoti daudzveidīgu komponentu secību sakārtojuma konstrukcijās. Tas var būt gan vienīgais faktors, kas nosaka komponentu secību konkrētā vārdrindā, gan arī viens no vairākiem semantiskajiem faktoriem, kas paredz vienādu secību. Dažkārt sakārtojuma konstrukcijās komponentu secība ir pretēja tam, ko nosaka kognitīvi emocionālie aspekti, visbiežāk gadījumos, kad komponentu nosauktās parādības vai procesi ir secīgi saistīti realitātē. Tādos gadījumos primārais faktors, kas nosaka komponentu secību, ir realitātes noteiktais secīgums. Secināms arī, ka kognitīvi emocionālā faktora noteiktā secība var sakrist (piem., attiecībā uz priekšmetu vizuālo uztveri) un var arī būt pretēja (attiecībā uz emocionālo pietuvinājumu izzīņas laukam) tam, ko paredz hierarhiskās attieksmes, taču rūpīgi jāvērtē, vai komponentu nosauktās parādības vai procesi iekļaujami vienā hierarhiskajā sistēmā.

Secinājumi

Latviešu valodā sakārtojumā saistītu komponentu secību ietekmē ļoti daudzveidīgi semantiskie aspekti. Kognitīvi emocionālie un sociāli kulturālie aspekti nosaka sakārtotu komponentu pamatsecību, t.i., tādu secību, kas nav atkarīga no konteksta un situācijas, kādā vārdrinda lietota. Tie ir saistīti ar cilvēka pasaules emocionālo un racionālo uztveri, kā arī ar zināšanām par dažādu sociāli

kulturālu hierarhisko sistēmu uzbūvi, nevis konsituāciju. Turpretim realitātes noteiktajam secīgumam ir divējāda daba – tas ir gan semantisks, gan pragmatisks faktors, jo noteic sakārtotu komponentu secību ne tikai ārpus konteksta, bet arī noteiktā konsituācijā realitātē.

Vārdriņas komponentu secību var ietekmēt ne tikai viens, bet vienlaikus vairāki aspekti. Tiem savstarpēji mijiedarbojoties, vājākie tiek pārkāpti. Piem., realitātes noteiktais secīgums var noteikt kognitīvi emocionālajiem principiem pretēju secību (*negatīvi domāt un negatīvi runāt*), savukārt kognitīvi emocionālie faktori var būt spēcīgāki par hierarhiskajām attieksmēm (*mamma un tētis*).

Latviešu valodniecībā šis ir vēl pētāms jautājums – detalizētāk un daudz plašākā valodas materiālā būtu skatāma semantisko faktoru savstarpējā, arī iekšējā, mijiedarbe, t. i., kādi kognitīvi emocionālie, hierarhiskie vai realitātes noteiktie ierobežojumi ir izšķiroši, ja komponentu secība liecina par vairāku faktoru ietekmi. Plašāki pētījumi būtu nepieciešami arī par pārējiem, šajā rakstā neaplūkotajiem, – funkcionāli pragmatiskajiem un formālajiem – faktoriem.

Avoti

1. *Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVTB>
2. *Līdzsvarotais mūsdienų latviešu valodas tekstu korpuss 2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>

Literatūra

1. Allan, Keith. 1987. Hierarchies and the choice of left conjuncts (with particular attention to English). *Journal of Linguistics*. 23, 1, 51–77.
2. Bendikšs, Hermanis et al. 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca: 8 sējums*. Rīga: Zinātne. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv
3. Benor, Sarah B., Levy, Roger. 2006. The chicken or the egg? A probabilistic analysis of English binomials. *Language*. 82, 2, 233–278.
4. Blakemore, Diane, Carston, Robyn. 2005. The pragmatics of sentential coordination with and. *Lingua*. 115, 569–589.
5. Bock, Kathryn J. 1982. Towards a cognitive psychology of syntax: information processing contribution to sentence formulation. *Psychological Review*. 89, 1, 1–47.
6. Cooper, William E., Ross, John R. 1975. World order. *Papers from the parasession on functionalism*. Grossman, Robin E., San, L. James., Vance, Timothy J. (eds.). Chicago: Chicago Linguistic Society, 63–111.
7. Fenk-Oczlon, Gertraud. 1989. Word frequency and word order in freezes. *Linguistics*. 27, 517–556.
8. Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: Pēteris Stučka Latvijas Valsts Universitāte.
9. Grice, Paul. 1995. *Studies in the way of words*. Cambridge: Harvard University Press.
10. Lohmann, Arne. 2013. *Constituent order in coordinate constructions – a processing perspective*. Dissertation Zur Erlangung der Würde des Doktors

- der Fachbereiche Sprache, Literatur, Medien & Europäische Sprachen und Literaturen der Universität Hamburg. Hamburg: Universität Hamburg. Pieejams: <http://ediss.sub.uni-hamburg.de/volltexte/2013/6409/pdf/Dissertation.pdf>
11. Lokmane, Ilze. 2010. Vārdu secības funkcijas latviešu valodā. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Kalnača, Andra (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 59–68. Pieejams: https://www.hzf.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/hzf/petnieciba/7_Ilze_Lokmane_raksts.pdf
 12. Lokmane, Ilze. 2013. Parālēli teikuma locekļi sintaktisko sakaru aspektā. *Valoda: nozīme un forma*. 3. *Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 87–97.
 13. Malkiel, Yakov. 1959. Studies in irreversible binominals. *Lingua*. 8, 113–160.
 14. Ozols, Arturs. 1993. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Zvaigzne. [Pirmizdevums: Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.]
 15. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
 16. Porīte, Tamāra. 1954. *Vārdu kārtā mūsdienu latviešu literārās valodas vienkāršajā teikumā. Atributa un objekta vieta vienkāršajā teikumā*. Disertācija. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts.
 17. Quirk, Randolph et al. 1985. *A comprehensive grammar of the English language*. London / New York: Longman.
 18. Schachter, Paul. 1977. Constraints on coordination. *Language*. 53, 1, 86–103.
 19. Siewierska, Anna. 1988. *Word order rules*. London / New York / Sydney: Croom Helm.
 20. Skujīņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
 21. Zvīgule, Guna. 2019. *Sakārtojumā saistītu komponentu secība latviešu valodā*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Summary

The article deals with the order of coordinated components in Latvian. The analysed language material shows that the order of such components in Latvian is not grammatically determined, yet it is not arbitrary, either. As a result of theoretical and practical research, a number of factors that determine the order of coordinated components are proposed. These factors are: 1) semantic, 2) functional pragmatic, 3) formal factors.

This article is focused on semantic factors that determine the basic order of coordinated components in Latvian. As it is possible to coordinate words of an extremely varied meaning, the semantic factors are organised in groups according to the meaning of the conjoined words. The separate semantic aspects subject to analysis include: 1) iconic sequencing, 2) hierarchical relations, 3) cognitive-emotional perception.

The influence of these factors in Latvian is analysed in detail using the language data retrieved from “Latvian Treebank” and “The Balanced Corpus of Modern Latvian”. While several constraints were set, the retrieved language material used for practical research is semantically extensive and varied, as it includes coordinate structures of nouns, verbs, adjectives and adverbs.

Keywords: coordination; word order; coordinative word group; semantics; semantic factors.

VALODA: NOZĪME UN FORMA

Šo rakstu krājumu materiāli atbilst Publikāciju ētikas komitejas Uzvedības kodeksā un vadlīnijās noteiktajiem zinātnisko publikāciju ētikas standartiem attiecībā uz visām publikāciju veidošanā iesaistītajām pusēm – autoriem, redaktoriem, recenzentiem un izdevēju; sk. <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u.c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkoto starptautisko konferenču un semināru materiāli. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u.c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.
2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek divkārt anonīmi recenzēti.
4. Raksta ieteicamais apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
 - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
 - b) raksta nosaukums latviski – vidū, treknrakstā, 14;
 - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, slīprakstā, treknrakstā 14;
 - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, treknrakstā, 12;
 - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
 - f) kopsavilkums latviešu valodā līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10;
 - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
 - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);

- i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
- j) citāti tekstā pēdīnās (nekursivēti).
6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums latviešu valodā (līdz 250 vārdiem).
7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami ar (1), (2), (3) utt.;
 - kursivējami* un, ja iespējams, nošķirami jaunā rindkopā;
 - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdīnās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
 - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem
(<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u.c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru/redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsauces tekstā);
 - grāmatas:**
Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
Gramatiku, vārdnīcu u.c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsauces pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; nosaukumu abreviatūras **nav izmantojamas**):
Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
Ja gramatikā u.tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:
Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.
 - raksti:**
Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.
 - literatūra (arī teksti / piemēri / atsauces) kirilicā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>).

10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *PDF* versiju.
12. Redakcijas adrese:

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4a

Rīga, LV-1050

LATVIJA

E-pasts: andra.kalnaca@lu.lv

ilze.lokmane@lu.lv

LANGUAGE: MEANING AND FORM

These conference proceedings follow best practices in the ethics of scholarly publishing stated in the COPE's (Committee on Publication Ethics) Code of Conduct and Guidelines for all parties involved: Authors, Editors, Reviewers, and the Publisher; see <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings „Language: meaning and form” are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume the various research results and theoretical developments that are presented each year at the international conferences and workshops organised by the Department of Latvian and General Linguistics of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: meaning and form* includes researchers, university lecturers, doctoral students and students at other stages of their training.
2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are double-blind peer-reviewed.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
 - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
 - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
 - c) Author's (authors') name and last name – centred, bold, 12pt.
 - d) Author's (authors') affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
 - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
 - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
 - g) Article's main text.

- h) A summary not exceeding 250 words in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.
 - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
 - j) References.
6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e. g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e. g. (Paegle 2003a, 148).
 7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
 8. Language material in the text:
 - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e. g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
 - b) All examples are italicised.
 - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e. g. *hakkas õpetajaks* 'became a teacher' (Estonian);
 - d) Examples from languages other than Latvian are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
 9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced if applicable.
 10. Sources of language material etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only works mentioned in the text must be included in the references.

a) **Books**

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.

Grammars, dictionaries and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; book title abbreviations are to be avoided):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

In order to cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.

b) **Articles**

Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.

c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).

11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in *Word*. An additional *PDF* copy may be attached if necessary.
12. Contact details of the editorial board:

The Department of Latvian and General Linguistics
 Faculty of Humanities
 University of Latvia
 4a Visvalža Street
 Riga, LV-1050
 LATVIA
 E-mail: andra.kalnaca@lu.lv
 ilze.lokmane@lu.lv

Valoda: nozīme un forma 11.
Gramatika un valodas normēšana, 2020
Sastādītājas un redaktors Andra Kalnača un Ilze Lokmane

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvārī 5–132, Rīgā, LV-1050
www.apgads.lu.lv